NAUKA O GOVORNIŠTVU
I
ANTOLOGIJA SVJETSKIH GOVORNIKA
od
Demostena i Cicerona
do
Hitlera i Mussolinia

HRVATSKA POLITIČKA BIBLIOTEKA

24108

HRVATSKA POLITIČKA BIBLIOTEKA

SVEZAK ŠESTI

HRVATSKA POLITIČKA BIBLIOTEKA

UREDNIK: JOE MATOŠIĆ

SVEZAK ŠESTI:

NAUKA O GOVORNIŠTVU
I
ANTOLOGIJA SVJETSKIH GOVORNIKA
od
Demostena i Cicerona
do
Hitlera i Mussolinia

TISKARA »DANICA« ZAGREB

PREDGOVOR

Po prvi put u povijesti hrvatske knjige, izlazi potpuno djelo: »Nauka o govorništvu i — Antologija svjetskih govornika: Od Demostena i Cicerona do Mussolinija i Hitlera«.

Uredništvo »Hrvatske Političke Biblioteke«, sastavilo je ovo mozaično djelo, po mnogobrojnim uzorima strane književnosti.

Govori živućih govornika i državnika doneseni su po odobrenju istih. Vođa Italije B. Mussolini na naše izričito pitanje, koji svoj govor smatra reprezentacionim za ovu Antologiju, odgovorio nam je, da bi po mogućnosti ušla dva govora. i to ova dva koja po njegovoj želji i donosimo.

Uredništvo nije imalo ambicije, da objavi toliko originalnu knjigu, koliko cjelokupno i potpuno djelo iz kojeg će čitaoc moći proučiti čitavu povijest i nauku govorništva, od prvih velikih govornika stare Helade do današnjih vremena.

Stoga se ovo djelo ima smatrati kao mozaik, kao nastojanja, da sa izborom iz mnogobrojnih djela, pruži hrvat. čitaocu pregled najboljih i najznačajnijih govora; što znači ujedno povijest pojedinih boraca živog govora, te su svojim darom rječitosti orali brazde historije svog naroda i plamenim govorima davali izražaj svojih ideala, koji su redovito bili u službi Domovine, Slobode i Pravice.

Neka i ovo izdanje, pabirčeno po cvijetnim njivama najkulturnijih naroda, bude putokaz i poduka onoj Hrvatskoj . . . koja — dolazi!

U ovoj knjizi nema govora domaćih hrvatskih govornika, iz razloga, što je u programu Hrvatske Političke Biblioteke, da izda poseban svezak; »Antologiju hrvatskih političara i govornika«, koja će doskora ugledati svjetlo.

Veličanstvo govora jest najljepši dar, kojeg su besmrtni Bogovi mogli dati čovjeku.

KVINTILIJAN.

POVIJEST GOVORNIŠTVA

Povijest je govorništva neiscrpna i zapravo bismo je mogli smatrati poviješću kulturnog razvitka čovječanstva. Može li se zamisliti neki napredak na religioznom, socijalnom, političkom području bez učestvovanja žive riječi?

Poput crvene niti provlači se kroz čitavu povijest jedna velika istina: govorništvo može da cvate samo pod toplim zrakama slobode! U Egiptu, zemlji kasta, kao ni u despotskom Asiru, Babilonu i Perziji nema velikih govornika. U pučkim državama, Heladi i Rimu, odrasli su veliki majstori riječi.

Govorništvo, živa riječ, to je najstarija umjetnost, što ju je čovjek razvio. Medju masama uvijek se je nalazilo pojedinaca, koji su bolje no drugi znali da živom riječi povedu gomilu te da budu posrednici izmedju tih masa i božanstava.

Još u prethistorijsko doba cijenjeno je govorništvo kod starih Helena. Već Homer u svojoj Ilijadi odaje priznanje Nestoru zbog njegove krasnorječivosti, a njegov Odisej tumači Ahilovom sinu, kako je u školi života naučio, da riječ vlada svijetom. To se zbiva na početku historijskog doba — oko 1000 godina prije Krista.

Stari zavjet Svetoga Pisma pun je primjera govorničke vještine starih naroda. Kada je Gospodin poslao Mojsiju u Misir da izvede odanle Izrael, a Mojsije se nećkao, jer da je on »sporih usta i spora jezika«, odredio mu je Gospodin brata Arona, da on mjesto Mojsije govori narodu, »i on će biti tebi mjesto usta«.

Stari proroci, koji su preplavili Babilon i Egipat svojim vizionarskim propovijedima, počeli su snagom svoje riječi da utječu na socijalne prilike staroga svijeta. Oni su prvi koji šire spoznaju i svijest o jednome Bogu. Kao proročki govornik spominje se već i posljednji sudac Ilija. Među ostalim se prorocima ističu Isaija, Jeremija (glasovit po svojim tužaljkama) Ezekiel, Danijel, Jona, Muhej, Amos i posljednji prorok Malahija (oko 450 god. pr. Kr.). Naročito se je bujnom rječitošću istakao prorok Isaija, koji je umro oko 700 god. pr. Kr. Ovo je proročko govorništvo naročito cvalo u IX i VIII vijeku pr. Kr., a već u VII vijeku izumire. U to se doba javlja daroviti govorni Habakuk. Kako je kod starih Izraelićana bilo govorništvo cijenjeno svjedoči činjenica, da je sudac Samuel osnovao propovjedničku školu za levite.

Istok je također u to doba dao jednog znamenitog proroka, Zaratustru, koji je, prema nekim novijim izvorima, živio oko 600. godine pr. Kr. Živio je i učio na dvoru perzijskog kralja Histapa. Njegove su propovijedi zasnovane na strogom vjerskom dualizmu — sukob dobra i zla, Ormuzd i Ariman — i pune su proročkih napomena. Pisao je na zendskom, jednom od najstarijih indoevropskih jezika.

Podno Himalaje, u gradu Kapilavasti, pojavio se sredinom VI. vijeka pr. Kr. indijski kraljević Gautama Buddha, kao reformator stare bramanske vjere. Proboravivši nekoliko godina u pustinji počeo je da nauča »mudrost, koja je u znanju, vrlini i milosti«. Njegova je riječ osvojila narodne mase, a njegova nauka preplavila sav daleki Istok. Kao snažan govornik javlja se i Amanda, jedan od najmilijih Budhinih učenika.

U isto vrijeme (550—479 pr. Kr.) putuje Kinom od grada do grada, od sela do sela veliki kineski učitelj morala Khung - Fu - Tse (Konfucije) i živom snagom svoje riječi kroz dvadeset godina propovijeda svoju nauku. Veliki kineski filozof, savremenik Konfucijev, Lao -Tse, također je veliki govornik. Osnovao je svoju sektu (Taoizam, religija razuma).

GRČKO GOVORNIŠTVO

Čudesnim naponom snage kod Maratona i Salamine Atena je spasila Evropi slobodu. Dolazi Periklov zlatni vijek, kada su umjetnost i pjesništvo zasjali u punome sjaju. U to se doba u Ateni smatralo govorništvo jednom od najplemenitijih osobina. Da netko bude vođa naroda, trebalo je najprije da bude dobar govornik. I upravo je zato dobar govornik u isto vrijeme značilo biti i dobar državnik u najširem smislu te riječi. Morao je ne samo lijepo govoriti, već je morao poznavati i sve grane državnih nauka, kao i prilike u zemlji. Uopće, uspjeh u životu bio je u Ateni u to doba ovisan o umijeću govora. Učenjaci, državnici, vojskovođe toga vremena bili su i izvrsni govornici, počam od Solona, Temistokla do Perikla itd. Sva snaga velikog narodnog vođe Perikla (443 - 429) bila je u njegovoj silnoj riječi. Kad bi progovorio u sudbonosnim narodnim skupštinama izgledao je, kao da je sišao s Olimpa. U njegovim je ustima — govorili su njegovi savremenici — stanovala i blagost i gromovi. Njegova je riječ znala da očara slušaoca, ali i da ostavi žalac u njegovom srcu. U duševnom je životu Atene u to doba već nastala epoha previranja, na religioznom, moralnom, političkom području, i sav je duševni prevrat bio pod utjecajem govorništva, koje je već zauzelo toliko maha, da su se osnivale brojne govorničke škole. U to vrijeme gotovo da i nije bilo moguće, da se putem knjiga šire izvjesne ideje, a novina uopće nije bilo. I tako je živa riječ ostala jedino sredstvo naučanja, jedini izvor znanja. Govornička je umjetnost postala kraljicom svih znanosti,

a njeni su učitelji stekli najveći upliv. Zvali su ih **sofisti**. Njihov je utjecaj smjesta pokazao opasnost, koja se krije u svakom profesionalnom širenju govorničke umjetnosti: umijeće govora izgledat će širokoj masi to savršenijim, to čudesnijim, u koliko je sposobnije da i nevjerojatno prikaže vjerojatnim, da uzdrma ono što je priznato, da spasi ono u što je već izgubljena vjera, da pohvali ono što je osuđeno na propast. Ovi su sofisti postavili pravilo: »O svakoj se stvari mogu držati dva govora: jedan za i drugi protiv«. Jedan od osnivača ovih škola bio je **Protagora**, Periklov prijatelj. Najslavniji pretstavnik sofističke govorničke škole bio je svakako **Gorgijas**, koji i u povijesti filozofije zauzima ugledno mjesto. On je tvorac filozofskog skepticizma. Atenjani su smatrali praznikom onaj dan, kada će Gorgijas govoriti. Cicero izvješćuje, da su mu Grci jedinome među svima u Delfima postavili ne pozlaćeni, nego zlatni kip. Glasovit je njegov govor, kojim je dokazivao, kako Lijepa Jelena nije kriva za brakolomstvo.

Među ostalim slavnim sofistima susrećemo ime: **Lizijas**, koji se je posvetio naročito sudskom govorništvu. Cicero tvrdi, da je Lizija za svoga prijatelja Sokrata spremio obrambeni govor, ali ga nije održao. Kao najbolji učitelj govorničke umjetnosti slovio je Izokrat (436—338), koji je izradio svoj posebni sistem i pravila za vježbanje u govorništvu. Među Izokratove učenike spada Hiperid, Izej, slavni **Demosten i Likurg**. Protiv sofista i njihovog naučanja ustali su filozofi moralisti **Sokrat** (470—399) i njegov učenik **Platon**. Dok su sofisti u svojoj govorničkoj umjetnosti slijedili u neku ruku princip »l'art pour l'art«, dotle je Sokrat zastupao temeljni čovječji nagon za istinom. Borba sofista stajala je Sokrata glave.

Najveći među najvećim helenskim govornicima imao je tek da dođe. To je bio **Demosten** (384—322 pr. Kr.), učenik Izokratov, Platonov i Aristotelov. Istaknuo

se naročito svojim političkim govorima, koje je neustrašivo sipao protiv velikog zavojevača Filipa Makedonskog (»Filipike«). U ovim je govorima Demosten do vrhunca razvio moć riječi i govorništvo vinuo do pune umjetničke visine. Sam Filip, kada je pročitao jedan Demostenov govor, rekao je: »Da sam slušao ovaj govor, čini mi se, da bi i sam bio protiv sebe!« Veliki protivnik Demostenov bio je Eshin, privrženik Filipov. Jednom se je i javno natjecao s Demostenom za zlatni vijenac, kojim je Atena odlikovala najboljega govornika. Demosten je pobijedio Eshina i njegov govor o zlatnom vijencu smatra se najljepšim govorom, što ga je izrekao.

Propašću helenske samostalnosti i slobode opada u Ateni i govorništvo. Održalo se još kao laskavo fraziranje. Najpoznatiji pretstavnik ovakovih govornika je Dinarh, učenik Teofrastov. Od tog se vremena pravo govorništvo još njeguje po maloazijskim otocima, gdje se spominje govornik Hegezijas iz Magnezije kao osnivač azijatskog govorništva, koje je kasnije prodrlo u Grčku i Rim.

RIMSKO GOVORNIŠTVO

I rimski je puk bio, čim je ušao u svijetlo historije, ispunjen unutarnjim borbama, poglavito zbog vlasništva zemljišta. Prirodno je, da je u tim borbama imala najveće značenje živa riječ optužbe, obrane, nagovaranja. Ali o tome znademo malo. Godine 494 pr. Kr. odlučio je siromašni puk, da napusti domovinu u kojoj nije uživao gotovo nikakovih prava. Patriciji su poslali rječitoga **Menenija Agripu**, koji je nagovorio plebejce, da se vrate. Poznata je njegova poredba o želucu i buntovnim udovima. Osim toga bilo je govornika i među vojskovođama, koji su u kritičnim momentima znali snagom svoje riječi da povrate srčanost i ponos klonu-

loj vojci. (Marko Marcelo uoči bitke s Hanibalom).

Prije no što je helenska govornička umjetnost prodrla u Rim, pojavio se znameniti rimski državnik Cato (234—149), koji se je kao konzul i kao cenzor svom snagom borio protiv raskoši i nemorala, koji je tada zavladao rimskim društvom. Cicero je poznavao preko 150 njegovih govora, ali se do danas nije nijedan sačuvao. Potkraj njegova života pojavilo se u Rimu helensko govorništvo. Čuveni grčki retor **Karneades** doveo je u Rim neku deputaciju iz Atene (155 pr. Kr.) da sa Rimom uredi neki manji spor. Njegovi su govori u senatu i u javnosti izazvali dubok utisak i od toga su časa u Rimu počele nicati retorske škole, u kojima su grčki učitelji govorništva razvili veliku djelatnost. Osim toga počeli su rimski mladići odlaziti i u Atenu da tamo na izvoru izuče tu vještinu. I tako se doskora pojavio u Rimu niz odličnih govornika, kaošto su Klaudije, Fabije, Scipio, Julije Cezar, Brut, braća Gracho, Catilina, Antonije, Kvintus Hortensius i mnogi drugi. No sve ove, kao i sve kasnije nadmašio je majstor riječi, »rimski Demosten« **Marco Tulije Cicero**. On je 79 god. pr. Kr. pošao u Atenu, da i tamo izučava umjetnost govorništva. Pročuo se svojim optužbama protiv sicilijanskog namjesnika Kaja Vera i protiv Antonija, a najglasovitiji su mu govori protiv Catiline. Pored silne snage logike, jasnoće i dokaza odlikuju se Ciceronovi govori najljepšim latinskim jezikom. Cicero je napisao i nekoliko djela o govorništvu. Glasoviti rimski učitelj govorništva **Marko Fabije Kvintilijan** izveo je iz Ciceronovih djela o govorništvu pravila za retoriku i po ovim se pravilima rimska omladina učila govorničkoj vještini. Po Ciceronu je sastavio svojih »Dvanaest knjiga o govorništvu«.

No kakogod je govornička umjetnost u Rimu za vrijeme republike postigla svoj vrhunac, tako tu visinu nije mogla da zadrži za vrijeme carstva, već je postepeno počela prelaziti u školsku izvještačenost. U to se vrijeme ističe Kvintilijanov učenik Plinije mladji, koji se je proslavio svojim hvalospjevom caru Trajanu. Za vrijeme prelaza u monarhiju istaknuo se kao dobar govornik i slavni **Julije Cezar**. On je u senatu branio Katilinine drugove protiv Ciceronovih optužaba. Pa i Cezarov ubojica **Brut** bio je dobar govornik, kao i Antonije, velik Cezarov prijatelj, koji je nad mrtvim truplom svoga prijatelja održao velik i značajan govor.

Kako su kasnije pod rimskim cezarima postepeno iščezavale građanske slobode, tako je iščezavala i govornička umjetnost u Rimu.

ISLAMSKI SVIJET

Istočnorimsko carstvo postojalo je više od tisuću godina i nemoguće je toliki vremenski razmak smatrati za neko neprekidno »propadanje«, kako se to inače često čini. Ali kultura koja je zračila sa zlatnoga Bizanta djelovala je na Istoku samo posredno i doskora ju je preplavio val Islama, koji je zapanjujućom brzinom uništio najstarije i najslavnije kolijevke govorničke umjetnosti u prednjoj Aziji i sjevernoj Africi.

Učena retorika nije naišla na razumijevanje kod Muhamedovih vjernika. Poznate su karakteristične riječi što ih je nakon zauzeća Aleksandrije (641) izrekao pobožni vojskovođa Islama **Amru** o glasovitoj aleksandrijskoj biblioteci: »Ili u ovim knjigama stoji isto što i u koranu, onda su suvišne, a ako stoji u njima nešto drugo, onda su opasne«. I tako je neprocjenivo blago ove knjižnice postalo žrtvom plamena. Naprotiv tome, moć je prirodne, neizvještačene, nenaučne riječi na Istoku bila izvanredno velika.

Pripovijedačko se govorništvo razvilo do neslućene

visine, a najljepši mu je primjer zbirka pripovijedaka »1001 noć«. Od vjerskih govornika ističe se prvi **Abdul Kazem Mohamed** (570—632) koji je osnovao novu vjeru. Kad su se u toj vjeri pojavile sekte, povećao se broj propovjednika. U arapskom svijetu istakao se slavni govornik - pripovijedač **Abu Said** iz Basre (1054—1122)

KRŠĆANSKO GOVORNIŠTVO

Novi zamah, nove kvalitete i novu tehniku zadobilo je govorništvo pojavom nove nauke, koja je potekla iz Nazareta. Nova saznanja o Bogu i čovjeku tražila su i nov način izražavanja. Tehnika misli potčinjavala se unutarnjem toku misli i osjećaja i to je uslovljavalo nove izraze i nove oblike za te izraze. Riječ je uznesena do božanske moći, a prvi je do tih visina uznosi sam tvorac nove religije Isus Krist, koji je za sva vremena ostao nenadmašiv kao vjerski propovjednik. Krist je svoje evanđelje predao čovječanstvu usmeno i te njegove propovijedi ostaju za uvijek najuzvišeniji uzor umjetnosti i govorništva. Najljepše njegove propovijedi nalaze se u Matejevom i Ivanovom evanđelju, a ovamo spada i Propovijed na gori.

Kristova se nauka brzo širila prostranim rimskim carstvom. Apostol **Pavao**, jedan od najvećih kršćanskih propovjednika, utvrđuje u Rimu Kristovu crkvu i odatle govorom širi novu nauku. Poznate su i njegove pismene propovijedi - poslanice (Rimljanima, Korinćanima, Efežanima, Galaćanima itd.) Glasovit je i njegov govor u sinagogi u Antiohiji, govor pred Agripom i onaj u Ateni.

Zlatni vijek kršćanskog govorništva nastao je u IV. vijeku, kada su se pojavili veliki dogmatički govornici.

Prethodnik tome zlatnome vijeku, veliki učitelj kršćanstva i osnivač dogmatike, bio je **Origen** iz Aleksandrije (185-254). Zlatni vijek započinjenje **Atanasijem** iz Aleksandrije (296—373). Nadalje se ističu u to doba kao veliki govornici **Vasilije** Veliki i njegov mlađi brat Grigorije, ali najveći među njima bio je svakako **Ivan Zlatousti** (347—407). Njegovi su ga savremenici, na koje je njegova riječ imala silan utisak, smatrali trinaestim apostolom. Poznati su njegovi silni govori u Bizantu, gdje je šibao razvrat i sve ostale poroke, koji su se širili sa carskoga dvora. Ta ga je neustrašiva i rječita kritika stajala slobode.

Veliki govornici toga doba još su **Zeno** iz Verone (†372), **Ambrozije** iz Milana (†397), čije su propovijedi u milanskoj katedrali mnogo pridonijele obraćenju sv. Augustina (Aurelius Augustinus). Poznat je kao dobar govornik i **Petar** iz Ravene te **Jeronim** (340-420), porijeklom Dalmatinac. Preveo je bibliju na latinski.

Medju svim slavnim govornicima zapadne crkve najviše se uzdiže sv. **Augustin** (Aurelius Augustinus) (354—430), najznamenitiji govornik toga vremena. Ivan Zlatousti na Istoku i sv. Augustin na Zapadu uzdigli su kršćansko govorništvo do takove visine, da se to doba opravdano nazivlje zlatnim vijekom kršćanskog govorništva. Svi zapadni govornici toga vremena pridržavali su se još uvijek istočnjačkog načina propovijedanja. Izdvaja se jedino Augustin, koji je prvi stvorio čistu latinsku propovijed. Augustin, jedan od najvećih crkvenih učitelja, učenik je slavnog Ambrozija, kojega je daleko nadmašio. On je prvi napisao i pravila za držanje propovijedi.

Nakon ovih znamenitih govornika kršćansko govorništvo zamire, da se kasnije, u srednjem vijeku iznova i djelomično pojavi.

GOVORNIŠTVO SREDNJEGA VIJEKA

Političke i socijalne prilike koje vladaju početkom srednjega vijeka ne pružaju nimalo povoljnih uslova za razvitak govorničke umjetnosti. Vjerski pokreti i borbe ispunjavaju cijeli srednji vijek, pa i govorništvo, u koliko ga ima, nosi taj biljeg. U Bizantu, pored mnogih sekta, javila se i glasovita borba za ikone. Kao njihov pobornik i veliki govornik javio se Ivan iz Damaska (672—776). Iz toga je doba poznat i patrijarh **Fotije** (†891). Oko 1050 slavi se u Bizantu kao veliki govornik, filozof, historičar i pjesnik Mihael Pselos.

Na početku 11. stoljeća javlja se veliki historijski pokret za oslobođenje Kristova groba. **Petar** iz Amiensa putuje kroz sve države i riječju oduševljava mase za tu ideju. Glasovit je govornik i papa **Urban II.**, koji je u saboru u Clermontu (1095) vatrenim govorima pozivao kršćane u krstaški rat. Papa **Inocent III.** također se istaknuo svojim govorima za krstaški rat (1215).

U Francuskoj se u to doba razvija duhovno govorništvo i izvan okvira ovog krstaškog govorništva. Koncem staroga vijeka osnovane su tu mnoge retorske škole, u kojima se njegovao kult rimskog govorništva. Naročito su bile poznate oratorske škole u Marseilleu, Toulousi i Bordeauxu. Iz tih škola potekao je kasnije velik broj duhovnih govornika. Jedan od najpoznatijih je S. Bernard (1091—1153), koji je svojom rječitošću sklonuo dva vladara na krstašku vojnu: francuskog kralja Ljudevita VII. i njemačkog cara Konrada III. Bernard je bio prvi pretstavnik mističara, onih mislilaca srednjega vijeka, koji su propovijedali, da će se istina čovjeku sama sobom otkriti ako za to pripremi dušu postom i molitvom, nasuprot skolasticima, koji su razumom težili da dođu do saznanja istine.

Najznamenitiji učitelj skolastičke nauke bio je tada u Parizu **Petar Abälard**, koji je zbog ljubavi otišao u

samostan. Na njegove su propovijedi hrlile tolike mase svijeta, da ih je morao držati pod otvorenim nebom. No u svojim se mišljenjima i propovijedima nije mnogo slagao sa učenjem katoličke crkve, pa je zbog svog naučanja morao da bježi. U to su doba opet ušla u modu govornička natjecanja, koja su zvali **javni disputi**. Dva su crkvena sabora naročito sazvana, da bi ova dva govornika, mistik Bernard i skolastik Abälard, mogli održati svoje govorničke dvoboje.

Kao veliki govornik toga doba važio je i pariški biskup **Maurice de Sully** (†1196), od kojega je ostalo oko dvadeset rukopisa.

U Italiji, u nekadanjoj rimskoj imperiji, nakon Cicerona ugaslo je govorništvo gotovo potpuno. Između IX. i polovine XIII. stoljeća gotovo i nema govornika. U XI. i XII. vijeku sve su škole isključivo religiozne i u njima se govorništvo njeguje samo kao crkvena propovijed. U tome se vremenu naročito ističe **Franjo Asiški** ljepotom riječi. Njegov se utjecaj osjećao u talijanskom govorništvu čak i za vrijeme renesanse.

Početkom XIII. vijeka, osnivanjem franjevačkog i dominikanskog reda počinje u Rimu kršćansko govorništvo. Dominikanski general Umberto tvrdio je, da je govorništvo najvažnija zadaća dominikanskog reda. I Franjevci su dali mnoge dobre govornike: Jakov Pasavanti, Bono Giamboni, Giovanni di Rivolto, Domenico Cavalca, Bartolomeo di San Concordio. Ovi su položili temelj novom talijanskom govorništvu. U to je doba došao u Rim i glasoviti heretik **Arnaldo da Brescia** (1155), učenik Petra Abälarda. U svojim je govorima ustao protiv krutoga papizma, zbog čega je spaljen na lomači.

U Bologni je tada bilo glasovito sveučilište (1200), a naročito je bio slavan njegov pravni fakultet, na kojemu se predavala i vještina govorništva. Tako su se počeli javljati svjetski — politički i sudski govornici. Me-

đu ovima je najglasovitiji **Dante Alighieri**, veliki talijanski pjesnik (1265 — 1321).

U Mletačkoj su se republici naročito njegovali sudski govori. Tu je bilo mnogo znamenitih advokata, među kojima se napose ističe Francesco Barbara (1398 - 1454).

Koncem srednjega vijeka raspalila se u talijanskim državicama borba između plemstva i puka. U Rimu se tada pojavio narodni tribun **Cola di Rienzi** (1305 — 1377), koji je ljepotom i snagom svoje riječi osvojio mase i stavio se na čelo narodnog pokreta protiv plemstva.

Veliki su se govornici pojavili u Italiji ponovno tek u XV. vijeku. Tu su najčuveniji: Bernardino di Sienna, Giovanni Capistrano, Alberto de Cateano, a među svima je najslavniji **Girolamo Savonarola** (1452—1498), dominikanac, koji se je najprije pojavio u Firenzi, a zatim u Rimu, gdje je njegova plamena riječ kroz sedam godina drmala prijestoljima i potkapala moć papinu. Umro je mučeničkom smrću.

U to se je doba političko govorništvo naročito razvilo u Poljskoj. Tamo se među svima ističe kardinal Zbignjev Olesznizki (1389—1455), veliki državnik i govornik, inicijator mnogih akcija u politici Poljske. U Njemačkoj se govorništvo, kao i sve ostale nauke, gotovo kroz cio srednji vijek najvećim dijelom razvijalo u samostanima. Jedan od najvećih propovjednika toga doba bio je mistik dominikanac **Meister Eckhart** (1260 — 1327), rektor bogoslovije u Strassburgu. Prvi udžbenik za retoriku na njemačkom jeziku napisao je 1493. godine Heinrich Geissler iz Strassburga, a nosi naslov »Uvod u umjetnost govorništva«.

I u Češkoj je duhovno govorništvo najstarije. Husitska reformacija pretstavlja vrhunac u toj umjetnosti **Jan Hus** (1369 — 1415) predobio je svojim govorima najveći dio naroda. Kao profesor teologije na praškom

sveučilištu smionim je govorima ustao protiv rasula u kršćanskoj crkvi upozorujući na izvore toga rasula. Proglasiše ga heretikom i živa spališe na lomači. Najmiliji Husov učenik, Jeronim Pražanin također je bio vrstan govornik. I njega su spalili na lomači.

GOVORNIŠTVO NOVOGA VIJEKA

Reformističke tendence, koje su se počele javljati u katoličkoj crkvi u srednjemu vijeku (Abälard, Arnaldo da Brescia, Wiclif, Hus), našle su najznačajniji izraz u pojavi **Martina Lutera** (1483 — 1546) s kojim počinje novi vijek. Njegovoj su nauci pripremili dobar teren njemački humanisti srednjega vijeka, koji su svojim spisima vojevali protiv papizma. Kada je zloporaba papinske vlasti dosegla vrhunac javio se augustinac Martin Luter i dignuo svoj glas protiv svih nastranosti u katoličkoj crkvi. Njegov veliki protivnik i branitelj pape **Johann Eck** bio je također veliki govornik. U Leipzigu su ta dvojica održali javnu diskusiju, koja je trajala više od dva tjedna.

Luterovo je naučanje izazvalo krvave i dugotrajne sukobe između katolika i njegovih pristalica. I Luteru su namijenili Husovu sudbinu, ali joj je izbjegao zaštićen svojim pristašama.

Luterov znameniti suradnik **Melanchthon** nije bio govornik, ali je bio najveći ideolog reformatorskog pokreta. Napisao je »Retoriku«, koja je tada bila jedan od najvažnijih predmeta u reformističkim školama.

I u Švicarskoj je Luterov pokret našao odjeka. Jean Kalvin (1509 — 1564) i Ulrich Zwingli (1484 — 1531) razvijali su ga svaki u svome pravcu. Pokolj hugenota u Francuskoj (Bartolomejska noć) posljedica je Kalvinovog reformističkog pokreta.

Duhovno je govorništvo u Francuskoj doseglo klasičnu visinu tokom XVII i XVIII vijeka, a tome su u glavnome pripomogle dvije škole, jedna kalvinska (Temple de l'Oratoire) i jedna katolička (Congregation de l'Oratoire). Kraj toga njegovana je u Francuskoj i tradicija propovijedi na dvoru. Francuski je dvor podržavao posebne »kraljevske propovjednike«. Novi vijek francuskog duhovnog govorništva otvara veliki govornik **La Boissy** (1530—1563), koji je prvi svoje propovijedi publicirao, što do tada nije bio običaj. Iz toga je doba znamenit govornik i **Saint Vincent de Paul** (1776-1660). No iznad svih svojih prethodnika ističe se najveći francuski duhovni govornik novoga vijeka **Jacques Benigne Bossuet** (1627—1704), temperamentan, snažan u misli i izrazu. Glasoviti su njegovi posmrtni govori Henrietti, ženi engleskog kralja Charlesa I., vojvotkinji od Orleansa i drugi. Isusovci su u to doba također dali jednog velikog govornika: **Louis Bourdalou** (1632—1704), koji se odlikovao snagom svojih misli i strogom moralnošću. Znamenit je govornik i Jules Mascaron (1634-1703). Izvanredan stil, bogatstvo izraza dao je u svojim govorima **Jean Baptiste Masillon** (1663—1742), kojega kritičari osamnaestog vijeka smatraju najsavršenijim govornikom. Glasoviti su njegovi govori o smrti, o muci Kristovoj, o posljednjem sudu, kao i njegovi posmrtni govori.

Poznati pisac basna **Fénelon** (1651—1715), istaknuo se također kao govornik. U literaturi je poznat po svojim djelima »Zgode Telemaha sina Ulisova«, »Razgovori mrtvih«, »Basne«, »Razgovori o rječitosti«.

Nakon stanke u početku osamnaestog vijeka duhovno je govorništvo u Francuskoj opet oživjelo za vrijeme carstva i restauracije i broji čitav niz velikih propovjednika. Najznatniji su: isusovci Xavier Ravignan (1795—1868), dominikanac Henry Lacorder (1802—1861), protestant Cocquerel (1795—1868).

U Njemačkoj se također u to vrijeme lijepo razvilo duhovno govorništvo i dalo je sjajne pretstavnike: osnivač pijetizma **Filip Jakov Spener** (1635—1705), znameniti profesor teologije **August Hermann Franke** (1663—1727), profesor teologije **Schleiermacher** (1768-1834), ideolog današnje protestantske teologije **Fridrik August Toluk** (1799—1877), čuveni propovjednik i pisac **Johann August Eberhardt** (1739—1809), **Franz Temerin** (1780—1846), biskup **Melchior Diepenbrock** (1798—1853).

*

Engleska je u XVI. vijeku dala također velikih govornika - propovjednika: **Hugh Latimer** (1475—1555), vođa reformatora, spaljen na lomači. Znatan je iz toga doba i **John Hoter.** U XVII. vijeku najznamenitiji je engleski propovjednik **John Toledson,** za kojega je Voltaire rekao, da je »najumniji i najrječitiji evropski propovjednik«. Jedan od najvećih presbiterijanskih propovjednika prošloga stoljeća svakako je **Toma Chalmers** (1780—1847). XIX. vijek daje već čitav niz velikih engleskih propovjednika: kardinal Newman, koji je napustio anglikansku crkvu i prešao na katolicizam, Frederic Denison Morus, govornik radikalnih teoloških načela; James Martino, veliki majstor engleskog stila; kardinal Moningh, govornik sjajnih sposobnosti; Moosley, Stanley, Robertson, Kingsley, Joseph Parker — sve su to velika imena engleskog duhovnog govorništva. U to isto doba razvija se duhovno govorništvo i u Irskoj i Škotskoj. Najslavniji irski govornik svakako je **John Hull** (1829—1899). U Škotskoj su veliki govornici **Thomas Gatry** (1803—1873) poznati socijalni reformator, **Norman MacLod** govornik velike kulture i širokih vizija, **John Card** (1820—1898) govornik velikih sposobnosti, koji je privlačio velike mase slušatelja.

U Indiji se u to vrijeme proslavio veliki engleski propovjednik Frederic William Farar (1831—1903), rođen u Bombayu, odgojen u Londonu i Cambridgeu.

*

Novi vijek znači i za Rusiju uspon govorničke umjetnosti, naročito u duhovnom govorništvu. U vrijeme Petra Velikog i Katarine Velike javljaju se u Rusiji veliki propovjednici: **Sv. Dimitrije Rostovski, narječitiji** ruski propovjednik XVII. vijeka, kojega su nazivali ruskim Zlatoustim. Stefan Javorski, Teofan Prokopič također su znameniti ruski propovjednici. Prokopić je svoj najslavniji govor održao nad odrom Petra Velikoga. XVIII. vijek takodjer dao je u Rusiji mnogo velikih govornika: rjazanski episkop Gavrilo Bušanski, bjelorusijski arhiepiskop **Georgije Koniski**, čiji je govor što ga je održao pred poljskim kraljem Stanislavom preveden kao govornički uzor na mnoge evropske jezike. Glasovit mu je i govor, kojim je pozdravio Katarinu II. u Jaroslavu. Znamenit je govornik i **Platon Levšin**, moskovski metropolit, koji je zanosio široke mase naroda, ali i samu caricu Katarinu II. U XIX. vijeku znamenit je ruski propovjednik **Inocentije Borisov** (1800-1857), koji je za vrijeme krimskoga rata zalazio u rovove i hrabrio vojnike, a službu je božju služio pod kišom šrapnela. Po svojim je govorničkim manirama mnogo potsjećao na Bossueta. Njegovi su govori prevadjani na mnoge evropske jezike. Smolenski episkop **Ivan** (1818—1869) osnivač je nove periode u historiji ruskog duhovnog govorništva. Postavio si je zadatak, da sa kršćanske tačke gledišta objasni savremene pojave i pitanja društvenog života.

*

Ideja nacionalizma, koja je počela da se budi u Italiji uporedo s Napoleonovim usponom, utjecala je i na

novovjeko govorništvo. U to doba ističu se tri velika govornika: Antonio Finageri (1754-1799), Dominico Cirillo (1739-1799). i Mario Pagano (1748-1799). Ovi nosioci nacionalističke ideje talijanske pali su žrtvom austro-burbonske reakcije. U isto vrijeme bio je glasoviti i govornik Antonio Genovesi (1712-1769), koji je u Napulju osnovao svoju »ekonomsku školu«, koja je uvijek bila puna slušatelja. Medju znamenite govornike ove epohe spadaju i Gaetano Filangeri, koji se istaknuo svojom obranom zakonskih osnova kralja Karla III. te glasoviti profesor prava u Padovi Domenico Romagnesi.

*

U Poljskoj se govorništvo kao umjetnost javlja početkom novoga vijeka. Tu je na prvome mjestu porodica **Osolinski**, koja je dala nekoliko vrlo dobrih govornika. U XVI. vijeku nastupila su u Poljskoj i dva velika duhovna govornika: Stanislav Orzsechowski i Petar Skarga. Isusovac Skarga pisac je mnogih bogoslovskih djela i njegovi »Životi svetaca« čitaju se i danas. U XVII. i XVIII. vijeku ističe se biskup Voronić i svećenik Karpović. Treba istaknuti, da je i kralj **Stanislav Leščinski** (1677-1766) mnoge svoje uspjehe imao da zahvali svojoj govorničkoj vještini.

*

U Francuskoj se je sudsko govorništvo pojavilo u punome sjaju tek u XVII. vijeku. Glasoviti su advokati toga vremena Antoine Le Maitre, Olivier Petry i Henri Cochain. Nadmašuje ih govorničkim talentom i erudicijom Henri François D'Aguesseaux. Tu se kroz čitav XVIII. i XIX. vijek nižu imena velikih govornika, medju njima i **Voltaire**, koji se je istaknuo svojom znamenitom obranom Calaisa. Tu je i neustrašivi branitelj

Chauveaux-Lagarde, branitelj gospodje Dubary, Dantona i Marije Antoinete. U red velikih francuskih advokata spada i Nicolas Beriére, branitelj maršala Neila, te njegov sin Antine Berière, najznamenitiji advokat XIX. vijeka.

Govornici, koji su u Francuskoj njegovali svečani, akademski govor, javili su se odmah po osnivanju francuske akademije (1635). Tu se je istaknuo **Louis de Fontaine**, tajnik akademije, koji je održao čitav niz posmrtnih govora pokojnim članovima akademije. Kao remek djelo akademske govorničke umjetnosti smatra se nastupni govor, što ga je u akademiji održao **Georges Louis Leclerc de Buffon** (1707-1788), Dobar je govornik bio je **Montesquieu** (1689-1755), te **Renan** 1823.-1892.)

U XIX. vijeku cvate akademsko govorništvo u Engleskoj i Njemačkoj, a napose u Francuskoj. Kao izvrstan konferansijer toga doba istaknuo se znameniti kritičar **Francisque Sarcey** (1828-1899).

Kako se je politički i društveni život u novome vijeku počeo razvijati na sasvim novim osnovama, tako se je razvijalo i parlamentarno govorništvo, koje je u vrijeme francuske revolucije postiglo najveću visinu. Kako je glavni pretstavnik parlamentarnog govorništva Engleska, pravo je da ga prikažemo u posebnom poglavlju.

ENGLESKO PARLAMENTARNO GOVORNIŠTVO

Borba engleskih velikaša protiv kralja Ivana svršila je time, da je godine 1215. kralj Ivan svojom poveljom o sloboštinama (Magna Charta Libertatum) postavio nove temelje engleskoj ustavnosti. Pravo zastupanja, pretstavništva, priznato je najprije prvom i drugom staležu — svećenstvu i vitezovima. Pedeset godina kasnije sudjeluju u vijećanjima i zastupnici gradova. Nakon daljnjih 30 godina došlo je do diobe: svećenstvo i plemstvo sačinjava »gornji dom«, građanstvo »donji dom«. Godine 1272. po prvi put je u Engleskoj upotrebljena riječ **parlamenat**. Njegova je moć isprva ograničena. Posebna je cenzura nadzirala govore izrečene u parlamentu i mogla je da pozove na odgovornost govornike. Tako su znamenitom puritanskom govorniku **Prynne-u** odsjekli uši zbog jednog njegovog govora! Kraljevi su postepeno gušili moć parlamenta, a na najniži je stepen pao za vrijeme reformacije. **Henrik VIII**, nasilan čovjek, koji je 1535. dao smaknuti Tomu Morusa, autora »Utopije«, otvorio je parlamenat neobičnom krunskom besjedom. Sebe je prozvao »božjim namjesnikom«, kojega si je »sam Bog postavio«. Prema takovome kralju ostao je za parlamenat samo jedan izbor: ili borba, ili pokoravanje. Parlamenat se je pokorio. No već 30 godina nakon ove neobične krunske besjede čujemo u donjem domu za vrijeme Elizabete (1558-1603) sasvim druge riječi. Puritanac **Petar Wentworth** rekao je za slobodu govora, da je »jedini melem, koji može iscijeliti rane zajednice«. Elizabetin nasljednik **Jakov I.** (1603-1625) htio je također da se proslavi kao govornik. Otvorio je parlamenat velikim govorom istaknuvši svoju teoriju o kraljevskim govorima: oni mora da se osnivaju na istini i jasnoći. Veliki preokret u odnosu snaga izmedju parlamenta i kralja bio je prevrat, koji je **Charlesa I.** doveo na stratište. Pobjedonosni vođa parlamenta bio je **Oliver Cromwell**, koji se je istaknuo svojim nadasve snažnim govorima. U to burno doba istaknuo se je kao govornik i grof **Strafford**, koji je također pao pod sjekirom krvnika. Među oduševljene pristaše Olivera Cromwella brojio se i slavni engleski pjesnik **John Milton** (1608-1674), koji je isprva bio Cromwellov tajnik. Milton se je istaknuo svojim političkim govorima i može se reći da je bio bolji govornik i od Cromwella i od Strafforda.

Epoha velikih parlamentarnih govornika u Engleskoj nastala je tek za kralja Gjure II. (1727-1760) i Gjure III. (1760-1820). Prvi znatni državnik toga vremena je **William Pitt** (1708-1778), kojemu je bio uzor Demosten, a učio je govorništvo kod slavnoga glumca Garricka. Sa Pittom započinje uspon engleskog parlamentarnog govorništva i uspinje se do klasične visine. Prvi je njegov govor bio uperen protiv tada svemoćnog ministra Walpole-a. Ministrov brat predbacio mu je porugljivo mladost i teatralan nastup, a Pitt je na to odgovorio govorom, koji je postao znamenit svojom obranom mladosti. Za vrijeme debate o neovisnosti kolonija, koje su počele tražiti otcjepljenje od Engleske ustao je Pitt posljednji put da govori. Otvorio je usta, zateturao i pao pogodjen od kapi. Umro je nakon nekoliko tjedana. Njegov treći sin William Pitt takodjer se je istaknuo kao parlamentarni govornik, ali ipak zaostaje iza svoga oca i svog parlamentarnog takmaca **Jamesa Foxa**. Najglasovitiji govor Pitta ml. je onaj protiv trgovine robljem (1792 god.).

James Fox (1749-1806), »otac liberalizma« jedan je od najjačih parlamentaraca svoga doba. Njegovi su govori bili stilski jednostavni, ali snažni i uvjerljivi. **Edmond Burke**, poznat i kao filozofski pisac, bio je dobar govornik, ali zbog svoje strašne konzervativnosti nije imao mnogo utjecaja. Znamenit je njegov govornički dvoboj sa Foxom. **Richard Sheridan**, (1751-1816) najprije glumac, znamenit pisac kazališnih komada. Uz Foxovu pomoć ušao je u parlamenat, gdje je kao govornik zauzeo značajno mjesto. Znamenit mu je govor protiv postupka engleskih vlasti sa istočno indijskim plemenima. Govor je trajao šest sati i bio je od vrlo velikog utjecaja.

U parlamentarne govornike toga doba spada i **William Hamilton**, kao i slavni historičar **Thomas Macaulay** (1800-1859), koji je vanredno živim govorima zastupao napredne ideje novoga vremena.

FRANCUSKA REVOLUCIJA

I ako se u Francuskoj za skupštinu dviju glavnih staleža — svećenstvo i plemstvo — već oko god. 1150. upotrebljavala riječ parlamenat, iako je Filip Lijepi već 1302. godine sazvao prvi parlamenat, u kojem su sudjelovali i pretstavnici gradjanskog staleža, ipak se parlamentarno govorništvo u Francuskoj nije razvilo i gotovo da ga i nema sve do revolucije.

Francuska revolucija i nagli razvoj parlamenta pogodovali su i političkom govorništvu u Francuskoj, potiskujući u pozadinu sve ostale grane govorništva. Naročito su razvoju govorništva pogodovali politički klubovi — žirondisti i jakobinci — a uz to i saloni obrazovanih dama, gdje su se okupljali političari, učenjaci, umjetnici, književnici. Glasoviti su bili saloni **Madame de Stael i Madame Roland**. U salonu Madame Roland okupljali su se žirondisti i u kući ove visoko obrazovane žene rodila se ideja o republici. **Vergniaud** je često po njenim sugestijama sastavljao svoje glasovite govore, a i sam **Robespierre** rado se koristio njenim savjetima. Ima još jedan faktor, koji je pogodovao političkom govorništvu: za vrijeme Louisa Philippa ušlo je u običaj, da se priredjuju političke gozbe, banketi. Taj običaj kraljeva, da narodu priredjuju gozbe preuzela je opozicija, priredjujući bankete, gdje su u formi zdravica razvijali svoje političke ideje i kritikovali rad vlade. Ovi su banketi zaredali po čitavoj Francuskoj i može se reći, da su pretstavljali pravu školu političkog govorništva. Jedan takav banket, kojega su vlasti početkom 1848. silom rastjerale, bio je zapravo neposredan uzrok februarskoj revoluciji. Banket se je i do danas o-

držao kao naročita prilika za političke izjave i velike govore.

Kad se uzmu u obzir svi ovi momenti, koji su pogodovali razvoju političkog govorništva u Francuskoj, onda je jasno da se je ono moglo u to doba razviti do klasične visine.

Najveći je upliv u prvoj, ustavotvornoj skupštini imao Honoré Gabriel Riquetti grof **Mirabeau** (1749—1791). Isprva je bio časnik, ali je kao kapetan dao ostavku. Nakon brojnih ljubavnih pustolovina oženio se i za godinu dana načinio dugova za 160.000 livri. Svađa se s ocem i bježi s markizom Monnier u Nizozemsku. Markiz Monnier diže tužbu protiv Mirabeaua. Osude ga iz ogluhe na smrt. Godine 1777. vraća se u Francusku i dospije odmah u tamnicu. Njegov otac ishodi za nj pomilovanje, ali se doskora opet zavadi s ocem. Polazi na putovanja i kao pisac živi veoma bijedno. Kad su 1789. bili raspisani izbori natjecao se je i on za jedan mandat. Plemstvo nije htjelo da ga bira, a on kupi trgovinu suknom i ulazi u parlamenat kao pretstavnik trećeg staleža. Mirabeau je bio onaj, koji je 23. lipnja 1789. izrekao riječi, koje znače prekretnicu u francuskoj historiji. Skupština trećega staleža trebala je da se raspusti. Tako je zapovijedio sam kralj. Mirabeau odgovara kraljevom izaslaniku: »Idi i reci tvome gospodaru, da smo se ovdje sastali voljom naroda i da ćemo naša mjesta napustiti samo pred silom bajuneta«. Kralj nije upotrebio bajunete. Skupština je zasijedala dalje i nakon sjajnog govora Mirabeauovog prozvala se »Narodnom Skupštinom«.

Mirabeau je djelovao oko dvadeset mjeseci i u to je vrijeme održao oko 150 govora. Visoko obrazovan, talentiran, temperamentan udara Mirabeau svojim govorima svoj žig toj epohi. On je takoreći i umro na govorničkoj tribini. Jednoga se dana srušio bez svijesti sa tribine i za par dana je umro. Najglasovitiji su mu govori o kontribuciji, o zahvalnosti Narodne Skupštine Lafayettu, o pravu rata i mira, o konstituciji civilnog svećenstva i o emigraciji.

Jedna od najvećih ličnosti francuske revolucije **Georges Jacques Danton** (1759-1794) bio je i izvrstan i nadasve odvažan govornik. Znamenit mu je govor od 2. rujna 1792. kada su Prusi opsjeli Verdun, kao i govor od 2. ožujka 1793, kada je pledirao da od konventa oduzme pravo revolucionarnog suda, što je tada bila svakako nečuvena odvažnost.

Pierre Victorin Vergniaud (1758-1793) po svojim govorničkim sposobnostima ravan Mirabeau. Klasički obrazovan, spreman parlamentarac, idealan i iskren rodoljub. Glasovit mu je govor od 3. srpnja 1792. kada je kliknuo »Domovina je u opasnosti!« Poznati su i njegovi govori, kojima je branio žirondiste protiv Robespierreovih optužaba.

Maksimilian Robespierre (1758-1794) živahan, nervozan i oštar govornik čiji su govori bili vješto komponirani, ali nisu bili odviše uvjerljivi.

Medju žirondistima istaknuli su se kao govornici i markiz Condorcet, Charles Barbaroux, Petion, Roland, Buzot, a medju jakobincima Camille Desmoulins, Marat, St. Just.

Zanimiva je činjenica, da su najglasovitiji govornici francuske revolucije svi od reda bili u mlađim godinama: najstariji je medju njima bio Mirabeau sa 42 godine, zatim slijede Robespierre 36, Danton 35, Vergniaud 34, Desmoulin 33, St. Just 26 godina.

Slika ne bi bila potpuna, kad se ne bi spomenulo i jedno ime, čiji je nosioc pokazao, da i govornik može dugo da poživi. To je govornik, kojega nije opsjela jedna misao, koji može da govori o svemu: o ratu i miru, o religiji i finansijama, o upravi i pravu. To je govornik, koji je bio upotrebiv za svaku priliku, za svaki pravac, u svako doba. Takovog čovjeka nalazimo u francu-

skoj revoluciji i to je **Bertrand Barère** (1755-1841), elegantni parlamentarac iz Toulousa. U konventu je bio isprva uz većinu, uz žirondiste. Za smrt Ljudevita XVI. glasovao je lijepom frazom »Stablo slobode može uspijevati samo onda, ako se zalije krvlju tiranina«. U pravi je čas znao da promijeni stranku i postao jedan od najodlučnijih jakobinaca. On je autor najstrahovitijih predloga, koji su ikada izneseni u konventu. Sposoban za sve, on je sam izradio preko 600 izvještaja za razne odbore. Kada je borba oko Robespierrea, s kojim je on do tada bio tijesno povezan, postala dvojbena, nosio je u džepu dva govora, jedan za i drugi protiv, da ih upotrebi prema tome, kako će se stvara razviti. Uhapšen zbog strahovitih krvološtava imao je biti deportiran, ali je pobjegao. Kasnije ga je Napoleon pomilovao i on je postao njegov vjerni i sposobni sluga. I za glasovitih »stotinu dana« pridružio se Napoleonu. Kasnije je živio u prognanstvu, 15 godina u Bruxellesu. Za vrijeme Orleansa vratio se u Francusku a Louis Philippe mu je odobrio mirovinu. Jedino, što je na tom velikom govorniku bilo iskreno, čini se da je bila njegova mržnja prema Engleskoj. Za vrijeme Napoleona radio je na časopisu «Antibritanski memorial«. Još je pet dana pred smrt grmio protiv Engleske.

Ovim nizom sjajnih govornika, što ih je odgojila revolucija, francusko govorništvo kao da sustaje. Tek za careva javlja se jedino vojničko govorništvo, čiji je sjajni pretstavnik Napoleon I, koji je toj vrsti govorništva dao svoj naročiti oblik tako, da su njegovi govori i danas uzor vojničkog govorništva. Njegovi su govori snažni, jasni, kratki, katkada samo nekoliko riječi, s kojima je znao da dirne u živac francuskog vojnika. U oči bitke kod piramida nedaleko Kaira (1798) njemu je dovoljno da kaže vojnicima: Četrdeset vijekova gledaju na vas sa vrhova ovih piramida. Nemojte se osramotiti!« Pa i mnogi njegovi generali istaknuli su se u ratovima kao vrlo dobri vojnički govornici.

Za vrijeme restauracije govorništvo u Francuskoj nešto se oporavilo dobivši relativnu slobodu. Tu se javljaju kao istaknuti govornici Martignac, Benjamin Constant, te poznati francuski pisac Chateaubriand. U periodu monarhije 1830-1848 ističu se kao govornici Casimir Perier, vojvoda de Broglie, Adolphe Thiers, markiz Montalembert, Lamartine.

Taj niz dobrih govornika nastavlja se i kroz drugo carstvo i treću republiku: Cabert, Fourier, Jules Simone, te konačno stup republike, veliki rodoljub i vatreni govornik **Leon Gambetta** (1838-1882), koji već sa nizom drugih velikih govornika pripada savremenom govorništvu, t. j. razdoblju od polovine prošloga vijeka, kada su se slobodarske ideje prelile cijelom Evropom.

U to doba po prvi puta susrećemo kao izrazitu govorničku umjetnost.

GOVORNIŠTVO U NOVOME SVIJETU

U pokretu za oslobodjenje robova u Americi nailazimo na prvo veliko ime jednoga govornika. To je **Abraham Lincoln** (1809-1865), politički vođa i pretsjednik U.S.A. Kao govornik prvi put se je proslavio svojom znamenitom obranom u Armstrongovom procesu, a kasnije je održao bezbroj odličnih govora u svojoj borbi protiv ropstva u južnim državama. Od tada je Amerika izgradila dva tipa svoga govorništva: političko i duhovno. Medjutim za političko govorništvo, koje se u velikoj mjeri javlja obično kod izbora guvernera pojedinih država, ne bi se baš moglo reći, da spada strogo u red pravog govorništva po našem evropskom mjerilu. To su obično korteška huškanja, koja sa pravim govorništvom kao umjetnošću nemaju nikakove veze. Ovi politički govornici ne polažu mnogo važnosti na to, da u svojim

govorima primijene bilo kakova pravila govorničke umjetnosti.

Zato se ipak ne može reći, da politički život Amerike nema dobrih govornika po našem evropskom mjerilu, naročito u najnovije doba, kada se je kao snažan govornik istaknuo radnički vođa Louis.

Nasuprot tome u novome se svijetu mnogo jače razvilo duhovno govorništvo, koje naročito u XIX. vijeku bilježi niz sjajnih propovjednika: Theodore Parker, govornik velike inteligencije i sjajnih govorničkih sposobnosti; Henry Warder Beetcher, reformator i govornik vanredne dramatske snage, kojega dr. Wilkinson smatra najvećim crkvenim govornikom sviju vremena. Ogromne mase slušaoca privlačio je propovjednik Edwin Chapman. Mathews Simpson spada takodjer u red onih propovjednika, čija je snažna riječ mogla slušaoce da uznese i oduševi.

Posebno mjesto u govorništvu Amerike duhovnog i socijalnog pravca zauzima **Henry George** (1839-1897). Sin siromašnog knjižara, mornar, lučki radnik, teklić, tipograf, kopač zlata. Stavlja se na čelo pokreta protiv ekspropriacije zemljišta u svrhe velikih industrijskih i željezničkih kompanija. Izdaje novine, ali su ga ogorčeni kapitalisti uništili. Izdaje djelo »Napredak i siromaštvo«. Ovo je djelo izazvalo pokret za agrarnom reformom, Za taj pokret održao je George bezbroj vatrenih, sjajnih govora po čitavoj Uniji, Irskoj, Engleskoj, Škotskoj, New Zeelandu i Australiji. Njegovo je ime u svim ovim zemljama postalo simbolom borbe za agrarnu pravdu. Uz to je George polagao naročitu važnost na moralno religiozno opravdanje svoje nauke o oslobodjenju zemljišta. Otvarale su se za njegove govore i crkve, koje su bile dupkom pune kad bi on govorio. Proglasili su ga za čovjeka, koji propovjeda pravo kršćanstvo.

Medju današnjim propovjednicima u Americi ističu

se A. Holmes i dr. John Mott, generalni tajnik misionarske zajednice.

SAVREMENO GOVORNIŠTVO EVROPE.

U Francuskoj je političko govorništvo nastavilo sa svojim razvojem i u trećoj republici. Prekretnicu pretstavlja Gambetta, koji je završio plejadu velikih govornika francuske revolucije i otvara niz govornika nove Francuske.

Leon Gambetta proslavio se svojim govorničkim sposobnostima još kao pariški advokat u parnicama optuženih novinara. Bio je najmladji član vlade narodne obrane poslije Napoleona III. Rodjeni govornik, »orator od rase«, on je svojim jasnim izlaganjem, zvučnim glasom, uvjerljivom argumentacijom, svojim temperamentom umio da osvoji masu. To je bio prije pučki tribun nego državnik.

Slavni pisac **Victor Hugo** (1802-1885), koji se je mnogo bavio politikom, izrekao je takodjer velik broj političkih i prigodnih govora, koji se odlikuju snagom izražaja, slikovitošću i ljepotom stila.

U to se doba ističu kao govornici i **Louis Blanc** (1811-1882) pisac, historičar i socijalistički političar. U svojim je govorima zastupao ideju mirnog preuredjenja društva. **Jules Guesde** (1845-1922) republikanski protivnik Napoleona III. i carstva, otac marksističke linije u francuskom socijalizmu, nadasve temperamentan govornik. **Waldeck - Rousseau** (1846-1904), ministar unutrašnjih poslova i pretsjednik vlade, proveo je rehabilitaciju Dreyfusa. Poznati su njegovi govori o rastavi crkve od države, **René Viviani** (1863-1925), **Paul Dechanel** (1855-1922).

Ovima slijedi čitav niz, sve do danas, velikih političkih govornika: **Ribot, Buisson, Millerand, Combes,**

Leon Bourgeois, Louis Barthou, Henri de Juvenel, Berard, Georges Clemenceau, Jean Jaurès, Raymond Poincaré, Aristid Briand, Paul Boncour, André Tardieu, Leon Blum, De Monzie, Heriot, Pierre Cot — sve su to imena istaknutih političara i državnika, koji su u provodjenju svojih političkih ideja i te kako znali da iskoriste svoj veliki govornički talenat.

No Francuska je i na jednom drugom području dala velikih govornika, a to je sudnica, gdje sitem porote pruža naročite prilike i mogućnosti da se razvije govornička vještina advokata. Najpoznatiji su sudski govornici sadašnjice: **Charles Demange** poznat iz Dreyfusovog procesa, **Ferdinand Labori** (Zolin branitelj u Dreyfusovoj aferi), **Henri Barbout** (Lessepsov branitelj), **Moro Giafferi, Henri Torrés** i mnogi drugi.

*

XIX. vijek u Engleskoj pokazuje, da je parlamentarno govorništvo ostalo na istoj visini kao i prije. Na početku stoljeća ističe se poznati engl. državnik **George Cunning**, koji je prvi ustao protiv austrijske politike Metternichove, u svojim govorima simpatizira s evropskim slobodarskim pokretom. Ukidanje trgovine crnačkim robljem takodjer je uspjeh njegove rječitosti. **Robert Peel**, protivnik Cunningov, vođa torijevaca, isprva protivnik političke ravnopravnosti katolika, kasnije se je sam zauzimao za tu ravnopravnost. **Richard Cobden**, tvorac prve velike organizacije za obradjivanje javnoga mišljenja za posve određeni gospodarski cilj: liga protiv carine na žito. To je bila borba industrijskog i trgovačkog kapitala protiv veleposjednika.

U toj borbi održao je toliko govora, da je obolio. Veliki narodni dar u novcu omogućio mu je, da ostatak života provede bez brige.

U to vrijeme počinje prvi veliki moderni radnički pokret, čiji je veliki govornik **O'Brien** (1805-1864). Iako je potekao iz bogate obitelji, doskora je prešao radnicima u čijim se redovima borio za novo zemljišno pravo. Njegov veliki protivnik bio je **O'Connor**, koji je ustao protiv O'Brienove agrarne reforme i propovijedao je »praktični« rad.

U engleskom se je parlamentu istaknuo kao izvrstan govornik i pretstavnik Iraca **Daniel O'Connel** 1775-1847), za kojega kažu, da je bio najrječitiji čovjek prošloga stoljeća i da je potsjećao na Dantona. O'Connell je svojim govorima probudio irski narod na borbu za slobodu. Još se jedan Irac proslavio svojim govorima u engleskom parlamentu: **Henry Palmerston**, čiji su govori imali velik utjecaj na parlamenat.

Za vrijeme kraljice Viktorije isticao se na strani torijevaca kao najbolji govornik slavni državnik **Benjamin Disraeli**, kasniji lord Beaconsfield, (1804-1881). Na Na strani viga stajao je »veliki starac« **William Gladstone** (1809-1898), koji ne samo da je bio rječit, već se je njegov glas odlikovao naročitim zvukom i toplinom.

Moderna Engleska ima svog velikog govornika u **Lloyd Georgeu**.

*

U Njemačkoj, koncem XVIII. i početkom XIX. vijeka otvara eru savremenog govorništva veliki govornik, filozof **Johann Gottlieb Fichte** (1762-1814), koji je svojim »govorima njemačkom narodu« zadužio Nijemstvo, jer je prvi bacio medju Nijemce ideju jednog jedinstvenog naroda, koji treba da strese sa sebe jaram tudjina — Napoleona.

Političko govorništvo u Njemačkoj početkom XIX. vijeka slabo se je razvijalo sve do polovice vijeka, kada se u Njemačkoj javljaju veliki nacionalni i socijalni po-

kreti. Ovo je doba dalo tri velika govornika: **Friedrich List** (1789-1846), veliki nacionalni ekonomista, publicista, učenjak, govornik velikog formata, za kojega Wolfgang Menzel kaže, da su mu usta bila stalno u plamenu poput Vezuva. Drugi veliki govornik toga je doba **Robert Blum** (1807-1848), socijalista, revolucionar. Čuven mu je govor u Beču, dok su grad ospjedali Madžari. Blum je bio jedan od najvećih njemačkih demagoga, koji je poznavao svu vještinu oduševljavanja masa. Osudjen je po vojnom sudu na smrt i strijeljan.

Treći govornik toga doba je **Ferdinand Lassalle** (1825-1864) otac radničkog pokreta u Njemačkoj. Njegovi govori na mnogobrojnim radničkim sastancima imadu još danas punu i savremenu vrijednost.

U carskoj je Njemačkoj zauzimao u političkom govorništvu naročito mjesto **Otto Bismarck** (1815-1898), koji je stvorio ujedinjenu Njemačku. Iako se za njegove govore ne bi moglo reći, da pokazuju mnogo klasičnih kvaliteta, ipak »iza svake njegove riječi stoji snaga i čovjek«. Odlučnost, otsječena forma, jasan izraz — to su značajke njegovih govora.

Veliki protivnik Bismarckov bio je vođa katoličkog centruma Hermann von Malincrot, sjajan govornik, kao i njegov drug i nasljednik **Ludwig Windhorst**, koji je sa svojim govorima, prožetim sofističkom dijalektikom, zadavao mnogo jada Bismarcku.

Medju dobre govornike spadaju Rudolf Benigsen, istaknuti leader nacional-liberalaca i njegov drug Eduard Lasker. Vrlo je vješt bio govornik Eugen Richet, vođa napredne stranke, koja je napadala Bismarcka. No najbolji govornik svoga vremena bio je svakako **August Bebel** (1840-1913), vođa socijaldemokrata.

Savremena Njemačka, poslijeratna, dala je više velikih govornika, medju kojima se najviše ističu Walter Rathenau i Gustav Stresemann. U Hitlerovskoj Njemačkoj govorništvo je dobilo naročitu važnost, postavši

jednim od najjačih instrumenata propagande. **Adolf Hitler, Göbbels, Rosenberg** — to su govornici, čiji govori znače dogodjaj. XIX. vijek dao je u Njemačkoj i nekoliko velikih duhovnih govornika — propovjednika. Na prvome mjestu stoji biskup **Heinrich Förster**, zatim znameniti evangelički teolog **Wilchelm Schweizer**, pa **Theodor Christlieb.**

*

Italija je takodjer prigrlila velike revolucionarne ideje iz 1848. Radja se veliki pokret za slobodu i ujedinjenje i taj pokret znači novu epohu i za govorništvo u Italiji. Cavour, Mazzini, Carducci i Bovio — to su najveći medju talijanskim govornicima toga burnoga doba.

Camillo grof Cavour (1810-1861) vođa liberalnog pokreta i tvorac ujedinjene Italije. Njegovi su govori uzbuđivali ne samo Talijane, nego su dizali revolt i kod Austrijanaca. **Giuseppe Mazzini** (1805-1872), osnivač »Mlade Italije«, najznamenitiji talijanski revolucionar, proglasio je nakon protjerivanja Pape Pija IX. republiku i bio član republikanskoga triumvirata. **Giosuè Carducci** (1836-1907) veliki pjesnik, govornik naročito bujne rječitosti. **Giovanni Bovio** (1841-1903) profesor pravne filozofije u Napulju. Poznat je po svojoj borbi protiv pape. Glasoviti su mu bili govori za opće pravo glasa.

Završetkom borbe za ujedinjenje svršava i historijski period govorništva, i tek 1860. godine počinju se opet javljati govornici u sudu i po javnim zborovima. Najznatniji je medju njima bio advokat **Giuseppe Poerio**, iz čije su škole proizašli odlični advokati govornici: Miraglia, Tarantini, Imbriani, Mancini, Starace, Borelli, Lauria i mnogi drugi. Svi su oni sudjelovali i u političkom životu. U Napulju se naročito istaknuo svojim govorničkim umijećem advokat, mislilac, političar Pascale Stanislao **Manzini** (1817-1888). Istaknuo se svojim

historijskim govorima u parlamentu u Napulju.

Počam od 1876. pa dalje sve do Mussolinija Italija nema velikih političkih govornika. U najnovije doba ističu se kao dobri govornici, advokati Malaguzzi, Giuciarelli i Ferrero. Medju najveće govornike svoga naroda spada svakako vođa fašističke Italije **Benito Mussolini**, čiji se govori odlikuju jasnoćom, poletom, ali i stvarnošću izlaganja. Najveći duhovni govornik savremene Italije jest bivši kardinal Eugenio Pacelli, sadašnji papa Pio XIII.

*

U Španiji se govorništvo razvilo u punoj snazi u XIX. vijeku, kada je dalo najvećega govornika novoga vijeka. Naravno, da duhovno govorništvo zauzima u Španiji naročiti položaj. Duhovni su propovjednici sačinjavali poseban red, nazivali su ih »divinus«. Ali i među njima se je našlo propovjednika, čija se je snažna riječ mogla čuti i u parlamentu. Medju ovima se naročito istaknuo **Munos Torero.** On je znao da svoje crkveno zvanje dovede u sklad s revolucionarnom sredinom u kojoj je govorio. Crkva i parlamenat — to su bila dva pozorišta, gdje se je čula njegova snažna riječ. Njemu uz bok ide drugi svećenik: **Augustin Argullia.** Dok je parlamenat zasijedao u Cadixu, za vrijeme Napoleonove invazije, pojavio se mladi revolucionarac **Antonio Alcala Galiano** (1787-1865), na čija je usta progovorio čitav narod u borbi protiv apsolutizma. Nakon toga parlamenta nastale su velike smetnje govorništvu i govornici su našli utočišta u akademijama, a naročito u poznatoj akademiji Ateneo de Madrid.

Nakon revolucije 1869. nastaje novo doba, koje daje čitav niz odličnih govornika. Tu se ističe gromovnik **Rio Rosas** i suptilni **Cristian Martos.** Dolazi kratka republikanska era i četiri pretsjednika svjedoče o govorničkoj vještini toga vremena: Estanislao Figueras 1819-1882), Francisco Py y Margal (1823-1907), Nicolas Salmeron (1838-1908) i najveći medju njima **Emilio Castelar** (1832-1899), veliki narodni tribun i najveći svjetski govornik devetnaestoga stoljeća. Isprva je bio novinar i književnik, a onda predaje na madridskom sveučilištu povijest filozofije, gdje je razvio sav svoj govornički dar. Nakon revolucije 1866. ulazi u parlamenat, gdje drži svoje nenadmašive slobodoumne govore. Monarhistička restauracija dala je ove govornike: Antonio Canovas, vođa konzervativne stranke i tvorac restauracije; Praxedes Matteo Sagasta, vođa liberala; Segismundo Moret, poznat zbog svojih literarnih, akademskih govora; Velasquez Mella (1872-1925) posljednji branitelj karlizma.

Govornici najnovijeg vremena: Alessandro Leroux, narodni tribun; Melkiades Alvarez, umjereni republikanac; bivši pretsjednik republike **Alcala Zamorra,** koji je bio nenadmašiv u svom stilu i poletu.

*

U Rusiji je devetnaesti vijek nakon niza sjajnih propovjednika pokazao lijep razvitak i ostalog govorništva: akademskog i sudskog. U akademskim su se govorima odlikovali mnogi učenjaci i književnici: Lomonosov, Sumarokov, Sreznjevski, Davidov, Nikitenko, Uvarov, Juškević, Krinkovski. Najglasovitiji je svakako govor, što ga je prigodom otkrića spomenika velikom pjesniku Puškinu održao slavni ruski književnik **F. M. Dostojevski** (1821-1881). Pobudio je kod slušalaca takav zanos, da mu je zapadnjak Turgenjev prišao i pred svima poljubio ruku.

U to se vrijeme javljaju već i prvi revolucionarni govornici, medju kojima se naročito ističe **Mihajlo Aleksandrović Bakunjin** (1814-1876), osnivač revolucio-

narnog anarhizma, koji je svojim govorima mogao da povuče za sobom najšire mase. Znamenit mu je govor, što ga je održao 1848. na slavenskom saboru u Pragu. **Georgije Valentinović Plehanov** (1856-1918) takodjer spada u red istaknutih revolucionarnih govornika. On je jedan od osnivača ruske socijal-demokracije.

Sudsko je govorništvo u Rusiji uznesao do najveće visine **Anatolij Fjodorov Konjij** (1844-1929), koji za rusku kriminalistiku znači novu epohu. Svaki njegov govor i naučni rad značio je dogodjaj za rusku kriminalističku znanost. Bio je počasni doktor harkovskog sveučilišta. Pored njega istaknuo se kao sudski govornik i Fjodor Nikiforović Plevako, koji se istaknuo sa svojim govorima u sudu i parlamentu; zatim Nikolaj Platonović Karabčevski i Aleksandar Maihajlović Bobriščev — Puškin.

Godine 1906. dobila je Rusija dumu (parlamenat) i sada se javlja niz odličnih parlamentarnih govornika: **F. I. Rodičev,** kojega su u dumi smatrali drugim Mirabeauom; **Vasilij A. Maklakov,** koji se je i izvan parlamenta proslavio svojim sudskim i akademskim govorima (o Tolstoju); **A. I. Gučkov,** čija je pojava na govornici pretstavljala dogodjaj. Rijetko je govorio, ali kada bi uzeo riječ strepili su pred njim i najviši pretstavnici državne vlasti. Znao je da raspali široke mase. Stilom, konciznošću govora i snagom logike potsjeća mnogo na francuske parlamentarce. Vladimir Mitrofanović **Purišk**ijević, uvjereni monarhista, koji najogorčenije razotkriva grijehe monarhije! Organizator ubijstva Rasputina. Aleksandar Fjodorović Kerjenski, socijalni revolucionar, orator historijskog značenja. Veliko je njegovo značenje u historiji ruske revolucije. **P. A. Stolipin,** veliki polemičar; I. G. Cereteli (Georgijac), šef menjševika, odličan govornik. Medju govornicima sovjetske Rusije najviše se je istaknuo **Lav Davidović Trocki,** čiji su govori vršili velik utjecaj na najšire mase. Logičan, eru-

ditivan govornik bio je i **Lenjin,** ali su mu nedostajale retorske osobine.

*

Poljaci takodjer poklanjaju veliku pažnju govorništvu i na prelazu iz klasicizma u romantizam javljaju se znameniti učitelji retorike: **Euzebije Slovacki,** otac pjesnika Julija Slovackoga, braća **Šnjadecki,** Placid **Jankovski** i Joakim **Lelevel,** koji je vršio vrlo velik utjecaJ na Mickijevića. **Adam Mickijević** (1798-1855), veliki poljski pjesnik, takodjer spada medju odlične govornike, čiji se govori odlikuju svojom pjesničkom formom. **Andrej Tovninski** (1799-1878) govornik velike sugestivne snage, čijem su utjecaju podlegli Mickijević i Slovacki. **Mauricije Mohnacki** (1799-1835), književnik, kritičar, pretstavnik težnja mlade generacije, »poljski Marat«. Slavni poljski pisac **Henrik Sienkiewicz** (1846—1916) bio je takodjer dobar govornik. Poznat je njegov govor, što ga je održao kod otkrića spomenika Mickijeviću u Varšavi.

Najglasovitiji poljski propovjednik danas je svakako lavovski nadbiskup Jozef Teodorowicz, koji je i u bivšem austrijskom parlamentu važio kao jedan od najboljih govornika. Njegove su propovjedi pravi dogodjaji, koji se u javnosti uvijek komentiraju. Bivši ministar vanjskih poslova **Aleksandar Srkzsinski** (1887-1931) bio je poznat kao izvrstan govornik u krugovima svjetske diplomacije. Držao je govore na poljskom, engleskom, francuskom i njemačkom jeziku. Rođeni je govornik i prvi pretsjednik poljske republike, veliki pianist **Ignac Paderewski.**

Jozef Pilsudski, osnivač poljskih legija takodjer je bio dobar govornik. **Ignac Dazsinski,** vođa poljskih socijalista, bio je jedan od najboljih govornika u bivšem austrijskom parlamentu.

Kod Čeha se husitski pokret nije dao zamisliti bez dobrih govornika. Tu se je naročito istaknuo Jan Rokicana († 1471.), kojega je kao velikog oratora opisao Svatopluk Čeh u poznatoj pjesmi »Žiška«. Nema sumnje, da je i u doba poslije Husa u raznim religioznim pokretima i strujama bilo izvrsnih govornika. Biskup Jan Blahoslov (1523-1571) napisao je raspravu o pogreškama govornika, a to svjedoči da su postojale težnje za govorničkom umjetnošću. Naročito se je govornička umjetnost njegovala na zemaljskim saborima Češke i Moravske i tu se ističu dva visoko obrazovana plemića: **Vaclav Budovic** (1551-1621) i **Karel iz Žerotina** (1564-1636). U XVII. i XVIII. vijeku češko govorništvo pretstavljaju duhovnici, koji se ni u kom pogledu ne mogu mjeriti sa govornicima husitskog doba. Novo češko govorništvo počinje tek sa preporodom, ali i to najvećim dijelom samo duhovno govorništvo, jer je za vrijeme apsolutizma bila onemogućena svaka slobodnija riječ. Najveći propovjednik prošloga vijeka je sveučilišni profesor **Bernard Bolzano** (1781-1843), koji je propovijedao na njemačkom jeziku. Govornika na češkom jeziku gotovo i nema, jer je u to vrijeme govorni jezik u školama i na sveučilištima bio njemački. Promjenu donaša tek godina 1848, ali politički život počinje tek početkom šezdesetih godina. U to doba počinje nova povijest češkog govorništva. Tadanji vođa češke politike **Dr. František Rieger** (1818-1903) proslavio se kao govornik velikog formata i visoke obrazovanosti. U svečanim se govorima istaknuo **dr. Karel Slatkovski** (1823-1880). Nakon šezdesetih godina nastaje zastoj u razvoju češkog govorništva. Govornici se javljaju još samo u zatvorenim dvoranama, rijetko se pojavljuju u javnosti.

Političko govorništvo trudilo se, da na slušaoce djeluje patosom i u tom pravcu ima čitav niz govornika, koji su u svoje vrijeme bili glasoviti: Eduard Gregr, Adolf Stranski, Karel Kramarž, V. Klofač, a iznad svih se ističe **Toma Masaryk**, koji je sa profesorske katedre vršio velik utjecaj na omladinu. Ne manji utjecaj vršio je Masaryk i svojim političkim i parlamentarnim govorima, iako do oslobodjenja i nije bilo pravog slobodnog političkog života u Češkoj.

Kod Slovaka do oslobođenja nije bilo pravog političkog života, a ni ljudi, koji bi se isticali govorništvom, iako je medju slovačkim svećenstvom bilo dobrih i talentiranih govornika. **Andrej Hlinka** i **dr. Milan Hodža** ističu se kao odlični govornici.

*

Madžari su svojim temperamentom i prirodjenom rječitošću već rano razvili govorništvo do visokog stepena. Već se početkom novoga vijeka javio veliki crkveni propovjednik **Petar Pazmay** (1570-1637), koji se je proslavio svojim propovijedima protiv novovjeraca.

Medju političkim govornicima ističu se: autor madžarske himne **Ferencz Kelcsey** (1790-1838), te glasoviti govornik i Kosuthov protivnik grof **Istvan Szeczenyi** (1791-1860), osnivač Madžarske Akademije. Iznad svih ističe se veliki orator i revolucionar **Lajos Kossuth** (1802-1894). Jedan je njegov govor potaknuo madžarsku revoluciju 1848. U emigraciji, u Engleskoj i Americi, održao je niz propagandističkih govora u korist madžarske nezavisnosti, i ovi mu govori spadaju medju najljepše.

Velik politički govornik bio je i Kossuthov savremenik **Ferencz Deak**, kojega smatraju najvećim madžarskim državnikom prošloga stoljeća. Najbolji politički govornik Madžarske bio je svakako grof **Albert Apponyi**, koji se je nadasve proslavio svojim govorom na mirovnoj konferenciji, kojega je održao u nekoliko jezika. Znameniti su i njegovi govori u Društvu Naroda. Među

odličnim parlamentarnim govornicima istaknuli su se i poznati demagozi Bela Barabas, Zoltan Lengyel i Geza Polonyi. Kao odlični politički govornici u novije vrijeme ističu se **Gabor Ugron** i **Oskar Jaszi.**

Duhovno govorništvo ima odličnih pretstavnika svih vjeroispovijesti. Kod katolika je najpoznatiji **Janos Hok** (madžarski »Zlatousti«,) koji se je istodobno istaknuo i kao politički govornik. Uz Hoka je veliki propovjednik i biskup **Otokar Prohaska.** Izvrsni su govornici i reformatorski biskup **Döszö Baltazar,** evangelički biskup **Laszlo Ravasz** i židovski rabin **Simon Hevesi.**

I sudsko je govorništvo u Madžarskoj dalo niz velikih imena, a medju njima se najviše proslavio advokat **Karoly Eötvös,** glasovit po svojoj obrani Židova, koji su bili optuženi da su ubili jednu kršćansku djevojčicu u svrhe svojih vjerskih obreda. Taj je proces izazvao nečuvenu senzaciju po cijelome svijetu.

Socijalistički pokret dao je Madžarskoj takodjer nekoliko velikih govornika: **Dözsö Bokanyi,** radnik, koji je govorništvo razvio do najviše umjetnosti; **Zimonyi Kunfi,** govornik za inteligenciju; Sandor Garbay, Zoltan Ronay i drugi.

*

Kod Rumunja zbog dugotrajnog tudjinskog gospodstva govorništvo se razvilo veoma kasno. Iz početka novoga vijeka (1523) poznat je moldavski boljar **Luka Carja,** koji je sjajnim govorom pozivao poljskog kralja Sigmunda I. u savez s Moldavijom protiv Turaka. Kasnije, do XVIII. vijeka nema tragova govorništvu, a onda se javljaju propovjednici, od kojih je najpoznatiji mitropolit **Antim Ivireanul.** Mnogo je znatniji kao govornik, u prvoj polovici XIX. vijeka, moldavski **mitropolit Benjamin Costaci,** koji je poznat i kao religiozni pisac.

Koncem XVIII. i početkom XIX. vijeka javlja se u

Rumunjskoj i političko govorništvo. Ističe se Georgiu Lazar (1779-1823) i Mihajlo Kogalniceanu (1817-1890). U Transilvaniji se u to doba ističe u nacionalnoj borbi Rumunja svećenik **Simeun Barnutiu** (1808-1864), koji je 1848. na ogromnom narodnom zboru u Blaju održao govor, koji je postao u neku ruku evandjelje Rumunja u Transilvaniji.

Od državnika ističu se kao odlični govornici **Barbu Catargiu** (1807-1862), prvi pretsjednik vlade ujedinjenih rumunjskih kneževina; **Jon Bratianu** (1821-1891) najvažniji faktor u stvaranju nove rumunjske države; **Cartagiu Lascar** (1823-1900) član namjesništva nakon detronizacije kneza Cuze, **Titu Majorescu** (1840-1917), političar, kritičar, govornik, profesor logike i povijesti na sveučilištu u Bukureštu. Njegovi govori u parlamentu odlikuju se snažnom logikom. **Barbu Stefanescu Delafrancia** (1858-1918), advokat, imao je u svojim sudskim obranama senzacionalne uspjehe; **Aleksandar Marghiloman** (1854-1925), pretsjednik vlade, koja je pregovarala o zaključivanju separatnog mira i zato je izgubio simpatije javnosti. Bio je dobar i agresivan govornik. **Take Jonescu** (1858-1922), veliki državnik, advokat, najomiljeniji govornik Rumunjske. Jon I. Bratianu (1864-1927) šef liberalne stranke, pretsjednik vlade, jedan od najistaknutijih političkih govornika.

U najnovije doba istaknuli su se kao dobri govornici: Stefan Pop, koji se je istaknuo u madžarskom parlamentu, kasnije pretsjednik narodne skupštine; N. Jorga, profesor i državnik, znao je svojim govorima oduševiti i najšire slojeve pučanstva; Aleksandar Vajda Voevod, vođa nacionalne seljačke stranke; Julio Maniu, pretsjednik nacionalne stranke odličan parlamentarni govornik; Jon Mihalake, Oktavijan Goga, **Nikola Titulescu** — govornik naročito velikih sposobnosti, istaknuo se svojim govorima na međunarodnim konferencijama.

Kod Grka se je parlamentarno govorništvo počelo razvijati odmah čim je Grčka počela da živi kao slobodna država. Može se reći, da je govorništvo u političkoj historiji grčkoga naroda sve do danas igralo jednu od glavnih uloga. Medju Grcima nema jačeg političkog talenta, koji u isto vrijeme ne bi bio i odličan govornik. To od svojih političara traži sam narod.

Kao prvi parlamentarni govornik kod Grka ističe se **Joanis Koletis** (1788—1847) pretsjednik prve vlade za vrijeme kralja Otona. **Harilaos Trikupis** (1832—1895) pretsjednik vlade za kralja Gjure I. Uz Venizelosa je Trikupis najveći grčki državnik i jedan od najklasičnijih grčkih govornika, uzor modernom grčkom govorništvu. Ističe se i njegov veliki politički protivnik **Teodoros Delianos** (1826-1905), odličan polemičar.

Od 1900. dalje nalazimo odlične govornike: **Epaminondas Deliorgis** poznat po svojim političkim govorima i **Nikolaos Levidis,** kojega su prozvali »slavujem skupštine«. U vrijeme kralja Konstantina istaknuo se kao veliki govornik **Elefterios Venizelos,** koji se je prvi među grčkim državnicima počeo služiti takozvanim narodnim jezikom, dajući mu lijepu formu i obogativši ga književnim ukrasima. Uz Venizelosa isticali su se svojim govorničkim sposobnostima Nikolaos Stratos i Dimitrije Gunaris, obojica strijeljani za vrijeme vojničke vlade 1922. Medju parlamentarnim govornicima zauzimaju odlično mjesto i Andrija Mihalokopulos, Georgije Kafandaris i Georgios Papandreu.

GOVORNIŠTVO JUŽNIH SLAVENA

Stari Slaveni, doseljeni na Balkanski poluotok bili su već u VI. vijeku poznati kao rječit narod. U izrazitijem se obliku ta rječitost javlja pojavom kršćanstva i dolaskom braće **Ćirila i Metoda,** koje se može smatrati

prvim kršćanskim propovjednicima u zemljama južnih Slavena. Najznamenitiji učenik Ćirila i Metoda bio je **Kliment** († 916), veliki crkveni pisac i govornik. Njegovi su govori sačuvani sve do danas.

Medju svim južnim slavenima bili su Bugari prvi, koji su pošli tragovima Klimenta i počeli njegovati govorništvo. Već koncem IX. vijeka javlja se Bugarskoj episkop Konstantin, koji se je proslavio svojim govorima protiv arijanskih heretika. Za vrijeme cara Simeuna (893-927) nastala je perioda živog kulturnog rada. Po carevom nalogu prevedeni su na bugarski govori Ivana Zlatoustog. U to doba javlja se Ivan, egzarh bugarski, osnivač bugarske narodne crkve, crkveni orator i pisac. Čim se je uvelo slavensko bogoslužje, započela je i borba o prevlast istoka i zapada, koja je u XI. vijeku dovela do razdijeljenja crkve. Akcija protiv slavenskog bogoslužja bila je naročito jaka u zapadnim krajevima početkom X. vijeka za vrijeme kralja Tomislava. Ta se je borba prenijela i na crvene sabore, koji su održani u Splitu 925. i 928. godine. Tu se je naročito istaknuo ninski biskup **Grgur,** kao branioc slavenskog bogoslužja i njegova pojava pretstavlja jedan od najstarijih tragova govorništva kod zapadnih Slavena na Balkanu.

Određeniji oblik zauzima govorništvo kod južnih Slavena tek za vrijeme krstaških ratova, ali bez uzročne veze s tim pokretom. Veći značaj dobiva govorništvo srednjega vijeka kod Srba tek pojavom **Sv. Save** (1174-1235). Poznati su njegovi govori: o pravoj vjeri, pri izmirenju braće, o krunisanju Stjepana Prvovjenčanog, poslije krunisanja, propovijed pred drugi polazak u Svetu Goru.

Kao dobri propovjednici iz škole Sv. Save ističu se Arsenije I., nasljednik Sv. Save kao arhiepiskop; Jevstatije I., koji je dobro poznavao klasičnu propovjedničku literaturu; arhiepiskop Danilo II. († 1337), velik poznavaoc svetoga pisma.

Kod Bugara je u to doba, sredinom XIV. vijeka, znamenit propovjednik Teodosije Trnovski, osnivač glasovite Trnovske škole, iz koje je izašla plejada bugarskih duhovnih književnika, koja traje sve do pada bugarske države 1393. godine. Bugarska ga je crkva proglasila svecem. U to doba javlja se i glasoviti književnik i govornik **Gligorije Camblak** (1364-1419) rodom iz Bugarske. Izdao je mnogo duhovnih djela na bugarskom, srpskom i ruskom jeziku. U Rusiji se je proslavio kao velik književnik i propovjednik te je kao takav bio poslan na sabor u Konstanci, na kome je učestvovao i Jan Hus. Ruski ga historičari spominju kao najvećeg govornika svoga vremena.

U srpskoj i bugarskoj književnosti srednjega vijeka javlja se naročita njena vrsta nazvana panegirik (pohvala), a s njome uporedo i panegiričko govorništvo. U XVI. vijeku njegovano je i u Dubrovniku, a početkom XVII. vijeka njegovali su ga u Hrvatskoj Isusovci. Poznati su panegirici Sv. Simeunu, Knezu Lazaru, Sv. Konstantinu, Sv. Jeleni itd.

U političkom životu južnih Slavena igra naročitu ulogu s a b o r, koji je već u najstarija vremena imao široku kompetenciju. Na tim saborima i sa njihovim pristankom vršili su se najvažniji državni poslovi: u Hrvatskoj su sabori birali kralja; krunisanje vladaoca; proglašenje carevina (1346 Dušan); prenos kraljevske vlasti; biranje crkvenih poglavara; osnivanje biskupa; uređivanje međunarodnih odnosa itd. Sabori su imali i sudsku i zakonodavnu vlast. Naravno je, da su sabori kraj tog svog značenja bili i najpodesnije poprište, gdje se je moralo javljati i govorništvo, jer je samo sobom razumljivo, da se je o pojedinom pitanju javljalo više različitih mišljenja i gledišta, koja su njihovi nosioci i predlagači branili manje više vještim govorima. Šteta je, što o radu tih prastarih sabora južnih Slavena nema pisanih podataka.

U vrijeme, dok su istočnim krajevima južnih Slavena gospodovali Turci, naravno da nema ni spomena o kakovom govorništvu, koje je strahovlada tuđinaca već u prvom zametku ugušila.

*

Naročito mjesto u razvitku govorništva u hrvatskim krajevima zauzima Dubrovnik, gdje se već od XIII. vijeka njeguje ta umjetnost. Poslanici dubrovačke republike odlazili su na mnoge strane dvorove, te su svakako bili dobro upoznati sa govorničkom vještinom. Pogotovo je u Dubrovniku njegovan običaj klasične Atene, da se drže javni govori povodom smrti kojeg vlastelina ili kneza, kao i povodom stupanja na vlast njegovog nasljednika. Ovakove su panegirike držali obično profesori humanističkih škola, i to na latinskom jeziku, kaošto su se i diskusije u vijeću vodile na latinskom jeziku. Isto tako su i propovjednici svoje propovijedi držali na latinskom jeziku, naročito za učene klase, a narodu su katkada govorili na hrvatskom jeziku.

Od panegirika spominju se dva u biografiji Miha Bunića III, i to povodom smrti M. Bunića i gaudencija Sorkočevića. Od Filipa de Diversisa, upravitelja općinske škole u Dubrovniku sačuvana su tri panegirika: povodom smrti kralja Zigmunda, povodom stupanja na prijesto kralja Alberta i povodom njegove smrti (1438-1439).

Medju propovjednicima toga doba ističu se dr. **Jakov Marhijski** (1392-1476), koji je držao propovijedi protiv patarena; znameniti teolog **Ivan Stojković** († 1441), glasoviti govornik na crkvenom saboru u Baselu; dubrovački svećenik **Ilija Crijević** (1460-1526); šibenski biskup **Ivan Statileo** (1472-1528). Dobar je govornik bio dubrovački franjevac **Bonifacije Darkolica** (†1581), koji je kao poznati stručnjak branio na Tridentskom sa-

boru ispravnu predaju sv. Pisma. U to se je doba proslavio i **Juraj Drašković**, biskup i ban hrvatsko - slavonsko - dalmatinski, kao odličan govornik na Tridentskom saboru (1562).

*

Kod Slovenaca do konca XV. vijeka gotovo da i nema govorništva, osim što su se sačuvali neki tragovi u rukopisima sa nacrtima manjih propovijedi.

Tek na početku XVI. vijeka javlja se kod Slovenaca veliki reformator i veliki govornik **Primož Trubar** (1508 -1586), koji je kao propovjednik ljubljanske katedrale držao propovijedi na slovenskom jeziku. Narod je iz dalekih strana dolazio da sluša njegove propovijedi. Kao organizator protestantske crkve polagao je veliku važnost na to, da njegovi propovjednici drže propovijedi na narodnom, slovenskom jeziku. Tragove katoličkog crkvenog govorništva kod Slovenaca u to doba nalazimo u mnogim interlinearnim glosama po crkvenim knjigama.

*

Bosanski fratar **Matija Divković** (1563-1631) je također jedan od prvih, koji su propovijedi držali na narodnom jeziku. Osim svojih brojnih vrijednih književnih radova štampao je Divković u Mletcima 1616. i svoje **Govore**, zapravo propovijedi. Njegovi Govori spadaju u klasična djela hrvatske govorničke književnosti.

U hrvatskim je krajevima jedan od prvih na materinjem jeziku držao propovijedi župnik **dr. Antun Vramec** (1538-1587). Vramec je 1586. izdao u Varaždinu dvije knjige pisanih govora: **Postila na vse leto po nedelni dni**, te **Postile na godovni dni na vse leto.** Obje su postile najveće književno djelo na kajkavskom narječju.

Iako se reformacija nije u Hrvatskoj nikada jače razmahala, to su ipak pod utjecajem katoličke reakcije češće održavani crkveni sabori, koji su mnogo učinili za lijepi razvoj duhovnog govorništva u Hrvatskoj. Osim toga su Isusovci nakon 1606. godine počeli u Hrvatskoj širiti osim duhovnog i prigodno govorništvo, i to prigodom instalacija državnih dostojanstvenika, pogreba itd. Ovakovih je govora znatnijih govornika toga doba sačuvano mnogo u rukopisima i štampom.

Pa ipak, usprkos pojave Divkovića i Vramca, duhovne se propovijedi u 16. 17. pa i tokom 18. vijeka drže velikim dijelom na latinskom jeziku. Glasoviti su takovi propovjednici toga vremena bosanski franjevac **Jeronim Lučić** 1575-1643; **Ivan Lukarević** 1621-1709, koji je preko trideset godina bio učitelj retorike; **Sebastijan Slade** 1698-1777, koji je trideset i šest godina obilazio gradove po Italiji i dalmatinskoj Hrvatskoj držeći propovijedi. Ovamo spada i poznati latinski pjesnik dubrovčanin **Rajmundo Kunić** 1719-1794, koji u Rimu drži znamenite posmrtne govore, te **Benedikt Stojković** 1714-1801, koji je bio profesor govorništva na papinoj visokoj školi u Rimu. U XVIII. vijeku bio je na glasu dubrovački propovjednik Arkanđelo Kolić, čiji su govori štampani poslije njegove smrti (1878).

Velike zasluge za prodiranje hrvatskog jezika u govorništvo ima zagrebački isusovac **dr. Juraj Habdelić**, jedan od najznamenitijih govornika (1609-1678). Nešto kasnije javlja se drugi veliki propovjednik, učenjak, franjevac **Jeronim Filipović** (1688-1765), profesor filozofije u Firenzi, Budimu i Šibeniku. Štampao je u Mlecima svoje propovijedi u tri sveska, a mnogo ih je ostavio u rukopisu.

Kakogod je dubrovačkom literaturom već odavna vladao hrvatski jezik, to se je u govorništvu ipak sačuvala latinština. Tek u prvoj polovici XVIII. vijeka javlja se narodni jezik i u govorništvu: dominikanac **Vi-**

centije **Gučetić**, franjevac **Lovro Cekinić**, isusovac **Gjuro Baličić**, isusovac **Bernardo Zuzorić**. Mnogi su govori ove četvorice odličnih propovjednika štampani u posebnim knjigama.

*

Nakon Trubarevih pokušaja u Sloveniji se u katoličkoj crkvi njeguje latinska propovijed. Iz doba XVII. i XVIII. vijeka vrijedni su spomena propovjednici **Janez Krsnik** (1645-1714) isusovac **Jernej Basar** (1683-1738), **F. Ksaver Vorenc**, koji je 1697-1706 priredio rukopisnu zbirku svojih propovijedi.

Znamenitiji je slovenski propovjednik **Irinej Baraga**, kapelan u Sv. Martinu i Metlici (1797-1868). Otišao je u Ameriku kao misionar medju Indijance i postao biskup u Cincinatyu.

U Bugarskoj su u XVIII. vijeku dva znamenitija propovjednika, čije propovijedi imadu opći moralno religiozni karakter: **Josip Bradati** i **Stojko Vladislavov**, kasniji biskup vračanski.

U Vojvodini, među naseljenim Srbima javlja se duhovno govorništvo u XVII. vijeku i tu se ističe budimski mitropolit **Hadži Kirilo** (†1679), kojega su zbog njegovih govorničkih sposobnosti prozvali takodjer Zlatoustim.

U XVIII. vijeku ističu se kao govornici **Gavrilo Stefanović Venclović** (1725-1775), te njegov savremenik budimski episkop, Dionisije Novaković. Istaknuo se kao dobar govornik i arhimandrit **Vicentije Rakić** (1750-1818), pisac mnogih pobožnih stihova, koji su se u svoje vrijeme rado čitali. Medju govornike XVIII. vijeka treba ubrojiti i **Dositija Obradovića** (1739-1811), čije su propovijedi u Skradinu posjećivale velike mase slušaoca.

Konac XVII. kao i XIX. vijek obiluje duhovnim govornicima i kod Hrvata i kod Srba, ali sve ih nadmašuje velebna pojava biskupa dra **Josipa Jurja Strossmayera** (1815-1905), koji je bio ne samo propovjednik, već i i znamenit politički govornik u hrvatskom saboru. Znamenit mu je govor 1866. o adresi, kao i njegovi govori za kulturne pokrete (akademija, sveučilište). 1869 i 1870. sudjeluje u vatikanskom koncilu, gdje je pet njegovih govora pobudilo pažnju cijelog svijeta.

XIX. vijek u Sloveniji dao je takodjer velik broj istaknutih propovjednika, medju kojima zauzima najodličnije mjesto biskup **Antun Slomšek** (1800-1862). Znamenit je govornik i poznati slovenski pjesnik i propovjednik dr.**Mihajlo Opeka** (rođen 1871), danas profesor na ljubljanskom sveučilištu, gdje predaje crkveno govorništvo.

Kod Srba je u to vrijeme značajna pojava beogradskog mitropolita **Mihaila** (1826-1898), koji je neko vrijeme bio i profesor crkvenog govorništva. Njegovi su govori bili sadržajno i po formi retorski, ali su mu manjkale izvjesne vanjske retorske osobine.

Do velike je visine uzdigao duhovno govorništvo kod Srba dr. **Nikolaj Velimirović** (rođen 1880). To je jedna od najvećih ličnosti u historiji srpskog duhovnog govorništva. Do sada je izdao tri sveska svojih govora. Početak parlamentarnog govorništva kod Srba nalazimo u drugoj polovici XIX. vijeka, kada se je ustalio parlamentarizam. Tu ima čitav niz dobrih govornika: Andrija Stamenković (1822-1861), Jevrem Grujić (1826-1895), Ilija Garašanin (1812-1874), Milutin Banić (1817-1876), Aćim Čumić (1836-1901), Čedomil Mijatović (1842-1932), Milutin Garašanin (1843-1898), Svetomir Nikolajević (1844-1922), Mihajlo Popović (1856-1916). U odlične parlamentarne govornike spadaju još Ljuba Živković, Milorad Drašković (1873-1921), i dr. Jovan Skerlić (1877-1914). Izvrstan je govornik bio dr. **Voja Marinković**, koji je i na medjunarodnim konferen-

cijama stekao glas odličnog govornika.

Tu treba spomenuti kao odličnog govornika i Dušana Popovića, koji se je istaknuo još i u hrvatskom saboru.

Medju vanparlamentarnim govornicima zauzima najodličnije mjesto **Dimitrije Tucović** (1881-1914), jedan od vođa socijalističke stranke u Srbiji, i možda najveći srpski politički govornik.

Kao vojnički govornik stekao je glas odličnog govornika general Krsta Smiljanić, a od srpskih vladara novije povijesti bio je dobar govornik kralj **Milan Obrenović.**

*

Kod Crnogoraca je rječitost jedna od narodnih karakteristika i kod njih se mnogo polaže na lijep govor. Od davnine je običaj kod Crnogoraca, da se plemenski starješine sastaju na vijećanje, i tu su se onda isticali »govordžije« ili »jeziklije« — tako je narod nazivao one, koji bi lijepo govorili. Takovih je vijećanja bilo već u XII. vijeku, a trajala su sve do osnivanja Senata (1831). Na ovim se vijećanjima zapažali i mnogi glavari kao odlični govornici, a medju svima se ističe vladika **Petar I. Petrović Njegoš** (1747-1830) i to jednako odličan kao duhovni i kao politički govornik. Još je bolji govornik bio njegov sinovac **Rade, Petar II. Petrović Njegoš**, koji je u Crnoj Gori stvorio pravi kult govorničke umjetnosti (1813-1851). To je doba dalo čitav niz odličnih govornika medju vojvodama, serdarima i kapetanima.

Velike je oratorske sposobnosti pokazao i kralj **Nikola Petrović Njegoš** (1841-1921). U crnogorskom narodnom pretstavništvu bilo je takodjer mnogo izvrsnih govornika, medju kojima se najviše isticahu: Risto Popović, dr. Sekula Drljević, Gavrilo Cerović, Jovan Plamenac, Marko Daković i mnogi drugi.

Najezdom Turaka u XV. i XVI. vijeku prekinut je politički život u Hrvatskoj, dok se opet sredinom XVI. vijeka ne javlja zajednički hrvatsko dalmatinski sabor. Nakon mohačke katastrofe 1526. hrvatski su se sabori bavili u glavnom obranom kraljevstva od Turaka i slali su u zapadne države vješte govornike da traže pomoć. Zrinjsko-Frankopanska tragedija i 15-godišnji rat s Turcima prekida taj rad i politički život u Hrvatskoj opet zamire na dulje vrijeme. Tek početkom XVIII. vijeka obnavlja se sabor, da se za Leopolda II. javi u punoj snazi.

U ugarsko-hrvatskom saboru u Budimu, ističu se svojim govorima kao branioci prava hrvatskog kraljevstva ban **Ivan Erdedi** (1760-1806), zagrebački biskup **Maksimilijan Vrhovac** (1752-1827), **Nikola Skerlec Lomnički** (1731-1799) i grof **Janko Drašković** (1770-1856).

Kao reakcija na austro-madžarske apsolutističke težnje javlja se u Hrvatskoj nacionalistički preporod, na čelo kojega je stao dr. **Ljudevit Gaj** (1809-1872). Iako se Gaj ne može brojiti medju prave velike retore, ipak je on svojom živom riječju znao da oduševi narodne mase za svoj pokret. Veći je govornik bio svakako **Fran Kurelac** (1811-1870), veliki agitator za vrijeme revolucije 1848. i kasnije kroz cio ilirski pokret. Dobar je govornik bio i **Dragojlo Kušlan** (1817-1867), prožet duhom i idejama francuske revolucije.

Karakteristično je, kako je parlamentarni život Hrvatske u svom kasnijem razvitku postavio gotovo kao kvalifikaciju govorništvo. To je i razlogom, što u saboru nalazimo velik broj odličnih govornika. Među svima se ističe **Ivan Mažuranić** (1814-1890) pjesnik, pretsjednik sabora i ban; **Anton (Ambroz) Vranicany** 1801-1870), poznat zbog svojih velikih govora u Saboru, gdje je branio hrvatsko državno pravo; **Metel Ožegović** (1814-1890) hrvatski državnik. Znamenit mu je govor

od 14. rujna 1844. u kojemu je istaknuo težnje Hrvata da svoju književnost podignu služeći se jednim jezikom. **Ivan Kukuljević** (1816-1889) pjesnik i narodni zastupnik, jedan od najboljih političkih govornika Hrvatske. Glasovit mu je govor od 2. svibnja 1843. o uvodjenju hrvatskog jezika. **Mirko Bogović** (1816-1893) smion govornik nepokolebivih načela. Dr. **Ante Starčević** (1823-1896), pravi narodni vođa, snažan i izrazit govornik. **Dr. Eugen Kvaternik** (1825-1871), veliki hrvatski revolucionar, temperamentan govornik. Slijedi niz odličnih hrvatskih političkih ljudi i boraca, koji su svi redom bili izvrsni govornici: **Miroslav Kraljević** (1823-1877), **Mirko Horvat** (1826-1893) jedan od najoštrijih govornika u saboru; dr. **Ante Stojanović** (1822-1896), dr. **Franjo Rački** (1823-1894), **Erazmo Barčić** (1830-1913), **Maksim Prica** (1823-1873); **dr. Marijan Derenčin** (1838-1908); **dr. Ignjat Brlić** (1834-1892), **dr. Šime Mazura** (1840-1918), znamenita mu je obrana u veleizdajničkom procesu; dr. **Josip Frank** (1844-1911), dr. **Milan Makanec** (1843-1883), dr. **Grga Tuškan** (1845-1923), **Fran Folnegović** (1848-1903), jedan od najsjajnijih govornika svoga doba; **Frano Supilo** (1870-1917), dr. **Hinko Hinković** (1854-1929), glasovit kao govornik u saboru i u sudnici; **Stjepan Radić** (1871-1928) vođa naroda velike erudicije, koji je svojim govorima znao da pokrene narodne mase. Njegove je govore slušalo preko sto hiljada ljudi.

Dalmatinski je sabor također imao odličnih govornika: **Stjepan Ljubiša** (1824-1878) književnik i političar, dr. **Miho Klaić** (1829-1896), prvi je u dalmatinskom saboru počeo govoriti hrvatski; **Miho Pavlinović** (1831-1887), znamenit mu je govor, kojim je naglasio cjelokupnost hrvatskog teritorija. Dr. **Vicko Ivčević** (1843-1922), dr. **Pero Čingrija** (1837-1921). Naročito se ističe u dalmatinskom saboru po svojim oratorskim sposobnostima **Juraj Biankini** (1847-1928). Glasoviti su

njegovi opstrukcioni govori u carevinskom vijeću u Beču, koji su trajali i po 12 sati. Sve do u duboku starost mogao je govoriti tako, da je fascinirao masu; pravi je orator dalmatinskog sabora i dr. **Dušan Baljak** čiji se govori odlikuju snažnom logikom i duhovitom koncepcijom. Odlični su govornici u dalmatinskom saboru i ovi: **dr. Josip Smodlaka, dr. Ante Tresić-Pavičić, dr. Uroš Desnica,** te **dr. Ante Trumbić**, govornik briljantne elokvencije. Zatim Dr. Mate Drinković rječit orator.

Godine 1862. dobila je i Istra svoj sabor, koji je zasjedao u Poreču. Tu su se istaknuli kao dobri govornici: **dr. Dinko Vitezić** (1822-1904); **dr. Matko Laginja** (1852-1930), kasniji hrvatski ban, nestor hrvatskih retora u istarskom saboru i u carevinskom vijeću; **Vjekoslav Spinčić** (1848-1933).

U bosanskom saboru, koji je prvi put otvoren 2. srpnja 1910. istaknuli su se kao dobri govornici: dr. **Nikola Mandić i Danilo Dimović.** Ovamo se kao dobri govornici ubrajaju i dr. **Milan Srškić, Vasilj Grdjić** i **Petar Kočić.**

Na narodno crkvenim saborima Srba pod Austro-Ugarskom javlja se također parlamentarno govorništvo, iako se na tim saborima nisu raspravljala državopravna pitanja. Narodni pretstavnici ovih sabora odlazili su u Budimpeštu kao prestavnici srpskoga naroda u madžarskom državnom saboru. Medju istaknutim govornicima narodno crkvenog i ugarskog sabora jesu dr. **Jovan Subotić** (1817-1886), **Aleksandar Stojačković** (1822-1893), **dr. Svetozar Miletić** (1826-1901), te **dr. Mihajlo Polit - Desančić** (1833-1920) najbolji govornik svoga doba. Poznat je kao dobar govornik, i to poglavito pred narodnim masama, **Jaša Tomić** (1856-1922).

Kod Slovenaca su poznati kao najbolji politički govornici: **dr. Valentin Zarnik** (1837-1888), koji je kao nitko prije ni poslije njega znao raspaliti mase za opću narodnu stvar. Poznati su njegovi govori na velikim narodnim skupštinama (tabori), na koje je dolazilo na

desetke tisuća ljudi da čuju Zarnika. Na ovim je taborima poznat kao dobar govornik i **dr. Lovro Toman** (1827-1870), jedan od prvih pokretača Matice Slovenske. Pjesnik i pripovijedač **Janko Kersnik** (1852-1897) bio je govorljivi propovjednik mladoslovenskog pokreta, a dr. **Ivan Tavčar** (1851-1923), zastupnik u Kranjskom zemaljskom saboru i bečkom parlamentu, te poslije rata u ustavotvornoj skupštini, poznat je sa svojih odličnih govora, koji svi od reda imaju literarnu vrijednost. On je uz Zarnika najbolji politički govornik Slovenaca. Poznat je kao dobar slovenski govornik i **Ivan Hribar.**

Medju političkim protivnicima ove grupe bio je najznatniji dr. **Janez Krek** (1865-1917), jedan od najjačih slovenačkih govornika, osnivač kršćansko socijalističkog pokreta medju Slovencima. Njegov suparnik **Ivan Šušteršić** (1863-1925) bio je takodjer dobar politički govornik. Medju današnjim političkim govornicima ističu se dr. **Anton Korošec i Albert Kramer.**

Pojava za sebe, jedan rijetki govornički fenomen bio je dr. **Valentin Krisper** (1860-1930), koji se je proslavio svojim govorima u sudnici.

Osnivanjem nove bugarske države otpočeo je u njoj i parlamentarni život. Stariju generaciju parlamentarnih govornika pretstavljaju: **Petko Račov Slavejkov** (1827-1892) poznati narodni tribun trnovski mitropolit **Kliment** (1841-1901) poznat u literaturi pod imenom **Vasilj Drumev,** veliki duhovni i politički govornik; **Nančo Canov** (1857-1923) narodni tribun, osnivač radikalne stranke. Što dalje, to se i u Bugarskoj govorništvo sve više prilagodjuje zapadnjačkim manirima govora. Tu je odličan politički govornik **Todor Todorov** (1860-1927), **Mihajlo Takev** (1864-1913) znameniti narodni tribun; **dr. Nikola Genadijev** (1866-1919) jedan od rijetkih govorničkih talenata; **Aleksandar Stambolijski** (1879-1923) vođa seljačkog pokreta.

U najnovije vrijeme poznati su kao dobri govornici

Aleksandar Malinov, talentiran sudski i parlamentarni govornik; **Nikola Mušanov,** prokušani parlamentarni borac i govornik; **Aleksandar Cankov,** sugestivan parlamentarni govornik; **Dimitrije Gučev,** narodni tribun i govornik velikih sposobnosti. Kao duhovni govornik nove Bugarske poznat je sofijski mitropolit **Stefan,** dok je general **Tošev** odličan vojnički govornik.

TEHNIKA GOVORNIŠTVA

LIČNOST GOVORNIKA

»Ja nisam govornik« — to je rečenica, koja se često upotrebljava. Kada ju je Bismarck upotrebio u pruskom parlamentu, to sigurno nije time htio da izigrava neku lažnu, u ovome slučaju i smiješnu skromnost već je na svoj kruti način htio da naglasi, kako u ovo teško doba (godine 1866) ima važnijega posla, nego li »govoriti«.

Antonije, koji se u svom majstorskom demagoškom govoru žali: »Nisam govornik, kaošto je Brut«, pretvara se, samo da od sebe odvrati pomisao na retorske trikove.

Ali kad se netko time ispričava ili oklijevajući započinje svoj govor: »Ja nisam govornik!«, onda on time ne misli: »ja nisam učio govoriti« kaošto bi netko rekao »ja nisam liječnik«, već on time priznaje: »mogao bih štošta kazati, ali nemam **sposobnosti** da svojim mislima dadem odgovarajući izražaj pred većim krugom slušatelja«.

Stari su Atenjani tvrdili, da se umjetnik mora roditi, a govornikom se može i postati. Ima u tome nešto istine, ali osim prirodjenih uslova za dobroga govornika, ima i takovih, koji se mogu steći, naučiti:

1. Čovjek često i ne zna, kakove i kolike sposobnosti u njemu drijemaju, a mogu se probuditi.

2. Mnogo toga, što se u nama nalazi samo kao zrno sjemena, može se dovesti do cvata. Ono što je mirovanjem zardjalo, može opet da zasja u punome sjaju. Pojačanje i usavršenje prirodjenih sposobnosti u svakom je slučaju moguće.

3. Svatko ne može da snagom svoje riječi osvoji **svi-**

jet, ali za skromnije svrhe: predavanje u staleškoj organizaciji, govor na društvenoj skupštini, govor u prijateljskom krugu — gotovo je uvijek dovoljna »nadarenost«, mora se samo navratiti u odgovarajuću kolotečinu i mora da dobije pravi poticaj.

Najvažnija je osebina kod toga

LIČNOST

Qualis homo ipse est, talis eius est oratio.
(Kakav je čovjek, takav je i njegov govor).
(Cicero).

Tko ustaje iz mnoštva i stupa na podij, taj se sam uzdiže nad tu masu. Kome je Bog dao neki poziv, tome je dao i vanjsko opravdanje za to. Ali tko nema zvanične legitimacije vođe, taj treba **unutarnje opravdanje.** Ne smije da ga nadme isprazno uobraženje, ni da ga mami tašti nagon za afirmacijom. Pa ni samo stručno znanje nije potpuno opravdanje. Ono je možda dovoljno za pisanje, ali ne za govor. Tko želi da govori, mora da bude svijestan toga, da on snagom svoje **ličnosti** uzmogne vršiti upliv na druge, on mora da je tu snagu već iskušao, pa bilo to i u najužem krugu. Ta sposobnost vodstva javlja se već u najranijoj mladosti.

No kako da objasnimo taj mutni pojam »ličnosti«?

Čovjek je — kao i svako drugo živo biće — zbir karakteristika vrste i individue. Prve nam omogućuju da stvorimo siguran sud: »Ovo je čovjek«, u užem smislu »ovo je bijelac«, kod izvjesnog iskustva: »on pripada gradjanskim krugovima, intelektualnom zvanju«. Kada tjelesne osobine ne bi bile zajedničke svim ljudima, ne bi bilo ni liječništva; kad ne bi bilo jednakih duševnih osebina, ne bi bilo ni psihologije.

Kad bismo se sastojali samo od karakteristika vrste,

ne bi se pojedinac uopće mogao raspoznati, ne bismo ga mogli pozdraviti kao »gospodina A« ili »gospodju B«. Razlikovanje jednog individua od drugoga moguće je samo zbog pojedinačnih karakteristika.

Za koliko je u jednadžbi V+I=100, koja u svim oblicima od 99+1 do 1+99 ostaje ipsravna, manji drugi sumand (I) za toliko se manje izdiže pojedinac (individuum) iz općenitosti, mnoštva.

Medjutim, u carstvu ethosa ostavlja nas na cjedilu matematička jednadžba. Pokretnom snagom ličnih osobina udaljujemo se doduše od mnoštva, no radi se o tome, koji ćemo put izabrati: stramputicu, nizbrdo ili prema vrhuncu. Odlučuje **pravac**; kvaliteta, a ne kvantiteta individualnih obilježja odredjuje vrijednost. Tko se na ravnici udalji od puta, taj je **čudak** i na krivudavim stazama postaje ludjakom. Kome pod nogama puca tlo, ili tko sam pođe nizbrdo, postaje **zločinac**; samo onaj, tko **nadvisuje** mnoštvo da ono mora gledati gore prema njemu, taj je **ličnost.**

Što uzdiže čovjeka? Neki je veliki državnik rekao jednom, da samo onaj može biti vođom, koji je najistaknutije osobine svoga naroda pojačao do najvišeg savršenstva. Dakle, ništa novo, ništa neobično ; značajke vrste u tako uzvišenom i čistom obliku, kako je to dano nekolicini, tako da postanu značajkama individue, pojedinca. S čvrstom voljom treba potražiti put. Ne možda do vrhunca Himalaje, ali i gdjekoji brežuljak vlada nad širokim područjem, a citirana izreka vrijedi za čitavu ljestvicu zajednice: vodstvo čovječanstva zahtijeva najuzvišenije čovještvo, vodstvo naroda sublimaciju nacionalnog karaktera; tko želi da vodi neki stalež, mora da u sebi utjelovi sve značajke staleža; tko vodi društvo, mora da su mu svojstveni ciljevi društva.

Nitko ne izlaže svoju ličnost toliko kao govornik. Pjesnik stoji iza svoga djela, glumac — barem prividno — skida svoj vlastiti Ja i uzima tuđi, govornik stoji pred

svojim riječima. Qualis homo ipse est, talis eius est oratio. Govornik nema uzora, nema predloška, nema modela, on nema ništa do svojih vlastitih misli i osjećaja, koje on putem snažnog i plastičnog govora, a posredstvom medija vlastite svoje ličnosti prenosi na slušaoce. Djelovanje ne ovisi samo o sadržini i zvuku riječi, ono struji kao s radioaktivnog izvora nevidljivo i neizmjerivo iz same ličnosti. Kaošto je daljnja sudbina novoga učitelja odlučena u času kada je ušao u razred, tako je i govornikova njegovim nastupom. Prvi je utisak kod djece »on nam je sklon«. (To nema nikakove veze sa strogošću ili blagošću. Često se i najobzirniji učitelj ne može da takmi u omiljenosti s onim najstrožim).

Masa odraslih na skupštini ne razlikuje se bitno od gomile učenika u razredu. Čim se jedan pojavi tamo gore, u njima se bude osjećaji djetinjstva, govornička se tribina pretvara u katedru. Tako se u dušu gomile upilji pitanje: sklonost, nesklonost, ravnodušnost?

Sklonost, dobrohotnost radja **simpatijom**. To je pojam, koji se dade objasniti dijelom općenitom uzrečicom »to je simpatičan čovjek«, dijelom etimološki (grčki: suosjećati). Publika osjeća: tu je jedan, koji s nama osjeća, s nama se raduje i s nama trpi, nikakav hladni sveznadar, nikakav umjereni račundžija, već čovjek kaošto smo i mi, kojemu je Bog dao sposobnost da kaže ono, što mi slutimo i nejasno osjećamo.

Iz simpatije se razvija **povjerenje**. Povjerenje u iskrenost, ali i u znanje i mudrost govornika.

Povjerenje, koje se je razvilo u poštovanje i dalje u obožavanje, vodi do potčinjavanja mase vodi.

Najvažnije je ipak ovo: tko želi da nešto znači i za najmanju zajednicu svojih bližnjih, taj mora prije svega da se interesira za njih, još više: on mora da osjeti ljubav prema njima. **Nemo orator nisi vir bonus**, samo dobar čovjek neka bude govornik.

Govorite s ljubaznim saučešćem, a ne zbog tašte težnje za afirmacijom, jer ćete se samo tako očuvati od

neoprostive pogrješke **potcjenjivanja**, ili dapače preziranja publike. Pa ipak, ta ljubav ne smije da bude **slijepa**, ona ima da počiva na učvršćenom nazoru na svijet i na stečenom poznavanju ljudi, ima dakle da bude u suglasju s obrazovanjem utvrdjenim u ličnosti.

OBRAZOVANJE

Time ne mislimo ono, što majke imadu pred očima, kada na plesu izražavaju mišljenje o nekom mladiću: »To je obrazovan čovjek«. Pod time obično razumijevaju **društveno** obrazovanje, onaj izvjesni način odijevanja, hoda, stajanja, sjedenja, držanje kod jela i pića, izvjesne fraze učtivosti, onako kako je sve to nepisani zakon u višim slojevima evropskog ljudstva. K tome još malo sposobnosti da se ugodno i površno čavrlja o svemu onome, što puni stupce dnevne štampe; izvjesna načitanost, iako ne u najboljoj, ali svakako u najmodernijoj literaturi, poznavanje jednog ili više stranih jezika. Iako je takovo bezlično i površno »obrazovanje« potrebno za glatko odvijanje društvenog saobraćaja, ipak se ne možemo s njime zadovoljiti.

Nije dovoljna ni školska naobrazba, ona je još uvijek ograničena na zakonom određenu mjeru znanja u izvjesnim predmetima. To je zapravo sirovi materijal za daljnju umjetničku gradnju. To leksikonsko znanje, da postane sastavnim dijelom obrazovanja, mora najprije da bude organski oblikovano. Organski je prerađeno, kada je s misaonom, ali i osjećajnom ličnošću tako tijesno povezano, da se od nje uopće ne može više odijeliti, da joj pripada kao neki tjelesni organ tijelu.

Ovo produhovljeno znanje, koje je prešlo u narav, koje se ne može mjeriti količinom poznatih činjenica, taj **duševni horizont** omedjuje **naziranje o svijetu** svakoga pojedinca. Tko hoće da bez vlastitog ustaljenog

nazora o svijetu djeluje na mišljenje, osjećanje i postuke drugih — bilo kao politički govornik ili kao učitelj svih stepena — to je u najmanju ruku nečednost, koja se prije ili kasnije osvećuje; najmanji potres izvana ili iznutra dovodi do sloma.

Nazorom o svijetu odredjuje se i shvaćanja života. Tu ima različitih puteva, a puštamo po strani pitanje, da li svi »vode u Rim«. Samo je jedno sigurno: tko hoće da se uzdigne nad masu, za toga ne vrijedi ono lakoumno — širokogrudno, često i banalno »chacun à son goût«, »svaki na svoj način«. On mora nepokolebivo i potpuno svijestan svoga cilja da doprinosi kamen po kamen piramidi svoga unutarnjeg života, a **bitno** je samo ono, što u smislu njegovog shvaćanja svijeta doprinosi toj izgradnji ili je pako sprječava.

Kako se ovdje radi u prvome redu o duševno moralnim snagama, to se ne možemo odreći suradnika, koji nosi vulgarno ime **»inteligencija«**, dakle sposobnost brzoga shvaćanja, sposobnost logičnog mišljenja, lako poimanje suvislosti i malo mudrosti.

Sve se ove žive snage (znanje kao utjelovljeni naš posjed, ozbiljno shvaćanje života, inteligencija), sjedinjuju da stvore dragocjeno, neotudjivo dobro, koje zaslužuje ime »obrazovanje«. Sada vjerojatno neće biti zabune, ako taj pojam definiramo ovako: **obrazovanje** je na osnovu organskog znanja i uz pomoć inteligencije **stečena sposobnost razlikovanja bitnoga od nebitnoga.** Za takovim obrazovanjem, za njegovim neprestanim usavršavanjem — jer ono ne poznaje granica — mora da teži govornik.

PAMĆENJE

Pitanje pamćenja u području obrazovanja od velike je važnosti za govornika. Općeniti izraz **»dobro pamćenje«** obasiže četiri osebine:

1. **lako** zadržavanje primljenih utisaka, »brzo učenje«;
2. velik **opseg** raspoloživih predodžaba, dakle »mnogo znati«;
3. potpuni sklad sjećanja s prvobitnim utiscima;
4. stalna spremnost.

Govornik treba opsežno, vjerno pamćenje, koje brzo radi. Pamćenje u svim stadijima govora: kod sabiranja i odabiranja materijala, kod — pismenog ili čisto misaonog — spremanja teksta, kod samoga izlaganja. Navodno tako često »loše pamćenje« ne treba ipak nikoga da uplaši. Ima i posebna »znanost« mnemotehnika, koja se bavi sitematskim poboljšavanjem i jačanjem pamćenja. U knjigama i predavanjima hvale se i preporučaju različita pomoćna sredstva, no njihovi su uspjesi veoma sumnjivi. Dobro mogu poslužiti samo tamo, gdje se ne može uspostaviti misaona veza. Kada učenici pravila latinske gramatike ili brojeve godina sriču u stihovima, čine to zato, jer im ritam i srokovi čine probavljivijima beznačajne pojmove.

Najbolji ćemo **savjet** naći svakako kod »profesionala«. Nitko ne treba tako dobro pamćenje kao **glumac.** Pa ipak se kod ispitivanja njegovih sposobnosti, gdje se pazi na sva moguća znanja i vještine, ne pita za tu sposobnost. S druge strane opet, glumac se nikada ne služi mnemotehničkim sredstvima. Njegovo pamćenje postaje — do stanovite granice starosti — »samo po sebi« sve bolje. Ako je kao početnik još teško učio, to mu učenje uloga nakon nekoliko godina ne zadaje više nikakovih poteškoća. Ima glumaca, koji imadu na repertoaru stotinu i više uloga, a mogu ih igrati, ako ih samo jednom pročitaju. Metode učenja kod kazališta veoma su različite: jedan prepiše čitavu ulogu, uči je već kod prepisivanja i kasnije iz svog rukopisa. Drugi može da uči samo iz knjige. Jedan trči ne-

prestano po sobi, drugi uči ležeći, treći mora da sjedi. Jedan studira čitavu ulogu (rijedak slučaj!), drugi po scenama, treći po rečenicama. Neki ujutro, neki noću, u osami, u društvu.

Ove nam konstatacije pružaju slijedeće primjene:

I. Nema metode učenja, koja bi općenito vrijedila. Odlučuje sklonost i navika.

Promatranjem samoga sebe ustanovit ćemo, kojemu tipu pamćenja pripadamo. Neki čovjek zadržava bolje vizuelne, a neki akustičke utiske; prema tome i razlikujemo vizuelno i akustično pamćenje. Kao rjedji oblik javlja se i motorno pamćenje, lako zadržavanje doživljenih pokreta. Nikada se ne javlja isključivo samo jedna vrsta pamćenja, ali uvijek prevladava jedna ili druga i tu ćemo izabrati za utuvljivanje. Čovjek vizuelnog pamćenja usredotočit će svoju pažnju na pismena i na pokrajne slike. Čovjek akustičnog pamćenja, za kojega zvuk znači sve, učit će glasno (pri tome on uopće ne mora da upotrebi organe govora, u mislima izgovorenu riječ čujemo našim unutarnjim uhom). Čovjek motornog pamćenja prepisat će tekst. Potrebno je ipak, da se izmedju pojedinih tipova postave mostovi, inače se lako desi nezgoda. Ako smo na pr. neki tekst upamtili vizuelno, moći ćemo ga lako i bez zapinjanja napisati, ali ćemo zapeti kod usmene reprodukcije. Čovjek vizuelnog pamćenja mora dakle pripremljeni govor jedan ili više puta glasno izgovoriti prije nego što stupi pred publiku.

II. Pamćenje se jača vježbom kao i snaga mišica. Čuvanje i razmaženost ne vode do cilja, već naprotiv razumno pojačani trening. Ne bojte se preopterećenja. Zdrava je priroda protiv toga stvorila obrambene sile, koje naravno ne smijete priječiti u njihovom djelovanju. Ne tjerajte iz glave sve ono, što ste morali učiti napamet (pjesme, brojeve, formule i pravila).

III. Vježbe **treba prilagoditi kasnijem djelovanju.**

Scribere scribendo, dicendo dicere disces: pisati učiš pisanjem, govoriti govorom. Kaošto bokser trenira na punchingballu, a ne skijanjem, tako i glumac mora da uči napamet pjesme i uloge, a ne vozne redove. Govornik vježba pamćenje i reprodukciju misaonih suvislosti.

VJEŽBE ZA PAMĆENJE:

1. Na povratku iz kazališta ili kina razmislite o **sadržaju komada** što ste ga upravo gledali i slijedeći ga dan pripovijedajte. Vježba se pojačava: a) izmedju opažanja i reprodukcije neka prolazi sve dulji vremenski razmak; b) pripovijedati treba ne pred jednom osobom, već pred većim društvom, pri čemu se mora paziti na suvislost, a riječi se moraju brižljivije birati; c) obje se vježbe spoje: nakon duljeg vremena pripovijedajte većem društvu.
2. Ovu istu vježbu treba poduzeti: s jednim pročitanim **romanom,**
3. s **predavanjem** što ste ga slušali,
4. s **uvodnim člankom** u novinama,
5. s jednim **naučnim** djelom.
6. Pokušajte ispripovijedati sadržaj pretposljednjeg kazališnog ili filmskog komada i tako idite sve više unatrag.
7. Za vrijeme predstave pazite na izvjesne pojedinosti, na pr. na šaljive obrate u dijalogu, i slijedećeg dana nastojte da ih što više ispripovijedate.
8. **Po mogućnosti doslovce** ponovite govor, što ste ga čuli ili čitali; gdje pamćenje popusti, ne treba zapeti, već nadopuniti vlastitim riječima, ali tako da se ne mijenja sadržaj ni smisao. Vježba se pooštrava sve većim govorima.

Sve su ove vježbe u pamćenju ujedno i dobra priprema za vlastiti govor.

IV. Najbolja podrška pamćenju je interes i time uvjetovana pažnja. Ima li tkogod naročito dobro pamćenje za brojeve ili imena, to dolazi odatle, što on odnosnom predmetu posvećuje veću pažnju. Ne postaje netko statističar zato, jer dobro pamti brojeve, već lako pamti brojeve zato, jer se interesira za statistiku. Do izvjesnog stepena može se čovjek čvrstom voljom prisiliti na pažnju. Krilatica o »rastrešenom profesoru« počiva na psihološkoj zabludi. Rastreseno je dijete, koje učitelja sluša tek sa pola svijesti, a napola je kod svoje igre, te nema snage da svoje misli navrati u jednu čvrstu kolotečinu. Učenjak je, naprotiv, tako zadubljen u svoj rad, svoju je pažnju **koncentrirao** isključivo na jednu točku tako, da sve ostalo ostaje neprimijećeno, dapače i stvari i dogodjaji, koji inače i nehotice pobudjuju pozornost. Govornik mora da stekne **sposobnost koncentracije**, jer je treba: za podršku svome pamćenju, za održavanje jednog toka misli, da izbjegne zabuni tokom govora.

VJEŽBE ZA KONCENTRACIJU:

1. Usred živahnog prometa (u tramvaju, u gostioni) pokušajte da zadržite određeni tok misli, čitajući knjigu, pjesmu, sastavljajući pismo ili govor.
2. To isto treba činiti i kod glazbe (radio).
3. Nastojte da vas ne smeta razgovor kod istoga stola.

Vježbe treba pooštravati sve težim duševnim radom (rješavanje neke matematičke zadaće) i tako dugo nastavljati, dok potpuno ne uspiju.

Neuvježbani se govornik ne boji ničega, koliko nenadanog popuštanja pamćenja, **»zapinjanja«**. Na podiju je to naravno mnogo neugodnije nego na pozornici, gdje vas može spasiti šaptač. Protiv toga zla ne postoji

nikakovo univerzalno ljekovito sredstvo. Općenito vrijede samo dva principa: potpuno svladavanje materijala tako, da se eventualno neočekivano zapinjanje lako prebrodi, te svrsishodna skica govora. Mnogo se preporučaju različita sredstva za izbjegavanje takovih neprilika, ali je ipak sve to nepouzdano, jer često odvrate govornika od bitnoga i samo škode logičnom toku govora. Najsigurnija je svakako **strogo logična izgradnja govora**, čvrsta veza jedne rečenice o drugu. Tu može doći do zapinjanja samo onda, ako zataji čitava mašinerija mišljenja, ali to ne možemo uzeti u obzir. Pa ipak, ni najbolje ni najopsežnije pamćenje ne može spriječiti da u sjećanju ne nastane praznina, pukotina, rupa. Tu pukotinu ima da ispuni

FANTAZIJA.

Ljudski duh ne podnaša ništa nesavršeno; predoči li si izvjesnu, jednom primijećenu kuću, čijeg se krova više ne može da sjeti, dat će joj drugi krov, neće ostati bez krova. O toj osobini mora govornik da vodi računa. On ne smije da iznosi fragmente, već mora da uz pomoć uobrazilje **nadopuni** ono što manjka. Obratno, od doživljenog mora se mnogo **izostaviti**; znak je neobrazovanosti i ograničenosti, kada se brblje o svim nevažnim pojedinostima. Uobrazilja obrazovanog čovjeka u stanju je da se ne obazire na sitnice i nebitnosti i time još plastičnije izradi ono bitno. Što je viši nivo publike, to je i njena fantazija jača i sposobnija za apstrakcije.

Treći način djelatnosti uobrazilje upravo je temeljni uslov čitave govorničke umjetnosti: gotovo da i nema stanja i dogodjaja, koji bi se govorniku pružao onako, kako ga on može upotrebiti za svoje svrhe. On mora da oblikuje, preobrazuje, predočuje, povezuje, usporedjuje, inače je govor suhoparan, dosadan, bez dje-

lovanja. Široko je polje stvaralačke kombinirajuće uobrazilje, no ipak se ne smiju prekoračiti dvije čvrste granice: istina i razum. Izrodi li se fantazija u lažljivost, pretvorit će govor u opasno oružje, zapada u besmislicu, ugrožava uspjeh dobrih namjera.

TEMPERAMENT

Kažemo li: »taj ima temperamenta«, mislimo time čovjeka, koji snažno reagira na vanjske i unutarnje podražaje, koji je lako pristupačan osjećajnim doživljajima, živahno ih osjeća i uzbudjenje neobuzdano manifestira prema vani. Nema sumnje, da će »temperamentni« govornik svojom živahnošću i raznolikošću tonova, naglom izmjenom osjećanja, usponom i spuštanjem skale svojih osjećaja, priljepčivom snagom svoje sposobnosti doživljavanja, svojim uživljavanjem u tudje sudbine i prilike, razotkrivanjem svoje duše, biti znatno nadmoćan govorniku »bez temperamenta«, flegmatičaru, kojega ne može ništa da izbaci iz njegova mira. No zato je ovaj poštedjen od dviju opasnosti, koje stalno ugrožavaju sangvinika: nesredjenost misli i gubitak živaca.

ŽIVCI.

Prema najnovijim istraživanjima temperament ne ovisi o sastavu krvi (kako su od Hipokrata ovamo kroz stoljeća vjerovali), već o manjoj ili većoj podražljivosti živaca. Tu se govornik nalazi u istom teškom položaju kao i reproduktivni umjetnik (glumac, pjevač, virtuoz): mora da ima podražljive, osjetljive živce, koji brzo i trajno reagiraju na sve utiske izvanjskog i unutarnjeg života, snažnim pokretom popraćuju svaki titraj okoline, ali — on ne smije da bude »nervozan«, t. j. ne

smije da bude poremećena ravnoteža izmedju snage njegove volje i djelatnosti njegovih živaca, razum i volja ne smiju ni na čas da izgube vlast nad živcima. Doklegod ne postoji nikakova izrazita bolest, za koju je potrebna liječnička njega, dotle vrijedi tu ono isto, što smo kazali i za pamćenje: nikakovo čuvanje, nikakova razmaženost, već napor i vježba znače jačanje sposobnosti. Živce moramo prisiliti upravo na onu službu, gdje običavaju da zataje. Neopravdani strah pred ispitima izliječit će se samo čestim ispitima, a nipošto izbjegavanjem ispita.

Sistematski pooštravane vježbe mogu mnogo da pomognu. Stvaraju se, na pr., namjerno takove situacije, koje »prave čovjeka nervoznim«, kao struganje po zidu ili razgovor s glupim brbljavcem, i čovjek se sili da izdrži te situacije. U svakom slučaju, nervozni govornik mora da ima toliku snagu volje, takta i odgoja, te neće dopustiti da se primijeti njegova nervoza, inače se ona prenese na jedan dio publike i u vječnom izmjeničnom djelovanju odrazuje se ponovno na njemu. Drugi dio publike bit će neugodno dirnut i otet će se željenom djelovanju govora. Sa savladavanjem živaca u uskoj je vezi i

PRISUTNOST DUHA.

Sastoji se u munjevitom shvaćanju neočekivanog dogodjaja i isto tako brzoj odbrani. Za govornika dolazi u obzir većinom dovitljivost, brz i dobro nišanjeni, oštro formuliran, često šaljiv odgovor na upadice i u debati.

Takav brzi rad aparata našeg mišljenja i volje dijelom je prirodjen, a dijelom se može i vježbom popraviti. Potpuno se u to ne možemo pouzdati, i zato je pametno, ako se ovakovi neočekivani dogodjaji pripremom i predmnijevanjem po mogućnosti unapred oprezno isključe.

VANJŠTINA.

Za uspjeh govornika pred publikom nisu od važnosti samo unutarnji uslovi, netom izneseni. U mnogo je slučajeva od presudne važnosti po uspjeh i sama vanjština govornika. Slavni govornik klasičnog doba, veliki govornik Perikle imao je svoje uspjehe da zahvali u velikoj mjeri svojoj lijepoj vanjštini. Pa i kasnija je historija puna primjera, gdje su govornici osvajali publiku ne samo snagom svoje riječi, već i svojom ljepotom. Tu se svakako ne misli na onu bezličnu ljepotu, kakovu smo navikli da gledamo na filmskom platnu, već na muževnost, stas, dostojanstveno držanje, plemenite crte, izražajnost očiju.

Medjutim, lijepa vanjština ipak nije neophodan uslov za govornika. Snaga duha i riječi u stanju je da kod govornika nadoknadi i najveći manjak u pogledu njegove vanjštine. Dobar govornik ne mora da bude lijep, kaošto ni lijep čovjek ne mora da bude dobar govornik. To nam je dokazao najveći govornik francuske revolucije Mirabeau, koji je bio vrlo nesimpatične vanjštine, ali je sa govorničke tribine suvereno vladao i osjećajima i mislima svojih slušatelja. Napoleon, koji je vojničko govorništvo razvio do velikog savršenstva, nije baš svojim niskim rastom odavao velikog ratnika, niti naročito privlačivog čovjeka uopće.

Lijepa je vanjština svakako dobro došla osobina svakom govorniku, ali nije bitni uslov. Vanjska nam ljepota, ako nije prožeta duhovnom, unutarnjom ljepotom, ne govori ništa.

PREDMET GOVORA

Upamti prvo i najvažnije pravilo:
Govori samo o predmetu, koji ti je savršeno poznat!
Nije dovoljno manje više površno poznavanje predmeta. Govornik stoji **iznad** teme, kod njega ne smije da bude poteškoća sa sadržajem, kao ni kod učitelja. Znade li netko o nekom predmetu toliko, koliko propisuje nastavni plan srednjih škola i da je njegovo znanje ocijenjeno sa »vrlo dobar«, to on još uvijek nije ni ovlašten ni sposoban da taj predmet podučava na srednjoj školi, već mora još četiri, pet godina da se isključivo bavi tim predmetom. Tek tada, kada se je u tančine upoznao s predmetom, može da ga nauča pred onima, koji ga ne znaju.

Isto je tako i kod govornika. No gdje da nadje predmet, s kojim bi tako suvereno vladao? Najlakše naravno u svom **iskustvu**, u stečenoj masi predodžaba.

Najpouzdanije je svakako **iskustvo vlastitog zvanja.** Liječnik za dječje bolesti, koji pred laicima govori o suzbijanju dječjih bolesti; elektrotehničar, koji govori o električnim uredjajima; sudac, koji govori o zanimivim pravnim slučajevima, svima ovima neće pribavljanje materijala zadavati nikakove brige, oni ne trebaju da se boje nikakovih poteškoća sa sadržajem, oni su apsolutni autoritet.

U drugome redu stoji **proživljeno, pročitano, zamišljeno**, koje je postalo neotudjivim duševnim vlasništvom ,velika riznica uspomena. Tko često dolazi u priliku da govori, dobro će učiniti, da svome pamćenju na trijeme stvori pomoćna sredstva. On treba da čita i doživljuje s odredjenom svrhom, a ne bez izbora i slučajno i neka **zabilježi** sve, što je od bilo kakovog značenja i za što misli da bi jednom mogao upotrebiti. Ovakove bilješke sredjene i čuvane u mapama tvore priručnik ličnog znanja, koji se uvijek može nadopuniti. To je individualno vlasništvo, a ne bezbojno opće dobro, u neku ruku odijelo po mjeri, a ne iz konfekcije, ručni rad, a ne proizvod u serijama. Iz vlastitog sjećanja uz pomoć ovih bilježaka prava je radost izabirati materijal.

Često se dešava, da se ne može izbjeći tema, za koju nam ne dosižu vlastita iskustva. U tom slučaju treba **savjesno pribaviti materijal.** Ostaje ipak predpostavka, da postoji bilo kakav **unutarnji odnos** prema predmetu. S izborom predmeta u uskoj je vezi

SABIRANJE GRADIVA.

Kod prikupljanja materijala treba poći do posljednjih izvora i nipošto se ne smije zadovoljiti s vrelima iz druge ruke. Koliko li se puta već dogodilo, da je govornik u nastaloj debati morao priznati, da je o predmetu, o kojemu je upravo govorio, pročitao tek neku beznačajnu brošuru! Ovakovo šarlatanstvo, u kojemu opasna poluobrazovanost rađa jadnim četvrt-obrazovanjem, a iz mračnih i nejasnih pojmova stvara šuplje prividno znanje, koje je deset puta gore od svakog neznanja, nažalost je prilično rašireno. Svaki čestit govornik treba da ga suzbija sredstvima istine, razuma, savjesnosti i svog poštenog osvjedočenja.

U većini slučajeva nije podesno ni da se **citati** preuzimaju iz druge ruke. Gdje je to iole moguće treba dotično mjesto istražiti do samoga začetka, kako bi se moglo jamčiti za ispravnost teksta i smisla.

Samo onaj govornik, koji je na pošteni način došao do svog duševnog vlasništva, ima pravo na poštovanje.

Današnji čovjek ne može da bude bez **novina.** Novinski su izvještaji tako raznoliki, da odrazuju čitav naš život u svim njegovim odnosima. I zato svatko, tko želi da postane dobar govornik, mora čitati dnevno novine, čiji pravac odgovara njegovom uvjerenju. Treba čitati i **tjedne** listove, koji izlaze u okolici, a preporuča se i čitanje **protivničkih** novina, kako bi se što bolje upoznali sa stanovištem protivnika.

Dobro je, ako se zanimive stvari iz novina posebno

zabilježe, kaošto je to gore spomenuto. Na novinskim izrescima zabilježi ime lista i broj iz kojega si izrezak uzeo! To je vrlo važno za slučaj, da protivnici kasnije poreknu sadržaj dotične vijesti. Nadješ li u kakovom časopisu dobar i upotrebiv članak, načini za svoju mapu kratak izvadak iz njega.

Kad čitaš novine, čitaj ih s najvećom pažnjom. Kod svake zanimive vijesti misli na to, ne bi li se mogla bilo kako govornički iskoristiti. Uvijek djeluje dobro, kada govornik svoje izvode može da poveže na dnevne dogodjaje, koji su putem novina postali općenito poznati. Čitajte dobre knjige iz vašeg interesnog područja, ali ne da gutate bez izbora na tucete knjiga. Jedna uistinu dobra knjiga proučena donosi više koristi no stotinu sumnjivih spisa.

Vaše će znanje obogatiti i **razgovori s iskusnim ljudima,** kod kojih se može predpostaviti dobro poznavanekog pitanja.

U svakom je slučaju najvažnija **duševna obradba materijala,** koji na taj način postaje čvrstim, neograničenim posjedom, kojega ne može da ospori nijedan pakosnik. Ovo nam utjelovljenje neće uspjeti, ako već na večer zaboravimo, što smo ujutro primili.

CILJ GOVORA

Sprema li se tkogod da održi neki govor, prvo mu je pitanje: **»što hoću od mojih slušaoca?** Na što hoću da ih nagovorim? O čemu hoću da ih uvjerim? Kakove odluke hoću da izazovem u njima?« I tako bismo došli do pitanja cilja i svrhe govora. To je nadasve važno pitanje i zato treba upamtiti slijedeća pravila:

1. Vaš govor treba da ima samo jedan cilj! Nemoguće je da jednim te istim govorom navedete slušaoca na tucet različitih zaključaka i odluka. Time se samo ras-

parčavaju snage i na slušaoce stavljaju nemogući zahtjevi. Kada ste utvrdili, da je cilj vašega govora na pr. pristup vašoj političkoj organizaciji, onda kod toga ostanite i ne miješajte u govor stvari, koje s time nemaju nikakove veze.

2. Može se desiti, da jednim govorom treba postići više ciljeva. U tom slučaju mora izmedju njih da postoji izvjesna **unutarnja veza**. Ne može se jednim te istim govorom slušaoce potaknuti na pristup u neku vjersku organizaciju, na demonstracije protiv visokih carina i da dadu novac za pasju bolnicu.

3. **Ne treba odmah otkriti cilj govora.** Općenito, slušaoci će i onako znati o čemu se radi, to je već približno nagoviješteno u samoj temi govora. No ipak bi bilo pogrešno, kad biste govor započeli: »Svi morate pristupiti u moju političku organizaciju«. Slušaoca treba govorom obraditi tako, da **sazrije** za ono, što hoćete od njega. Tek tada možete otvoreno izaći s ciljem vašega govora.

4. **Cilj govora mora da je primjeren slušaocima.** Pred nezaposlenim radnicama nećete govoriti o potrebi osnivanja novog literarnog kluba ili o karakteristikama dinarskog tipa. Govornik mora imati na umu: **koga** ima pred sobom, kakove brige i interese imadu njegovi slušaoci. Inače će sve njegovo izlaganje ostati bez rezultata. Treba paziti i na starost slušaoca. Pred skupom omladine imat će vaš govor sasvim drugi cilj, nego pred skupom odraslih.

5. Cilj govora mora da je **u skladu i s mjestom i vremenom.** Na groblju se ne drže agitacioni govori, crkva zahtijeva odredjene religiozne ciljeve, o Božiću nećete propovijedati mržnju i neprijateljstvo medju ljudima; govor pred velikim masama na slobodnom prostoru ne može imati isti cilj, kao govor u skupštini u zatvorenom prostoru. Protiv toga se naročito često griješi. Ljudi sakupljeni u velikim masama na slobodnom prostoru nisu prijemljivi za »teške teme« i dugačka naučna razglabanja.

6. Cilj govora mora da je **u skladu i s raspoloženjem,** u kojem će se slušaoci vjerojatno nalaziti. Na skupštini, koja treća da demonstrira protiv najnovijeg političkog zakona, ne može govornik da razvija predavanje o političkim slobodama počam od starih Asiraca. Ljudi su došli na skupštinu da dadu oduška svom ogorčenju, da viču »dolje!« Oni hoće da čuju snažne riječi protiv nasilja i nasilnika. I kada se nadje govornik, čiji je cilj govora: »Naše je strpljenje pri kraju, pa makar izašli i na barikade!« pobudit će urnebes oduševljenja.

Mnogi, inače općenito dobri govornici, često griješe protiv ovih najjednostavnijih principa.

Dakle: cilj je govora, da slušaoce potakne na izvjesnu odluku, da **volju govornika učini voljom slušaoca.**

Želi li govornik sve to da postigne, mora cilj svoga govora i dobro **obrazložiti.** Prije svega mora slušaoc steći utisak, da sam govornik **ozbiljno** shvaća stvar, o kojoj govori. Osim toga vrlo je važno, da se slušaocu stvar prikaže opravdanom tako, da njeno izvršenje postaje pravom dužnosti za slušaoce. Dakle:

1. treba pokazati, da slušaoci sa svog stanovišta: kao Hrvati, kao dobri vjernici, kao roditelji, kao svjesni pripadnici ovog ili onog staleža, kao članovi ovog ili onog društva itd. (već prema tome, kako se u svakom pojedinom slučaju ima slušaoce posmatrati), **ne mogu postupati drugačije,** nego to od njih traži govornik.

2. treba pokazati, kako postignuće cilja, što ga je postavio govornik, nije nikakova nemogućnost i da uz malo dobre volje ne postoje nikakove nepremostive zapreke.

3. treba upozoriti na **koristi** koje će slušaoci crpsti priklone li se volji govornika, ili štete, koje će bezuvjetno po njih nastati, ako ga ne poslušaju.

4. slušaocima treba staviti podesne **prijedloge,** poka-

zati im puteve, kojima će svojim razborom i energijom doći do lijepoga i uzvišenoga cilja. Dobro je, ako govornik uzmogne navesti mnogo takovih obrazloženja: ali ne treba da ih bude odviše. Dovoljno je nekoliko čvrstih obrazloženja, za koje se može predmnijevati da će dobro djelovati. Upravo kod pučkih skupština nije većinom potrebno, da se u beskonačnost obrazlaže. Tu je obično dovoljno nekoliko snažnih, savremenih misli, koje pogađaju jezgru stvari i slušaoca »hvataju za dušu«. Nekoliko slika, nekoliko primjera, kojima i ne treba dokaza, učinit će svoje.

Pa ipak, svaki govornik treba da računa i s time, da slušaoci misle po prilici ovako: »Lijepo je, što onaj tamo govori, i lijepo on to obražlaže ... možda bi bilo dobro kad bi ga i poslušali ... ali, na koncu, lijepim riječima nešto **tvrditi**, to može skoro svatko....«

Zato je dužnost kod izradjivanja govora, da se govornik pobrine i za **dokaze**. Kod izbora dokaza treba biti veoma oprezan. Obično, naročito kod pučkih skupština, **ne treba navesti odviše dokaza**; često je dovoljna jedna jedina dobra usporedba, ako je prethodno obrazlaganje bilo dobro, da u slušaoca probudi osjećaj sigurnosti. U mnogim je prilikama dobro navesti brojke, pogotovo ako govornik umije da mrtvim brojkama ulije života. Upotrebivost dokaza ovisi o sastavu publike. Skupština stručnjaka i učenjaka traži sasvim drugačije dokazivanje, nego pučka skupština. Dokazi, s kojima želite operirati, neka se po mogućnosti redaju tako, da prvi bude najjači.

POBIJANJE OČEKIVANIH UPADICA

Preporuča se govorniku, da kod sastava govora misli i na ono, što bi eventualni **protivnik** mogao da prigovori. Kod sastava govora mora govornik takoreći da

vodi debatu s protivnikom, pitajući se neprestano: »Što bi na ovo protivnik mogao da primijeti?«

Tu se naime pretpostavlja, da govornik dovoljno **poznaje stanovište protivnika.** Govori li tkogod o socijalizmu, nacionalsocijalizmu, slobodnom zidarstvu, ili bilo kojem savremenom pokretu, taj mora da bude dobro upućen u program, ciljeve, postanak i djelovanje toga pokreta. Tu pomaže samo temeljit studij; ovakav se posao ne može da svrši u nekoliko sati. Kod slušaoca pobudjuje naročito dobar dojam, kada vide, da se govornik dobro snalazi i u nazorima i nauci protivnika, te da u tančine poznaje sve slabosti protivničkog sistema.

Time nije rečeno, da o protivničkom pokretu ne može govoriti i onaj, koji nije potanko upućen u sve pojedinosti. Ali tu mora da pomogne **uvjerenje i ljubav prema vlastitoj stvari.** Naravno, na skupštinama, gdje su prisutni spremni protivnici, treba dobro promisliti prije no što se odlučite na takav korak. Dakle:

1. Treba **unapred** razmisliti o upadicama koje bi protivnik mogao da učini. Spremite unapred podesan odgovor!

2. Unapred spriječiti upadice i to tako, da sami iznesete stanovište protivnika: »Mogao bi tkogod prigovoriti...« ili »Naši protivnici kažu...«

3. Vrlo je važno pitanje, **kako** se postupa lično s protivnikom i njegovim nazorima. Nikada nije dobro, kada se pređe na lične uvrede. I bez toga može da bude odgovor dosta oštar. Otmeno djeluje i neće promašiti kod slušaoca, ako i sam govornik istakne i pohvali ono, što je dobro u protivničkom nazoru. Nema tako velike zablude, da se u njoj ne bi našla iskrica istine. To treba otvoreno priznati, ali istodobno istaknuti, kako ta mala prednost ne može da popravi i nadomjesti ostalo mnoštvo štetnih posljedica protivničkog nazora.

4. Dobro će biti, ako se unapred razmisli o poteško-

ćama, koje mogu da nastanu i u onom slučaju, ako publika inače sama za sebe pripada grupi ili osvjedočenju govornika. I medju pripadnicima jedne stranke, jedne vjeroispovijesti bit će razmimoilaženja, koja proističu iz razlike u zvanju, spolu, naobrazbi, socijalnom položaju, gospodarskim prilikama i interesima. Kao katolici, na pr. oni su u religioznim stvarima jednodušni, ali zato u drugim pitanjima može doći do razlike u mišljenju. To je posve prirodna pojava medju ljudima, i oprezni će govornik voditi o tome računa i neće vrijedjati osjećaje ni prava, da ne stavi u pitanje uspjeh svoga govora. Radi li se o jedinstvenoj publici, gdje prevladavaju isti interesi, onda je stvar mnogo lakša. No to dolazi vrlo rijetko.

Dakle, u svakom slučaju budite oprezni i stvar dobro promislite!

SASTAV GOVORA.

Kod sredjivanja sakupljenog materijala za govor, čovjek i nehotice počinje da formulira pojedine rečenice, koje se vežu u zatvoreni niz misli. Preporuča se, da od svake takove rečenice zabilježite osnovnu misao. Nakon nekog vremena možda ćete morati mnogo toga brisati, ali tako nastaje **nacrt govora.**

Kaošto izbor teme, tako i nacrt govora ovisi o cilju govora. Razdioba će govora biti to ispravnija, što ravnim putem vodi cilju, a svaki odsječak mora da pokazuje prema prethodnome napredak na tome putu. Tu i tamo može se dozvoliti mali odmor, ali nikada ne i stamputica izazvana neznanjem, ili dapače lutanje i trčanje u krugu.

Ako je za izradu nacrta govora mjerodavan cilj govora, onda je jasno da ne može biti jedinstvene šeme za dispoziciju. No ipak se često postavljaju takove šeme, a najpoznatija je **hrija,** kako ju je sastavio jedan kasniji rimski retor. Početnicima može hrija da uvelike posluži, a sastoji se:

1. **Exordium;** općenite uvodne primjedbe, koje upućuju na temu.
2. **Expositio;** odredjivanje pojmova, stvarno objašnjenje, opseg i značenje teme.
3. **Causa;** logični razlozi za istinitost tvrdnje: direktni deduktivni dokazi.
4. **Contrarium;** pobijanje protivničkih nazora; indirektni deduktivni dokazi.
5. **Simile;** slične pojave na drugim područjima ili kod drugih naroda; dokazivanje analogijom.
6. **Exemplum;** primjeri iz povijesti i svakodnevnog života; induktivni dokazi.
7. **Testimonium;** izreke glasovitih muževa, poslovice: autoritativno dokazivanje.
8. **Conclusio;** kratak pregled svega izloženoga, isticanje glavne misli i smjera, snažna završna rečenica.

Ima jedna šema, koja potječe iz novijeg vremena i ta je elastičnija i dade se u mnogim slučajevima dobro upotrebiti:

Uvod: što me je potaklo da govorim?
Izlaganje (glavni dio):
1. Što je bilo?
2. Što jest?
3. Što bi trebalo da bude?
4. Što se praktički može postići?
5. Dokazi, koji tu misao potkrepljuju.

Zaključak: poticaj na akciju.

Sve ove općenite napomene imadu zajedničko jedno: konstataciju, da se svaki govor sastoji iz tri dijela: uvod, izlaganje, zaključak

I. UVOD.

Ako ste prvo dugme krivo zakopčali, ne vrijedi sve ostalo zakapčanje. **Početak** mora biti dobar! — To je već svatko iskusio. I najvještiji i najuspješniji govornici, koji načelno govore »slobodno«, priznavaju, da početak (i svršetak) doslovce unapred spreme. Zadaća je uvoda u prvome redu uspostavljanje veze: mora se uspostaviti most sa publikom i most sa predmetom govora.

Veza sa publikom. Publika, bila ona koliko mu drago šareno sastavljena, postat će jedinstvenom zbog istovjetnosti vanjske i unutarnje situacije. Mlado i staro, siromašno i bogato, muško i žensko, učeno i neobrazovano stvara jedinstvenu zajednicu volje, prividno slabu u njenoj prethodnoj pasivnosti, ali ipak neizmjerno jaku u njenoj spremi da slijedi izvjestan, određeni cilj. Obje ove ličnosti: ličnost govornika kao pojedinca i ličnost slušaoca kao mase, stoje jedna nasuprot drugoj, odijeljene ponorom vlastitih osebujnosti i nepovjerenja. Ali one moraju da se približe, inače sva njihova nastojanja uopće nemaju smisla ni svrhe.

Glasovitom govorniku, ljubimcu mase i stvar je olakšana. Odobravanje, kojim ga dočekuju čim se pojavi, već je stvorilo potrebnu vezu, publika mu je izašla na pola puta ususret. Naprotiv stranac, novajlija, stoji osamljen i napušten na tribini i u prvi čas izgleda, kao nitko nema ni želje ni potrebe da se s njim pozabavi. Eto, tu treba svim sredstvima, što ih dozvoljava dobar stil, **pobuditi pažnju.** Ljudi još nisu ni duhovno ni duševno prisutni. Treba ih po mogućnosti što brže trgnuti iz sfere njihovih ličnih interesa, briga i požuda i privući ih u krug **vlastite duševnosti.** To je prva zapovjed za govornika.

Već sam **nagovor (tituliranje)**, pa glasio on »gospodje i gospodo« ili »drugovi« ili »draga braćo«, može da

od prazne, otrcane, besadržajne učtive formule postane snažan, individualno obojeni poklik »Pozor!«. Potrebno je samo, da ga ne izlanete bez misli i osjećaja, već da mu udahnete dušu kako to odgovara raspoloženju. U glavnome ima nagovor da se prilagodi temeljnom tonu situacije, ali u svakom slučaju kao izraz poštovanja ili ljubavi prema onima, kojima je upućen govor: odrešit kod nagovora, vodje koji izdaje zapovjedi; laskav, kada se radi o predobivanju slušaoca za neku stvar ili ideju; zakljinjajući, kada imadu da slijede opomene; suho ozbiljan kod poučnog predavanja. Uostalom, sam nagovor teško je propisati, osim kod vojničkih govora. Nagovor se javlja prema prilikama, a naročito u prigodnim govorima. Kod vojničkih govora uobičajena su tri nagovora: **vojnici, junaci i drugovi.** Ako se medju prisutnima nalazi nekoliko naročito uglednih ličnosti, koje već po svom položaju zavredjuju, da ih se posebno titulira, onda će govornik upotrebiti dva ili više nagovora, počevši sa ličnošću, koja je prva po rangu (»Vaše Veličanstvo, gospodine ministre, poštovana gospodo«). Dešava se i to, da govornik uopće ne upotrebi nagovor, već se pogledom obraća slušaocima i odmah prelazi na sam govor. Gdjekada se to dešava iz pretencioznosti, a gdjekada da se izbjegne suviše konvencionalni, ali nezamjenjivi nagovor. To se obično prakticira nad grobom, kada se govor obično počinje bez konvencionalnog nagovora »Žalobni zbore!«.

Dosjetka i dobro raspoloženje dadu se uopće kao uvod dobro iskoristiti u koliko to povod i temeljni ton govora izričito ne priječi. Neki glasoviti govornik zakasnio je na skupštinu. Publika je nemirna i ozlojedjena. Napokon je došao i počinje govor ovako: »Oprostite, što ste čekali. Ja sam naime strastveni pješak, ali sam zbog ružnog vremena upotrebio tramvaj«. Ljudi su se nasmijali i sve je bilo zaboravljeno.

Staro je pravilo, da se počinje s onim, što publika

radó čuje. To je dobro naročito onda, ako u daljnjem toku govora nema mnogo povoljnih stvari da čuje.

Već su rimski retori poznavali **captatio benevolentiae**, sticanje naklonosti i marljivo su se time služili. Naklonost i povjerenje slušalaca steći će govornik najprije umjerenom skromnošću: niti smije pred publikom precjenjivati sebe ni predmet svoga govora, niti smije publiku potcjenjivati. Marko Tulije Cicero počeo je jedan svoj govor ovako skromno: »Vi se, suci, sigurno čudite, što toliki slavni govornici i ugledni muževi sjede, a ustajem ja, koji se s njima ne mogu usporediti ni godinama, ni mudrošću, ni ugledom!«

Obično se izbjegava **odviše snažan uvod**, jer se vrhunac napetosti štedi za svršetak. Naravno, da su u naročitim slučajevima dozvoljene i iznimke. Počne li na pr. netko govor o političkom krvoproliću emfatičkim poklikom »krv je prolivena!« to će kasnije teško doći snažniji udar, ali je zato tim poklikom unapred izazvana pažnja publike za čitav govor.

U izvjesnim slučajevima može izvrsno da posluži i nešto **neočekivano**, s čime nije nitko računao. Neki slavni branitelj počeo je svoj govor tako, da se je obratio optuženome, a ne poroti: »Gospodin državni odvjetnik ima posve pravo! Vi ste lakouman čovjek! Pozvali ste najskupljeg advokata da vas brani i bacate novac kroz prozor. Šta da radim? Ja tu nemam nikakova posla. Jer, kad bi i bila istina ono, što navodi optužba, ne biste mogli biti osudjeni. Protiv čega da vas onda branim?«

Omiljen je, naročito kod svečanih govora, uvodni **citat**. Takav je početak gotovo pravilo kod crkvenih propovijedi, a ima tu prednost, da se s njega lako prelazi na temu.

Veza sa predmetom. Kad je tako uspostavljena veza sa publikom, treba je uspostaviti i s predmetom. Osobito je povoljan slučaj, ako obje veze idu istim smjerom tako, da se stope u jednu. Ako li je takova kombinacija neprovediva, ima još drugih mogućnosti, da se pređe na predmet. Tu postoje dvije glavne grupe:

1. Vanjska veza. Dnevni dogodjaj, o kojemu je bilo mnogo govora u novinama, bio on lokalnog ili medjunarodnog značenja, nalazi odmah odjeka i probudjuje osjećaj aktuelnost, što je naročito važno kod historijskih i apstraktnih tema. Tu može da posluži i neki specijalni članak u izvjesnim novinama. Slično može i neki vlastiti — istinit ili izmišljen — **doživljaj** poslužiti kao veza sa predmetom. Na svaki način treba imati na umu, da se od publike, koju želimo prisiliti na pažnju, ne može smjesta zahtijevati najviši stepen pažnje, već je moramo postepeno i neprimjetno prevesti od komotnog slušanja do napete duševne suradnje.

Ima još jedna omiljena metoda vanjskog povezivanja s predmetom: **želja publike**: »Primio sam bezbroj dopisa s molbom, da se o toj stvari povede računa u javnosti...!«

»Uvaženi predgovornik« pruža dobru otskočnu dasku, bilo da se slažemo s njegovim nazorima, bilo da ih otklanjamo. Stvar postaje nezgodnom, ako je »uvaženi predgovornik« u svom govoru već iznio ono, što smo htjeli mi da kažemo. Ali i tu ima pomoći: slušaoce neće smetati istovjetnost sadržaja, ako je **forma drugačija**; dapače, misao će im se jače utuviti i željeno djelovanje bit će trajnije.

2. Unutarnja veza: može da proizlazi a) iz glavnog, b) sporednog, c) protivnog pojma ili misli. Ako je tema govora »Koristi narodnog obrazovanja«, to se za uvod pruža a) glavni pojam **obrazovanje**, čiji ćemo historijski razvoj odrediti već prema opsegu i sadržaju, b) sporedni pojam **školsko obrazovanje**, koji će lako dovesti do zakjučka, da je potrebno poboljšanje, c) negacija: **štete od neobrazovanosti**, koje ćemo prikazati drastičnim primjerima. Može se izvesti i oprečna veza: **štete od**

narodnog obrazovanja, pa da se dovede do apsurda. Posve bi nepodesna bila samo veza uz neki disparatni pojam, koji uopće ne pruža nikakove prirodne dodirne točke, kaošto je na pr. **gospodarski položaj**, s kojega se može tek silnim skokom doseći tema.

Treba se čuvati **višestrukog uvoda**, koji nastaje poglavito onda, kada se čovjek ne može odlučiti za **jedan** način, već hoće da istrese sve, što je u bilo kakovoj međusobnoj vezi.

Iako uvod mora da bude u vezi sa predmetom govora, ipak ne smije da odviše kaže o tom predmetu. U toj negativnoj konstataciji leži i pozitivan zahtjev: ima da učini publiku **znatiželjnom** na daljnje izlaganje. Spretan će govornik u exordiumu tu i tamo baciti tek po koji trak svijetla na ono, što će slijediti, ali taj bljesak traje samo tako dugo, dok se raspoznaju konture i probudi znatiželja.

Konačno treba istaknuti, da uvod mora da bude **kratak**. Ima govornika, koji ne mogu izaći iz uvoda; slušaoc je neko vrijeme pažljiv, ali pomalo počinje da opada prvi interes. Uvod ima da pripremi publiku na pravi predmet govora, na izlaganje, i ništa više.

II. IZLAGANJE.

Uvod mora da, poput muzičke ouvertire, harmonički uvede publiku u glavni dio, izlaganje. To ima da se izvrši samo od sebe i neprimjetno. Nespretno je i diletantski svako najavljivanje: »A sada prelazim na samu stvar«.

To isto vrijedi i za prelaze izmedju pojedinih odsječaka glavnoga dijela. Nešto je drugo, kada se namjerno želi upozoriti na navodno pomanjkanje veze, retorski trik, koji može da proizvede velik utisak.

Kako je to najvažniji i najdulji dio govora, nastaje pitanje, kako će se uzdržati pozornost i interes publike

nesmanjenim. Ako je već spretan uvod pobudio pažnju publike, tu pažnju treba dalje uzdržati i pojačati. Jedno od najvažnijih sredstava, da se uzdrži pozornost publike svakako je logički raščlanjen, psihološki graduirani sastav govor. Kaošto gradjevina svojim ritmom, simetrijom i harmonijom privuče pogled, tako mora i govor svojom jasnom linijom, određenom svrhom, jasno postavljenim ciljem da privuče uho. Izgradnja govora mora da bude tako jednostavna, jasna i pregledna, da se nehotice i silom utuvi i u čvrstim se obrisima zadrži pred duševnim okom slušaoca. Takova izgradnja govora nije samo podrška misli i pamćenju govornika, već isto tako i za slušaoca. I ovome se onda neće dogoditi, kao onome pobožnome čovjeku, kojega je žena upitala, o čemu je župnik u crkvi propovijedao. »O grijehu«. »A što je rekao?« »Bio je protiv toga« — više od te same sobom razumljive konstatacije nije ostalo u glavi pobožnog čovjeka.

Govornik je u stanju da djeluje na čitav unutarnji život čovjeka, na **mišljenje, osjećaje i volju**. Time bi već nastala prirodna razdioba ovog dijela govora, ali svaki govor ne obuhvaća sva tri područja. Poučno se **predavanje**, na pr., obraća gotovo isključivo na mišljenje slušaoca, **posmrtni govor** na osjećaje, **apel** vođe na volju; **demagoški pučki govor** lošije sorte nastoji da mišljenje po mogućnosti isključi, a pokrene samo osjećaje i volju. Jedino kruna retorike, najljepši cvijet u vrtu govorničke umjetnosti, pravi govor, govor koji osvaja i uvjerava, osvaja čitavog čovjeka, navraća njegove misli i osjećaje u unapred određeni pravac, a njegovu volju potiče na odluke. Slijedeći tu psihološku ljestvicu govornik će najprije da si podvrgne razum, onda će apelirati na osjećaje i na koncu će prodrmati volju, u koliko ga neka naročita situacija i raspoloženje nije prisililo na drugi tok razvoja.

Objasnivši predmet govora i njegovu temeljnu mi-

sao treba publiku i **uvjeriti o ispravnosti temeljne misli.** Za to je potreban dvostruk logički rad: **određivanje pojmova i dokazivanje.**

Odredjivanje pojmova: Koliko nesporazumaka može nastati, kada se govornik nabacuje s pojmovima, koji su slušaocu nejasni ili pod njima razumijeva nešto sasvim drugo nego govornik.

Objašnjavanje pojmova u naknadnoj debati može samo da uzme suviše mnogo vremena, pa i to bez željenog uspjeha. Još je gore, kada se publika raziđe, a nije imala prilike za debatu, i tu govornik nije na čistu, da li je govorio publici ili mimo nje. Nužna je pretpostavka, da govornik bude potpuno na čistu o pojmu, s kojim operira. Sipaju se smione riječi, kao kultura, sloboda, obrazovanje, čast itd., no bila bi prilična neprilika, kad biste smionog govornika upitali za sadržaj i opseg tih pojmova. Dužnost je zato govorniku, da barem svaki skupni pojam — pogotovo ako riječ, koja ga označuje, ima više značenja — **definira** za svoju vlastitu upotrebu. Smatra li potrebnim, da i publici dade neku definiciju, neka to učini **iscrpivo i zorno.** Nema smisla, da se nejasno objašnjava nejasnim. Apstraktno treba analizom dovesti do zorne spoznaje. Pazite, medjutim, da pri tome ne zapadnete u poučan, školnički ton. Publika ne voli da je tko poučava, ili barem neće da primijeti, da ju netko poučava. Učtiva fraza »Kako vam je poznato« ili »Kako svi znadete« izazvat će u mnogim slučajevima željenu iluziju.

Dokaz daje odgovor na pitanje **»zašto?«.** Ova se vječna sumnja namiče svakom misaonom čovjeku kod neke tvrdnje, koju još nije potvrdilo njegovo unutarnje ni vanjsko iskustvo. Djeca, koja imaju najmanje iskustva, najčešće postavljaju pitanje »Zašto?« Zato upamtite: U koliko je publika općenito naivnija predmetu govora, u toliko je potrebnije uvjerljivo dokazivanje. Rečenicu »Znanje je moć« ne treba obrazlagati pred

krugom akademičara. Pred šegrtima ili mladim težacima, koje želimo predobiti za daljnje obrazovanje, treba i te kolikog dokazivanja, dok im istina ove rečenice postane evidentnom i kod njih stvori raspoloženje za odluku, da se upišu u neki tečaj.

Nauka, koja utvrdjuje općenite nepromjenljive zakone mišljenja i svrstava ih u sistem, **logika, poznaje** četiri temeljna tipa dokaza: deduktivni, induktivni, analogni, autoritativni. Svi se ovi dokazi mogu provesti izravno ili neizravno, t. j. može se dokazati ili ispravnost tvrdnje ili neispravnost protutvrdnje.

Deduktivni dokaz izvodi zaključak od općenitog na konkretno:

Sve što utječe na ljude, jest moć.
Znanje donosi utjecaj.
Dakle, znanje je moć.

Ako su obje pretpostavke ispravne — što se tek mora dokazati, u koliko se ne radi o neoborivim aksiomima — onda je i zaključak očigledan. Imamo skelet prvog dijela govora, a izgradjuje se dokazivanjem premisa, naročito one druge. Odgovarajući deduktivni dokaz glasi: Ono, što nas izdiže nad ostale, donosi utjecaj. — Znanje nas izdiže nad ostale. — Dakle, znanje donosi utjecaj.

Za dokazivanje druge premise poslužit ćemo se **induktivnim dokazom,** t. j. zaključak se izvodi od konkretnog na općenito, navodi se niz činjenica i zaključuje: što vrijedi bez iznimke u toliko mnogo slučajeva, vrijedit će za sve slučajeve.

Niste li još uvijek sigurni pobjede, poslužit će vam **dokaz analogijom,** koji izvodi zaključak na osnovu sličnosti činjenica iz kojeg drugog srodnog područja.

Dokaz autoritetom djeluje zapravo dekorativno, i danas se već manje upotrebljava. Sastoji se u citiranju izreka uglednih muževa. Kod izbora citata treba voditi

računa o stepenu obrazovanja publike i njezinom nazoru na svijet.

U vezi s dokazivanjem namiče se svakom govorniku nekoliko pitanja:

1. Treba li zaključak odmah istaknuti, ili pričekati da se zatvori lanac dokaza? U većini je slučajeva onaj drugi put bolji. Ako slušaoca posve ništa ne veže s postavljenom tvrdnjom, on joj se opire i samo protiv volje slijediti će tok dokaza. Pogotovo, ako se ima objaviti neka neugodna istina, to će se s njom pričekati, dok teren bude dovoljno priređen. Jedino, ako ste sigurni, da će se publika saglasiti s vama, možete odmah izravno izreći svoj sud — ali onda i ne treba više dokaza.

2. Treba li uvijek primijeniti sve načine dokazivanja? Ne! Izbor dokaza ovisi o temi i publici. Sve načine dokazivanja zahtijeva samo stroga forma hrije.

3. Koji je dokaz najsigurniji? Deduktivni. On je jedini neoboriv, ako su premise ispravne. U takav dokaz može posumnjati samo onaj, za kojega ne vrijede zakoni razbora, dakle slaboumnik. Svi ostali »dokazi« nisu u stvari drugo, već zaključci vjerojatnosti. Može se kod induktivnog dokazivanja nabrojiti još toliko pojedinosti, koje potvrdjuju tvrdnju, protivnik će naći jednu jedinu činjenicu koja joj protuslovi, i tako će se srušiti čitava zgrada, iako očajno pokušavate, da se izvučete otrcanim izgovorom »Iznimka potvrdjuje pravilo«. Ako se u primjeru »Znanje je moć« ograničimo samo na to, da navedemo neke znamenite historijske ličnosti, koje su se svojim znanjem domogle uspjeha, naći će se netko medju slušaocima i dobaciti ime nekog slavnog vojskovodje, koji je jedva znao da piše. Neprilika je gotova. Uz prednost apsolutne dokazne snage deduktivnog zaključka stoji i jedna njegova loša strana: njegova apstraktnost, dok njegovi takmaci u svojoj zornosti i plastici pokazuju upravo neograničene mogućnosti re-

torske primjene. Zato je najpametnija mudra mješavina.

4. **Kojim redom da se iznesu dokazi?** Ovim su se pitanjem bavili već stari Rimljani. Općenito se preporuča, da se započne s najjačim dokazom. Kada je jednom zgrada dokaza čvrsta, onda se lako upotrebi za ukras i slabiji materijal. Ima medjutim govornika, koji za volju što snažnijeg efekta primjenjuju obrnuti postupak, počinju sa slabijim, a svršavaju sa najjačim dokazom. Za ovakove igre s efektima potrebna je naročita vještina. Ali nije dosta slušaoca uvjeriti o ispravnosti dokaza. Nije dovoljno, da slušaoc hladno konstatira: »Govornik ima pravo, znanje je moć!« Tu mora da se probudi nelagodan **osjećaj** vlastitog nedostatka, koji vodi do odluke: »Učinit ću kraj tome stanju i upotpunit ću svoje obrazovanje!«. Radosno raspoloženje posljedica je toga impulsa.

III. ZAKLJUČAK.

Kaošto je početak najteži i najopasniji momenat za govornika, tako i zaključak govora krije u sebi pitanje odluke o uspjehu ili neuspjehu čitavoga govora. I zato je zaključak onaj dio govora, na koji govornik mora da obrati najveću pažnju. Ono, što slušaoc čuje na kraju govora, to se najčvršće usadi i djeluje dugo nakon toga. Sam zaključak govora treba da bude **kratak i snažan**, a može se podijeliti na tri dijela:

1. objava,
2. rekapitulacija glavnih misli, po mogućnosti s nekim malim iznenadjenjem: tu može govornik da razvije svoj najbujniji, strasni stil, da utječe na maštu i osjećaje slušaoca. To je patetični dio zaključka.
3. snažan, slikovit zaključak govora.

Objava je potrebna, kako bi se kraj sve pozornosti dao još jedan novi impuls, koji će biti u toliko snažniji, što se znade da je posljednji. Neočekivani, nenadani, svršetak govora može sve upropastiti. Direktna objava: »A sada da završim...« većinom nije potrebna i spada u carstvo diletantizma. Značajna pauza, podizanje glasa, lagana promjena držanja, primjetljivo sažimanje sadržaja, uz izvjesne okolnosti i jedan »dakle« obično je dovoljno, da publiku priredi za zaključak govora.

Ipak, ne smije se služiti lažnom objavom! A upravo je to vrlo česta pogreška. Dešava se, da govornik lijepo i jasno izjavi: »A sada sam na kraju moga izlaganja«, i govori još dobra pola sata. Slušaoc postaje nemiran, nestrpljiv. Pa i inače treba izbjegavati, da se u toku glavnog dijela govora mimikom, posebnim naglaskom, naročitim oblikom govora pobudjuje dojam, kao da je govor dovršen. Publika, izazvana, aplaudira (kao i nemuzikalni posjetioci koncerta nakon svršetka jednog stavka simfonije), te ostaje postidjena, a često i razočarana, ako govornik počne iznova. Tek nadasve rutinirani, razmaženi govornik, može si dozvoliti, da se katkada poigra s takovim efektima.

Rekapitulacija sadržaja glavni je dio zaključka govora. To je kratko, u snažnim rečenicama, ponavljanje glavnih misli govora. Ima vještih govornika, koji izbjegavaju rekapitulaciju, te odmah prelaze na patetični dio zaključka, u kojem se govornik služi svim mogućim retorskim sredstvima, da bi djelovao na osjećaje i maštu slušaoca i privolio ih na ono, o čemu im je govorio. Tu se daje govorniku prilika, da razvije svu svoju rječitost i bujnost stila.

Zaključak će vješt govornik sažeti u jednoj jedinoj snažnoj rečenici, koja će slušaoce privoljeti, da učine ono, što im on propovijeda. Ta zaključna rečenica slična je posthipnotskoj zapovijedi. Kao što hipnotizer zapovijeda medijumu. da kasnije u budnom stanju u-

čini ovo ili ono i medij ne može da se odupre jačoj volji, tako i zaključna rečenica u govoru ima slušaoca da prisili na neki simbolički ili stvarni postupak.

Neprestanim ponavljanjem istog zaključka podavao je Cato sugestivnu snagu svojim govorima. Njegov »Ceterum censeo...« zabio se Rimljanima u mozak.

Najjasniji i najvažniji primjer, klasični obrazac sugestivnog zaključka govora pružio je Krist u svojoj priči o Samarićaninu »Idi i čini isto!«

Primjer snažnog, borbenog zaključka govora pružio je Robespierre (u Hamerlingovoj drami): »Idite, građani! Danas smo u miru proslavili svetkovinu, a sutra ćemo nastaviti da bijemo neprijatelje republike!«

A kada treba govornik da zaključi govor?

Ili:

Kako dugo da traje govor?

Na ovo pitanje ima samo jedan odgovor: **kratak koliko je moguće, dugačak koliko je potrebno.** No nije toliko važno apsolutno trajanje govora, koliko relativni **utisak:** slušaocu govor ne smije izgledati dugačkim. Govorite dale, ukoliko nije vrijeme određeno, tako dugo, dok uistinu imate nešto da kažete o temi i dok ste sigurni da vas publika sluša pozorno i s interesom.

STIL GOVORA.

Kaošto se jedna ista misao može pismeno da izrazi na više načina, isto se tako jedna ista misao može i na više načina izreći: svaki čovjek na svoj poseban način. Taj vlastiti, posebni način izražavanja, koji je svojstven jednome licu, zovemo stil (od latinske riječi: stilus, pisaljka). Kaošto svaki pisac mora da izgradjuje svoj lični stil, tako i govornik mora nastojati da svoje misli izrazi što ljepše i skladnije i tako da svoj stil dotjera do što većeg savršenstva. Medjutim, čovjek koji se odliku-

je naročitim stilom u pismenom izražavanju, ne mora da bude i dobar govornik, i obratno. Dapače, u životu se obično i dešava, da dobri pisci nisu dobri govornici, niti su dobri govornici dobri pisci. Da prosudimo stil nekoga govora, treba da ga **čujemo**. Ogromna većina onih, koji nisu prisustvovali govoru, saznali su za nj iz pismenih izvještaja: bilo da je govor doslovce napisan prije no što je izrečen, pa onda štampan, ili je kasnije priredjen za štampu. Tu se ispoljuje sva ona velika stilska razlika izmedju pisanog i slobodno izrečenog govora tako, da bi se moglo reći: loš je govor onaj, koji se dobro čita. Naravno, to ne vrijedi u obrnutom smislu.

Govornik može svojim načinom predavanja, zvukom glasa, mimikom izraziti mnogo toga, što pisac mora da potanko opiše riječima. Izgovorena riječ, ličnost govornika, slušaoci, sredina, aktuelni povod govoru, opće raspoloženje, koje lebdi nad svim tim, sve to čini nedjeljivu jedinicu, koju je kasnije nemoguće rekonstruirati.

Pisac ima tu prednost, da izvježbano oko čitaoca jednim pogledom obuhvati jezične i misaone odnose, dok ih uho može da prima tek jedan nakon drugoga. Čitaoc može da se na izvjesnom mjestu teksta zadrži po volji, kod nejasnih mjesta može da se vraća nekoliko stranica natrag i da obnovi utiske. Govornik to ne može da pruži svome slušaocu i zato je prisiljen, da sve to nečim drugim nadoknadi ili da učini nepotrebnim. Dok je pismeni sastavak zapravo naknadno priopćivanje piščevih misli, govor je nastao iz **razgovora**, publika je u tom razgovoru partner, koji — iako većinom nijem — odredjuje tok samo prividno jednostranog dijaloga i sili govornika, da se ravna prema njemu, njegovom mišljenju i njegovom osjećaju. U tom je smislu Amerikanac Dobell postavio ovu definiciju: »Poezija je izražaj duševnog raspoloženja po svojim vlastitim zakonima, a retorika po zakonima slušaoca«. Tko poznaje te

zakone, lako će razlikovati, da li je neki govor unapred doslovce napisan, ili je slobodno izrečen.

Iz svega ovoga proizlazi, da je neposredna, momentana sila govora većinom mnogo veća nego li kod pisanog sastavka, ali mu je zato za trajno djelovanje potrebno i više pomoćnih sredstava, a medju njima i naročite stilske osobitosti, koje su pismenom izražavanju tudje. Medju ove govorničke stilske osobitosti spada u prvome redu

JEZIČNO BLAGO.

Za što jasnije, ljepše, skladnije izražavanje misli živom riječi potrebno je u prvome redu da govornik raspolaže sa što većim obiljem predodžaba, jer uz svaku jasnu predodžbu ide odgovarajuća riječ. Naš lični rječnik raste **iskustvom** i povećavanjem **znanja**. Što je veći opseg, što je bogatiji sadržaj duševnog života, toliko je veći broj glasovnih simbola koji označuju pojmove.

S time je u vezi i sve veća **sposobnost diferenciranja**, koje traži svoj izražaj. Osjeća li dijete neku bol, ono može reći samo: «Boli me«. Kasnije će naučiti razlikovati pojedine vrsti boli: »Peče, trga, bode itd«. Na sličan će se način jezik razriješiti svugdje, gdje se neki nejasni osjećaj pretvara u jasnu predodžbu. Laik će svoj estetski osjećaj izraziti: »Slika je lijepa« ili »Ovaj mi se roman svidja«. Umjetnički će kritičar o istome utisku napisati raspravu od nekoliko stranica. Naravno, tu ne dolaze u obzir »termini technici«, stručni izrazi, koji mogu da su poznati samo ograničenom krugu stručnjaka.

Bogatstvo izraza ovisi i o izvjesnom **talentu**, o pouzdanom i korisnom pamćenju riječi, koje će govorniku omogućiti, da u pravom momentu upotrebi uvijek pravu riječ. Ta je sposobnost za govornika od osobite važ-

nosti kod riječi srodnog značenja. Ta se sposobnost može, kao i svaka druga, vježbom pojačati i proširiti, ali to treba početi već u mladosti! Dom i škola treba da njeguju u omladine način izražavanja i na vrijeme iskorjenjuju razne barbarizme i modne jezične ludosti.

Ima doduše staleža i pojedinaca, koji izlaze na kraj s vrlo oskudnim riječnikom, ali leksikon govornika nije nikada dosta opsežan.

Obilje riječi potrebno je govorniku u prvome redu iz **umjetničkih razloga,** kako bi u jezik unio promjenu i raznolikost, te da slušaoca ne zamara i odbija jednolikošću izraza i opetovanjem istih glasovnih sveza. Govornik mora nastojati da za jedan isti pojam nadje što više izraza. Doduše, na govornika se u tom pogledu ne stavljaju tako veliki zahtjevi kao na pisca, jer izgovorena riječ iščezava iz svijesti brže nego pisana i zato se može u razmjerno kraćem vremenu opet neopazice vratiti.

Ima medjutim govornika, i to upravo takovih koji se odlikuju svojim velikim jezičnim blagom, koji katkada vole da češće opetuju jednu te istu riječ. To se čini u slučajevima, kada se hoće istaknuti naročita važnost nekoga pojma.

Jezično je blago potrebno govorniku da iz mnoštva raspoloživih riječi **uzmogne izabrati onu pravu.** Francuski stilisti zastupaju mišljenje, da **za svaku misao postoji samo jedan ispravan i točan izraz** »le mot propre«, kojega treba tražiti dok se ne nadje, jer je svaki drugi preslab. To načelo vrijedi u još većoj mjeri za govornika, jer njegov izraz mora da je orijentiran u tri pravca, on mora da pristaje: samome **govorniku, temi i publici.**

Izraz mora da pristaje ličnosti govornika: svaku riječ iz njegovih ustiju, koja ne pristaje njegovome biću, osjetiti će publika kao krivi ton. To djeluje neugodno i pobudjuje nepovjerenje. Govornik, čiji je pučki ton uz

primjesu dijalekta publika zavolila, ostat će publici tuđ čim pokuša da predje na »visoki stil«, da govori »obrazovano i učeno«. Neugodan će dojam izazvati i »akademski govornik«, koji je najednom prešao na pučki ton.

Izraz mora da pristaje predmetu govora: izbor riječi bit će kod govora o nabavci općinskih bikova svakako drugačiji, nego li kod govora o izbornoj reformi. Klasična retorika poznaje u svojoj strogoj razdiobi: visok, srednji i običan govor. U stvari postoji mnogo više nijansa. Za gdjekoji pojam postoji čitav niz izraza, stilski medju sobom različitih. Izbor pravog izraza stvar je ukusa, takta, osjećaja za jezik. Za lijepo godišnje doba imamo izraze »proljeće« i »pramaljeće«. Pjesnik je mogao da kaže »Pramaljeća jednog krutog rano...«, ali ako je ovo godišnje doba u vezi s kihavicom, bit će podesniji izraz »proljeće«. Kad smo se jednom odlučili za stanoviti nivo, treba da ga neko vrijeme i držimo, a ne da neposredno iz dubina skačemo na visine i obratno. Nije ukusno započeti s nekom svečanom pjesmom, a nastaviti vulgarnim tonom.

Izraz mora da pristaje publici: riječ govornika mora da je prilagodjena stepenu naobrazbe i jezičnim navikama slušaoca. Riječi, koje su publici nerazumljive ili nejasne, ne pojačavaju ugled govornika, već nepažnju slušaoca. S druge strane, ne smije se zaći ni prenisko, jer svako potcjenjivanje vrijedja. Da se uvijek pronađe prava riječ, da se uvijek pogodi ispravan ton, nije lagan posao i zahtijeva poznavanje ljudi i vježbu.

Govornik mora nastojati, da iz svih riječi, koje mu za jedan pojam stoje na raspolaganju, izabere **najzorniju,** koja može da izazove najjasniju predodžbu. Slušaocu je **zornost** potrebnija nego čitaocu, jer nema vremena da razmišlja o pojedinoj riječi. Akustički utisak mora da se pretvori neposredno u sadržaj predodžbe.

Pored svega toga govornik mora imati na umu, da je nadasve važna i

ČISTOĆA JEZIKA.

Govornik ima da se kloni **zastarjelih riječi.** One su poput starog izlizanog novca, na kojemu se više ne raspoznaje natpis, a još se uvijek nalazi u prometu, iako bi ga odavna trebalo povući. »Kolo sreće« staro je dvije tisuće godina i već se je Tacit borio protiv njega. Koliki je slušaoc već »postao žrtvom...« »Kolumbovo jaje« još ni danas nije polupano. Svijet je još uvijek »duboko ožalošćen nad ovom rakom«, a strpljiva publika mora još uvijek da traži »luku spasa«.

U istu kategoriju spadaju i otrcane **poslovice, krilatice** i već izmrcvareni **citati.** Spretan će ih govornik upotrebljavati još samo kao humoristički začin svome govoru. Prema poslovici »Tko rano rani — dvije sreće grabi« bili bi pekari najsretniji ljudi na svijetu.

Govornik treba da se kloni i **provincijalizama,** t. j. riječi, koje se upotrebljavaju isključivo u jednome kraju.

Strane riječi ne mogu se iskorjeniti iz jezika i nema na svijetu jezika bez stranih primjesa. Pa ipak, govornik treba da se čuva stranih riječi tamo, gdje za isti pojam postoji riječ u vlastitom jeziku. Treba izbjegavati i takove strane riječi, za koje se može predmnijevati, da ih publika neće razumjeti, a pogotovo treba govornik da se kloni stranih riječi, čije mu značenje i samome nije jasno ili ih ne zna pravo izgovarati. To će izazvati upravo protivan utisak no što ga je želio govornik.

Neologizmi takodjer nisu poželjni. Govornik neka se čuva da sam stvara kovanice, ako nije siguran da nemaju osnovu koja već postoji u narodu i da odgovaraju duhu narodnog jezika.

Upotrebljavanje riječi uzvišenog značenja, t. zv. **velikih riječi,** kaošto je: Bog, otadžbina, sloboda, čast naroda itd. treba takodjer izbjegavati, jer ih prečesta i suvišna upotreba ponizuje do obične **fraze,** koja gotovo i nema osnove, a izgovara se bez ikakovih misli, slična banknoti koja nema pokrića.

Jasnoća govora zahtijeva od govornika da se kloni **dvosmislenih riječi,** t. j. riječi, koje bi mogle da izmijene smisao njegove rečenice. To su riječi, koje mogu imati više značenja, a njihov se smisao obično razlikuje po akcentu riječi.

Prečesta upotreba **superlativa i deminutiva** također nije ukusna. Tu treba naročito paziti gdje i kada se upotrebljavaju.

Samo je sobom razumljivo, da će se svaki dobro odgojeni govornik kloniti uvredljivih i trivijalnih izraza. Izraz, za koji smatrate da ga ne možete upotrebiti u svome domu, ne upotrebljujte ga ni u javnim govorima.

UKRASI

Slikovitost govora sredstvo je, kojim se obraćamo mašti i osjećajima slušaoca. Gole činjenice, suhoparne brojke, tvrda fraza, brzo će izazvati dosadu u slušaoca. Da to izbjegne govornik posiže za posebnom ornamentikom stila, upotrebljavajući razne figure, poredbe, slike. Ali govornik će dobro učiniti, ako se čuva pretjerane ornamentike. Publika danas ne voli suvišno ukrašavanje stila. Ona to želi samo tamo, gdje je to uistinu na mjestu. Ornamentika je začin govora, pa kaošto dobro pazite, da u jelo ne stavite odviše mirodija, jer biste mu inače pokvarili ukus, tim više treba paziti da govor ne prenatrpate suvišnim ukrasima. Govornik treba da se čuva, da rečenicu ne prenatrpa zvučnim riječima,

koje ništa ne kazuju. Ne pretjerujte riječima, koje iskazuju neke vaše naročite osjećaje. Pazite, da vam bujica praznih riječi ne uguši misao!

Medju figurama, kojima se govornici služe da ožive govor, najčešće su tri: **epitet, poredba, metafora.**

Epitet je govorništvu najobičnija figura, a svrha joj je, da uljepša imenicu i da joj pojača značenje. Ima epiteta, koji su se uvriježili i ustalili kroz generacije i spadaju u arhaizme, o kojima je bilo već govora i koje govornik treba da izbjegava: »rusa glava«, »bijela vila«, »rujno vino« itd. To prelazi u banalnost, a banalnost je najveća opasnost po svakog govornika.

Poredba služi zornosti izraza i ako je dobro izabrana pruža naročitu ljepotu govoru.

Metafora je vrsta skraćene poredbe dodane pojmu s kojim se usporedjuje: u naponu snage, cvijet mladosti itd.

Mnogo je upotrebljavana **gradacija**, kojom se misao razvija od slabijeg prema sve jačemu izrazu. To se može primijeniti i obrnutim pravcem, od jačeg prema slabijemu izrazu, ali to je samo prividno, jer je konačni izraz u stvari ipak najsnažniji. Omiljena je figura i **pitanje**, koje postavlja govornik i na koje ne traži odgovora, jer već samo u sebi sadrži odgovor. Klasično je govorništvo često upotrebljavalo **dijalog:** govornik je postavljao pitanje i sam na nj odgovarao u ime neke zamišljene osobe. Danas se ta figura rijetko upotrebljava.

REČENICA.

Jasnoća i zornost glavne su potrebe govorničkog stila. To ima da bude glavna misao kako kod izbora riječi, tako i kod gradnje rečenice. Schopenhauer je rekao: »Ništa nije lakše, nego pisati tako, da nitko ne razumije; ništa nije teže, nego značajne misli izraziti

tako, da ih svatko razumije«. Govornik mora neprestano da misli na svog mnogostrukog nijemog partnera, čija iščekivanja i predodžbe mora da ispuni, čiju sposobnost mišljenja mora da štedi, i koji se ne može zadržati na jednoj misli, ni vratiti se nekoliko stranica natrag, i koji je za uvijek izgubio ono, što momentano nije ušlo u njegovu svijest. Zato treba paziti na slijedeća pravila:

1. Rečenica se mora lako izgovoriti, t. j. tako, da čovjeku ne ponestane daha i da si ne iščaši jezik. Tu često griješe dramatičari i glumci se onda žale: »To se ne može izgovoriti!«

2. Hrptenica je govora jednostavna rečenica i rečenični sklop, t. j. veza dviju ili više glavnih rečenica. Kako rijetko u običnom razgovoru upotrebljavamo komplicirane periode! To otudjuje slušaoca. Brzo shvaćanje suvislosti u kompliciranoj periodi bez pomoći pismenog predloška, neobičan je misaoni rad. Ali i jednostavna rečenica mora da bude jasna, odredjena, snažna, ritmički i melodički prijatna. Odviše imenica, pogotovo kad su jedna o drugoj ovisne, djeluju nejasno. Nejasan odnos pojedinih dijelova rečenice takodjer kvari smisao. Upotrebljuje li govornik **igru riječi,** to ona mora biti nadasve plastična, inače će ostati nerazumljiva. Sve nam ovo pokazuje, da govornik ne smije u jednu vreću natrpati toliko, koliko je to dozvoljeno piscu.

3. Glavna rečenica treba da sadrži i glavnu misao, a zato mora da bude u ispravnom ravnovjesju sa sporednom rečenicom. Ali i rečenični sklop savršene harmonije treba pomoći predavača, koji će sredstvima plastičnog govora istaknuti važno, potisnuti nevažno, a tijelu govora udahnuti dušu.

4. Dulje periode sa sporednim rečenicama u govoru su neupotrebive. Ima govornika, koji se upravo ponose time, što mogu da zablenu dugačkim i zamršenim pe-

riodama. Naravno, u pisanom govoru! Neka to pokušaju u slobodnom govoru!

5. **Umetnute rečenice** (parenteze, zagrade) smije govornik tek nadasve oprezno da upotrebljuje. Ako je parenteza predugačka, treba riječi, izgovorene prije umetka, ponoviti. To je pomoć u nuždi i ne djeluje najljepše: »što se mene tiče — a ja u ovaj čas govorim o mome ličnome uvjerenju, a ne o mišljenju kr. vlade — **što se mene tiče**, ja ne mogu da tome pitanju poklonim tako veliku važnost« (Bismarck). Stanku u pisanom tekstu govornik će izraziti tako, da će umetnutu rečenicu izgovoriti drugim tonom i melodijom, dati joj drugi tempo, a onda se vraća na prvobitni ton.

Iz svega se vidi, da je glavni zahtjev govorničkog stila **zornost**. To objašnjuje, da je govor mnogo bogatiji figurama, dakle zornim oblikom mišljenja, od bilo kojeg pismenog sastavka. U tom se pogledu približuje pjesničkoj prozi, samo što mora da se više obazire:

1. na brzi proces predodžaba, 2. na publiku, 3. na akustičko djelovanje.

PRED OPĆINSTVOM

Dok je za pisca djelo dovršeno onim časom, kada rukopis ide u štampu, za govornika počinje prava djelatnost tek u času, kada se pojavi pred slušaocima, koji ne znaju ništa o svemu onom golemom pripremnom radu, što ga je govornik obavio prije, no što je mogao da izadje pred njih. Sa gledišta te publike možemo razlikovati u glavnom četiri vrste govora:

1. **Čitanje iz rukopisa**, nažalost veoma čest, ali potpuno **loš** način govora. To, što se ovako govori, to uopće nije **govor**, ličnost govornika je potpuno suvišna, često dapače i smeta, jer tu dolazi do izražaja sva loša

tehnika govora. To jest i ostaje pisani sastavak i već smo razložili, kakova je razlika izmedju pisane stvari i govora. Čovjek naprosto nije u stanju da napiše i jednu govorničku rečenicu, koja pod perom podliježe magičnoj moći papira. Drugačije i ne može da bude: njihove se osnove i uslovi egzistencije i odviše razilaze. (Ni dramatičar ne može da stavi svojim licima u usta svakidanji govor ljudi. No u čistoj umjetnosti, u perspektivi »igre« takovo je stilizovanje dapače potrebno). Nemoguće je, dakle, da se govor unapred doslovce napiše, kaošto je nemoguće da pisanom sastavku izmamimo govorničko djelovanje.

Pa ni kod **znanstvenog predavanja** ne može se opravdati čitanje. Upravo takovo će predavanje čovjek sa mnogo više koristi čitati sam, u potrebnoj samoći i miru, po volji će ga prekidati i vraćati se natrag. Tu nalazimo i razlog za opću antipatiju prema **predavanjima na radiu**. I onda se još nadje neki profesor, koji svoja predavanja uistinu samo »čita«, pa se čudi kako ima malo slušaoca. Na ovakovim predavanjima gubi vrijeme samo onaj, tko hoće da uštedi novac za skripta. Ponavljamo: čitanje govora je nesmisao, za život nesposobno nedonošće.

Na stvari neće promijeniti ništa, ako govor napamet prema rukopisu učimo. Doduše, to ima tu prednost, da »govornik« može barem gledati u publiku, ali ima tu pogrešku, da će se ta obmama izjaloviti iz posve stilističkih razloga, a izgovorena će pisanija djelovati još neugodnije nego čitana.

2. **govor doslovce izradjen u glavi**. Taj se postupak preporuča dapače i **početnicima**, koji još nemaju potrebnu sabranost i mir i koji još ne raspolažu s dovoljno velikim automatskim jezičnim blagom. U našim mislima, sami sa sobom, možemo govoriti, kaošto bismo govorili drugima, tu se neće ispriječiti na putu ni-

kakova papirnata sablast. Imamo li k tome još i nešto fantazije, lako ćemo si zamisliti protivnika — on postoji uvijek, iako je dvorana puna samih prijatelja — i uzeti u obzir njegove osobine. Crno na bijelom postoji samo — u početku veoma iscrpiva — **skica govora**, za koju postoji samo jedan općeniti propis: po mogućnosti da bude **pregledna**, s potcrtanim važnijim mislima, sa slovima različite veličine, s bojadisanim olovkama. Preporuča se, da se na jednu stranicu skice smjesti što više: to olakšava pregled i ograničuje prelistavanje, koje samo smeta i govorniku i slušaocima. U skicu treba gledati samo toliko, koliko je najpotrebnije — najbolje, ako je uopće ne trebate.

To je izlaz za nuždu, koji se upotrebljuje samo u slučaju opasnosti. Ne smije te pobuditi dojam, kao da je stvar naučena napamet, kaošto se kod glumca ne smije primijetiti, da je studirao ulogu i vršio probe. Svaka riječ mora da je kao u momentu rođena. Dakle: pazite na sva pravila »plastičnog« govora.

No ne smijete se zadovoljiti time, da ostanete na tom stepenu govorničke vještine. Govornikom se smijete nazivati tek onda, kada ste postigli treći stepen:

3. slobodan govor. »Slobodan« je u toliko, što — osim početka i zaključka — uopće ne postoji doslovna izradba govora. No ipak je potreban točan, iako elastičan nacrt govora, savjesna priprema materijala. Služi li se govornik napisanom skicom ili je drži u glavi, ovisi o njegovom pamćenju i vježbi. Dobro ćete učiniti, da napustite skicu tek onda, kada se osjećate potpuno sigurni. Uostalom, to zavisi i o trajanju govora. Čitav sat, a možda i dulje, vješto govoriti uz primjenu činjeničnih podataka, a bez pismenih bilježaka, zahtijeva izvanrednu rutinu i **svladavanje materije.** To međutim nije bitno. Važno je, da se jezično formiranje misli zbiva tek za vrijeme govora. To govornika oslobadja od

ukočenog koncepta, štiti ga od neočekivanih unutarnjih ili vanjskih smetnja, čini ga neovisnim od markiranog puta, ako se za vrijeme marša nađe drugi bolji; omogućuje mu da se snađe u momentima, koje nije predviđao; može da proširi govor ako primijeti, da nije dovoljno jasan; može da ga skrati ili da promijeni pravac, može da se časkom zadrži kod izvjesne točke, koja pobudjuje naročiti interes. Govornik vodi doduše publiku svojim putem, ali ne stupa bezobzirno napred, već se kao dobar vođa obazire na one koji su sustali, kroti one koji se protive i konačno sigurno dovede sve do cilja. Publika nije tu mrtva, beskorisna štalaža, već neophodan partner čovjeka na tribini i povrh toga doživljuje neisporedivi estetski užitak, što može da prisustvuje aktu duševnog stvaranja, dapače i da utječe na nj. To je **pravi govor.**

4. Improvizirani govor dolazi u obzir većinom u debati, ili u slučaju potrebe, kod zamjene, kad treba da »uskoči« mjesto drugoga. U takav se govor neka upuštaju samo iskusni govornici, koji dobro poznavaju materiju govora. Improvizirati govor samo za to, da se »imponira« ljudima, to je doduše bezazleno, ali i beskorisno i smiješno.

GOVOR U RASPRAVI

Kod govora u debati prisiljen je čovjek govoriti bez pripreme, u koliko nije bio spreman na primjedbe, ili ih dapače **želio** izazvati. Najsigurnije je, ako se već tokom iznašanja dokaza protivniku izbije iz ruku oružje. Govornici u diskusiji mogu se podijeliti na pet grupa:

1. oni, koji su — bilo s nepažnje, bilo zbog nesposobnosti — krivo razumjeli govornika,
2. oni, koji uopće ne žele da govore »o stvari«, već samo iskorišćuju priliku, da ih se čuje,

3. oni, koji govore o beznačajnim stvarima,
4. oni, koji misle da moraju govornika »nadopuniti«,
5. oni, koji stavljaju stvarne primjedbe.

Ozbiljno se treba pozabaviti samo s posljednjom grupom, a s ostalima treba svršiti što kraće, po mogućnosti sa kakovom šalom.

BOJAZAN

Nastup pred publikom izaziva kod mnogih neugodnu bolest: **tremu**, strah pred nastupom. Trema je mnoge, koji bi inače imali što da kažu, odvratila od govorničke tribine, a na mnoge opet loše utječe za vrijeme samoga govora. Nastupi li trema u blagoj formi, ne treba je ni naročito sakrivati. Dapače, potrebno je izvjesno uzbudjenje. Dosegne li trema izvjesnu granicu, treba joj se opirati.

Za to nam služe dva unutarnja i jedno vanjsko sredstvo. Prvo je: **dobra priprema**. Kaošto kod ispita, tako je i kod govornika trema u većini slučajeva proizašla iz svijesti ili podsvijesti nedovoljne spreme. Drugo je: **vladanje sobom**, bilo uz pomoć uobrazilje, bilo snagom volje. Ne stekne li govornik vlast nad samim sobom, neće moći zavladati ni slušaocima. Dobro će poslužiti protiv te bolesti, ako govornik tik pred nastupom nekoliko puta duboko, mirno i snažno udahne zrak.

S velikim oprezom treba primiti Sokratovo naučanje, kako treba skupštinu rastaviti na njene sastavne dijelove, jer da će se onda vidjeti, kako se ona sastoji iz posve običnih ljudi, pred kojima inače u razgovoru ne osjećamo nikakova straha. To neće mnogo koristiti, jer gomila koja je svoj interes usmjerila prema jednome istome cilju, nije više nikakova labava skupina, već čvrsta, nedjeljiva jedinica, s čijom se posebnom psi-

hom mora računati. Počini li govornik tu pogrešku, da izvjesne dijelove izdigne, upravivši na pr. svoj govor nekolicini poznanika, publika će to osjetiti kao tešku uvredu, kao prestup protiv **govorničke pristojnosti,** koja nam zabranjuje, da bilo kome dajemo prednost.

Kamo, dakle, da upravimo pogled? Ima ih, koji govorniku preporučaju, da gleda u suprotni zid. To ne valja, kao ni gledanje u sredinu dvorane, kako to drugi hoće. Još je gore, ako pogled nemirno luta od jednoga do drugoga. Pogled mora da je **sveobuhvatan**. Ima portreta, koji su tako crtani, da gledaoc ima u svakom položaju utisak, kao da ga slika gleda. To je pravi govornički pogled, koji s jedne točke gledišta obuhvaća po mogućnosti što veći komad panorame. Od ukočenosti pogleda štite ga već same kretnje tijela, jer govornik ne stoji u stavu »mirno!« Naravno, držanje ne smije da bude ni odviše nemarno, kao na pr. s rukama u džepovima. Držanje neka bude **prirodno, lagano, slobodno.**

Ne lamatajte neprestano rukama po zraku i ne pravite grimase! Ali i potpuna nepomičnost djeluje loše na slušaoca, koji je ujedno i gledaoc. Njegov je pogled neprestano upravljen na govornika i optički utisak podupire akustički. Geste i mimika imadu zadaću da što više istaknu plastiku govora, i opravdane su, dapače potrebne dotle, dok ne svraćaju pažnju sa sadržaja na sebe. Neprijatno ili smiješno djeluju **tipične geste i kretnje** (igra s lancem od ure, popravljanje kose rukom, hvatanje za kravatu, ljuljanje gornjim dijelom tijela itd.). Kako sve ove kretnje govornik čini obično nesvjesno, dobro će učiniti, ako se pobrine za kontrolu neke iskrene osobe.

Govornik neka se bojažljivo ne sakriva iza stola ili pulta. To je uopće veoma nezgodno za ljude ispod 180 cm. Ako ipak smatra potrebnim da se drži iza stola, neka ipak od vremena na vrijeme učini korak dva postrance, da ga publika vidi u svoj njegovoj veličini.

Za to treba odgovarajuće **odijelo.** Tu se treba držati pravila: govornik neka bude za jedan stepen svečanije obučen no što je većina prisutnih. Ako su slušaoci u radnim odijelima, govornik neka obuče nešto tamnije odijelo. Ako je za publiku propisano tamno odijelo, bijela košulja, bijela ogrlica, crno bijela kravata, crne govornik će doći u večenjem odijelu, t. j. crni sakko, ili prugaste hlače. Za svečane zborove, navečer u zatvorenim prostorijama, još je uvijek najpodesniji frak (s bijelom kravatom). Smoking (s crnom kravatom) pristaje uz vesele svečanosti.

Temeljno je načelo: govornik neka bude brižno, uredno odjeven, nipošto napadno. Nekom su radničkom vođi prigovorili, što na skupštine dolazi uvijek besprikorno odjeven. Odgovorio je: »To sam dužan prema mojim izbornicima«.

Način predavanja treba da bude primjeren svrsi govora, prostoru i publici. Ne poznaje li govornik dvoranu, u kojoj će govoriti, neka se najprije informira o njenoj **akustici.** Nema li za to druge kakove mogućnosti, to će pozdravni govor pretsjednika ili sazivača pozornom posmatraču dati dovoljno upute u tom pogledu. Glavna je pogreška pri tome — a ponavljaju je i mnogi učitelji — **odviše glasni govor.** To izazivlje nemir i smeta uhu. Neakustičnom prostoru doskočit ćemo najbolje oštrom artikulacijom, laganim tempom, čestim stankama, ali nikada snažnim tonom. Ako se dvorana »ori«, govorit ćemo u pravcu dijagonale, s malom rezonansom.

Što se tiče **upadica,** tu treba pod svaku cijenu zadržati potreban mir. Nije potrebno da odgovarate na svaku upadicu; jedino ako vam se pri ruci nadje odmah dobar i snažan odgovor, možete uzvratiti udarac.

Ne potcjenjujte publiku! Učesnici skupština ne vole, da s njima postupate kao sa školskom djecom. Kad objašnjujete neki pojam ili tezu, ne činite to odviše po-

drobno, elementarno, kao da ne vjerujete u sposobnost shvaćanja vaših slušaoca. Po njihovom izrazu lica vidjet ćete, da li su razumjeli. Držite se Kvintilijanove napomene: **Demostenovim se govorima ne smije oduzeti nijedna riječ. Ciceronovim se govorima ne smije dodati nijedna riječ!**

Dodjite u odredjeno vrijeme na skupštinu! To učinite i u onom slučaju, ako vam je poznat običaj, da sve skupštine na svijetu počinju uvijek kasnije. Ako ste na nekoj skupštini odredjeni kao drugi govornik, a ne možete stići na početak skupštine, to dođite točno na vrijeme, koje je odredjeno za početak vašega govora. Zakasnite li, bit će vaš predgovornik prisiljen da proširuje **svoj** govor, a time ste naškodili i njemu i samoj stvari o kojoj se radi.

Došavši u dvoranu, smjesta podjite pretsjedniku ili sazivaču i progovorite nekoliko ljubeznih riječi s njima.

Desi li se, da skupština počinje mnogo kasnije no što je bilo odredjeno, pazite kako ćete provesti vrijeme čekanja. To je vrijeme naročito opasno za one, koji su podvrgnuti tremi. Njima se minute čekanja pričinjaju kao vječnost. To ćete vrijeme najbolje iskoristiti tako (i ujedno izbjeći nervozi), da s nekim od prisutnih povedete kakav prijatni razgovor. Ni u kom slučaju **ne uzimajte alkoholna pića,** kako to čine neki da bi otjerali tremu. To može da bude veoma opasno.

Desi li se, da pretsjednik ili sazivač pozdravlja najavljenog govornika, treba ovaj da ustane i pokaže se publici. Pravi način i formu diktirat će vam uvijek prirodni takt. Kad je govorniku napokon podijeljena riječ, govornik treba polagano da pođe do tribine. Odijelo, kravatu, frizuru — to ste već unapred poravnali i uredili! Ni u kom slučaju ne činite to na putu do tribine! Kad ste stigli na govornicu, ne zaboravite **nagovor,** tituliranje!

Na svakoj govornici na svijetu nalazi se neizbježiva **boca s vodom.** Treba li govornik da za vrijeme govora pije? Ako je ikako moguće, ne! Pola ili tričetvrt sata može čovjek da izdrži, ako dobro ekonomiše sa svojim glasom. Ovakova sitnica odvraća pažnju publike s predmeta. Ljudi gledaju začudjeno kao da još nikada nisu vidjeli čovjeka, koji pije vodu.

Kada je predviđeno više govornika, dobro ćete učiniti, ako svoj govor ograničite na **kraće vrijeme.** Publika se uopće boji dugačkih govora.

Želi li govornik da u svom govoru podvrgne **kritici** neku pojavu, neka u tu kritiku uključi i sebe. Govornik neće dakle reći: »Učinili ste pogrješku, što ste dopustili...«, već će kazati: »Učinili smo pogrješku...«

Govornik, koji je odredjen da govori **prvi,** neka pazi da ne iscrpi čitavu materiju predmeta, zbog kojega je skupština sazvana. O čemu će onda govoriti drugi, treći govornik?

GOVORNIČKO DRŽANJE

Pored iznesenih općenitih napomena o držanju govornika pred publikom, ima još nešto, što obilježuje **ličnost** govornikovu, nešto što ga razlikuje od ostalih govornika. To je njegov naročiti način izražavanja i predavanja, u koje unosi svoje lične osobine. Taj lični, vlastiti način, na koji izvjesni govornik stalno iznosi svoje govore, nazivljemo govorničkom manirom. Manira ima u načinu mišljenja i izražavanju misli, kao i u vanjskim načinima izražavanja.

Unutrašnjom manirom smatra se poseban način izražavanja misli, stilistički, logički ili dialetički. Ima govornika, koji svoje govore počinju stalno nekom anegdotom, citatom, iz kojega razvija misao o kojoj govori. Drugi opet stalno upotrebljavaju izvjesne figure. Sve je to u stavari navika, a u govorništvu se takova

navika ne smatra dobrom osobinom. Takovi govori postaju šablonom i s vremenom se i ne razlikuju jedan od drugoga, pa radili o još tako različitim temama. Takav govornik postaje publici dosadan. Dobar će govornik prilagodit uvijek izraz misli, a ne misao izrazu i u svakoj će prilici za svaku misao naći drugi izraz.

Vanjske manire očituju se u izvjesnim gestama i tonu. Ima gesta, koje su postale karakteristikom izvjesnog lica, to su njihove posve lične geste, koje pripadaju samo njima.

PROSTOR.

Prostor, mjesto na kojemu se drži govor od velike je važnosti i za govornika i za slušaoca, jer jednako utječe i na jednoga i drugoga. Kod slušaoca stvara prostor, na kojemu se drži govor, unapred stanovito raspoloženje, koje govorniku služi kao povoljan teren. Poznata su raspoloženja, što ih u slušaoca stvara crkva, groblje, svečano iskićena dvorana. No nije samo slušaoc onaj, na kojega djeluje prostor. Tom utjecaju mjesta podvrgnut je i govornik, naročito u pitanju mašte i inspiracije. Ako mistični polumrak crkve djeluje na slušaoca, nije ni propovjednik isključen od tog utjecaja. Pa ne samo to. Mjesto utječe i na sam način govora. Govornik će drugačije govoriti na otvorenom prostoru, a drugačije u dvorani, gdje ga uz najmanji napor glasa može svatko da čuje. Na otvorenom se prostoru drže obično veliki vojnički, politički govori, zatim nadgrobni i prigodni govori, svečani govori kod raznih javnih manifestacija itd.

Kod govora na otvorenom prostoru treba se na vrijeme pobrinuti za povišenu tribinu, ili uopće za neki povišeni predmet s kojega će govornik moći govoriti. Treba naime imati na umu, da je za slušaoca važno i to da vidi govornika, a ne samo da ga čuje.

Otvoreni prostor krije u sebi još jednu neugodnu stranu za govornika: publika se na otvorenom prostoru često nalazi ne samo pred govornikom, nego i iza njega, sa svih strana. Na taj način govorniku nije moguće, da se obraća svima slušaocima podjednako, kako smo to već istaknuli, osim ako čini nezgodne pokrete tijelom, koji će samo smetati i njemu i publici. Kod pozdravnih govora na otvorenom prostoru nema te neugodnosti, jer se govornik obraća izravno onome ili onima, koje pozdravlja, a ovi se uvijek nalaze pred njim.

Ono, što smo naveli kao općenito pravilo za svaki govor, da ne smije biti odviše dugačak, to vrijedi naročito za govor na otvorenom prostoru, gdje slušaoci stoje. Čim se slušaoc umori, popušta njegova pažljivost, a pomanjkanje pažljivosti ometa uspjeh govora.

OPĆINSTVO.

Važno je za govornika da znade: **tko je slušaoc**, t. j. koga ima pred sobom. U raznim je prilikama i publika različita, njezin sastav ovisi o aktuelnom povodu, o mjestu na kome se govori, o predmetu o kome se govori, o prilikama u kojima se govori. Publika je sama za sebe gomila sve dotle, dok sve jedinice koje tu gomilu sačinjavaju, ne poveže jedan isti interes, jedan isti cilj, jedna ista želja. Našavši se u takovoj anonimnoj gomili na nekom mitingu ili kakovoj drugoj javnoj manifestaciji ili priredbi, govornik ne zna unapred koga ima pred sobom kao slušaoca i kakove jedinice sačinjavaju tu gomilu. Zato mora da joj pristupi oprezno dok ne upozna ono, što će kod nje da izazove jedan zajednički interes.

U boljem je položaju govornik, koji ima pred sobom publiku, koja se je skupila na odredjeni poziv o nekom odredjenom pitanju ili predmetu. Tu se već može pret-

postavljati, da izvjesno pitanje interesuje izvjesnu publiku. Najpovoljniji je slučaj za govornika, kada govori pred publikom, čije jedinice pripadaju jednome staležu, jednome političkom pokretu, jednome društvu. t. j. ondje, gdje je interes publike za izvjesno pitanje sam po sebi razumljiv. Ipak, u svakom je slučaju dobro, da govornik u času kada stupa na govornicu, smatra da ima pred sobom trojaku publiku: pozitivnu, negativnu i neodredjenu, publiku koja je unapred suglasna i nije potrebno da ju se osvaja; publiku koja nije unapred suglasna i govornik mora tek da ju predobiva za svoju misao; publiku koja se nije unapred opredijelila, pa i nju mora da osvaja.

Sve to iziskuje, da govornik stupa na govornicu s punim pouzdanjem u sebe, a to se pouzdanje stiče u prvome redu, kako je već istaknuto, potpunim poznavanjem predmeta o kojemu se govori. To pouzdanje u samoga sebe mora da se očituje u samoj govornikovoj pojavi, kojom mora da osvoji slušaoca prije no što je otvorio usta. Pa ipak, kakogod bilo to pouzdanje veliko, kakogod govornik bolje poznavao predmet od onih kojima govori, ipak se mora čuvati, da to njegovo veće znanje publika ne osjeti na odviše drastičan način. Publika može da bude nadasve zahvalan i podesan elemenat za sticanje uspjeha, ali do stanovite granice: treba voditi računa o njenoj osjetljivosti, o njenim mušicama. Kakogod publika neće htjeti da sluša onoga, tko znade manje od nje, isto tako ne voli da sluša ni onoga koji namjerno i naduveno ističe svoju nadmoć nad njom.

Publika je osjetljiva i prema istini, pogotovo ako se ta istina tiče koje njene slabosti. Pa ipak, publika će rado saslušati istinu i od lošijega govornika, samo ako je uvjerena u njegovu iskrenost. Gomila voli iskrenost.

Što želi govornik da postigne svojim govorom? Da predobije slušaoca za svoje misli. Ali da to postigne, ne smije se spustiti na nivo gomile, publike, već mora tu

gomilu da uzdigne do sebe. Inače mu se može dogoditi, da slušaoci osvoje njega, umjesto da on osvoji njih.

Da osvoji slušaoca govornik mora da se obraća njegovom razumu i njegovim osjećajima. Razumu slušaoca može se govornik približiti jasnim jednostavnim izlaganjem materije i snažnim dokazima. Osjećajima slušaoca može se govornik približiti tako, da svojim riječima poda takav sadržaj i takovu formu, da u slušaocu pobude izvjesno ganuće. Ako je predgovornik, govoreći o istoj temi, »obradjivao« razum slušaoca, onda će njegov sljednik dobro učiniti da se obrati osjećajima slušaoca. Ovakovo izazivanje osjećaja i dubokih ganuća naročito prakticiraju pučki govornici, kao i oni, koji govore pred većim skupovima žena.

Odobravanje slušaoca može da zavede govornika, jer to ne mora uvijek značiti, da ih je govornik već potpuno osvojio. Raspoloženje se može lako i promijeniti. Mnogo je važnije izazvati kod slušaoca putpuni mir i najveću pažnju. To dokazuje, da je kod publike probudjen interes. Često publika odobrava iz puke navike i učtivosti, kod nešto zvučnije fraze. Za odnos govornika prema publici važna je i okolnost, da li je publika mnogobrojna ili malobrojna. Govor pred velikim skupom mora biti što jednostavniji, što jasniji i što uvjerljiviji, da prodre u svačiju dušu. Kod manjih skupova govornik je već bliži slušaocu i on može na diskretniji način da se uvlači u dušu i osjećaje svoje publike. No ipak je lakše osvojiti veliki skup nego mali, u kojemu se prati svaka riječ, gdje se uvijek nadje onih koji razmišljaju o onome što je govornik rekao. Gomila se naprotiv može raspaliti i zaraziti odobravanjem jedne manje skupine u njoj, ali to još uvijek ne znači, da je govornik postigao i puni uspjeh.

Pred gomilom govornik treba naročito paziti da ne počini kakovu nezgodnu gestu ili da ne izreče kakovu nepodesnu riječ, koja bi kod slušaoca mogla da izazove

smijeh na govornikov račun. Takav smijeh znači propast za govornika.

Svaki govornik neka upamti: kad si osjetio da si slušaoca osvojio, ne zamaraj ga dalje. Zadrži postignuti uspjeh i ne stavljaj ga dalje na kocku.

OPĆI AKUSTIČKI ZAKONI.

Pod imenom **zvuk** razumijevamo sve vanjske utiske, koje zamjećujemo sluhom. Zvuk nastaje titranjem elastičnog tijela i ovi se titraji prenose zrakom u naše uho. Kod zvuka razlikujemo njegovu **jakost, visinu i boju.**

Jakost zvuka raste i pada sa daljinom titraja.

Visina zvuka raste i pada sa brzinom titraja.

Boja zvuka ovisi o obliku titraja, koji opet ovisi o zračnom prostoru u kojemu tijelo titra (rezonansa).

Ovakovi prostori rezonanse imadu različit oblik, kako to vidimo na mnogim muzičkim instrumentima. Kod duvačkih instrumenata nazivljemo taj prostor piskom (ždrijelom), jer je većinom u direktnoj vezi sa izvorom zvuka. Ovakovu vezu izvora zvuka i piska pretstavlja i organ ljudskog govora, čije tonove i šumove možemo zamisliti, kao da su proizvedeni nekim duvačkim instrumentom.

Da se proizvede zvuk potrebna su tri bitna momenta:

1. **snaga,** koja stavlja tijelo u titranje,
2. **tijelo,** koje titra,
3. **prostor,** koji daje tonu njegovu specifičnu i moduliranu boju.

Snaga, koja kod ljudskog govora stavlja tijelo u titranje, jest **struja zraka,** koja nastaje kod izdisanja. Zvuk proizvode poglavito **glasnice,** zatim usne, jezik i mekano nepce, koje proizvodi šumove.

Ton modificiraju šuplji prostori, koji su smješteni iznad glasiljke: grlo, ždrijelo, usna i nosna šupljina.

Struja zraka, koja je potrebna da izazvove titranje glasnica, stvara se pomoću posebnih organa, aparata za disanje, koji se sastoji od pluća i prsnoga koša.

Pluća imadu zadaću da tijelu privode zrak potreban za uzdržanje života, a sastoje se iz lijevog i desnog pluća, koja su medjusobno povezana zračnim cijevima, bronhijama.

Na ulasku u pluća dijele se bronhije na raznolike, u početku veće, a kasnije sve manje ogranke, malene kesice ili mjehuriće. Ovi mjehurići imadu zadaću da proširivanjem dadu više prostora svježemu zraku koji ulazi, a sužavanjem da istisnu neupotrebiv ili suvišan zrak.

Taj izmjenični proces nazivljemo udisanjem i izdisanjem.

Da se proizvede zvuk ljudskoga govora, potreban je samo onaj zrak, koji se izdiše. Prema tome, da uzmognemo proizvesti zvuk, moramo imati dovoljnu zalihu zraka za izdisanje, a taj zrak možemo da dobijemo samo izdašnim udisanjem.

Prsna šupljina, koja obuhvaća pluća, sastoji se od kostura i prsnoga koša: hrptenice, rebara i prsne kosti. Taj je kostur, uz koji se veže ključna kost i lopatice, odjeven mišićima, koji mu omogućuju pokretljivost, t. j. proširivanje i sužavanje.

Ošit je najvažniji mišić, koji omogućuje plućima maksimalnu pokretljivost, t. j. proširivanje i sužavanje.

Ošit dijeli unutarnju šupljinu tijela u gornju prsnu i donju trbušnu šupljinu, a savinut je prema gore poput svoda. Na tome svodu počivaju pluća sa svojim donjim širokim dijelom.

Kod prirodnog se udisanja ošit splosne prema dolje, time proširuje prsnu šupljinu pruža i plućima prostor za što veću količinu zraka. Kod izdisanja vraća se ošit

u svoj prvobitni položaj i na taj način poput klipa na sisaljci tjera iz pluća. I najneznatnije proširenje prsnoga koša dešava se uz pomoć pokreta rebara, prsne i ključne kosti.

Ako se kod disanja pokreću uz ključnu kost naročito gornja rebra, proširit će se po prilici gornja trećina prsnoga koša i tako nastaje **disanje ramenima**, koje omogućuje plućima, da se proširuju ili sužavaju postrance u svom gornjem dijelu. Ovaj prilično napadan i nimalo lijep način disanja primjećujemo većinom kod žena i djevojaka, a naročito je napadno kod pjevačica.

Pokreću li se kod disanja donja rebra, proširit će se prsni koš u svom donjem dijelu i nastaje disanje slabinama, koje plućima omogućuje, da se postrance proširuju i sužavaju u svom donjem dijelu.

U oba ova slučaja vrše se pokreti prsnoga koša, a time i proširivanje pluća, postrance. Proširivanje i sužavanje pluća u pravcu, kojim prolazi zrak koji izdišemo, dakle odozdo prema gore, omogućit će u punoj mjeri samo ošit.

Samo kod primjene ošita bit će dostatan dah za umjetnički ili koji drugi izraziti način govora.

U prirodnom stanju, kao na pr. kod novorodjenog djeteta, primjenjuju se sva tri načina disanja istodobno, pri čemu ipak dolazi najviše u obzir ošit, zatim donja rebra, a najmanje ključna kost i gornja rebra.

Pravi proizvodjač zvuka su **glasnice**, koje se nalaze u grkljanu. Tamo, gdje se sastaju bronhije izdiže se dušnik, čija gornja hrskavica služi kao nosioc čitavog grkljana. Ta prstenasta hrskavica izgleda kao prsten pečatnjak, čija je ploha okrenuta natrag. Iznad prstenaste hrskavice stoji **štitac**, koji se sastoji iz dvije četverouglate plohe, koje su sprijeda povezane i tvore jedan kut.

Tu izbočinu, koju lako i s vanjske strane vrata osjetimo, zove narod jabučicom. Šuplji prostor, što ga čine

prstenasta i štitasta hrskavica, ispunjen je mišićima i sluznicama. Na gornjem rubu ploče prstenaste hrskavice nalaze se dvije male pomične hrskavice, s čije površine strši u šupljinu po jedan ćošak. S tih uglova povlače se straga prema napred dva svežnjića mišića, koji su presvučeni sluznicama. To su glasnice, koje su sprijeda, neposredno jedna pored druge, pričvršćene u šupljini štitaste hrskavice. Na desno i lijevo svršavaju u stijenama cijevi. Ta je cijev dakle zbog tih glasnica sužena na pukotinu promjenljive širine. Ta se pukotina zove **glasiljka**, ili glasilna pukotina. Okretanjem i pomicanjem dviju malih pomičnih hrskavica, može se ova glasiljka u svom prednjem i stražnjem dijelu, ili u čitavoj svojoj površini zatvoriti i otvoriti. Osim toga mogu glasnice da se uz pomoć naročitih mišića produže ili skrate, te napnu u različitim naponima.

Neposredno nad glasiljkom nalazi se prvi prostor rezonanse, i to **grkljan**, omedjen odozgor grlenim poklopcem, a odozdol glasnicama.

Nad grkljanom nalazi se **grleni prostor**, koji sprijeda prelazi u **usnu šupljinu**, a prema gore u **nosnu šupljinu**. Usna je šupljina omedjena odozgor tvrdim nepcem, uz koje se priključuje mekano nepce, koje na stražnjem dijelu svršava jednom resicom. Donji je dio usne šupljine ispunjen **jezikom**, nadasve pomičnim mišićem. Proširivanjem i sužavanjem stražnjeg dijela usne šupljine i stražnjeg dijela grlenog prostora, koji čini vezu izmedju grkljana i nosne šupljine, stvara se najveća, najčešća i najraznolikija modifikacija tonova i njihovih boja.

Taj je grleni organ dakle izvor svih tonova i dobar će govornik nastojati, da ih sve upotrebi, kako mu govor ne bi bio monoton. Ali za potpunu i pravilnu upotrebu svih tonova mora govornik da kultivira svoj organ govora. To će postići naročitim vježbama i održavanjem svih propisa artikulacije, dikcije i modulacije.

DISANJE.

Spomenuli smo, da struja zraka, koja nastaje kod izdisanja, proizvodi ton. Bez udisanja nema izdisanja i zato govornik mora da obim ovim momentima posveti najveću pažnju. Nesvjesno diše svaki živi stvor na zemlji, ali govornik mora ovaj prirodni proces da oblikuje svijesno. Obično, automatsko udisanje i izdisanje nije dovoljno za govornika, jer govor stavlja na njegova pluća odviše velike zahtjeve, upravo kao i kod pjevača i sportista.

Promatrajmo normalno razvijenog čovjeka kod polaganog dubokog disanja. Kod udisanja se najprije proširi gornji dio prsnoga koša. Gotovo u isto vrijeme podigne se prsna kost i gornja rebra. Zatim se širi donji dio prsnoga koša, pri čemu se podižu donja rebra, a ošit se spušta, dok se trbuh podigne. **Za govor u retorskom smislu može se upotrebiti samo ovakovo savršeno udisanje.**

Kod laganog izdisanja obavlja se ovaj proces obrnutim redom, no ipak u toliko modificiran, što izdisanje pomoću ošita počinje veoma sporo, pri čemu se gotovo istodobno spuštaju slabine i zatim ramena, ali ipak to izdisanje ošitom traje najdulje.

Jedino ošit omogućuje savršeno izdisanje. Ošit je onaj organ, koji najbolje regulira različite stepene intenzivnosti izdisanja.

Ima učitelja pjevanja i govorništva, koji dopuštaju samo disanje pomoću ošita, zanemarujući pri tome ostale pokrete disanja. To je isto toliko loše kao kad se disanje uz pomoć ošita potpuno zanemaruje, što se takodjer nažalost dešava.

Kod umjetničke primjene tonova mora se udisanje i izdisanje prilagoditi pjevanju i govoru.

Dulja fraza, dulja rečenica treba više zraka; nježni mirni tonovi mogu se proizvesti s manjim utroškom

zraka, nego li jaki, uzbuđeni tonovi. Zato ima gimnastika disanja da poluči dva cilja. Dahu mora da omogući najveću rastezljivost i izdržljivost, a istodobno da mu omogući, da se po volji usporuje ili pospješuje. O duljini daha ovisi duljina tona ili fraze, o jakosti daha ovisi jakost tona. Samo je sobom razumljivo, da nepotpuno izvedeni pokreti disanja mogu da imaju za posljedicu samo nepotpuno udisanje i izdisanje.

Kako u prirodnom stanju nastupaju sva tri spomenuta pokreta disanja, treba nastojati da se sve vrste disanja zajedno vježbaju.

Kao pravilo neka važi: **sve vježbe neka se vrše bez ikakovog stješnjavanja tijela odijelom.** Dame, koje nose steznik, svakako treba da ga odlože.

Zrak uvlačite samo na nos! Dišite duboko! Dišite oštitom! (trbuhom). Kod izdisanja ne dižite ramena! Štedite sa zrakom! Često se dešava, da smisao ili efekti traže, da se dugačka grupa riječi izgovori u **jednom** dahu. Pazite, da vam pri tome ne ponestane daha!

VJEŽBE.

Najbolje ćete učiniti, ako vježbate u **ležećem položaju** s lagano podignutom glavom. Ako je to bilo s kojega razloga nemoguće, vježbajte **stojeći,** naslonjeni, ležerno. Za kontrolu jedna ruka počiva u blizini želuca.

1. vježba: a) duboko udisanje kroz nos (oko 5 sekunda). b) zadržite dah. c) čvrsto uvucite trbuh. d) brzo i snažno ispustite na usta zrak. Vježbu ponovite deset puta.

2. vježba: a) i b) kao pod 1. c) postepeno uvlačite trbuh i istodobno postepeno ispuštajte zrak. U početku neka to traje 5 sekunda. Ponovite deset puta po 5 sekunda, a onda iz dana u dan usporujte tempo na 7 sekunda, 10 sekunda itd. — možda ćete vremenom dotjerati i do 20 sekunda! Pri tome bi stvar bila svršena, i to bi za kućnu porabu bilo dovoljno. Medjutim, tu vježbu treba nastaviti i dalje i to s **izmjeničnim tempom:** 5 sekunda, 10 sekunda, 6 sekunda, 12 sekunda itd. Pri tome treba ponavljati i prvu vježbu!

3. vježba: kao 2. Kod izdisanja mijenjajte snagu struje, zraka, od vremena na vrijeme kratko zadržavajte zrak.

4. vježba: a) udisanje u ležećem položaju! b) zadržite dah i polagano sjednite! c) sjedeći ispuštajte zrak kao pod 2. d) sjedeći udahnite zrak. e) zadržite dah i vratite se u ležeći položaj! f) ležeći ispuštajte zrak kao pod 2. itd.

5. vježba: kao 1. ali kod izdisanja šapćući, bez zvuka, bez upotrebe glasiljki, ali s najvećom intenzivnošću daha i jasnom artikulacijom, oblikujte jednu riječ: **vatra! — pomoć!** ili štogod slično.

6. vježba: kao 2. ali kod izdisanja isprva kratku, a onda sve dulju rečenicu, jednolično polagano — puni slog oko 1 sekunde — **šapćući izgovoriti.** Pri tome pazite, da svakiput utrošite čitav dah na rečenicu, ali posljednja riječ ima da izadje s istom snagom kao i prva.

7. vježba: kao 6. ali s izmjeničnom intenzivnošću, naglašene riječi s jačim dahom.

Najbolje je vježbati ujutro i navečer (ne s punim želucem!), najviše 10 minuta. Osjetite li, da vas hvata omaglica, smjesta prestanite. Bolovi u mišićima ne znače ništa. Bez obzira na govorničku stranu, ove vježbe imadu i veliku higijensku vrijednost. Vježba 2. je iskušano sredstvo za umirenje kod treme. Dakle, tik pred nastupom nekoliko puta duboko udahnite!

IZGOVARANJE GLASOVA

Objasnili smo, kako struja zraka, koja izdisanjem izalazi iz pluća, stavlja u pokret glasnice, koje titra-

njem proizvode zvuk, glas. Taj glas ispunjava usta, koja nisu drugo nego prostor za rezonansu. Tu se zbiva artikulacija glasova, i to uz pomoć jezika, usana, zubi kao i posebnim formiranjem grlene i nosne šupljine. Kod ove artikulacije ne sudjeluju glasnice i zato treba dulje vrijeme vježbati šapćući, ali s punim dahom. Tako ćete se priviknuti na jasni izgovor.

Gotovo i nema čovjeka, koji bi od prirode sve glasove ispravno izgovarao kaošto nema ni glasa, koji bi bio zaštićen od krivog izgovaranja. Zato treba tehnici izgovora posvetiti najveću pažnju, a prvi je uslov dobre artikulacije, da svi organi, koji učestvuju pri obrazovanju glasova, budu zdravi i normalno razvijeni.

Jezik svakim svojim dijelom sudjeluje kod obrazovanja nekih glasova: vrh jezika sudjeluje kod obrazovanja suglasnika **š, ž, č, l, r, n, s, z, t, d.** Njegov srednji dio sudjeluje kod stvaranja suglasnika **g, k, h.** Zubi pomažu kod oblikovanja suglasnika **d, t, v, f, z, s, c.** Usne sudjeluju kod oblikovanja suglasnika **v, f, b, p, m.** Nos i nepce takodjer sudjeluju posredno kod stvaranja glasova. Nos učestvuje kod stvaranja zubno-nosnoga i usno-nosnoga **m.** Nepce sudjeluje kod stvaranja suglasnika **đ, ć, nj, j, g, k, h.**

Već su stari Grci podijelili glasove na dvije grupe: samoglasnike (vokale) i suglasnike (konzonante). Samoglasnik nastaje, kada struja zraka, koja izdisanjem izlazi iz pluća, nesmetano prolazi kroz otvorena usta. Suglasnik nastaje, kada ta struja zraka naidje na zapreku u usnoj šupljini.

U govoru imadu samoglasnici naročitu važnost. Oni su os, oko koje se grupiraju suglasnici u riječi, oni su osnova za naglašavanje riječi, oni davaju suglasnicima potrebnu snagu. Samoglasnici nastaju u grlu, a u ustima dobivaju boju, i to uz pomoć usana, jezika i nepca.

Kod izgovaranja samoglasnika usta poprimaju tri temeljna položaja:

Iz otvorenih ustiju, kada usne obrazuju kružni oblik, izgovaramo samoglasnik **A;** kad se usta raširе, kao na posmjeh, a usne primaju oblik položene elipse, izgovaramo samoglasnike **E** i **I;** kad se usta skupljaju, a usne čine uspravnu elipsu, izgovaramo samoglasnike **O** i **U.** Svako drugačije, ili nepotpuno otvaranje usta može da izobliči samoglasnik i da postane sličan drugome.

Po njihovoj zvučnosti svrstala je retorika samoglasnike u ovu skalu: **i e a o u,** gdje **u** pretstavlja najniži ton, a **i** najviši. Ta se skala razabire već i po samome mjestu, gdje se pojedini samoglasnici obrazuju: **u** nastaje u najvećoj dubini usta, **o** iznad donjeg dijela jezika, **a** u sredini usta, **e** bliže vrhu jezika, **i** odmah iza zuba, kraj usnog otvora.

Suglasnici nastaju tako, da u ustima zapriječimo put struji zraka, i to usnama ili jezikom, te tako mjesto glasa proizvedemo šum.

Gramatička razdioba suglasnika po njihovoj zvučnosti i po organima koji sudjeluju kod njihovog stvaranja, nalazi primjene i u retorici.

Po zvučnosti dijele se suglasnici na jasne: **b v g d đ ž z dž,** i na mukle: **p f k t ć š s č.** Kako ima ljudi, koji ne paze na tu razliku u zvučnosti pojedinih suglasnika, već ih izgovaraju tako, da jedan liči na drugoga, a do toga dolazi najviše zato, što se i jedni i drugi izgovaraju sudjelovanjem istih usnih organa, to je potrebno da se vježbom privikne na ispravno izgovaranje tih suglasnika. Najbolje je, da se uporedo izgovaraju jedan jasni i jedan mukli (pandan jasnoga): b-p, v-f, g-k, d-t itd.

Po organima, koji sudjeluju u njihovom stvaranju dijelimo suglasnike na grlene: **g, k, h;** nepčane: **đ, ć, ž, j, č, dž, š;** zubne: **d, t, z, s, c;** zubno-nosne: **n nj;** usne: **b, p, v, f;** usno-nosne: **m;** jezični: **r, l.**

GOVORNE MANE.

Najveća neprilika u govoru i najveća smetnja pravilnoj artikulaciji svakako su razne govorne mane. To su pojave, koje potiču od raznih uzroka, dijelom uslijed oboljenja ili nepravilnog razvoja organa, koji sudjeluju kod stvaranja glasova, dijelom su te mane posljedica navike još iz djetinjstva, kada roditelji i učitelji nisu posvećivali dovoljno pažnje nepravilnom izgovoru kod djece. Potječe li mana uslijed oboljenja izvjesnog organa, moći će se ukloniti samo savjesnim liječenjem dotičnog organa. Ako govorna mana ima svoj uzrok u nenormalnom razvoju organa, može se ustrajnom vježbom prilagoditi barem približno dotičnoj radnji, koja je potrebna da se proizvede glas.

Lakše će se ukloniti govorna mana, ako joj uzroci nisu u oboljenju ili nenormalnosti dotičnog organa. Kada bi roditelji i učitelji posvećivali veću pažnju tome, kako im djeca izgovaraju pojedine glasove — a često djeca iz puke obijesti i razmaženosti nepravilno izgovaraju izvjesne glasove — bilo bi mnogo manje govornih mana na svijetu. Uostalom, ni starijem čovjeku neće biti odviše teško, da se ustrajnom vježbom i čvrstom voljom odvikne takovih mana. Naravno, za uklanjanje takovih mana potrebno je točno poznavanje njihovih uzroka.

Mucanje je jedna od onih govornih mana, koje isključuju mogućnost govorništva. U mnogim je slučajevima to nasljedna bolest, a može biti i posljedica kakove teže bolesti (tifus, difterija, zapaljenje mozga itd), ili živčanog potresa, pretrpjelog straha, prevelikog uzbudjenja. Djeca često počinju mucati zbog oponašanja drugog, pravog mucavca. Uklanjanje mucanja u većini je slučajeva stvar liječnika specijalista. Kao živčana bolest mucanje može da bude posljedica nepravilnog disanja. Tu će pomoći sistematska gimnastika disanja.

U koliko se tu radi o nerazvijenosti govornih organa ili nesposobnosti vladanja govornim organima, pomoći će vježbe u artikulaciji glasova. Te vježbe počinju šaptanjem (mucavac pri šaptanju ne muca), a onda se oprezno i postepeno prelazi jačanju tona. Dobro je da se u početku biraju riječi, koje ne počinju suglasnikom.

Vrskanje je nejasno izgovaranje zubnih i usnih suglasnika, a dolazi otuda, što se jezik odviše tura među zube i time se zatvara usna šupljina, te spriječava slobodan prolaz zraka. Ta se mana može ukloniti ustrajnom vježbom jezika, da se suviše ne gura medju zube.

Unjkavost, ili govor kroz nos, čini veoma loš utisak, a dolazi zbog nepravilnog disanja. Ne otvarajući dovoljno usta, zračna struja koja je izdisanjem izašla iz pluća i u grlu obrazovala glas, ne izlazi na usta, već sva ili većim dijelom prolazi kroz nos. Ako je ta mana nezavisna od kakovog oboljenja nosne šupljine, može se ukloniti vježbom u izdisanju kroz usta.

Tepanje je mana, kod koje se izvjesni glasovi zamjenjuju drugima, što obično čine djeca kod glasova, koja teže izgovaraju: liba mjesto riba, zaba mjesto žaba itd. Uz to se javlja i navika, da dijete neke glasove u riječi naprosto ispusti, pojede. Takova je mana nedopustiva u govorništvu, a može se lako ukloniti. Početak zla je u tome, što i sami roditelji tepaju kad govore s djecom, umjesto, da što pravilnijim izgovaranjem privikavaju dječiji sluh na pravilan izgovor.

Ima ljudi, kod kojih se u govoru mjesto s stalno čuje š. To se dešava obično kod onih, kojima manjka koji prednji zub, ili imadu rijetke zube. Tu grešku lako će popraviti zubar.

Teška govornička mana je **brzopletost**, koja se naročito javlja kod nervoznih ljudi. Govornik počinje da

izrazuje misao, koju nije do kraja smislio, skače s jedne misli na drugu, ne dovršivši nijednu. Ako ta mana ne dolazi od nervoznih raspoloženja, onda se javlja kod ljudi koji vrlo brzo misle i ne mogu riječima da stignu svoje misli. Kako to nije organska mana, to ju je lakše suzbiti vježbom. Najbolja je vježba izgovaranje riječi po slogovima: slo-bo-da, do-mo-vi-na itd. Nakon dulje vježbe sa pojedinim riječima može se preći na rečenicu vježbajući tako, da se izgovara riječ po riječ.

Najčešća je govorna mana nerazlikovanje **č** i **ć**. Ima čitavih krajeva, u kojima narod zamjenuje ta dva suglasnika. Ta je mana ili posljedica neosjećanja razlike izmedju **č** i **ć**, ili nesposobnost da se jedan od njih izgovori. Tu se treba držati propisa tehnike izgovaranja glasova: **Č** je nastalo od stapanja **t** i **š**, a **Ć** je nastalo od stapanja **t** i **j**. Kod vježbe se treba dakle vratiti ovim temeljnim glasovima i riječi sa **č** izgovarati sa **tš**, a riječi sa **ć** izgovarati sa **tj**. (tšovjek, notj). Dugim vježbanjem počet ćete da izgovarate **č** i **ć**. Kad se izgovara **č** podigne se jezik iznad zuba i pri tome treba izgovoriti **t** unoseći u izgovor **š**. Kad se izgovara **ć** treba jezik povući unazad, kao kad bi se izgovaralo **t** sa povijenim vrhom jezika i uz **t** unijeti u izgovor **j**. Glas **r** takodjer je vrlo često kamen spoticanja u govoru. Pogrješno izgovaranje glasa **r** dolazi otuda, što zrak iz pluća zastane u grlu, udari u nepce i pri tome zatreperi resica, gdje se obrazuje glas **r** bez sudjelovanja ostalih organa, koji su važni za pravilno obrazovanje ovoga glasa. Kod vježbe treba paziti, da zrak iz pluća prošavši kraj glasnica ispuni usnu šupljinu da u njoj zatreperi jezik, koji treba vrlo lako osloniti na gornje prednje zube. Na taj način nastat će glas **r** uz pomoć jezika u ustima, a ne u grlu.

DIKCIJA.

Sintaksa nas uči, kako ćemo misao izraziti u lijepom rečeničnom sklopu. No govorništvo traži nešto i povrh toga: lijep i pravilan izražaj riječi i rečenica, kako bi misao, što ju sadrže, bila što skladnije izražena. Tu skladnost izražaja omogućit će nam naročiti poredak riječi u rečenici. Jednu istu misao možemo u sklopu jedne iste rečenice izraziti na više načina različitim poretkom pojedinih riječi. Korektna bi bila rečenica: »Ja nisam došao ovamo da robim, palim i stečem blago, nego sam došao da pobjedjujem i da stečem slavu«. No ova ista rečenica dat će u drugačijem sklopu i poretku mnogo snažniji izražaj: »Došao sam ovamo, ne da robim i palim, već da pobjedjujem; ne da stečem blago, već slavu« (Lucije Scipion).

U poglavlju o govorničkom stilu spomenuta je i jasnoća izraza: **slušaoci moraju da razumiju govornika.** Pored ove posve stilske jasnoće govora isto je toliko važna i tehnička jasnoća govora: **slušaoc mora dobro čuti govornika,** jer će tek tako moći da ga i razumije.

Tu tehničku jasnoću govora postići će govornik tako, da svaku riječ, svako pojedino slovo u riječi jasno i potpuno izgovori. Dakle: skladnost rečeničnog sklopa, stilska i tehnička jasnoća izraza omogućit će govorniku da jasno i lijepo izrazi svoju misao.

Istaknuli smo pravilo: slušaoc mora dobro čuti govornika. U poglavlju o gimnastici disanja opisali smo vježbe sa šaptanjem pojedinih slogova, riječi i rečenica. Ta će vježba govorniku omogućiti da ga čuju i razumiju i na veću udaljenost, u velikom prostoru. Glumac je često zbog scenske situacije prisiljen da šapće, no ipak ga moraju čuti i na posljednjem mjestu, pretpostavivši naravno potpuni mir kod publike. Da nadglasamo buku, potreban nam je glas, dakle: zvučnost izgovora. Bilo bi nepodnosivo za slušaoca, kada bi mo-

rao čitavi govor da sluša u jednoličnom bezbojnom šaptanju. **Zvuk glasa pobudjuje estetski užitak**, a posebnim stupnjevanjem zvučnosti dolazi do naročitog izražaja kako smisao, tako i osjećajni sadržaj riječi.

Da ispuni ove tri zadaće, glas govornika mora da ima — ili stekne — tri svojstva: jakost, milozvučnost i gipkost. Koga je priroda u tom pogledu zanemarila, tko je svijestan da ima slab, promukao ili tvrd glas, neka ne gubi nade. **Sistematskom se vježbom** upravo na području govorničke tehnike dadu postići začudni rezultati.

Ima riječi, koje svojom sadržinom zahtijevaju posebni **tonski kolorit**, da budu obojene posebnim izražajem. Riječ **junak** obojit ćemo posve drugim tonom nego riječ **kukavica**. U tom bojenju riječi ne smije se pretjeravati, već ono mora da izlazi iz osjećanja.

Lijepa dikcija zahtijeva i pravilno gramatičko naglašavanje riječi. Loš gramatički naglasak izazvat će i loš utisak kod slušaoca, a može i da sasvim promijeni smisao rečenice. »Ja sâm« ima drugo značenje, a »ja sam« opet drugo značenje.

Još je važnije tzv. **logično naglašavanje**, kod kojega se akcentira riječ u rečenici, da se naglasi misao koju ona nosi. Loše logično naglašavanje može sasvim da promijeni smisao rečenice. Rečenica: **ja idem u školu** može da ima različit logički akcenat i prema tome različito značenje:

ja idem u školu (nitko drugi),
ja **idem** u školu (ne vozim se),
ja idem **u** školu (ne iz škole),
ja idem u **školu** (ne drugamo).

Ova se rečenica sastoji od četiri riječi i može da ima četiri različita logična naglaska i četiri različita smisla. To nam dovoljno pokazuje, kako je važno da govornik posveti najveću pažnju logičnom naglašavanju, a u tome će najbolje uspjeti glasnim čitanjem stilski dobrih književnih djela i da pri tome pazi, kako će ispravnim naglašavanjem svakoj rečenici dati njen puni smisao.

Pored gramatičkog i logičnog naglašavanja poznaje govorništvo i tzv. **patetično** ili psihološko naglašavanje, kojim se kod pojedinih riječi naročito podvlači osjećaj. U rečenici »ja **ljubim** domovinu« postoji logični naglasak kod riječi **ljubim**, ali toj će riječi govornik dati još poseban ton, kojim će izraziti osjećaj, koji je vezan uz tu riječ.

Kaošto se kod pismenih sastavaka služimo interpunkcijom, kako bismo što jasnije izrazili misao u rečenici, tako postoji i **usmena interpunkcija**, koja se služi istim znakovima kao i pismena. Točka i zarez obilježuju se u govoru duljim i kraćim zastojem, koji jasno označuje, da je rečenica završena, odnosno da se rečenica odvaja od rečenice. Osim toga će govornik posljednoj riječi u rečenici spustiti glas. Taj zastoj, kojim govornik označuje interpunkciju, poslužit će mu dobro i za udisanje zraka. Usklični k i upitnik označit će govornik posebnim naglaskom i tonom rečenice, tako da slušaoc već samim sluhom osjeti taj usklik odnosno upitnik.

Najvažniji znak usmene interpunkcije svakako je

STANKA.

Govorništvo poznaje dvije vrste pauza: pauza kao gramatička interpunkcija, kojom odjeljuje stavak govora od drugoga, i **pauza za efekat.** Pauza za stavak ima da označi svršetak jedne cjeline, jednoga dijela govora i prelaz na drugi.

Stanka za efekat, ili psihološka pauza upotrebljava se za pojačavanje utiska kod slušaoca.

Ispravna primjena pauze ovisi o četiri momenta:

1. **pravo mjesto** za pauzu,

2. **trajanje** pauze
3. ekonomija sa **dahom**
4. **odvažnost** za pauzu.

1. **Pravo se mjesto za pauzu** ne može odrediti jednim pravilom. Glavno je mjesto kod jednostavnih razmatranja završetak misli, a kod zamršenijih razmatranja svršetak jednog zaokruženog dijela misli. Tu se mora slušaocu — koji ne može poput čitaoca okrenuti nekoliko listova — pružiti prilika da promozga i probavi ono što je čuo, kako bi mogao dalje slijediti tok razlaganja.

Slično je kod pauze zbog efekta, kojoj je svrha da probudjeni osjećaji kod publike nešto dulje djeluju. Ima još jedna retorska pauza na sasvim drugome mjestu: **pauza pred najvažnijom riječi.** Ova pauza znači ili »Pozor!«, želi da pobudi **pozornost** kod slušaoca, ili služi za pojačanje **napetosti.**

PRIMJERI IZ GOVORA MARCA ANTONIJA NAD MRTVIM TIJELOM CEZARA.

Završetak misli:

Tako neka bude i sa Cezarom! — Plemeniti Brut nam reče

Pauza zbog efekta:

Cezar pade! — A kakav je to pad bio?

Pozor!

Čujte me! — Došao sam da sahranim Cezara...

Napetost:

Jer Brut je — častan čovjek.

2. Djelovanje pauze ovisi i o njenom **trajanju**, koje se može odmjeriti samo relativno, u razmjeru prema tempu govora. U koliko je tempo sporiji, u toliko će pauza biti dulja.

Kratka pauza dijeli pojedine rečenice i drži se prirodnog raščlanjavanja unutar rečenice, a da pri tome ne traži nikakove naročite efekte.

Dah se na jedan tren zadrži, ali se ne udiše iznova, već se dalje govori s istim dahom.

Srednja pauza traje koliko jedan dah; govor se nastavlja s punim novim dahom.

Velika pauza (većinom zbog efekta ili kod završetka) služi u posebne svrhe. Ona traje dulje no što je potrebno da se udahne zrak — koliko dugo, to ovisi o općem tempu govora, o dotičnom mjestu govora, o prostoru, o publici: govornik mora osjetiti, koliko može tražiti od publike.

Općenito je pravilo: **pauza je za publiku, a ne za govornika.** Potpuno je neopravdana i nedopustiva tzv. pauza za hvatanje daha. **Govornik ne smije učiniti pauzu, jer mu je ponestalo daha.** On mora da si omogući

3. **raspodjelu daha** i da tako dugo izdrži s jednim dahom, dok ne nastupi srednja pauza uvjetovana smislom rečenice.

Neopravdana pauza, koja nema osnove u samome govoru, već u vanjskim ili unutarnjim poteškoćama govornika, djeluje neugodno, i uz izvjesne okolnosti može da stavi u pitanje i čitav uspjeh govora. To govornik dobro znade i zato mu često uzmanjka

4. **odvažnost za pauzu.** Boji se, da će pobuditi dojam kao da je zapeo, kao da ne može naći pravu riječ, ili naprosto, da ne može dalje. Da se to spriječi treba namjernu pauzu učiniti tako, da se vidi da je hotimična. Kod zastoja pred jednom riječi (Pozor!, napetost) govornik će **podignuti glas,** a slušaoc će odmah osjetiti, da dolazi još nešto. **Završnu pauzu** treba mimički popratiti. Glumcu stoji u tu svrhu na raspolaganje tzv. nijema igra, a govorniku samo njegovo — **oko.** No i taj je znak dovoljan, publika će ga shvatiti. Odgovarajući izraz oka dobit ćemo, ako svoje misli

upravimo u pravcu, kojim treba da podje publika.

Često govornika zavede temperamenat, uzbudjenje, nervoza i on ne pazi na pauze. To se ne smije desiti. Govornik mora da je uvijek toliko iznad situacije, da ne propusti nijedan efekat.

Posebna je vrst pauze, koja pripada već »visokoj školi« govorničke tehnike, **prividna pauza** za razmišljanje, namjerno zapinjanje. Kakogod mora govor da teče glatko — bio tempo brz ili spor — tako ni kratke pauze ne smiju da pretstavljaju zapreku, ipak je katkada uputno da se pobudi dojam, kao da čovjek **traži** neku riječ, sliku, poredbu. To pojačava živost, utisak **nespremnoga.** Ali to mora da bude **namjerno.** Tražimo li uistinu neku riječ, postoji opasnost, da će to predugo potrajati, ili da je uopće ne nadjemo.

Zapinjući govori Marko Antonije nad mrtvim truplom Julija Cezara, kao da uistinu traži nešto u svom sjećanju:

> Svi vi poznajete ovu togu? — sjećam se, kad ju je prvi put ogrnuo — bilo je to jedne večeri — u njegovom šatoru — onoga dana, kada je pobijedio —

Da, koga je to pobijedio? Čovjek ne može sve da pamti, ta on je svaki dan nekoga pobijedio — ah, da: pobijedio je **Nervinjane.** —

Kod primjene ovoga trika potrebno je da se uspori tempo, pojedine riječi da se malko otegnu.

TEMPO

ovisi:

1. o misaonom i osjećajnom sadržaju čitavoga. govora, odnosno pojedinih dijelova,
2. o prostoru,
3. o sposobnosti shvaćanja slušaoca.

Granicu brzoga čini akustička i duševna jasnoća i razumljivost, a granicu sporoga dosada.

Govornika ima brzih i sporih, već prema temperamentu, duševnoj pokretljivosti i svojstvima organa govora. Nije medjutim dovoljno, da se ove osebine jednostavno prenesu na podij. Iz obzira prema predmetu i publici treba doprinijeti i neku žrtvu svojim navikama i raspoloženjima. Posmrtni govor na groblju zahtijeva umjereniji tempo nego agitacioni izborni govor ili vesela nazdravica. Na važnijim i teže shvatljivim mjestima zadržat ćete se nešto dulje, nego na sporednim i lako shvatljivim mjestima govora.

U velikom prostoru zakoni širenja zvuka sile nas na sporiji tempo, mogućnost odjeka na slabiju rezonansu i česte pauze. Ne zaboravite, da postoji i **perspektiva mjere vremena.** Glumcu koji vježba u sobi izgleda tempo njegovoga govora često odviše spor; kasnije će na pozornici primijetiti, da je kod studija još uvijek prebrzo govorio. Dobro će biti, ako učinite ovaj pokus: u gledalištu kazališta za vrijeme predstave (po mogućnosti kod kojeg klasičnog komada) tiho govorite zajedno s glumcem jedan dio teksta (kod kuće ga prije naučite napamet). Ili prije toga čitajte tiho za sebe jedan monolog, mjere vrijeme te ga usporedite kod predstave. Vidjet ćete, kako se na pozornici razmjerno sporo govori, a da to slušaoc ni ne primjećuje.

Tempo ovisi napokon i o sposobnosti shvaćanja publike i o njenom poznavanju predmeta, o kojemu se govori. Uz izvjesne okolnosti bit će moguće da se predavanje, namijenjeno akademičarima, održi i pred manje obrazovanim ljudima, samo ako se govoru dade drugi tempo.

Kad je tako na osnovu izloženih faktora odredjen **temeljni tempo** govora, morat će se ipak tokom samoga govora prema zahtjevima dotičnih mjesta, a često i

usred rečenice, **mijenjati tempo**, kako ne bi nastala jednoličnost, koju slušaoc teško podnaša.

MODULACIJA

Modulacija nije ništa drugo, nego harmonija glasova i ritam u govoru. Kaošto je glazba dobra i uhu ugodna samo onda kada je izraz tonova skladan, tako je isto i sa govorom, koji u stvari takodjer nije drugo nego glazba. Taj toliko potreban sklad tonova postignut će govornik tako, ako upotrebi sav registar tonova, kojim raspolaže njegov organ govora, ako se ovi tonovi rađaju jedan iz drugoga i grade izvjesnu harmoničnu cjelinu.

Kakogod postoji bezbroj različitih ganuća i osjećaja, to redovno ipak u jednoj misaonoj cjelini (rečenici, periodi, poglavlju) prevladava većinom **jedno** osnovno raspoloženje. Rijetko će govornik doći u priliku, da u **jednoj** rečenici ili u **jednom** otsječku mora izraziti mržnju i ljubav, radost i tugu. Naprotiv, može da se u postepenom **stupnjevanju** izrazuje simpatija, poštovanje, prijateljstvo, sklonost, ljubav, ili vedrina, dobro raspoloženje, humor, šala u stalnom **izmjenjivanju**, dakle osjećaji slične vrste prikazani sličnim bojama. Uho sumira ove boje zvuka iste vrste i prima ih kao **jedinicu** višega reda.

Pa ipak, to još uvijek ne znači, da govor mora biti u jednoj pravoj liniji. Kaošto nijedna druga umjetnost ne podnosi samo pravu liniju — jer bi sklad sastavljen iz samih pravih linija djelovao monotono — tako ni govor ne podnaša samo pravu liniju, samo jedan ton, samo jedan osjećaj, jedno ganuće. Zamislite sliku, koja prikazuje krajinu pokrivenu snijegom. Ta slika može da bude slikama sva u bijeloj boji, a da pri tome ipak bude bogata promjenama. To je slikar postignuo pre-

lazima, nijansama bijele boje, koje su uvjetovane osvjetljenjem, podlogom, perspektivom itd. Arhitektura upravo počiva na pravim linijama, pa ipak pribjegava prelomima i prelazima, da izbjegne monotoniju. Što bi ravna linija značila u glazbi drugo, nego izvodjenje melodije jednim glasom.

U govorništvu je ravna linija — monotonija — jedna od najgorih govorničkih mana, koja unapred upropaštava svaki uspjeh. Da izbjegnemo tu monotoniju poslužit ćemo se stupnjevanjem i izmjenjivanjem, kako smo to gore izložili. Ovakovi prelomi, ovakove nijanse i prelazi postizavaju se modulacijom, a za to je potrebno, da je govornik svladao sve govorne uslove i da može potpuno gospodariti svim svojim tonovima, da je svladao tehniku izgovaranja i naglašavanja, kao i primjenu interpunkcije. Nadasve je važno, da govornik stekne sposobnost **čuti samoga sebe**. Tko nema te sposobnosti, ne može se ni ispravljati. Tko čuje samoga sebe, lako će primijetiti svu neugodnost monotonije i pobrinut će se, da ju izbjegne.

MELODIJA GOVORA.

Kaošto na organizmu svakog živog stvora može da zakržlja izvjestan organ, koji nema nikakove funkcije, ovo penjanje i spuštanje tona, mora dobro poznavati tako može da zakržlja i oslabi registar tonova, ako ga čitavog ne upotrebljavamo, već se u govoru služimo samo jednim tonom. Zato je prva dužnost govornika, da vježbom iz svoga grla izvuče sve zamrle tonove, da ih dikcijom i modulacijom izgladjuje, daje im boju i oblik. Treba naći i iskoristiti sve tonove, s kojima raspolaže grlo, a to će postići istim onom skaliranjem, kojim se služi pjevač da razvije svoj tonski registar. Najprije se mora istražiti najveća dubina i najveća visina glasov-

nog registra i to je samo jednim samoglasnikom, kao kod pjevanja. Govornik će pokušati kojom najvećom dubinom svoga glasa može **jasno i razgovjetno** izgovoriti čitavu rečenicu, a zatim će iskušati, kojom najvećom visinom svoga glasa može da izgovori tu istu rečenicu. Kada je otkrio te dvije krajnje točke svoga tonskoga registra, onda će nastojati — izgovarajući uvijek cijelu rečenicu — da upotrebi sve tonove koji se od najnižega penju prema najvišemu i obratno. Ovakovim se skaliranjem otkrivaju, razvijaju i osposobljavaju za punu funkciju svi tonovi, koji su dotle bili zanemareni, neupotrebljeni, mrtvi.

Kod tih vježbi gdjekoji će otkriti, da su mu pojedini tonovi, a gdjekad i čitav registar, tamni, nejasni, mutni (slab, tih, piskav glas). U takovom slučaju mora nastojati da vježbom ojača snagu svojih tonova. Vježbajući glasno izgovaranje uz pravilno disanje ton se može razviti i ojačati isto onako, kaošto gimnastikom jačaju ruke i noge. Kad su tako stvoreni svi ovi preduslovi preći će se na ono, što zovemo melodijom govora. Melodija govora nije drugo već suma svih razlika i visina u jednome otsječku govora, i tu se susrećemo sa osnovnim pravilima modulacije: **penjanje i spuštanje, ubrzavanje i usporavanje.**

Najobičniji oblik modulacije je **spuštanje glasa.** Već i sama gramatička interpunkcija u pisanome tekstu odredjuje, da na kraju rečenice, pred točkom, spustimo glas jače, pred točkom i zarezom nešto manje; pred zarezom malo podignemo glas, pred upitnikom malo jače. To je tek donekle ispravno, jer postoji čitav niz razlika u stupnjevanju, koje pisani tekst ne može izraziti. Velika je razlika, na pr., stoji li zarez nakon glavne ili sporedne rečenice; u potonjem se slučaju glas diže jače nego u prvom. Izgovorite obje rečenice: »Kad sam ušao u sobu, ura je odbila dvanaest«, »Ušao sam u sobu, kada je ura odbila dvanaest«. Nije svejedno, da

li je sporedna rečenica neophodan dio misli (u francuskom i engleskom jeziku u takovom se slučaju uopće ne stavlja zarez), ili samo ukrasna nadopuna.

Dizanje glasa je mnogo jače u misaono nepotpunoj rečenici: »Sisavcima nazivljemo sva živa bića, koja donose na svijet žive mlade«, nego li u zatvorenoj: »Ptice selice lete u jesen na jug, odakle se u proljeće vraćaju«.

Još veće razlike pokazuju **upitne rečenice.** Što je pitanje jače, to se više penje ton; kod nepravog pitanja, pri kojemu se uopće ništa ne misli, kao na pr. »Kako vam je?« glas dapače **pada.**

Moglo bi se postaviti općenito pravilo:

Što je misao zatvorenija, to jače pada ton; što se nužnije očekuje nadopuna, ton se više penje.

Pored ovog pravilnog spuštanja i penjanja glasa postoje i visinske razlike kod logičnog i osjećajnog naglašavanja, a sve to zajedno čini melodiju. No, da bi govornik mogao u govoru u punoj mjeri primijeniti mogućnosti svoga registra. Početak neka bude po mogućnosti uvijek u srednjem tonu i taj srednji ton neka bude ona linija, iznad koje se ton u toku govora penje ili spušta. Počnete li govor najvišim tonom svoga registra, kako ćete u toku govora dizanjem glasa naglasiti izvjesnu misao ili riječ?

Ubrzavanje i usporavanje tempa nadopunjuje spuštanje i dizanje tona. Treba li nekoj rečenici dati naročito značenje, tempo će se usporiti, kako bi slušaoc mogao riječ po riječ da utuvi. Neku sporednu misao, koja nije od bitne važnosti, izreći će govornik bržim tempom i već samim time naglasit će, da ta misao nije bitna, već samo nadopuna. Taj življi tempo ipak mora da bude takav, da se svaka riječ jasno i razgovjetno čuje i razumije.

Kaošto uho sjedinjuje boje zvuka u harmoničnu jedinicu, kaošto visinske razlike čine melodiju, tako izmjeničnom **jačinom glasova nastaje**

RITAM.

Prostorne umjetnosti ne poznaju ritam, ali je zato neizbježan, upravo neophodan u vremenskim umjetnostima: glazba, poezija, govorništvo. Ritam primjenjujemo i u običnom govoru, a počiva na našem finom osjećaju za ravnomjerno (t. j. u jednakim vremenskim razmacima) ponavljanje jakih i slabih slogova, naglašenih i nenaglašenih, dugih i kratkih. Da je ritam neovisan o tonu, vidi se najbolje po tome, što ga primjećujemo i kod šaptanja. Pravi ritam, što ga može primijetiti i nevješto uho, nalazimo u vezanom govoru, u stihu. Svako dijete ima neku omiljelu pjesmicu, ili molitvu u stihovima, što ju svaki dan skandira. Pa i inače, svaki čovjek unosi u svoj svakodnevni govor izvjesni ritam i upravo ta sklonost ritmu uzrokom je, što u govoru na izvjesne riječi pada akcenat, iako se protivi logičnom akcentu rečenice. Opravdano je dakle, da ta sklonost za ritam dodje do izražaja i u umjetničkom govoru. Ima ih koji kažu: »Čovjek govori u rečenicama!« To je ispravno tek u toliko, u koliko u rečenicama izrazujemo misli; **govorimo u grupama slogova.** Grupa naglašenih slogova čini **takt govora.** Raščlanjavanje govora u taktove kod logičnog naglašavanja vrši se nesvjesno. Ritmički se osjeća tek onda, ako na jednu visinu ne dolaze više od dvije nizine, a taktovi imadu jednako trajanje. U prozi, naravno, taj broj nije redovan, a izmjena jakih i slabih slogova vrši se neredovito. No govornik, koji polaže važnost na umjetničku stranu govora, nastojat će da i u prozi poluči što bolji ritam, ograničivši broj nizina, dok će trajanje takta

nastojati da izjednači različitim tempom. Tu će naići na dvije zapreke: prije svega **pravila gramatike** zabranjuju, da se (u svrhu izbjegavanja nizina) ispuštaju svršetci riječi, ili da se primjenjuje naopaki poredak. Takovim postupkom može doduše da nastane stih, ali se time kvari jezik. Druga je zapreka u **smislu,** koji ima svoje zahtjeve obzirom na tok misli slušaoca, ali se ne brine za njegov estetski užitak. U koliko je govor stvarniji, u koliko se više ograničuje na pouku ili puko saopćenje činjenica, u toliko će biti slabiji njegov ritam, da tek u najrjedjim slučajevima padne na ništicu. Potpuno neritmički govor djelovao bi neugodno.

U koliko je govor više diktiran osjećajima, a cilj mu je da poluči izvjesna ganuća i estetsko djelovanje, u toliko će se jasnije ispoljiti ritam, da se u preobilju osjećaja i kod prevage umjetničkih obzira pretvori u stih.

Uspije li govorniku, da sve ove momente svede na pravu mjeru bez štete po logički smisao govora, lako će udovoljiti ritmičkoj sklonosti svojih slušaoca.

Harmonija u boji glasa, melodija, ritam, tempo pružaju zajedno **tonski oblik govora,** o čijoj ljepoti i prijatnosti ovisi uspjeh govornika.

Taj tonski oblik unapred je utvrdjen u tri pravca:
1. samim jezikom,
2. materijalom, koji je odredjen za govor (predavanje)
3. samim predavačem, govornikom.

1. Ne razumijemo li nijedne riječi nekog stranog jezika, a inače smo ga češće čuli, kad ga ponovno čujemo lako ćemo i sigurno izreći naš sud: to je španjolski, to je ruski itd. Prepoznali smo ga po njegovom naročitom tonskom obliku. Na tome se temelji i toliko omiljela točka mnogih komičara, da s riječima koje

uopće ne postoje, s besmislenim spajanjem glasova karikiraju tonski oblik nekog jezika, a slušaoc misli da uistinu sluša dotični jezik.

2. U okviru općenitih značajki dotičnog jezika ima i pojedino djelo, odredjeno za govor, svoj naročiti akustički oblik, uvjetovan temom, sadržinom, te ličnošću autora. Ne treba posebno dokazivati, da lirska pjesma mora imati drugi tonski oblik nego što ga ima rasprava o razbijanju atoma. Na temelju tonskih oblika može se dapače unutar jedne iste vrste odrediti autora. Pokušavalo se dapače, da se odredi i visina glasa autora, Goethe da je bio bariton, Schiller tenor.

3. Pred ovom objektivnom tonskom formom jezika i djela nalazi se **govornik**, predavač. Nije rijedak slučaj, da su oboje — tonski oblik jezika i djela i govornik — medjusobno tako različiti, da je nemoguće uspostaviti harmoničnu vezu. Tada slušaoc kaže: »To mu ne leži!« Kako daleko će govornik ovaj objektivni tonski oblik svesti na zajedničku mjeru sa subjektivnim, o tome ovisi umjetnička vrijednost, kao i estetsko osjećajni utisak predavnja.

Pri svemu tome igra znatnu ulogu **talenat.** Ali i najtalentovaniji može postati majstorom samo **vježbom**, a manje nadareni može vježbom nadoknaditi mnogo toga, što mu je priroda uskratila.

OPETOVANJE

Vježbati treba najprije u **vezanom govoru,** koji se lakše predaje nego proza. Najbolje je za početak uzeti pjesmu kojeg našeg pjesnika starijeg datuma, a kasnije se može prelaziti pjesnicima s komplikovanijim stihovima. Za prelaz od stiha na prozu neka posluže

mjesta iz koje manje priče, a tek zatim neka se pokuša izgovoriti govor Bruta i Marka Antonija u Shakespeareovom »Juliju Cezaru«. Zatim se može preći na novelu kojeg modernog pisca, a na koncu pokušajte izgovoriti govor nekog velikog savremenog govornika, državnika ili narodnog vodje.

Tok obradbe uvijek je isti:

1. stepen: dišući trbuhom, **šapćući** slog po slog, snažno artikulirano, laganim tempom pročitati čitav komad, koji ste odredili za vježbu.

2. stepen: upotrebite **glasnice**, po mogućnosti što manje, u srednjem položaju s punom rezonansom i još jednom pročitajte čitav komad kao kod 1. vježbe.

3. stepen: posvetite pažnju **logičkom naglasku** riječi i rečenice, dakle izmjena jakosti tona, raščlanjavanje prema smislu, pri čemu igra veliku ulogu razdioba daha.

4. **stepen: utvrdite osnovni tonski oblik govora,** obratite pažnju psihološkom naglasku, izradite **ritam,** sve to još uvijek laganim tempom.

5. stepen: treba pretpostaviti **priliku za govor:** društvo prijatelja kod stola, manja dvorana sa 100 osoba, veći auditorij od 500 ili više osoba, ili dapače i na slobodnom prostoru. Prema tome će se odrediti jakost tona, tempo, sve vrsti pauza i — započinje govor zreo za publiku.

Tek tko je dopro dotle, da **zadani tekst** sadržajno i ispravno i s efektom može da predaje, smije se odvažiti da izrazuje i vlastite misli.

IZBOR GOVORA
od Demostena i Cicerona
do Hitlera i Mussolinia

ISUS KRIST

Sv. Pismo. Evanđelje po Mateju.

Glava 5. i 6.

Propovijed na gori

Blago siromašnima duhom, jer je njihovo carstvo nebesko; blago onima koji plaču, jer će se utješiti; blago krotkima, jer će nasljediti zemlju; blago gladnima i žednima pravde, jer će se nasititi; blago milostivima, jer će biti pomilovani; blago onima koji su čistoga srca, jer će Boga vidjeti; blago onima koji mir grade, jer će se sinovima Božjim nazvati; blago prognanima pravde radi, jer je njihovo carstvo nebesko. Blago vama ako vas naruže i progone i obijede mene radi. Radujte se i veselite se, velika vas nagrada čeka na nebesima, jer su tako progonili i proroke prije vas.

Vi ste sol zemlji, te ako sol obljutavi, čime će se osoliti? Bljutava sol ni zašto nije do da se baci te da je ljudi nogama pogaze. Vi ste vidjelo svijetu; ne može se grad sakriti kad na gori stoji; niti se užiže svijeća da se stavi pod mjericu, nego na svećnjak, te da svijetli svima koji su u kući . . . Tako neka se svijetli vaše vidjelo pred ljudima, da vide vaša dobra djela i slave Oca vašega koji je na nebesima.

Ne mislite da sam ja došao da poništim zakon ili proroke; nisam došao da ih poništim već da ih ispunim. Jer odista vam kažem; dogod nebo i zemlja postoje nena, dok se sve ne ispuni. Ko izopači ma i najmanju zapovijed i tako nauči ljude, najmanjim će se nazivati u carstvu nebeskom. Jer, kažem vam, ako ne bude veća pravda vaša no što je književnička i farizejska, ne ćete ući u carstvo nebesko.

Čuli ste kako je kazano starima: ne ubi, jer ko ubije bit će kriv sudu! A ja vam kažem, da će svako ko se gnjevi na brata svog, biti kriv sudu; a ako ko reče bratu svom: r a k a, bit će kriv skupštini, a reče li: budalo, bit će kriv paklu ognjenom.*)

Zato, dakle, ako prineseš dar svoj oltaru i ondje se opomeneš da brat tvoj ima nešto na te, ostavi dar tvoj pred oltarom i idi pa se najprije izmiri s bratom svojim, pa onda dođi i podnesi dar svoj. Miri se sa suparnikom svojim brzo, dok si na putu s njim, da te suparnik ne preda sudiji, a sudija sluzi te tamnicu te vrgnu. Zaista ti kažem, nećeš izaći odande dok i posljednju paru ne daš.

Čuli ste kako je kazano starima: ne čini preljube! A ja vam kažem da svaki koji je pogledao ženu sa željom, već je učinio preljubu u srcu svojemu. Ako te oko tvoje desno sablažnjava, iskopaj ga i baci od sebe, jer ti je bolje da pogine jedan od udova tvojih nego li sve tijelo tvoje da bude bačeno u pakao. I ako te desna ruka tvoja sablažnjava, odsjeci je i baci od sebe, jer ti je bolje da pogine jedan od udova tvojih no sve tijelo tvoje da bude bačeno u pakao.

Kazano je još: ako ko pusti ženu svoju, osim za preljubu, navodi je da čini preljubu, a koji puštenicu uzme čini preljubu.

Čuli ste još kako je kazano starima: ne kuni se krivo, a ispuni ono što si se Bogu zakleo. A ja vam kažem: ne kunite se nikako, ni nebom, jer je prijesto Božji; ni zemljom, jer je podnožje nogama njegovim; ni Jerusalimom, jer je grad velikoga cara. Ni glavom svojom ne kuni se, jer nisi kadar stvoriti ni jedne crne ili bijele

*) Raka je aramejska pogrdna riječ i znači glupak. Budala je mnogo teža pogrda, jer je kod Judeja budalom ili bezumnikom nazivan bezbožnik.

dlake. Dakle neka bude čvrsta vaša riječ: da neka bude **da**, a **ne** neka bude **ne**, a što je više od ovoga, oda zla je.

Čuli ste da je kazano: oko za oko, zub za zub. A ja vam kažem da se branite oda zla, nego, ako te neko udari po desnom obrazu ti mu obrni i lijevi. Ako ko hoće da se sudi s tobom da bi ti haljinu uzeo, podaj mu i košulju; ako te ko potjera jedan sahat, idi s njime dva. Ako ko traži od tebe, podaj mu, a ako hoće da mu uzajmiš, ne odreci mu.

Čuli ste da je kazano: ljubi bližnjega svoga a mrzi neprijatelja svoga. A ja vam kažem: ljubite neprijatelje svoje, blagoslivljajte one koji vas kunu; činite dobra onima koji vas mrze i molite se Bogu za one koji vas gone, da bi bili sinovi Oca svojega koji je na nebesima, jer on zapovjeda svojemu suncu te podjednako obasjava i zle i dobre i daje dane i pravednima kao i nepravednima. Jer, ako ljubite one koji vas ljube, kakvu zaslugu ste time stekli? Ne čine li to i neznabošci? Budite vi, dakle savršeni, kao što je savršen Otac vaš nebeski.

Pazite da milosrđe svoje ne činite pred ljudima, inače ne čekajte nagrade od Oca svoga koji je na nebesima. Kad daješ milostinju ne trubi pred sobom kao što čine licemjeri po zbornicama i po ulicama, da bi ih ljudi hvalili. Kažem vam, zaista, oni će primiti nagradu svoju. A ti kad činiš milostinju, čini je da ne zna ljevica tvoja šta čini desnica tvoja. Neka milostinja tvoja bude tajna a Otac tvoj, koji svaku tajnu vidi, nagradit će te javno.

I kad se Bogu moliš ne budi kao licemjeri, koji se mole javno po zbornicama i na raskrižju ulica, da bi ih ljudi vidjeli. Zaista vam kažem, oni su već primili nagradu svoju. A ti kad se moliš, uđi u klet svoju i zatvori vrata, pa se pomoli Ocu tvojemu tajno, a Otac tvoj, koji vidi svaku tajnu, nagradit će te javno.

I kad se molite ne govorite mnogo, kao neznabošci, jer oni misle da će za mnogo reči svoje biti uslišani. Vi dakle ne budite kao oni, jer zna Otac vaš šta vam treba i prije molitve vaše.

Ovako se dakle molite vi: Oče naš, koji si na nebesima, neka je sveto ime tvoje; neka bude volja tvoja i na zemlji kao i na nebu. Kruh naš svakidanji daj nam danas i oprosti nam grijehe naše, kao što ih mi opraštamo onima koji su se o nas ogrješili. I ne navedi nas na iskušenje no izbavi nas od zla. Jer je tvoje carstvo i sila i slava dovijeka. Amen!

Jer ako vi opraštate ljudima grijehe njihove, oprostit će i vama Otac vaš nebeski, a ako vi ne opraštate ljudima grijehove njihove, ni Otac vaš neće oprostiti vama grijehe vaše.

I kad postite ne prenemažite se kao licemjeri, jer oni nagrđuju lica svoja bljedoćom, kako bi svijet vidio da oni poste. Zaista vam kažem, oni su već primili nagradu svoju. A ti kad postiš, namaži glavu svoju i umij lice svoje, kako ne bi vidio svijet da ti postiš, već samo Otac tvoj nebeski, koji svaku tajnu vidi i koji će te nagraditi javno.

Ne sabirajte blaga sebi na zemlji, gdje moljac i rđa nagrizaju i gdje lupeži potkopavaju i kradu; no zbirajte blago na nebu, gdje ni moljac ni rđa ne nagrizaju i gdje lupeži ne potkopavaju i ne kradu, jer, gdje je vaše blago ondje će biti i vaše srce.

Oko je svijeća tijelu vašemu. Ako je dakle oko tvoje zdravo sve će tijelo tvoje svijetlo biti, a ako je oko tvoje kvarno sve će tijelo tamno biti. A koliko li je tek tama, ako je tamno ono vidjelo što je u tebi?

Niko ne može dva gospodara služiti jer ili će jednoga mrziti a drugoga voljeti, ili jednoga voljeti a za drugoga ne mariti. Ne možete služiti i Bogu i mamonu.

Zato vam kažem: ne brinite se za život svoj šta ćete jesti i šta ćete piti; ni za tijelo svoje, u što ćete ga obući. Nije li život pretežniji od hrane a tijelo od odijela? Pogledajte ptice nebeske, one ne siju niti žanju, ni sabiraju u žitnice, pa Otac naš nebeski hrani ih. Niste li vi mnogo preči od njih? A ko od vas, brinući se, može životu svome dodati ma i jedan lakat? I za odijelo što se brinete? Pogledajte na ljiljane u polju kako rastu; ne trude se niti predu. I ja vam tvrdim da se ni sam Solomon, u svojoj raskoši ne odijeva kao taj cvijet! Pa kad tu travu poljsku koja danas nikne a sutra sagorjeva u peći, Bog tako odijeva, kao da ne bi vas, malovjerni? Ne brinite se dakle govoreći: šta ćemo jesti ili šta ćemo piti ili čime ćemo se odjenuti. Jer to isto i neznabošci traže, a zna Otac vaš nebeski da vama treba sve to. Nego tražite najprije carstva Božjega i njegove pravde, a ovo drugo će vam se sve samo dati. Ne brinite se dakle za sutra jer sutra će se brinuti za se. Dosta je svakome danu zla svoga.

Ne sudite da vam se ne sudi. Jer kakvim sudom sudite takvim će vam se suditi i kakvom mjerom mjerite, onakvom će vam se odmjeriti.

I zašto vidiš trn u oku brata svoga, a brvno u oku svome ne osjećaš? Ili, kako možeš reći bratu svome: stani da ti izvadim trn iz oka, a eto brvna u oku tvome. Licemjere, izvadi najprije brvno iz oka svoga pa ćeš onda vidjeti da izvadiš trn iz oka brata svoga.

Ne dajte svetinje psima, niti mećite biser svoj pred svinje, da ga ne pogaze nogama svojim i vrativši se ne rastrgnu vas.

Pitajte i dati će vam se; tražite i naći ćete; kucajte i otvorit će vam se. Jer svaki koji pita, prima i koji traži, nalazi i koji kuca, otvara mu se. Ili, koji je medju vama taj koji će sinu svome, kada ovaj kruha zapita, kamen dati: ili ako ribe zapita, dati mu zmiju. Kad dakle vi, koji ste zli, umijete dobre dare davati djeci svojoj, koliko li će više Otac vaš nebeski dati dobra onima,

koji ga mole? Sve dakle što hoćete da čine vama ljudi, činite i vi njima, jer je to zakon i proroci.

Uđite na uska vrata, jer su široka vrata i širok put što vodi u propast i mnogo ih ima koji njim idu, kao što su uska vrata i tijesan put što u život vodi i malo ih je koji ga nalaze.

Čuvajte se lažnih proroka, koji dolaze k vama u ovčijoj koži, a inače su vuci grabljivci. Po plodovima njihovim ćete ih poznati. E da li se bere sa trnja grožđe i sa čkalja smokva? Tako i svako dobro drvo dobre plodove rađa a zlo drvo zle plodove rađa. Ne može dobro drvo zlih plodova rađati, ni zlo drvo dobrih plodova rađati. Svako dakle drvo koje ne rađa dobrim plodom sijeku i u oganj bacaju. Po plodovima dakle njihovim ćete ih poznati.

Neće svako koji mi govori: »Gospode, gospode!« ući u carstvo nebesko; već onaj koji čini po volji Oca mojega koji je na nebesima. Mnogi će reći meni u onaj dan: »Gospode, Gospode, nismo li mi u ime tvoje prorokovali i tvojim imenom čudesa mnoga tvorili?« A tada ću im ja kazati: nikad vas nisam znao, idite od mene koji činite bezakonje!

Svaki dakle koji sluša ove moje riječi i izvršuje ih, kazat ću mu da je mudar čovjek koji zida kuću svoju na kamenu. I udari dažd i dođoše vode i dunuše vjetrovi i napadoše na kuću onu, ali je ne razoriše, jer bijaše nazidana na kamenu. A svaki koji sluša ove moje riječi i ne izvršuje ih, bit će kao čovjek lud koji zida kuću svoju na pijesku. I udari onu i rasu se ona i razori.

PROROČKO GOVORNIŠTVO

Prorok Isaija

Sv. Pismo: Knjiga proroka Isaije.

Čujte nebesa i slušaj zemljo, jer Gospod govori: sinove odgojih i podigoh, a oni se odvratiše od mene.

Vol poznaje gospodara svojega i magarac jasle gospodara svojega, a Izrael ne poznaje; narod moj ne razumije. Da! Griješna li naroda, naroda ogrezla u bezakonju sjemena zlikovačkog, i sinova pokvarenih! Ostaviše Gospoda, prezreše sveca Izraelova i vratiše se neznanju.

Što se više odmećete, sve više bijede sebi nanosite. Glava vam je i srce već iznemoglo. Od pete do glave ništa vam nije zdravo, nego kvrge i modrice i rane, gnojave, ni isprane, ni zavijene, ni uljem ublažene. Zemlja vam je pusta, gradovi ognjem popaljeni; vaše njive brste tudjinci na vaše oči i pustoše ih kaošto pustoše tudjinci.

I osta kći Sionska kao koliba u vinogradu, kao sjenica u gradini krastavaca, kao grad opkoljen. Da nam Gospod nad vojskama nije ostavio malo milosti, bili bismo kao Sodoma, izjednačili bi se sa Gomorom!

Čujte riječ Gospodnju, knezovi Sodomski, pokušaj zakon Boga našega, narode Gomorski!

Što će mi mnoštvo žrtava vaših? — veli Gospod. Sit sam žrtava paljenica od ovnova i gojene stoke i ne marim za krv teleću i jagnjeću i jareću. Kad dolazite da se pokažete preda mnom, tko traži to od vas da gazite po mome trijemu? Ne prinosite više žrtve uzaludne; gade mi se miomirisi; a o mladjacima i subotama i o sazivanju skupštine ne mogu da podnosim bezakonja i

svetkovine. Na mladine vaše i praznike vaše mrzi duša moja, dosadiše mi, dodija mi podnositi.

Zato kad širite ruke svoje, zaklanjam oči svoje od vas i kad množite molitve ne slušam vas; ruke su vaše pune krvi. Umijte se, očistite se, uklonite zloću djela svojih ispred mojih očiju; prestanite zlo činiti. Učite se dobro činiti, tražite pravdu, poduprite potlačenoga, dajte pravicu siroti, branite udovicu. Tada dodjite, veli Gospod, pa se sudite. Ako su grijesi vaši kao skerlet, postat će bijeli kao snijeg; ako su crveni kao crvac, postat će kao vuna.

Ako ćete slušati, jesti ćete dobra zemaljska; ako li nećete, već budete nepokorni, mač će vas pojesti, jer to usta Gospodnja rekoše.

Kako li se oskvrnu vjerni grad? Pun bijaše pravice, pravda nastavaše u njemu, a sada krvnici. Srebro tvoje posta troska, vino tvoje pomiješa se s vodom. Knezovi su tvoji odmetnici i drugovi lupežima; svaki miluje mito i ide za darovima; siroti ne daju pravice, a parnica udovička ne dolazi pred njih.

Zato govori Gospod, Gospod nad vojskama, silni Izraelov: Ha, izdovoljit ću se na protivnicima svojim i osvetit ću se neprijateljima svojim. I okrenut ću ruku svoju na te i sažeći ću troske tvoje da te pročistim i uklonit ću sve olovo tvoje. I postavit ću ti opet suce kao i prije i savjetnike kao ispočetka i tada ćeš se zvati grad vjerni. Sion će se otkupiti sudom i pravdom onih, koji se u nj vrate, a odmetnici i griješnici svi će se satrti i koji ostavljaju Gospoda izginut će.

Jer ćete se posramiti od gajeva koje poželjeste i zastidit ćete se od vrtova koje izabraste. Jer ćete biti kao hrast kome opada lišće i kao vrt u kom nema vode. I bit će junak kao kučine i djelo njegovo kao iskra i oboje će se zapaliti i neće biti nikoga da ugasi!

MENENIJE AGRIPA

Govor pobunjenicima na Svetom Brdu.

U doba, kada nije kao sada u čovjeku bilo sve složno jedno s drugim, već kada je svaki pojedini dio tijela imao svoju volju i svoju riječ — pobune se jednom ruke, oči, uši i drugi protiv želuca, koji samo sjedi usred tijela, uživajući sve što mu drugi uradi, zaradi i pruži. Zavjere se dakle i otkažu želucu svaku službu: noge ne htjedoše da hode, ruke ne htjedoše da rade, usta ne htjedoše da prime što im se doda, zubi ne htjedoše da zvaču, oči ne htjedoše da gledaju, a uši ne htjedoše da slušaju. Ali dok su pobunjeni udovi htjeli tako gladju da ukrote želudac, dotle i cijelo tijelo iznemogne i klone. Želudac, nemajući što da probavi, osjeti doista smrtne bolove, a i noge iznemogoše, ruke klonuše, oči obnevidješe i uši zaglušiše, te cijelo tijelo poče da malaksava i obamire. Tada se pokaza, da nije ni najmanje beskorisna služba želudčeva i da njega ne hrane toliko, koliko on druge hrani, jer je on taj, koji iz hrane crpi snagu te šalje kroz tijelo krv, koja vam održava život.

PERIKLE
Umro 429. pr. Kr.

U SLAVU POGINULIH ZA OTADŽBINU

Većina onih, koji su već govorili sa ovoga mjesta, uznose onoga koji je zaveo ovaj lijepi običaj, da se poginulim ratnicima, uz ostale prigodne svečanosti održi, spomena radi, i jedan govor. Ja doduše nalazim da je dovoljno ako se tim čestitim ljudima, koji su svoje junaštvo djelima dokazali, činom iskazuje poštovanje, kao što to mi i činimo svojim prisustvom na ovim svetkovinama koje naša država priredjuje. Mislim takodjer da ne bi trebalo suditi o vrlinama tih ljudi samo po govoru jednog govornika, koji je možda manje ili više svojoj zadaći dorastao. Jer nije lako govorniku pogoditi pravi put pred teškoćom da slušaoce o istini uvjeri. Razborit slušaoc pomislit će možda, da ono što se besjedom kazuje, zaostaje za onim što bi on želio i znao kazati; nerazborit će pak mnogo štošta da čuje, ako to premašuje njegovu snagu, iz zavisti smatrati za pretjerano. Hvalu drugoga podnosi čovjek samo u toliko u koliko misli da je podoban učiniti ono što je čuo u pohvalu drugoga; sve što je preko toga, pobudjuje kod njega zavist. No, kad su naši stari našli da je pravo i lijepo u govoru iskazati pomen, moram se i ja potčiniti tom običaju i pokušat ću da u svojoj riječi budem što više izraz vaših misli i vaših osjećanja.

U osmoj knjizi Tukididove povijesti peloponeskih ratova nalazi se četrdeset i jedan govor istaknutih ljudi te epohe. Medju njima nalazi se i ovaj govor Periklov, što ga je on izrekao u slavu junaka palih u bitci na Samosu (441. godine prije Krista).

Počet ću najprije sa našim pretcima, jer i pravo je, a i red je, da se u ovakvoj prilici iskaže poštovanje najprije njihovoj uspomeni. Jer oni nikada nisu htjeli ovu zemlju zamijeniti drugom, te su je svojom hrabrošću kroz neprekidni niz borbi predali današnjem pokoljenju potpuno slobodnu. A, u koliko su oni vrijedni pohvale, u toliko su više i naši očevi. Jer oni su tekovinu, koju su preuzeli od predaka, sa velikim naporima učvrstili i vlast u njoj osigurali, te nama, sadašnjemu pokoljenju, predali. A mi, koji smo ovoga časa još u naponu svoje muževne snage, mi smo je još i uvećali i tako snabdjeli, da nam ni u ratu ni u miru tudje pomoći ne treba. O ratnim podvizima, kojima smo postigli osvajanja, kao i o borbama u kojima smo mi, ili naši oci, suzbijali navale Perzijanaca ili Helena, neću da govorim da ne bi ponavljao stvari koje su vam već poznate. Naprotiv, hoću prije nego što odam priznanje pokojnicima, da vam prikažem kakvim su radom naši stari došli do te veličine, na kakvim je državnim i moralnim načelima njihov uspjeh zasnovan. Nalazim, da je od naročite važnosti, u ovakvoj jednoj prilici, o tome govoriti, u toliko prije, što je od koristi da to čuje cijeli ovaj zbor, kako domaći tako i tudjinci koji su na njemu.

Mi imamo svoj ustav, koji nije ni po kojem drugom gradjen i prije može poslužiti drugima za ugled no što bi nama trebalo u tom pogledu na druge se ugledati. Mi imamo narodnu vladu (demokracija), jer uprava države ne leži na pojedincu, već na više njih. Svako u svojim privatnim poslovima ima, po zakonu, jednaka prava s drugim, dok u javnom životu, po ličnome ugledu, koji je znao steći, postiže časti samo radi svojih zasluga i odlikovanja u poslu, a ne zato što je član nekoga staleža. I siromahu, ako je podoban da koristi državi, ne smeta u tome pogledu njegov neugledni položaj. I kao što o javnim poslovima raspravljamo slobodno,

tako je isto i u svakidanjem privatnom druženju daleko od nas svako sumnjičenje. Ne ljutimo se mi na svoga susjeda ako što radi po svojoj miloj volji, niti mu ma kakvim znakom pokazujemo srdžbu našu, koja, ako i ne udi, ipak vrijedja. Ali, ako u svakidašnjem privatnom životu i nismo tjesnogrudni i strogi, ne dopuštamo u javnom životu, poglavito od moralnoga straha, da se krnje zakoni, te im se pokoravamo, naročito onima koji nas brane od nepravde i koji, ako i nisu napisani, ipak svakoga koji ih gazi, pred cijelim svijetom žigošu. A i za duh, da bi se od životnih napora oporavio, priredjujemo mnoga zadovoljstva godišnjim igrama i svečanostima, kaošto i u domaćem životu lijepim običajima i veseljem rastjerujemo tugu. Uz to još, pošto je naš grad velik, stiču se ovdje proizvodi iz čitavoga svijeta, te smo sretni da možemo dobra drugih naroda kao i proizvode svoje vlastite zemlje pribavljati i uživati ih.

Mi se, dalje, razlikujemo od naših suparnika i svojom ratnom spremom. Naš je grad svakom otvoren, mi nikad ne gonimo strance niti smetamo da tko nauči ili vidi nešto, što bi našem neprijatelju moglo koristiti. Mi se ne pouzdajemo toliko u razna umjetna sredstva i lukavstva, koliko u svoja vlastita djela i hrabrost. U odgoju mladeži nastoje drugi da napornim vježbama još u prvoj mladosti ovi postanu muževi; mi naprotiv, ako i živimo bez stroge stege, srljamo ipak odvažno u opasnosti, koje iziskuju svu našu snagu. Za to su najbolji dokaz Lakedemonci, koji na našu zemlju ne vojuju sami, već udruženi sa svima svojim saveznicima, dok mi sami navaljujemo na tudje zemlje, te neprijatelja ipak lako savladjujemo. S našom cjelokupnom silom nije se još nigda nijedan neprijatelj sukobio, jer dok naši brodovi na vodama vode brigu o nama, dotle mi na kopnu našu narodnu vojsku upućujemo na mnoge strane. Sukobi li se neprijatelj gdje mu drago s kojim dijelom naše bojne sile, pa pobijedi šaku ljudi, on se diči da je potukao svu našu vojsku; bude li pak pobijedjen, tvrdi da ga je nadvladala svakolika naša sila. Mi smo spremni da savladamo sve opasnosti prirodjenom nam hrabrošću, a ne onom koja se naporima i zakonima obrazuje, a od toga imamo bar tu korist, da ne moramo voditi brigu o nevoljama, koje nas očekuju. Ali, kad ustreba, mi ne zaostajemo srčanošću za onima, koje ta misao o pretstojećim nevoljama neprestano muči.

Ali ne samo u tome, već i u drugim stvarima zaslužuje naš grad da mu se divimo.

Mi volimo lijepo, ali ne rasipamo na to, obrazujemo duh, ali ga ne raznježavamo. Bogatstvo nam više služi kao sredstvo za rad, a ne da se njime hvastamo i ponosimo. Priznavati se siromašnim nije ni za koga sramota; veća je sramota ne otimati se siromaštvu radom. Isti ljudi vode brigu kod nas i o svojim domaćim i o javnim poslovima, pa i oni koji se bave poljodjeljstvom i trgovinom, nisu ipak strani državnim poslovima, jer u nas smatraju onoga koji se ne bavi državnim poslovima ne za skromnog, već za beskorisnog člana društva. Mi sami odlučujemo o našim prilikama, ili bar razmišljamo o njima, jer držimo da riječi nisu na uštrb djelima, već naprotiv, da je štetno ako se ne daš rječju uputiti prije no što pristupiš poslu. Jer, i to je naša naročita vrlina, kojom se odlikujemo od drugih: kod nas u svemu, što hoćemo da poduzmemo, s junačkim se pregnućem udružuje oprezno razmišljanje. Kod drugih, naprotiv, nepoznavanje opasnosti izaziva smjelost, a razmišljanje bojažljivost. Za najveće junake smatraju se s pravom oni, koji strahote kao i ugodnosti dobro poznaju, pa se ipak za to ne plaše opasnosti.

I plemenitošću srca svojega odvajamo se mi od mnogih i mnogih, jer ne primanjem dobročinstava, već

čineći dobročinstvo, stičemo prijatelje. Pouzdaniji je uvijek onaj prijatelj, koji drugome dobro čini, jer on postojanom blagonaklonošću prema onome koji je dobročinstvo primio, podržava kod ovoga dužnu zahvalnost; naprotiv onaj koga veže dobročinstvo manje je odan, uvjeren da neće steći zahvalnost vraćajući dobročinstvo, već da će se time samo odužiti. I tako mi jedni drugima iskazujemo dobročinstva bez ikakva straha, nemajući pred očima svoju korist, već pouzdajući se u to što smo slobodni ljudi.

Da sve u jedno saberem, da je naš grad obrazovalište cijele Grčke i svaki pojedini, kaošto se meni čini, po onome što mu se kod nas pruža, sposoban je da sve raznolike poslove radi s najvećom ljubavlju i umjetnošću. A da to sve nisu kićene riječi, već sušta istina, dokazuje moć našega grada, koju smo, eto, tim svojim osobinama dostigli. Jer on jedini izmedju današnjih gradova, kad god je okušao svoju snagu, pokazao je da nadmašuje ono, što se o njemu po čuvenju zna; on jedini ne daje neprijatelju, kad na nj navali, povoda da se ljuti ako ga ovakav protivnik nadvlada, ni pokorenome žaliti se da nedostojan njime vlada. Imamo živih dokaza i pouzdanih svjedočanstva, da smo svoju moć razvili, te će nam se i sadašnji naraštaji i potomstvo diviti — i ne treba nam da nas veliča, ni drugoga koga pjesnika koji svojim pjesmama doduše može za čas pridobiti, ali mu maštanje pred zbiljom mora brzo da potamni — jer smo mi svojom odvažnošću probili sebi put do svih mora i zemalja, postavljajući svuda vječne spomenike pobjede i poraza.

Za takav su eto grad ovi ovdje u junačkom boju poginuli, ne dajući da im ga tko otme, a i oni, koji su za njima ostali u životu, uvijek su i sada spremni da za ovaj grad podnesu sve napore i žrtve.

Zato sam ja baš i odužio toliko govor o našem gradu, da vas s jedne strane uvjerim, da se mi za sasvim

nešto drugo borimo no oni, koji nemaju to što mi imamo, a s druge strane da slavu junaka, kojima na grobu danas govorim, obasjam nepobitnim dokazima. I doista, ono što je u tome najznatnije, ja sam izložio, jer ono što sam ja kod našega grada veličao, ukras je što su mu ga pribavile vrline ovih i njima sličnih građana. jer, odista, malo je Helena za koje bi se, kao za ove ovdje, moglo reći, da riječ izgovorena u njihovu pohvalu ne premašuje djela njihova. Smrt je njihova dokaz muževne hrabrosti, bilo da su htjeli ili nisu htjeli dokazati. Ta i onima, koji inače ne vrijede mnogo, uzima se, kaošto je i pravedno, za dobro hrabrost dokazana u ratu za otadžbinu, jer junaštvom su svojim zatrli spomen manama svojim i općem su dobru više koristili no pojedincima naudili. Medju ovima ovdje, koji su poginuli, nema nijednoga koji bi više cijeneći uživanje bio razneženo bogatstvom; niti medju njima ima koga, koji je izbjegao opasnost nadajući se, da će oteti siromaštvu i možda se obogatiti. Osveta neprijatelju bila im je od svega milija i, pošto su oni opasnost smrti smatrali najljepšim pothvatom, htjeli su se baš tom opasnošću osvetiti neprijatelju. Neizvjestan su uspjeh ostavili nadi, a u borbi samoj, koja je očevidno zavisila od njih, pouzdali su se sami u sebe. I pošto su voljeli boriti se i podnijeti sve opasnosti, nego izmaći i spasiti se, izbjegli su da im potomstvo smije ma kakav prijekor učiniti. I tako su ovi ovdje pali kao junaci dostojni svoje otadžbine. Oni, koji su ostali u životu mogu, istina, željeti da ih ova sudbina mimoidje, ali zato neka i oni smatraju za svoju dužnost da se protiv neprijatelja junački bore. No vrijednost hrabrosti u boju protiv neprijatelja, o čemu bi se kao što znate, dalo mnogo govoriti, nemojte cijeniti samo po govorima govornika, već valja da moć otadžbine sudite po tome, kakova vam se ona uistinu pokazuje, te da se time za ljubav prema njoj oduševljavate. Pa ako vam se njena moć pričini

velika, onda uvijek možete sami sebi reći: Sve ovo stekli su nam čestiti junaci, koji su poznavali svoju dužnost, te ih je u boj vodilo poštenje, i koji, ako im gdjekad koji pothvat i nije pošao za rukom, nisu stoga uskraćivali otadžbini svoje snage, već su njoj, koliko je do njih stajalo, najljepšu žrtvu prinosili. Žrtvujući u službi otadžbini svoj život, sticali su oni svaki za se slavu koja ne propada, i najljepši grob; ne ovaj u kome počivaju, već onaj drugi gdje im slava u svakoj prilici, gdje se zbori ili tvori, živi u vječnoj uspomeni. Jer slavnim je ljudima grob cio svijet, a uspomena na njih nije sačuvana samo natpisom na spomeniku u njihovoj rodjenoj zemlji, već im ona živi i u tudjim zemljama, ma i ne bila napisana; živi u uspomenama ljudi više, no u podignutim spomenicama. Na njih se dakle ugledajte i vjerujte da je sreća u slobodi, a sloboda u hrabrosti, te se nemojte plašiti ratnih opasnosti, jer oni koji kukavno žive i bez nade u vedriju budućnost, nemaju više razloga gubiti glave od onih koji, ako požive duže u opasnosti su, da im se sreća okrene u nesreću, a ako im se to dogodi, najviše mogu da izgube. Čovjeka, koji ima ponosa, više će peći i sama pomisao da se kukavičlukom osramotio pred svijetom, nego li smrt bez bola podnesena za domovinu u junačkome boju i padanju.

Stoga ni vas roditelje poginulih, koji ste ožalošćeni, ja neću žaliti već radije tješiti. Ta vi znate, kako je njihov život bio pun promjena i da su samo oni sretni, koje stigne takova slavna smrt kao ove pokojnike, ili tako dična žalost kao što je vaša, i samo su oni sretni kojima je bilo dosudjeno da svoj vijek i sretno prožive i sretno svrše. Znam, da vas je teško uvjeriti o tome poslije ovako teških gubitaka, jer će vam uvijek biti teško, kad vidite kako drugi uživaju sreću, kojoj ste se i vi negda radovali. Nije žalost izgubiti dobro, koje nisi nikad ni uživao, već izgubiti ono dobro, na koje si se već navikao. Pa ipak, nada da će prirasti novi naraštaji,

treba da tješi one koji su u godinama da mogu imati od srca poroda, jer novorodjenčad će učiniti, da će mnogi u porodici pregorjeti one kojih više nema, a država će imati dvojaku korist; neće joj nedostati gradjana, te će biti i sigurnija. Jer nije moguće, da se netko sa istim pravom, ravnopravno, savjetuje s drugima o općem dobru, ako pritom jednako, kao i drugi, ne stavlja na kocku svoju djecu. Vi pak, koji ste prevalili mnoge godine, smatrajte za dobitak duži dio svoga vijeka, što ste ga u sreći provodili; pomislite, da će ostatak biti kratak i u tuzi svojoj tješite se slavom ovih pokojnika. Jer poštenje jedino nikada ne stari, i kad netko ostari i oslabi ne veseli ga, kako neki misle, sticanje blaga, već poštovanje koje uživa.

A vas, sinove i braću poginulih junaka, koji ste ovdje, vidim da čeka teška borba. Jer koga nema medju živima, toga obično svatko hvali; vi pak, ma kako hrabri bili, nećete postići da vas stave u isti red s ovima, već će vas uvijek staviti iza njih. Živi nerado gledaju takmičenje i samo ono blagonaklono i bez zavisti priznaju, što im nije na putu.

Ako mi ipak valja još koju riječ reći o vrlini žena, koje će odsad provoditi svoj vijek kao udovice, onda ću sve što imam reći, sabrati u ovu kratku utjehu: Bit će vam velika slava, ako ostanete vjerne zadatku, što vam ga je priroda odredila, te ako muškarci što manje govore o vama, bilo da vas hvale ili kude.

I tako sam ja, kao što to običaji iziskuju, spomenuo u svome govoru ono, što sam držao uputnim da iznesem; našim je pokojnicima iskazana počast i njihovu će djecu odsada, pa sve dok odrastu, hraniti država o svom trošku. Time namijenjuje ona ne samo ovim pokojnicima, nego i onima koji iza njih ostaju, koristan pobjednički vijenac kao nagradu; jer, gdje hrabrost čeka najveća nagrada, ondje se i radjaju najvrsniji ljudi.

DEMOSTEN
383—322 pr. Kr.

Treća Filipika

Atenjani!

Gotovo u svakoj skupštini govori se mnogo o nepravdama što ih Filip, otkako je mir zaključio, čini ne samo vama, već i ostalim Helenima, i svi kažu — iako to ne izvršuju, da treba govoriti i raditi na tome, kako bi on prestao biti ohol i kako bi kažnjen bio. Ja već vidim, da se naš položaj toliko pogoršao i da je toliko izgubljeno, da se bojim nije li to istina iako je to žalosno reći. Ta da su se svi govornici zakleli da predlažu, a vi da zaključujete ono uslijed čega će naš položaj sve jadniji postati, mislim, ipak ne bi mogao biti gori nego što je sad. Mnogo je štošta, dabome, tome krivo i nije s jednoga ili dva uzroka do toga došlo. Budete li dobro ispitivali, uvidjet ćete, da su najviše krivi oni, koji više vole ugadjati mnoštvu, no predlagati ono što je najbolje. Od ovih, Atenjani, jedni se, čuvajući svoj sjajni položaj i svoj utjecaj, ništa za budućnost ne brinu, a drugi optužujući i ocrnjujući one, kojima je do općeg dobra stalo, ništa drugo ne čine već dovode državu u položaj da sama sebe kazni, baveći se samo oko toga, a Filipu daju mogućnosti da govori i radi štogod mu je volja. Na takovo državništvo vi ste navikli, ali je ono ujedno i uzrok nesreći.

Ja vas, Atenjani, molim da se ne ljutite na mene ako istinu slobodno izrečem. Jer, pomislite ovo: vi držite da sloboda govora treba da je svima u državi tako opća, da je i strancima i robovima dajete, te čovjek kod vas može vidjeti, kako sluge s većom slobodom govore ono što hoće, nego gradjani u drugim nekojim gradovima; a tu ste slobodu iz vaših vijeća sasvim izagnali.

Otuda je i došlo do toga da rado slušate, samo kad vam se u skupštini ugodja i laska, što je državne interese i dovelo do krajnjih opasnosti. Ako vi to i sada želite, ja onda nemam šta da vam govorim, a ako ste voljni čuti bez laskanja šta je po vas korisno, ja sam spreman da govorim. Jer iako naše stvari vrlo loše stoje, iako je mnogo izgubljeno, ipak je moguće sve to još popraviti, ako ste samo voljni da vršite svoju dužnost. Izgleda možda čudnovato što ću vam reći, ali je istina: ono što je najgore u našoj prošlosti, to je za budućnost najbolje. Pa šta je to? Stvari vaše stoga loše stoje, što vi ni u malome ni u velikome ništa ne činite od onoga, što bi trebalo da činite; jer, da ste činili sve, što je trebalo, a stanje ipak ostalo loše, ne bi više bilo nade da se može poboljšati. Filip je dakle pobijedio vaše lakoumlje i vašu nemarnost, ali nije pobijedio državu vašu; vi niste podlegli, šta više, ni pomakli se niste.

Kad bismo dakle svi bili složni u tome, da Filip s gradom našim vodi rat i da ruši mir, ne bi onaj, koji ovdje govori, imao što drugo izlagati i savjetovati, nego to: kako ćemo se najpouzdanije i najlakše braniti od njega. No ima ih medju vama i takovih, koji — iako Filip zauzima gradove iako je naše zemlje zaposjeo iako čini velike nepravde — ipak mirno slušaju, kako se u skupštinama podmećuje pojedincima da huškaju na rat. Stoga treba biti oprezan te ići pravim putem jer se valja bojati, da na onoga, koji predloži i preporuči kako ćemo se braniti, ne padne krivica da je huškao na rat. Stoga ja prije svega i postavljam pitanje o tome: da li je u našoj vlasti vijećanje o tome, hoćemo li mirovati ili ratovati? Ako državi, da odatle počnem, stoji do volje da miruje iako je to u našoj vlasti, ja prvi od svoje strane izjavljujem da treba mirovati i pozivam onoga, koji je toga mišljenja, da podnese o tome predlog i o izvršenju njegovom se brine. Ali, ako ona druga strana, imajući u rukama oružje i silnu

vojsku, riječ »mir«: jednako ističe, a u stvari ratuje, što drugo preostaje, nego oduprijeti se? Hoćete li dakle i vi da govorite o miru kao onaj; ako hoćete, ja protiv toga ništa nemam. Ali mislim, da nije razuman onaj, tko smatra za mir stanje, koje će našem neprijatelju dati mogućnosti da nam sve zemlje zaposjedne, jer on govori o miru koji vi držite prema njemu, ali ne i on prema vama. To je, vidite, ono što Filip kupuje za blago koje troši kod nas; on protiv vas ratuje, a vi protiv njega ne.

Ako ćemo dotle čekati, dok on ne prizna da s nama vojuje, onda smo mi najlakoumniji ljudi na svijetu. Ako ćemo suditi po onome, kako je s ostalima postupao, neće on to izustiti ni onda, kada već podje na Atenu i Pirej. Tako je on Olinčanima, kad je bio još samo četrdeset stadija od njihovog grada, poručio: ili oni iz Olinta, ili on iz Makedonije. Sve dotle kad bi se tko na njegove namjere potužio, on bi se ljutio i slao bi poslanike da ga opravdaju. Tako je Fokidjanima, kao svojim saveznicima, lično išao i poslanici fokidski pratili ga na tome putu, a kod nas se tada vrlo mnogo prepirahu da taj njegov dolazak neće biti koristan Tebancima. Isto je tako nedavno zauzeo Feru, ušavši u Tesaliju kao prijatelj i saveznik i konačno nesretnim Orejcima, izjavivši, da im je poslao vojnike iz prijateljstva, da ih čuvaju, jer je čuo da pate od domaćeg razdora, a dužnost je saveznika i pravih prijatelja, da im se u takvim prilikama nadju. I sad on voli da se služi lukavstvom, a ne silom protiv onih koji bi se branili, mislite li vi, da će vam on rat objaviti sve dotle, dok se vi svojevoljno dajete varati? To nije moguće. Kada se vi, kojima se nepravda čini, na njega ne tužite, već se izmedju sebe optužujete, on bi bio najveća luda na svijetu, kad bi vašoj medjusobnoj svadji i razdoru učinio kraj, pa omogućio, da se sve to protiv njega okrene, čime bi svojim najamnicima oduzeo predmet za govore, kojima vas

od dužnosti odvraćaju, kazujući vam, da oni ne ratuju protiv vašega grada. No ima li, tako vam Zeusa, ikoga tko bi pri zdravom razumu, prije po riječima no po djelima sudio: da li netko s njim u miru živi ili ratuje? Nema toga! A Filip je odmah s početka, tek što je mir zaključen, i dok još ne bijahu poslani u Herzones oni koji su sad tamo, zauzeo Serion i Doriskos, a vojnike, koje je vaš vojskovodja postavio, otjerao iz tvrdjave Seriona i sa Svetoga Brda. A onaj koji tako čini, šta radi? Ta on se zakleo na mir! I neka nitko ne reče: pa šta je to? ili: šta se to našeg grada tiče? Da li su to malenkosti i da li se to vas tiče ili ne, drugo je pitanje; ali kad netko ono, što je sveto i pravedno, pa bila to beznačajna ili velika stvar, pogazi, to je od jednake važnosti. Pa sad, kad on u Herzones — koji su priznali za vaš i kralj perzijski i svi Heleni — šalje najamnike i nama pismeno javlja da nam time pomaže, šta onda on čini? Pa ipak se veli, da on ne ratuje. Ali ja ne samo što ne priznajem da mir prema vama ne drži onaj koji tako radi, već šta više tvrdim, da on svojim napadajem na Megaru, postavljanjem tirana na Eubeji, sadašnjim svojim ulaskom u Traciju, spletkarenjem u Peloponezu i time što sve štogod radi, radi s vojskom — tvrdim da on gazi mir i ratuje s vama, osim ako ćete reći, da i oni, koji namještaju opsadne sprave, miruju sve dotle, dok ih uza zidove ne prislone. No to vi nećete reći. Jer onaj, koji sve radi i udešava, da bi mu ja pao u šake, taj ratuje samnom, pa makar se još ne bacio kamenom i ne odapeo još strijele na mene. U čemu dakle leži opasnost za vas da se štogod ne dogodi? U tome, što je Helespont otpao, što je onaj koji s vama ratuje postao gospodarem Megare i Eubeje i što su Peloponežani uz njega pristali. Može li se dakle reći, da živi u miru s vama onaj, koji vrši takove pripreme protiv vašega grada? Nikako, i ja računam ratno stanje od onoga dana, kad je on Fokidjane satro. A vi, velim vam, pa-

metno ćete učiniti, ako se tome oduprete, jer ako propustite, nećete to moći ni onda učiniti kada budete htjeli. Da, Atenjani, u toliko se ja razlikujem od ostalih vaših savjetnika, što mislim da se više ne treba obazirati na Herzones, ni na Bizant, koga inače treba pomagati i braniti, već da se morate zabrinuti o svima Helenima, jer su u velikoj opasnosti. Reći ću vam i zašto sam zabrinut za tok stvari, te ako dobro sudim da moje razloge usvojite i bar za vas same se pobrinete, ako nećete za druge; a ako vam se učini da nerazumno govorim i da sam zaslijepljen, da se ne obazirate na mene kao na lakoumna čovjeka, ni sada ni ikada više. Preći ću preko toga, što je Filip, nekoć tako malen, postao velik i silan, i preko toga da Heleni medju sobom nepovjerljivo i nesložno žive. Preći ću i preko toga, što je mnogo čudnije da se Filip ni iz čega podigao, tolike zemlje osvojio i još osvaja. Ali ja vidim, da je sav svijet, a vi medju prvima, ustupio njemu ono, zbog čega su u cijeloj prošlosti vodjeni svi grčki ratovi. A šta je to? Eto, to, da on može činiti štogod hoće, da jednog po jednog Helena slabi i plijeni, a njihove gradove napada i osvaja. A vi bijaste sedamdeset i tri godine Helenima na čelu, Lakedemonci dvadeset i devet godina, a i Tebanci su imali neku moć u posljednje vrijeme, nakon bitke kod Leuktre; pa ipak ni vama, Atenjanima, ni Tebancima, ni Lakedemoncima nije nikad bilo od Helena dopušteno da činite ono, što bi htjeli. Naprotiv, kada bi izgledalo da vi, ili šta više, i ondašnji Atenjani nepravedno postupaju s drugima, svi su se slagali, pa i oni koji nisu imali ništa da se požale, da im valja vojevati zajedno s onima koji su uvrijedjeni. Kada su zatim Lakedemonci stali na čelo, došavši poslije vas do te prevlasti, te se počeše širiti i obarati ono, što postoji, ustadoše na oružje protiv njih svi, pa i oni koij nisu imali šta da požale. Ali čemu da druge spominjemo? Ta mi sami i Lakedemonci, koji ne bi imali šta da navedemo u čemu smo jedan od drugoga vrijedjani, mišljasmo uvijek da nam valja ratovati čim bi vidjeli, da se drugima čini nepravda. Pa opet, Atenjani, sve što su Lakedemonci za trideset, a naši stari za sedamdeset godina pogriješili iznosi manje nepravde, no što ih je Filip počinio za ovih jedva trinaest godina kako se pojavio; šta više, ne iznosi ni peti dio tih nepravda. Neću ni da spominjem Olint, Metonu, Apoloniju i trideset i dva grada u Traciji, koje je on tako neštedimice porušio, da onaj, koji tamo dodje, ne može lako reći da se u njima ikad i živjelo. Isto tako šutnjom prelazim, kako je toliki narod u Fokidi satrven. A kako je sa Tesalcima? Nije li njihove ustanove ukinuo i gradove zauzeo i ponamještao tetrarhe da bi mu oni robovali, ne samo po gradovima nego i po selima? I gradovi na Eubeji, zar nemaju već tirane i to gradovi na otoku Tebe i Atene? Ne piše li on otvoreno u svojim pismima: »Ja držim mir sa svima onima, koji hoće da me slušaju«. I on to ne piše samo, već i djelom izvršuje; on napada na Helespont, prije je išao na Ambrakije, ima u rukama Elidu, taj znameniti grad u Peloponezu, nedavno je radio o glavi Megari. Niti je Helada, niti sva zemlja barbarska dovoljna za njegovu grabežljivost. I mi svi Heleni to vidimo i čujemo i opet radi toga ne šaljemo jedni drugome poslanike, niti se uzrujavamo, već tako zlo stojimo i tako smo na pojedine gradove pocijepani, da sve do današnjega dana mi nismo kadri ništa učiniti niti što od onoga što je korisno, niti što od onoga što je potrebno. Mi niti smo kadri zajedno ustati, niti učiniti kakav savez za medjusobnu pomoć i prijateljstvo, već gledamo kako se taj čovjek sve više i više sili i svaki, kao što se bar meni čini, smatra za dobitak onaj čas, u koji drugi tkogod propadne, a ne brine se i ne radi na tome, da se Helada spasi i ne misleći na to, da periodična groznica ili kakovo drugo zlo spopada i onoga koji misli da je od zla daleko udaljen. Takodjer

i to znate: štogod su Heleni trpjeli od Lakedemonaca ili od nas, to su bar nepravde, koje su im činili pravi sinovi Helade i, to je svatko shvaćao, kao kad u kakvoj bogatoj kući pravi sin nečim lijepo i valjano ne upravlja, te zaslužuje ukor i prigovor u tom pogledu, ali se zato opet ne može reći, da je on to radio kao stranac, ili kao onaj koji nije sunasljednik. A kad i kakav rob ili kopilan kakav upropaštavao ili rasipao ono što mu ne pripada, koliko bi to u svačijim očima bilo strašnije i dostojnije gnjeva! A prema Filipu i njegovim djelima ne ponašaju se tako, ma da on ne samo što nije Helen, niti što srodan sa Helenima, već nije ni barbarin iz takove zemlje, koju možeš bez zazora spomenuti, već kuga makedonska, odakle prije nisi mogao dobiti ni valjana roba.

I koliko on još tjera do krajnosti u svojoj obijesti? Zar on, pored toga što je gradove porušio, ne priredjuje Ptijske noći, tu opću helensku svetkovinu, i ako im sam neprisustvuje; ne šalje li tamo svoje robove da upravljaju svetkovinom? Nije li on gospodar Termopila i puteva koji vode u Heladu i ne drži li on ta mjesta stražama i najamnicima? A nije li njegovo i prvenstvo pri pitanju delfijskog proročišta, pošto je nas i Tesalce i Dorane i ostale Amfiktionce istisnuo iz toga prava, koje ni svi Heleni ne uživaju? Ne propisuje li on Tesalcima kako da upravljaju sobom? Ne šalje li on jedne najamnike u Portmos da rastjeraju demokratsku stranku Eritrenaca, druge opet najamnike u Oreos, da Filistila nametne za tiranina? I to sve vide Heleni, pa ipak trpe, i, meni se čini, gledaju kao kad grad pada pa svaki brine da ostane lično poštedjen, a nitko ne misli kako zlu da na put stane. I ne samo što ne ustaje protiv nasilja koje on čini Heladi, već se ne brani ni protiv nepravda koje lično od njega trpi. Tu prestaje već sve. Nije li on napao na korintske gradove Ambrakiju i Leukadu? Nije li se on zakleo, da će grad Naupaktos, koji pripada Ahejcima, predati Etolcima? Nije tinjane, svoje saveznike? Nije li u njegovim rukama — li Tebancima oduzeo Ehinos? I ne ide li sad na Bizanda ne spominjem ostalo — Kardija, naš najveći grad u Herzonesu? I sve to mi podnosimo, pa ipak oklijevamo i stojimo skrštenih ruku i gledamo na susjede, zadahnuti nepovjerenjem jedni prema drugima, a samo ne prema onome, koji nam svima čini nepravde. I, kad on sa svima tako bezobzirno postupa, šta mislite, šta će tek raditi kad pojedince, jednom pa drugom postane gospodar?

A šta je uzrok svemu tome? Bez osnove i opravdana uzroka niti Heleni bijahu nekad spremni za slobodu, niti su sad spremni za ropstvo. Bilo je nekada, Atenjani, u srcima mnogih nečega, čega sada nema; nečega, što je i perzijsko bogatstvo savladalo i Heladi sačuvalo slobodu, a što se ne pobjedjivaše ni u jednoj bitci, bilo na moru, bilo na kopnu — a sad je to iščezlo i zato se sve uništilo i poremetilo. A šta je to, što je bilo nekad? Bila je to mržnja sviju prema onima, koji bi novac primili od onoga, tko hoće da zavlada Heladom ili da je satre, i najveća sramota bi stigla onog, za koga bi se dokazalo da je podmićen i još bi najvećom kaznom bio kažnjen. I bilo je nemoguće tada kupiti od govornika ili vojskovodja niti zgodne prilike za rad, koju sreća često puta nudi nemarnima protiv opreznog, niti medjusobnu slogu niti nepovjerenje protiv tirana i barbara, niti ma šta drugo. A sad je sve to kao na sajmu rasprodano i mjesto toga ostalo nam je ono, zbog čega je Helada oboljela i propala. A šta je to? To je zavist, ako je tko što dobio; podsmjeh, kad taj to prizna; mržnja, kad tkogod to osudi i sve drugo, što je posljedica podmićivanja. Jer, iako sad imamo ladja, imamo ljudi i novaca, i druge spreme, po kojoj se snaga države cijeni, i to u mnogo znatnijoj mjeri, no što smo imali

prije, ipak je sve to neupotrebljivo, ništavo i nekorisno, zbog onih koji se podmićuju.

Da je tako, vidite i sami, niti je potrebno da vam to dokazujem. Ali hoću da vam dokažem, da je u predjašnjem vremenu bilo drukčije, i to ne svojim riječima već napisanim riječima vaših predja, i to riječima koje su oni urezali u jedan stup i postavili na Akropolu. »Artinije«, stoji tamo zapisano, »sin Pitonaksov iz Zeleje, bespravan je neprijatelj naroda atenskog i saveznika mu, i on i njegovo pleme«. Zatim je zabilježen i uzrok, sa kojega je prokazan: »što je zlato perzijsko donio u Peloponez«. Tako glasi natpis. Rasudite sad sami, kakova bijaše svijest i kakovo dostojanstvo kod Atenjana, koji su tako postupali? Oni nekoga Zelejanina, podanika kralja perzijskoga (jer je Zeleja u Aziji), zbog toga što je, služeći svoga gospodara, donio zlato u Peloponez a ne u Atenu, proglasiše kao neprijatelja svoga i svojih saveznika, njega i njegovo pleme označiše za bespravne. A bespravan ne znači ono, što se obično pod bespravnošću razumije — jer šta bi jednom Zelejaninu bilo do toga, što će biti lišen atenskog prava? — već u zakonima o ubojstvu piše za one, kojima nije dopušteno tužbu zbog ubistva podići: »i kao bespravan neka umre«. To znači, da je nevin čovjek, koji takovoga ubije. Oni dakle mišljahu, da im se treba brinuti za spas sviju Helena, jer da nisu tako mislili, ne bi ih se ticalo da li tkogod ovog ili onog u Peloponezu kupuje ili podmićuje. Tako su nekad rezanjem imena u stupove kažnjavali one, koje bi primijetili da podmićuju druge. Stoga, dabome, bijaše Helenstvo barbaru strašno, a ne barbari Helenima. Ali danas nije tako, jer vi ne postupate tako ni u sličnim, ni u drugim kojim prilikama, a kako postupate nije potrebno da vam kažem, jer znate i sami. A i ne treba kriviti samo vas, jer možda ni ostali Heleni nisu bolji od vas. Eto, to je jedan razlog više, da u današnje vrijeme treba

ozbiljno razmisliti i dati dobar savjet. A hoćete li da vam kažem kakav savjet i nećete li se ljutiti ?

Nepromišljeno je to od onih, koji vas svojim govorima tješe, da Filip još nije tako silan kaošto bijahu Lakedemonci, koji svuda i na kopnu i na moru vladahu, koji su perzijskog kralja za saveznika imali i koji nigdje nisu naišli na otpor, pa ipak im je naš grad odolio i nije postao njihovim plijenom. Iako je sve u svijetu učinilo golem napredak, iako današnje prilike nisu ni nalik na nekadanje, ipak držim, da se ništa nije toliko promijenilo i napredovalo kao ratništvo. Prije svega su Lakedemonci, kao i ostali Heleni, u zgodno doba godine sa oklopnicima i gradjanskom vojskom po četiri pet mjeseci upadali u zemlju svojih neprijatelja i pustošili je, a zatim se opet kući vraćali. Tako su oni radili po starinski, ali više još prema dostojanstvu države, jer nitko ništa nije tada za novac kupovao, a rat je bio zakonit i javan. A sad eto, izdajice su gotovo sve upropastile i ništa se više vojnom silom niti bitkom ne rješava. A znate i to, da Filip ne prodire kuda hoće time, što vodi falange oklopnika, već time što vodi vojnike lako naoružane, konjanike, strijelce, najamnike — dakle stoga, što takovu vojsku sa sobom vodi. Pa još da uz to upadne tamo, gdje su medju sobom nesložni i gdje nitko zbog medjusobnog nepovjerenja ne izlazi na bojište u obranu svoje države, namješta on svoje sprave i počinje opsadu. A ne treba ni spomenuti još i to, da u njega nema razlike izmedju ljeta i zime, niti izuzetnoga godišnjega doba, koje bi on propustio. To treba dobro znati i imati na umu te ne dozvoliti, da se rat vodi u zemlji, niti strmoglavce srljati u propast, uzimajući sebi za primjer ludost tadanjeg rata protiv Lakedemonaca, već treba za vremena osigurati se dobrom politikom i ratnom spremom, pazeći na to, da se neprijatelj ne makne od kuće i izbjegavati u svakom slučaju s njim otvorenu bitku. Jer za takovo

ratovanje mi Atenjani raspolažemo mnogo zgodnijim uslovima, kaošto je na primjer prirodni položaj neprijateljske zemlje, koju je moguće na mnogim mjestima plijeniti i pustošiti, kao i mnoge druge okolnosti kojima nema broja. Ali, za otvorenu bitku on je spremniji od nas.

No, nije dosta samo uvidjati sve ovo i neprijatelju se ratom oduprijeti, već treba i svom dušom i srcem mrziti one, koji ga pred vama zastupaju jer, imajte na umu, da nije moguće vanjskog neprijatelja svladati prije no što kaznite one, koji mu ovdje u gradu idu na ruku. Ali, tako mi Zeusa, vi to niste kadri učiniti, jer ste u ludosti ili bezumlju — često mi pada na um bojazan, da kakav zao duh ne progoni našu državu — dotle dotjerali, da zarad pogrdne, zavisti, podsmijeha, ili sa kakvog drugog uzroka potstičete na govor najmljene ljude, od kojih neki i ne poriču da su to, te se smijete kad oni ovog ili onog ruže. I to, ma da se dešava, u stvari ipak nije tako strašno kao okolnost, što ste tim ljudima dozvolili da sa više utjecaja učestvuju u državnoj upravi no oni, koji brane vaše interese. Eto, dakle, pogledajte, koliko nesreće donosi to, što takove ljude slušate. Navest ću djela, koja svi znate.

U Olintu, od onih koji su sudjelovali u javnim poslovima, jedni bijahu za Filipa i u svemu ga potpomagahu, a drugi za dobru gradjansku stvar i za to, da gradjani ne postanu robovi. Pa tko od ovih upropasti domovinu, ili još bolje, tko izdade konjanike, poslije kojega izdajstva Olint propade? Oni, što s Filipom držahu i koji, dok je još grad njihov bio, branioce dobre stvari dotle opadahu i ocrnjavahu, dok se narod olintski ne dade zavesti da i samoga Apolonida izagna.

No nije to jedini slučaj, koji je iz istoga zla proizišao, već se to dešava i u Eritreji. Kada se narod oslobodio Plutarha i njegovih najamnika, te taj grad zajedno s Portnom u svojim rukama imao, jedni vukoše na vašu

stranu, a drugi na Filipovu. Pa, pošto su jadni i nesretni Eritrejci ove druge više slušali, dadnu se naposljetku nagovoriti da otjeraju one, koji su njihove interese branili. I njihov saveznik i prijatelj Filip posla im odmah Hiponika i tisuću najamnika, poruši zidove Portma i namjesti tri tiranina, Hiparha, Automedona i Kliparha, pa zatim, kada su dva puta pokušali da se oslobode, istjera ih iz zemlje.

Ali zašto sve to nabrajati. Ta eno u Oreju, radili su za Filipa Filistid i Menip i Sokrat i Toas i Agapej, koji sad grad imaju u svojim rukama, a neki Eufrej, koji je jednom i ovdje kod nas živio, radio je da Orejci budu slobodni i ničiji robovi. Kako je narod ovoga Eufreja kinjio i grdio, moglo bi se mnogo pričati. Jednu godinu prije osvojenja grada, tuži on Filistida i njegove drugove zbog izdaje, pošto bijaše primijetio šta rade. Skupe se na to mnogi ljudi, koji su onako plesali kako je Filip svirao, te odvedu Eufreja u zatvor kao buntovnika. To je gledao narod orejski i mjesto da ovome pomogne, a one da izbije, nije se na njih ljutio, već govoraše da Eufrej to i zaslužuje i još se radovaše tome. Poslije su ovi mogli raditi što su htjeli, da grad bude što prije osvojen, a ako bi tko što i primijetio, šutio bi i oborio glavu, jer je znao šta je snašlo Eufreja. Tako zlo stajaše i nitko ni riječi nije smio pisnuti, sve dok se naoružani neprijatelji ne stvoriše pred gradskim zidinama. I dok su se jedni branili, drugi su i dalje služili izdajstvu. A kad grad pade, sramno i ružno, zavladaše njime izdajice kao tirani, te počeše proganjati i ubijati čak i one koji su ih jednom branili i bili spremni da ubiju zbog njih Eufreja, a taj Eufrej zada sam sebi smrt, dokazavši tako djelom, da je bez ikakove svoje koristi ustao za gradjane, a protiv Filipa.

Pa šta je uzrok, pitat ćete se možda vi, da su i Olinćani i Eritrejci i Orejci radije slušali one, koji su govorili za Filipa, nego one koji su govorili u njihovu korist?

Ono isto, što i kod nas; oni koji za dobru stvar govore, ne mogu i pored najbolje volje što ugodno reći, jer se moraju obazirati na to, kako da se stvari pomogne, a ovi drugi, naprotiv, baš time što laskaju i gledaju samo da se dopadnu, rade za Filipa. Oni prvi zahtijevaju novčanih žrtava, a ovi drugi govore da ništa ne treba. Oni prvi zahtjevaju da se vojuje, ne vjerujući nikome, a ovi drugi savjetuju da treba mirovati sve dotle, dok se ne padne u mrežu. Isto tako postupalo se i u svima drugim stvarima. Jedni govorahu ono čime će se umiliti, a drugi ono, što vodi spasenju. Naposljetku, vrlo mnogi su im odobravali ne samo zato, što im se ugadjalo ili zbog neznanja, već i stoga, što su u malodušnosti uglavnom podlegli. Tako mi Zeusa i Apolona, toga se ja i bojim, da vam se ne desi, ako budete dugo premišljali; da ne dodjete i vi do tog uvjerenja, da se ništa više ne može učiniti. Ne, ne došlo, Atenjani, nikad dotle! Bolje je tada hiljadu puta umrijeti nego, udvarajući Filipu, žrtvovati ljude koji u vašu korist govore. Jest, lijepu su nagradu dobili Orejci što su Filipovim prijateljima povjerovali, a Eufreja iznevjerili. Lijepu je nagradu dobio narod u Eufreji, što je vaše poslanike odagnao, a predao se Klitarhu. Robuju pod bičem i na mukama krvničkim. Lijepo je Olinćane nagradio, što su za vodju svojoj konjici izabrali Lastena, a Apolonida prognali. Ludost je to uobraziti da, ma što bilo, nikakovu nesreću nećete pretrpjeti, ma vam se i naopako savjetovalo i ništa ne činilo što treba, već samo podleglo savjetu onih, koji govore za neprijatelja. A sramno je, znajte, i to reći kasnije, kad se već nesreća dogodi: »E, tko bi mislio, da će se to dogoditi? Tako mi Zeusa, trebalo je to i to učiniti, a to ne činiti!« Mnogo bi šta imali sada Olinćani reći, što bi ih od propasti sačuvalo, da su to onda unapred znali; mnogo Orejci, mnogo Fokidjani i mnogo svi oni, koji su propali. Ali, što im to pomaže? Doklegod se ladja, bilo velika ili mala, drži još na vodi,

dotle treba i ladjar i kormilar, i svaki drugi bez razlike, da živo radi i pazi da je nitko ni hotimice ni nehotice ne iskrene; jer kad potone, onda je uzaludan svaki trud. Tako, dakle, i mi Atenjani, dok još postojimo, dok još imamo najveći grad i najljepši glas, zapitat će možda rado netko što tu sjedi: šta da se radi? Ja ću to, tako mi Zeusa, reći i iznijeti vam prijedlog, koji bi kao svoju odluku mogli izreći. Prije svega predlažem, da se sami branimo pošto prethodno nabavimo ladje, novaca i vojnika jer, baš ako svi ostali i pristanu na ropstvo, mi treba da se borimo za slobodu. Kada sve to, što rekoh, spremimo i to na očigled Helenima, onda tek pozovimo ostale i pošaljimo poslanike na sve strane, u Peloponez, na Rodos, na Hios perzijskom kralju, jer i za njega je korisno da ne dopusti, da ovaj čovjek sve pokori. Poslanici će ih naši obavijestiti te bismo u njima, ako ih sklonimo, imali saveznike koji će, ako ustreba, dijeliti s nama i opasnosti i troškove, a ako ne ustreba, mi bismo bar dobili vremena za rad. Jer, pošto je rat protiv jednog čovjeka, a ne protiv sile neke uredjene države, sve to nije bez koristi, kao što nije bez koristi ni ono nedavno poslanstvo po Peloponezu i optužbe, s kojima smo ja i onaj čestiti Poliekut i Hegesip i ostali poslanici zaredali svuda te uspjeli, da je Filip zastao i nije ni na Ambrikiju išao, ni na Peloponez krenuo. No ni ja ne mislim, da možemo druge pozivati, ako sami nećemo ništa da činimo što je potrebno; ludo bi bilo da netko govori i da se brine za tudje dobro, a svoje da zanemaruje; da nekog drugog budućnošću plaši, a sam se za svoju sadašnjost ne brine. Tako, ja ne savjetujem samo, već velim: da treba onima u Herzones poslati novaca i ostalo im učiniti što zahtijevaju; da nam se samima valja naoružati, a i ostale Helene sakupljati, upućivati, opominjati. To dolikuje državi, koja ima toliki ugled, koliki je u vaše države. Ako li mislite, da će Heladu spasiti Halkidjani ili Megarani, a vi da ćete iz-

bjeći tegobe, ljuto se varate. Ta oni su zadovoljni, ako svaki sebe spasi. Sami ste dužni to učiniti, vama su vaši stari taj dar stekli i u mnogim i velikim opasnostima ostavili. Ali ako svatko bude sjedio, radeći ono što hoće, na što ima volju ili gledajući, a ne radeći, prvo i prvo teško ćemo naći one, koji će raditi, a drugo, bojim se da jednom ne budemo prisiljeni raditi ono, što ne želimo.

Eto, to ja savjetujem, to predlažem i, bude li tako, mislim da se naš položaj može popraviti, neka to učini. I od ovoga što bolje reći i savjetovati, neka to učini. I štogod budete vi odlučili, neka izidje na dobro, o svekoliki bogovi!

Filip makedonski, koji je lukavom politikom zadobio novcem u Ateni veći broj prijatelja, našao je u Demostenu ogorčena protivnika, koji je svojim snažnim govorima otkrivao Filipove osvajalačke namjere. Govori, što ih je Demosten izrekao protiv Filipa, nazvani su filipike.

AURELIJE AUGUSTIN
354—430.

Govor o smrti.

Čovjek pravi oporuku prije smrti; on se brine o onome što ostavlja za sobom, a ne brine se o sebi. Vaša će djeca imati sve a vi ništa. Vaš duh misli kako da olakša put onima koji dolaze poslije vas, a ne mislite o putu kojim sami idete. Ljudi misle o smrti tek kada vide kako lješ nose na groblje. Onda oni kažu: »Ah, to je taj i taj. Još jučer je bio medju nama. Nema ni nedjelju dana kako sam ga vidio, govorio mi je o toj i toj stvari. Kako je to čudnovato; kako je čovjek ništavan ovdje, na zemlji!« To ljudi obično govore dok još plaču za mrtvim, dok mu još spremaju grob. Ali kad ga sahrane, nestane i svih tih misli. Ljudi se opet bave svojim poslovima i nasljednik zaboravlja onoga koga je ispratio do groba i računa koliko vrijedi nasljeđe. I on mora umrijeti, ali gledajte kako i dalje vrši prevare, otmice, pronevjere, da bi došao do zadovoljstva koja iščile još dok ih čovjek uživa, i, što je najgore, ljudi u grobu nalaze potvrdu za sahranu duše: »Jedimo i pijmo, jer ćemo sutra umrijeti!«

Misao o besmrtnosti javlja se da ublaži melanholični izgled groba. Sv. Pavao naziva mrtve **onima što spavaju** da bi objavio buđenje t. j. uskrsnuće.

Ponekad čuješ da one što vjeruju u besmrtnost nazivaju luđacima. »Ko se, vele, vratio iz mrtvih? Ko je došao da nam kaže šta biva u donjem svijetu? Jesam li ikad čuo glas svoje braće, svoga djeda, svojih predaka?«.... Bijedni kao što ste, vi biste povjerovali kad bi vam otac ustao iz groba a ne vjerujete još i poslije uskrsnuća Gospodnjeg. A šta bi vaš otac uradio i kad bi nešto ustao iz groba i došao vam da se opet vrati u

smrt? Pogledajte koliko je veći onaj koji je ovdje. Pogledajte sa kolikom je snagom Krist ustao, jer »on više ne umire, smrt nema više vlasti nad njim«. Učenici i vjerni vidješe ga i opipaše, njihova je vjera tako utvrđena da bi je mogli zatim predati ljudima. Ako nas smatrate varalicama, upitajte cijeli svijet; svuda kršćanstvo daje život svijetu; oni koji još nisu povjerovali u Isusa Krista nisu dovoljno smjeli da napadnu istinu o uskrsnuću. Postoji za to svjedočanstvo na nebu, svjedočanstvo na zemlji, svjedočanstvo anđela, svjedočanstvo pakla; nema ni jednoga glasa koji ne viče da se Isus Krist digao iz groba.

Neko ko vam je drag prestao je živjeti, vi ne čujete više njegov glas, on više ne učestvuje u radosti živih i vi, vi plačete. Da li plačete i za sjemenom koje ste posijali u zemlji? Ako se kogod, ne znajući šta biva sa sjemenom misleći da je sjeme izgubljeno i ukočeno gledao očima punim suza zemlju koja sjeme pokriva; vi, bolje upućeni od njega, zar ne biste žalili njegovo neznanje; ne biste li mu rekli: »Nemoj se uznemiravati, ono što se posadi nije više u žitnici, ne možeš ga više uzeti, ali počekaj koji dan i ovo polje koje ti sada izgleda tako pusto, pokriće obilata žetva i ispunit će ti se srce radošću kad ga ugledaš, kao što je puno radosti srce u nas, nadom, pošto mi već znamo da će se to desiti?«

Ali žetve nastaju svake godine a žetva čovječanstva bit će samo jedanput i to na kraju; zato vam je ne možemo pokazati. Ali vam je dato jedno, glavno zrno za primjer. Gospod govoreći o vlastitoj smrti rekao je: »Ako zrno pšenično, pavši na zemlju ne umre, onda jedno ostane; ako li umre mnogo roda rodi« (Iv. XII, 24). To je primjer jednog jedinoga zrna, ali je tako veliki da svi treba da imaju vjeru zbog toga. Uz to, svako stvorenje, ako bi samo pažljivo posmatrali, govori nam o uskrsenju; i ovi svakodnevni primjeri treba da nas upute da doznamo šta će Bog učiniti i sa

ljudskim rodom. Uskrsnuće mrtvih desit će se samo jedanput, ali san i buđenje svega što diše događa se svakoga dana i mi u snu vidimo sliku smrti a u buđenju sliku uskrsnuća. Od onoga što se dešava svakoga dana vjerujte u ono što će se desiti jedanput. Kako lišće na drveću opada i opet olista? Kuda odlazi kada opadne; otkuda dolazi kada opet prolista? Pogledajte zimu: sve je drveće bez soka i izgleda kao mrtvo ali dođe proljeće i ono se odjene lišćem. Da li se to dogodilo sada prvi put? Ne, dogodilo se to i prošle godine. Godina dakle odlazi i vraća se a ljudi, stvoreni po običaju Božjem — kad otiđu zar se neće nikad vratiti?

HANIBAL
218 pr. Kr.

Pred bitkom na Trazimenskim Jezerima

Drugovi! Nebo mi obećava pobjedu! Ne mi, već Rimljani treba da se boje. Pogledajte na bojno polje, tamo nema mjesta za kukavice. Svi do jednoga ćemo izginuti, ako ne pobijedimo! Što nam može bolje zajamčiti pobjedu, do takav zavjet; šta li od takova može čvršće usaditi u nama vjeru, da nas nebo zaštićuje?!

Drugovi! Bogovi nas postaviše izmedju pobjede i smrti!

Hanibal, vojskovodja Kartažana u drugom punskom ratu. Rodio se za prvog punskog rata. Otac mu je bio Hamilkar, slavni vojskovodja. Prešavši Alpe s premorenom vojskom, ugledao je pred sobom silne rimske legije i pobojao se, da se u redovima njegovih boraca ne poljulja duh, te je zato pred bitkom kod Trazimenskih Jezera održao ovaj govor.

MARKO TULIJE CICERO
106—43 prije Krista

PRVI GOVOR PROTIV KATILINE

Dokle ćeš napokon, Katilino, zloupotrebljavati našu strpljivost? Dokle li ćeš nas još izazivati svojim bijesom? Dokle će se razmetati tvoja neobuzdana drskost? Zar te ne pokolebaše ni noćna bdijenja Palacije, ni gradske straže, ni strah naroda, ni skup ovih dobrih ljudi, ni ovo najzaštićenije mjesto senatskoga vijeća, ni lica i pogleda ovih? Ne uvidjaš li, da su tvoje namjere otkrivene i da je saznanjem o njima i tvoja zavjera spriječena? Misliš li ti, da ma tko od nas ne zna što si radio prošle i pretprošle noći: gdje si bio, koga si pozivao, i na kakovu si se namjeru odlučio?

O, čudnih li vremena, čudnih li shvaćanja!

I senat sve to zna, konzul sve to vidi; i ovaj čovjek ipak živi. Živi? Ne samo to, već i u senat dolazi, sudjeluje u javnom vijećanju i pogledom osudjuje svakoga od nas na smrt. I nama se čak čini da mi, hrabri muževi, dovoljno radimo za domovinu, kad izbjegavamo njegov bijes i njegov mač. Davno te je trebalo već, Katilino, odvesti na stratište, survati te u ponor, koji ti svima nama spremaš. Zar nije najslavniji muž, Publije Scipion, veliki svećenik, kao privatna ličnost ubio Tiberija Grakha, koji je uzdrmao državno stanje? Zar ćemo mi, konzuli, trpjeti Katilinu, koji hoće pokoljem i paležom do opustoši zemlju? Ja i ne spominjem stari dogodjaj, kada je Kvinto Servilije Ahala svojom rukom ubio Spurija Melija, kada je ovaj htio da izvede prevrat. Bila je zbilja nekada u ovoj državi vrlina, kada su hrabri ljudi obuzdavali opasnoga gradjana oštrijim kaznama nego i samoga neprijatelja. Mi imamo protiv tebe, Katilino, strogu i tešku odluku; postoji državno

rješenje i ugled ovoga reda, ali, otvoreno ću reći, mi konzuli ne činimo sve.

Odlučio je jedan senat, da konzul Lucije Optim bodro bdije, da se državi ne nanese kakova šteta. Medjutim, ne minu ni jedna noć, a ubijen je zbog neke sumnje o buni Kaj Grakho, sin slavnoga oca, djeda i predja; ubijen je sa djecom i bivši konzul Marko Fulvije. Sličnom odlukom senata povjerena je država i Kaju Mariju i Luciju Valeriju konzulima. Da li je tada država i za jedan dan zakasnila sa kaznom smrti protiv narodnog tribuna Lucija Saturnina i pretora Kaja Servilija? A mi već dvadeset dana dopuštamo da slabi i da se gasi snaga odluke vijećnika. Mi imamo isto takovu senatsku odluku, ali zatvorenu u pločama zakona, kao da je sakrivena u koricama. Po toj senatskoj odluci trebalo bi, Katilino, da odmah budeš pogubljen. A ti živiš, ali ne živiš zato da umanjiš, već naprotiv da ojačaš svoju drskost. Želio bih, izabrani oci, da budem blag; želio bih da se prema ovim državnim opasnostima ne pokažem ravnodušan, ali eto, već sam sebe osudjujem zbog slabosti i nerada.

U Etrurskim klancima smješten je tabor protiv rimskoga naroda. Broj neprijatelja vidimo svakim danom, a mi zapovjednika toga logora i vodju neprijatelja vidimo svakog dana medju zidovima gradskim, pa čak i u senatu, gdje snuje za državu nove unutrašnje nesreće. Ako budem ovoga časa naredio, Katalino, da te uhapse i ubiju, treba mi se više bojati, da će svi čestiti prije reći, da sam okrutno učinio. Ali iz izvjesnih razloga, ja se ne odlučujem da učinim ono, što je davno trebalo učiniti. Predat ću te smrti tek onda, kada se ne bude mogao naći nitko toliko nečastan, toliko propao, toliko sličan tebi, koji ne bi priznao, da je to pravedno učinjeno. Doklegod bude nekoga, tko bi se odvažio da te brani, ti ćeš živjeti, ali ćeš živjeti tako, kako sad živiš: opkoljen mojom mnogobrojnom i jakom stražom, da ti

ne da maknuti protiv države. Pazit će te i čuvati, kao što su to i dosada radile, mnoge oči i uši, a da ti to i ne slutiš.

Zbilja, Katilino, šta je to, što još ti očekuješ, kad već ni noć pomrčinom svojom ne može da zamrači opaka djela tvoja, niti privatna kuća zidovima svojim ne može da sačuva šapat tvoje zavjere, već sve izlazi na vidjelo, sve se objelodanjuje? Predomisli se već jednom i zaboravi već jednom na ubistva i paleže. Imamo te potpuno u rukama, tvoje su nam namjere jasnije od samoga dana. Zar se ne sjećaš, da sam ja dvanaesti dan pred novembarskim kalendama u senatu kazao, da će izvjesnoga dana, a taj će dan biti šesti dan pred novembarskim kalendama, Kaj Manlije, ortak i pomagač tvoje drskosti, biti pod oružjem? Jesam li se prevario, Katilino, ne samo u djelu, tako groznom i nevjerojatnom, već i u samome danu. Tako isto sam u senatu kazao, da si ti odgodio ubistvo plemenitih za peti dan pred novembarskim kalendama, povodom čega su se mnogi državni prvaci udaljili iz Rima, ne toliko da očuvaju sebe, koliko da osujete tvoje namjere. Možeš li poreći, da nisi tada mogao ništa poduzeti protiv države, zahvaljujući mojoj opreznosti i opkoljen mojim stražama. Tada si rekao, da si zadovoljan pokoljem nas, koji smo ostali u gradu, poslije ostalih, koji su se udaljili. I zar, kad si se u same novembarske kalende nadao noćnim napadom zauzetu Prenestu — zar nisi uvidio, da je naseobina utvrdjena po mojoj zapovijesti, mojom obranom, mojom posadom, mojom stražom? Ništa ne radiš, ništa ne poduzimaš, ništa ne misliš što ja ne bih ne samo čuo, već i vidio i jasno osjetio.

Sjeti se, eto, sa mnom, one pretprošle noći, pa ćeš uvidjeti da ja mnogo usrdnije bdijem nad dobrobiti države, nego ti nad njenom propašću. Ja tvrdim, da si ti prošle noći došao u nožarsku ulicu — reći ću ti glasno — u kuću Marka Leke i da su se tamo sakupili mno-

gi učesnici istoga bezumlja i zločina. Smiješ li to poreći? Što šutiš? Dokazat ću ti ako poričeš. Ali, evo, ja vidim da se ovdje u senatu, nalaze neki, koji su bili s tobom zajedno. O bogovi besmrtni! Gdje smo mi to? Kakovu to državu imamo; u kom gradu živimo? Ovdje su medju nama, izabrani oci, u ovom najsvetijem i najvažnijem vijeću u zemlji, oni koji pomišljaju o pogubljenju sviju nas; koji pomišljaju na propast ovoga grada, pa čak i cijele zemlje. Njih ja, konzul, vidim i tražim mišljenje od države, ne vrijedjajući još ni rječju one, koje je trebalo mačem pogubiti. Bio si dakle, Katilino, one noći kod Leke, razdijelio si krajeve Italije, riješio si kuda se kome odredjuje da putuje, odabrao si koje ćeš ostaviti u Rimu, a koje ćeš sobom povesti, podijelio si dijelove grada za paleže, rekao si da ćeš skoro i ti sam izaći i rekao si, da si već nestrpljiv, što ja još živim. Našla su se dva rimska viteza, koji su bili voljni da te riješe te brige i obećali ti, da će me ubiti te iste noći, prije zore, u mojoj postelji. Sve sam ja to doznao još istoga časa kad se vaš sastanak razišao. Kuću sam svoju utvrdio i osigurao jakom stražom. Udaljio sam one, koje si ti izjutra poslao bio da me pozdrave, jer su došli oni isti, za koje sam ja već unapred kazao mnogima i uvaženim ljudima, da će u to vrijeme doći k meni.

Kad je to tako, Katilino, nastavi i idi putem, kojim si pošao, izaći ćeš već jednom iz grada. Otvorena su ti vrata. Idi! Odavno te već očekuje kao vodju onaj tvoj manlijski tabor. Izvedi sa sobom sve svoje, izvedi ih kolikogod možeš više i očisti grad. Oslobodit ćeš me velikoga straha, kada izmedju mene i tebe bude zid. Ti već duže ne možeš opstati medju nama. To neću da podnosim, neću da dopustim, neću da dozvolim. Veliku smo zahvalnost dužni izraziti besmrtnim bogovima, a naročito Jupiteru Statoru, najstarijem čuvaru ovoga grada, što smo već toliko puta izbjegli ovo tako užasnu tako strašnu i za državu neprijateljsku opasnost. Ne

smije se više zbog jednog čovjeka stavljati na kocku najviše dobro države. Doklegod si ti meni, izabranome konzulu, pleo zamke, branio sam se ne državnom zaštitom, već ličnom opreznošću. Kada si na posljednjim konzulskim izborima htio da ubiješ mene, konzula i tvoje suparnike, osujetio sam ja tvoje nevaljale pokušaje zaštitom prijatelja i četama, ne izazavši javnu uzbunu. Napokon, koliko si god puta na mene nasrtao, ja sam ti se lično odupirao, ma da sam uvidjao da je moja propast spojena s velikom državnom nesrećom. Ti sad već otvoreno nasrćeš na cijelu državu, na hramove besmrtnih bogova, na gradske kuće, na život svih gradjana, te cijelu Italiju izlažeš propasti i pustoši. I, pošto se ja još ne usudjujem učiniti ono, što bih na prvom mjestu morao i što odgovara autoritetu ove države i načelima predja, učinit ću ono, što je prema strogosti blaže, ali za opće dobro korisnije. Jer, ako ja naredim da te ubiju, ostat će u državi ostala četa zavjerenika; ako li izadješ iz grada, kaošto ti to već davno savjetujem, udaljit će se iz grada veliki i opasni ološ državni, tvoji pratioci. Šta je, Katilino? Zar se ti kolebaš, da učiniš po mome nalogu ono, što si već svojevoljno radio? Izadji iz grada, zapovijeda konzul neprijatelju! Pitaš me: da li u progonstvo? Ne zapovijedam, ali ti savjetujem, ako ti je stalo do moga savjeta.

Šta je to, Katilino, što te još može radovati u ovome gradu, u kome nemaš nikoga, osim tih propalih svojih ljudi iz zavjere, koji te se ne boje, koji te mrze? Kojim to žigom domaće sramote nisi ti već žigosan? Koja ljaga domaćeg života ne pristaje uz tvoje ime? Koja je to strast, od koje si ti okrenuo oči; koji je zločin, od kojega si ti trgao ruke, koji je to grijeh, kome nisi predao cijelo svoje tijelo? Pred kojim mladićem, koga si spleo mrežama strasti, nisi ti nosio ili mač drzovitosti, ili zublju neobuzdane strasti? I više još! Zar nisi tu nedavno, kada ti je kuća ostala prazna smrću prve žene, te se

oslobodio za drugu ženidbu, zar nisi taj zločin udvostručio novim zločinom? Ali ja o tome šutim i dopuštam, da se preko toga predje, kako se ne bi mislilo, da u ovome gradu takav jedan zločin nije bio kažnjen. Prelazim i preko propasti tvoga imanja, koje ćeš osjetiti u najbližim danima da ti predstoji i prelazim samo na ono, što se ne tiče privatne sramote tvojih poroka, ni tvojih domaćih neprilika, već najviših državnih interesa i života i spasa sviju nas. Može li ti, Katilino, biti ugodna ova svijetlost i zrak ovoga neba, kada znaš da nema nikoga izmedju ovih ovdje, koji ne bi znao, da si izmedju januarskih kalenda, za vrijeme konzulovanja Lepide i Tule, stajao u skupštini sa oružjem; da si najmio četu da pobiješ konzule i prvake i da taj tvoj zločin nije spriječila niti kakva misao niti strah, već sreća rimskoga naroda? Ali, ja prelazim preko toga, jer je dovoljno poznato, a i kasnije tvoja nedjela nisu tako rijetka. Koliko li si samo pokušavao mene da ubiješ kao izabranoga, a koliko puta kao pravoga konzula. Koliko li sam tvojih zasjeda, tako udešenih da im je izgledalo nemoguće izbjeći, izbjegao ja malim kakovim pokretom tijela. Ništa ne postizavaš, pa ipak ne prestaješ rovariti i pokušavati. Koliko li ti je puta istrgnut mač iz ruku, a koliko je puta sam, slučajem, ispuštan? Kojim li si ga to obredima posvetio i zavjetovao, kad misliš da ga moraš zabosti u konzulovo tijelo?

Pa reci sad, kakav je taj tvoj život? Govorit ću s tobom, kako ne bi izgledalo, da me prema tebi pokreće mržnja, koja bi bila opravdana, već sažaljenje, koje ti ne zaslužuješ. Malo prije si došao u senat. Reci, tko te je od tolikih tvojih prijatelja i rodjaka pozdravio? Od kako je ljudi, to se nije nikom desilo. Zar očekuješ još i uvredu riječima, kada ti se ona šutnjom iskazuje? Zašto su svi bivši konzuli, kojima si ti tako često spremao smrt, napustili svoja sjedišta čim si ti u Senat došao. Imaš li srce, da i to podneseš? Tako li boga, kad bi

se mene moji robovi toliko bojali, koliko se tebe boje tvoji sugradjani, ja bih napustio svoj dom, a ti zar nećeš da napustiš grad? Kada bih ja uvidio, da sam svojim sugradjanima, pa bilo to i bez uzroka, sumnjiv i mrzak, volio bih da me ni gradjani ne vide, no da me gledaju mrkim okom. A ti, iako svijestan svojih zločina, priznajući opravdanost mržnje koju si odista i zaslužio, ipak se kolebaš da izbjegneš pogledu i prisutnosti onih, čije misli i osjećaje vrijedjaš. Kada bi te zamrzili i bojali te se tvoji roditelji, a ti ih nikako ne bi mogao ublažiti, ja ne vjerujem, da bi im se ti uklonio ispred očiju. A evo, gdje te domovina, majka sviju nas, mrzi i boji te se i uvjerena je, da ti ništa drugo već samo o njenoj propasti snuješ, pa ti ipak nećeš da poštuješ njen ugled, nećeš da se pokoriš njenoj osudi, i ne bojiš se njene moći! Domovina, Katilino, blago s tobom postupa, ali ti svojom šutnjom kazuje: »Nijedan se prestup u ovo nekoliko godina nije desio bez tvoga sudjelovanja, ni jedan zločin bez tebe. Tebe je samo mimoišla kazna za ubistvo mnogih gradjana, i mučenje i pljačku saveznika; ti si čak bio u stanju ne samo ne poštivati zakone, već ih i potkopavati i rušiti. Ono prije, iako se nije dalo trpjeti, podnijela sam kako sam mogla; ali sad već nije više moguće da zbog tebe jednoga ja budem u vječnome strahu; čim šušne što, da zadršćem od Katiline, jer se ništa ne može snovati protiv mene, a da tu nema i tvoga zločina. To se više ne može podnijeti. Stoga, udalji se, da se oslobodim straha, koji, ako je osnovan, survat će me, a ako je neosnovan, da bar jednom prestanem strahovati.«

Kad bi s tobom govorila domovina ovako, kako rekoh, zar ne bi bila u stanju da to postigne i ne upotrebljujući silu? Šta vrijedi to, što si se ti dobrovoljno stavio pod stražu, i što si izjavio da ćeš, da bi izbjegao sumnju, stanovati kod Marka Lepide? A kada te ovaj nije htio primiti, usudio si se doći i meni i ponuditi se, da te u

svojoj kući čuvam. Rekao sam ti tada, da se ja ni u kom slučaju ne mogu osjećati siguran pod istim krovom s tobom, kada tu sigurnost ne uživam već ni time, što se nalazimo medju istim gradskim zidinama. Otišao si zatim pretoru Kvintu Metelu, a kada te je i on odbio, odselio si se svome drugu čestitome čovjeku Marku Marcelu, koga si smatra za najrevnosnijeg da te čuva, vrlo oštroumna da na tebe posumnja i vrlo odlučna da te kazni. A koliko je daleko od tamnice i okova onaj, koji sam o sebi misli da ga treba stražom čuvati?

Pa kad je tako, Katilino, što oklijevaš? Ako ne možeš ovdje mirne duše umrijeti, u progonstvu i samoći posveti taj mnogim pravednim i zasluženim kaznama oteti život. Predloži, veliš ti, senatu, pa ako taj to riješi ti ćeš ga poslušati i otići u progonstvo. Neću predložiti ono, što se ne slaže s mojim načelima, ali ću ti ipak dati prilike da saznaš, što ovi o tebi misle. Ako to očekuješ da saznaš, izadji iz grada i podji u progonstvo, oslobodi državu straha. Šta je dakle, Katilino? Zar ti ne osjećaš, što znači njihova šutnja? Oni šute, znači odobravaju. Zašto očekuješ izričnu zapovijest onih, koji šutnjom iskazuju svoju volju?

Da sam sve ovo rekao čestitome madiću Publiju Sekstiju, ili hrabrome mužu Marku Marcelu, na mene bi, konzula, u ovome svetome hramu cio senat digao ruke. A o tebi, Katilino, kad oni miruju, znači da odobravaju, kad podnose — znači da odlučuju, kad šute, znači da viču. I ne samo oni, čija bi ti odluka tobože bila sveta, već i oni čestiti rimski gradjani, koji su opkolili senat, čiju si mnogobrojnost mogao opaziti, čije si raspoloženje mogao prozrijeti i gnjušanje osjetiti. Njihove ruke i oružje ja već odavno zadržavam, ali ću ih lako navesti da te isprate do gradskih vrata, kad budeš ostavljao ovo, što davno snuješ opustošiti.

Ali čemu sve ovo, što govorim? Tebe zar da štogod slomi? Ti zar da se trgne; ti zar da misliš na neki bi-

jeg ili na progonstvo? Kamo sreće, da te besmrtni bogovi urazume! Premda ja jasno vidim, kolika me oluja mržnje očekuje ako ti, zaplašen mojom riječju, podješ u progonstvo, ako ne sad dok se još svi sjećaju tvojih zločina, a ono sigurno u buduće. Ali mi do toga nije stalo. Neka ta nevolja stigne mene, a poštedi državu. Ali se od tebe, nažalost, ne može očekivati, da se ganeš tvojim porocima, da se zaplašiš zakonskim kaznama, da povedeš obzira o državnim interesima, jer si ti, Katilino, takav da te nikad ne bi mogao odvratiti stid od sramote, strah od opasnosti, razum od bijesa. Zato, velim ti opet, Katilino, idi i, ako želiš na mene, tvoga neprijatelja, kako ti veliš, da navučeš mržnju, idi što prije u progonstvo. Jedva ću izdržati prigovore ljudi, ako to učiniš! Jedva ću ponijeti teret mržnje, ako odeš u progonstvo. Ako li pak voliš poslužiti mojoj pohvali i slavi, a ti podji sa svojom kobnom četom kod Manlija, pobuni propale gradjane, odvoji se od dobrih, zavojšti na domovinu, nasladjuj se bezbožnom pljačkom, pa da se vidi da nisi od mene otjeran tudjincima, već da si pošao pozvan svojima. Ali, a što te ja pozivam, kad znam da si već unapred poslao ljude, koji će te oružani čekati na Aurelijevom trgu, kad znam već da si utvrdio i ugiavio sa Manlijem dan, kad znam da si već unapred poslao onoga srebrnoga orla koji će, duše mi, i tebi i svima tvojima biti nesretan i koban, a kome je u tvojoj kući bilo uredjeno svetište. Ta zar bi ti mogao dugo biti bez njega, kada si uvijek odlazio na pokolj poslije molitve njemu, sa čijeg si oltara često prenosio ruku na zločine.

Ali, poći ćeš napokon tamo, gdje te odavna vuče neobuzdana strast, jer sve ovo tebi ne nanosi bol, već naprotiv uživanje. Za to te je bezumlje priroda rodila, volja uvježbala, a sreća sačuvala. Ti nisi nikad poželio ne samo mir, nego ni rat, osim bezbožnoga rata. Stekao si napokon četu propalih, koje je napustila ne samo

sreća već i svaka nada. Kakvom ćeš ti radošću moći uživati; kavim li se uživanjem ushićivati; u kakvom li zadovoljstvu plivati, kada u tolikom broju tvojih pristaša ne nadješ nijednog čestitog čovjeka? To je dakle cilj tvoga života, u koji su uloženi tvoji poznati napori: ležati na zemlji, ne zato samo da uhvatiš priliku za blud, već i zato da počiniš zločin; bdjeti, ne zato samo da vrebaš san muževa već i nad dobrom dokonih. Sad bar imaš prilike da pokažeš ono tvoje glasovito izdržavanje gladi, zime i oskudice, ali to će te bar i skrhati. Toliko sam postigao, da sam ti osujetio da budeš konzul što sad bar kao prognanik možeš slobodnije napadati državu nego ja kao konzul zlostavljati, te što se tvoj razbojnički pothvat ne može nazvati ratom, već razbojništvom.

Da bi odbio od sebe i otklonio gotovo pravednu optužbu domovine, slušajte izabrani oci, molim vas, pažljivo ovo što ću vam reći i to usadite u svoja srca i razum svoj. Kada bi mi domovina, koja mi je milija i od samoga života, i kada bi cijela Italija rekla: Šta radiš ti to Marko Tulije? Zar ćeš ti uistinu dozvoliti da izadje iz grada onaj, za koga znaš da ga očekuje neprijatelj; koga vidiš kao budućeg vodju rata; za koga znaš da ga očekuju kao vodju u neprijateljsom taboru; krivcu zločina; glavi zavjere; potstrekaču robova i propalih gradjana, te da izgleda ne da si ga iz grada pustio, već da si ga u grad pustio? Zar nećeš narediti da se baci u okove, da se odvuče u tamnicu i da se kazni najtežom smrtnom kaznom? Što te uzdržava od toga? Da li običaj predja? Ta često su u ovoj državi i pojedinci kažnjavali opasne gradjane smrću. Ili te spriječavaju zakoni, koji su propisani za smaknuće rimskih gradjana? Ta nikada u ovome gradu nisu uživali gradjanska prava oni, koji su se odmetnuli od države! Ili se bojiš osude potomstva? Izvrsnu, doista, odaješ zahvalnost narodu rimskom, koji je tebe, poznata samo po sebi, bez naslijedjenog

ugleda od predja, uzdigao tako rano na visinu vlasti, — kad zanemaruješ spas svojih gradjana zbog osude? Zar se više treba bojati osude zbog strogosti i odličnosti, nego li osude zbog nemarnosti i slabosti? Ili ti misliš, da nećeš izgorjeti vatrom osude, kada Italija bude opustošena, gradovi porušeni, a domove nam bude oganj požderao? Na ove ću svete riječi domovine moje, kao i na misli onih ljudi, koji tako isto osjećaju, kratko odgovoriti:

Kada bih ja, izabrani oci, smatrao za shodno kazniti Katilinu smrću, ja ovome gladijatoru ne bih dao ni jednoga časa roka da živi. Jer, ako se najveći ljudi i najslavniji gradjani ne samo nisu okaljali krvlju Saturnina, Grakha, Flaka i mnogih drugih, već stekli još i zasluge time, ja se sigurno ne moram bojati da me snadje mržnja potomaka, ako ubijem ovog ubojicu gradjana. Pa sve ako bi mi ta mržnja i prijetila, ja sam uvijek mržnju, stečenu odvažnošću, smatrao slavom.

Ali ima medju nama i takovih, koji ili ne vide ono, što nam prijeti, ili ne govore ono, što vide. Oni su blagim shvaćanjem podržavali nadu Katilininu i potkrijepili zavjeru u početku ne podavajući joj važnost. Zavedeni njihovim mišljenjem, mnogi bi, ne samo nečasni, već i neiskusni, rekli da sam ga kaznio okrutno i samovlasno. Jasno je dakle, ako on podje u Manlijev tabor, kaošto namjerava, da neće više nitko biti tako lud, koji ne bi vidio da je zavjera tu; nitko tako nečastan, a da to ne prizna. Ako samo njega ubijemo, možda će se ova državna nesreća donekle i suzbiti, ali ne i za uvijek ugušiti; ako on ode i povede sa sobom i svoje, a tamo mu se pridruže sa svih strana sakupljeni brodolomci, ugasit će se i za uvijek izbrisati ne samo ova tako rasprostranjena državna kuga, već i stablo i sjeme svega zla.

Dugo već, izabrani oci, živimo mi u ovim opasnostima zavjera i zasjeda. Ne znam upravo, kako su svi ti zločini, pritajeni bijes i drskost, izbili baš za vrijeme

moga konzulovanja? Ako li se, od toliko velikog čopora razbojnika samo ovaj jedini ukloni, oslobodit ćemo se možda za kratko vrijeme i prividno brige i straha, ali će opasnost ostati i dalje duboko u njedrima i žilama i utrobi državnoj. Kaošto se bolesnici, koje trese vrućica i groznica, kada se napiju hladne vode osvježe, te izgleda u prvi mah da im je olakšalo, da bi se zatim teže i jače mučili, tako i ova bolest od koje boluje naša država, bila bi možda nešto olakšana smrću ovoga, ali će zatim ako ostali ostanu živi, još teže planuti.

Zato, neka se uklone zločinci, neka se izdvoje od čestitih, neka se sakupe na jednome mjestu; neka budu, kao što to već rekoh, odijeljeni od nas gradskim zidom; neka prestanu vrebati konzula, opkoljavati sudište gradskoga pretora, opsijedati mačevima zgradu senata, spremati zublje i strijele da zapale grad, i jednom riječi, neka na čelu svakoga od njih bude zapisano što misli o državi. Obećavam vam, izabrani oci, da će u nas konzula biti toliko revnosti, a kod vas toliko ugleda, kod rimskih vitezova tolio hrabrosti i toliko snage kod svih ostalih čestitih, da ćete, tek po odlasku Katilininom, vidjeti sve jasno, sve otkriveno, sve objelodanjeno, sve ugušeno i sve kažnjeno.

Ovo očekujući, podji Katilino, u bezbožni rat; bit će to na veliku sreću državi, na poraz i propast tebi i na propast onima, koji su s tobom udružili u zločinu i ubojstvu.

Ti, Jupitere, kome je u sretni čas Romul podigao hram i postavio temelje ovome gradu i koga mi s pravom nazivamo zaštitnikom ovoga grada i ove države — odbij ovoga i njegove drugove od svojih žrtvenika i drugih hramova, od gradskih kuća i od bedema, od života i imanja gradjana i kazni vječnim mukama žive i mrtve neprijatelje rodoljuba, odmetnike domovine, razbojnike Italije, koji su se zločinačkom vezom udružili u zajednicu prokazanih.

CICERO

O NAJBOLJOJ VRSTI GOVORNIKA

I.

Vrsti govornika, vele, ima kao i pjesnika; to baš nije tako, jer druga vrst je mnogobrojna; naime pjesme: tragične, komične, epske, a i melske i ditirampske, za koju su se Latinci više zanimali, a svaka ima svoju osobinu, različnu od drugih. Stoga je i komično u tragediji pogrješno i tragično u komediji nagrdno; i od ostalih vrsti imade svaka svoj način i poznavaocima neki poznati izričaj. A ako tko tako nabraja više vrsti govornika, te jedne smatra jedrima ili krepkima ili misaonima ,a druge slabima ili jednostavnima ili kratkima, a treće onakovima, koji stoje izmedju ovih te su tako reći srednje ruke, taj o ljudima govori nešto, a o stvari malo. Na stvari se naime pita, što je najbolje, a na čovjeku se kaže, što doista jest. Stoga se može reći, da je i Enijo najveći epski pjesnik, ako se komu tako čini, i Pakuvije tragički i Cecilije možda komički. Govornika ja po vrsti ne razlikujem; ja naime tražim savršena govornika. A samo je jedna vrst savršena govornika, pa koji su od nje daleko, ti se ne razlikuju po vrsti, kao što Terencije od Akcija, već u istoj vrsti nijesu jednaki. Najbolji je naime govornik onaj, koji govorom slušatelja i uvjeri i zabavi i gane. Uvjeriti je dužnost, zabaviti počasno, ganuti potrebno. Da ovo jedan čini bolje nego drugi, mora se priznati; ali to ne biva po vrsti, već po stepenu. Najbolje upravo je samo jedno, a iza toga dolazi, što mu je najsličnije. Iz toga se jasno vidi, što je najboljemu najnesličnije, to da je najlošije.

II.

Jer budući da se rječitost sastoji iz riječi i misli, valja nam poraditi oko toga, da, čisto i ispravno govoreći, što je latinski, osim toga idemo za biranošću riječi kako isprvičnoga, tako i prenesenoga značenja: u riječima isprvičnoga značenja, da odabiremo najfinije, a u onima prenesenoga, da se, držeći se sličnosti oprezno služimo tudjima. A misli imade isto toliko vrsti, koliko rekoh, da imade sposobnosti, imade ih naime duhovitih za uvjeravanje, regbi domišljatih za zabavljanje, snažnih za ganuće. Ali neko pravilno poredjanje riječi postiže dvije stvari, blagoglasje i glatkost, i misli imadu svoj sastav, za dokazivanje stvari prikladan poredak. Ali regbi temelj svega toga, kao u zgrada, jest pamćenje. U koga je sve to u najvećoj mjeri, taj će biti najsavršeniji govornik; u koga u srednjoj mjeri, srednje ruke, u koga u najmanjoj, najlošiji. A nazivat će se svi govornicima, kao što se slikarima nazivlju i loši, i ne će se razlikovati po vrstama, već po sposobnostima. Stoga nije nitko govornik, koji ne će da bude nalik Demostenu; a Menandar nije htio biti nalik Homeru; ta bila je druga vrsta. Toga nema kod govornika, ili ako baš i biva, da se jedan idući za krepčinom kloni jednostavnosti, a drugi opet želi da bude više duhovit nego kićen, i ako se dade u kojoj vrsti podnijeti, zacijelo se ne da u najboljoj, ako je doista najbolje ono, što zaslužuje svaku pohvalu.

III.

No to rekoh doista na kraće nego je sama stvar tražila, ali za ono, o čemu radimo, nije trebalo govoriti opširnije; budući naime da je samo jedna vrst, ispitajmo, kakva je ona. A ona je takva, kakva je cvala u Ateni; iz nje se ne poznaje sama snaga u atičkih govornika, ali se pozna slava. Jer jedno vidješe mnogi, da u njih nema ništa pogrješna, a drugo malo njih, da imade mnogo

hvalevrijedna. Pogrješno je naime u misli, ako je što neskladno ili nezgodno ili neduhovito ili nešto bljutavo; u riječima, ako je neplemenito, ako nemarno izrađeno, ako neprikladno, ako nezgrapno, ako na široko izvedeno. Toga su se klonili gotovo svi, koji se ili kao Atičani broje ili atički govore. No koji su bili u toliko krepka zdravlja, da se barem smatraju zdravi i jedri, ali tako kao hrvači; da se smiju u trijemu šetati, ne da od Olimpijaca traže vijenac. Premda u njih nema nikakve mane, nijesu zadovoljni regbi dobrim zdravljem, već traže jakost, snagu, krepkoću, pa i neku prijatnost boje. Njih nasljedujemo, ako možemo; ako ne, nasljedujmo radije one, koji su nenarušena zdravlja, što je osobitost Atičana, nego one, u kojih je obilje mana, kakovih je Azija mnogo rodila. Kad to budemo činili — ako to samo postignemo; ta to je veoma velika stvar —, nasljedujmo, ako budemo kadri, Liziju i upravo najviše njegovu jednostavnost; on je naime na mnogo mjesta prilično jedar, ali jer je pisao kako većinom privatne govore, i to baš za druge, i govore u tričavim parnicama, čini se, da je malo slabiji, kad se sam hotimice stegao na vrst majušnih parnica.

IV.

Tko to bude radio tako, te ne može da bude obilatiji, ako želi, neka ga se dakako smatra govornikom, ali od manjih. A veliki govornik mora često i na onaj način govoriti u takoj vrsti parnici. Tako biva, da bi Demosten mogao mirno govoriti, a Lizija zanosno možda ne bi. Ali ako misle, da je, pošto bi na foru i po svim hramovima, koji su oko fora, smještena vojska, valjalo govoriti za Milona isto onako, kao kad bismo o privatnoj stvari govorili pred jednim sucem, oni mjere moć rječitosti po svojoj sposobnosti, a ne po naravi stvari. Stoga budući da je govorkanje nekih već postalo prirječjem, dijelom da oni sami govore atički, dijelom da od nas

nitko ne govori, druge pustimo; dosta im naime sama stvar odgovara, kad ih se ili ne prizivlje na parnicu, ili ih se prizvane ismjehava; jer kad bi im se smijali, onda bi to bilo atički. Ali koji hoće, da mi govorimo po atički, a priznaju, da sami nijesu govornici, ako imadu fine uši i kritički sud, kao što se za ispitivanje vrijednosti slike prizivlju i oni, koji je ne znadu sačiniti, ali imadu neku sposobnost prosudjivanja; a ako oni pod poznavanjem razumijevaju razmaženi ukus slušatelja te im se ne svidja ništa uzvišena i veličanstvena, neka kažu, da hoće nešto jednostavna i fina, a da uzvišeno i kićeno preziru; no to neka prestanu govoriti, da jedino oni, koji jednostavno govore, govore atički, to jest tako reći jezgrovito i čisto. I opširno i kićeno i misaono uz istu tu čistoću je osobina Atičana. Što? Zar se može sumnjati, da li mi želimo, da naš govor bude samo snošljiv ili i zadivljenja vrijedan? Ta mi više i ne pitamo, što znači atički, već što znači najbolje govoriti. Budući da su od grčkih govornika najodličniji oni, koji su bili u Ateni, a prvak od njih bez sumnje Demosten, vidi se iz toga, da će onaj, koji ovoga nasljeduje, govoriti i atički i najbolje, tako da, jer smo si Atičane uzeli za nasljedovanje, dobro govoriti znači i atički govoriti.

V.

No budući da je u tom velika bludnja, kakova je ta vrsta govorništva, držao sam, da mi se je latiti posla za one, koji to proučavaju, korisna, a za mene samoga baš nepotrebna. Prevedoh naime od dvojice najvećih govornika atičkih najznamenitije govore medju sobom protivničke, Eshinov i Demostenov; a ne prevedoh kao tumač, već kao govornik, prilagodivši iste misli i njihove oblike kao figure, riječi našoj jezičnoj porabi. Pri tom sam držao, da nije potrebno prevoditi riječ po riječ, već uščuvah istu vrst riječi i krepčinu. Držao sam naime,

da ne treba, da ih ja čitaocu brojim, nego da ih tako reći važem. Ovaj trud moj ide za tim, da naši ljudi uvide, šta zahtijevaju od onih, koji hoće da su Atičani, i na koju regbi vrstu govorništva da ih natrag pozovu. No pred nama će se pokazati Tukidid; njegovoj se naime rječitosti neki dive. To doduše čine s pravom; ali to se ništa ne tiče onoga govornika, koga mi tražimo. Nešto drugo je naime prošle dogadjaje razložiti pripovijedanjem, a drugo opet dokazivanjem okrivljavati ili osvadu oprovrći; drugo je pripovijedajući držati slušaoca, a drugo opet uzbuditi. Ali on govori lijepo. Zar bolje nego Platon? Ipak je potrebno govorniku, koga mi tražimo, da sudbene prijepore rasplete vrstom govorništva zgodnom za uvjeravanje, za zabavljanje, za ganuće.

VI.

Stoga ako bude koga, koji bi govorio, da će parnice na foru voditi na Tukididov način, taj ne će imati ni pojma o onoj vrsti, koja se kreće u području gradjanskoga i javnoga prava; ako bude Tukidida hvalio, neka svojemu mišljenju doda naše. Šta više samoga Izokrata, kojega je božanski pisac Platon kao svojega gotovo vršnjaka divno u Fedru prikazao, gdje ga Sokrat hvali, i za kojega rekoše svi učeni ljudi, da je najveći govornik, ipak ga ja ne brojim ovamo. On se naime ne kreće u bojnom redu i medju oružjem, njegov govor tako reći prućem odbija udarce. A ja, da isporedim s najvećim najmanje, predvodim preodličan par gladiatora. Eshina, kao Ezernina, kako to veli Lucilije, ne gnjusna čovjeka, već oštroumna i učena, stavljam ga u red s Pacidejanom, — najboljega nadaleko od pamtivijeka —, jer držim, da se ne može pomisliti ništa božanstvenijega od onoga govornika.

Ovom poslu mome protive se dvije vrsti kudjenja. Jedna je ovo: »Ali to rekoše bolje Grci.« Ovoga neka se

pita, mogu li oni išta bolje latinski? Drugo: »Zašto da ove čitam radije nego na grčkom?« Ovi isti ljudi čitaju Andriju i Sinefebe, a isto tako (Terencija i Cecilija kao i Menandra, pa) uzimlju i Andromahu i Antiopu i Epigone na latinskom; (ali ipak Enija i Pakuvija i Akcija čitaju radije nego Euripida i Sofokla). Kakva je to dakle u njih mržnja na govor iz grčkoga prevedene, kad nema nikakve na stihove?

VII.

No pristupimo već jednom k onomu, čega se latismo, ako prije razložismo, kakva je stvar dovedena pred sud. Budući da je u Ateni postojao zakon, »neka nitko narodu ne predlaže, da se tko mu drago vijencem nadari u magistratu, prije nego je položio račun,« i drugi zakon, »oni, koje narod nadaruje, treba da se u skupštini nadare; koje vijeće, u vijeću,« Demosten je bio nadzornik popravka zidova i opravio ih je svojim novcem; obzirom na to dakle predloži Ktezifont, premda onaj nije bio položio nikakvih računa, da ga se nadari zlatnim vijencem i to nadarenje da bude u kazalištu, pred sazvanim narodom, na mjestu, koje nije zakonito za narodnu skupštinu, pa da se ovako oglasi, »da ga se nadaruje poradi vrline i dobrohotnosti, što ju je iskazao prema narodu atenskom.« Toga dakle Ktezifonta dovede na sud Eshin, što je protiv zakona predložio, da ga se nadari i, premda nije položio računa, i u kazalištu, i što je lažno predložio o njegovoj vrlini i dobrohotnosti, budući da Demosten nije ni čestit muž, ni dosta zaslužan za državu. Stvar ona sama ne sudara se doduše s postupnikom našega običaja, ali je znatna. Ona naime sadržava i dosta oštroumno tumačenje zakona na jednu i drugu stranu i doista važan prijepor o zaslugama za državu.

Stoga je to bila izlika Eshinu, jer ga Demosten teško optužio, što je poslanstvo bio krivo obavio, da, ne bi

li se neprijatelju osvetio, pod imenom Ktezifontovim Demostenova djela i čast mu dođu pred sud. Nije on naime tako mnogo govorio o nepoloženim računima, koliko o tom, što se opaka gradjanina pohvalilo kao najboljega. Ovu kaznu zahtijevao je Eshin od Ktezifonta četiri godine prije smrti Filipa Macedonca; no sud se održao nekoliko godina poslije, kad je Aleksandar već Azijom vladao; na ovaj sud sletiše se, kako kažu, ljudi iz čitave Grčke. Ta što je bilo tako vrijedno ili da se vidi, ili da se čuje u toj preznamenitoj stvari, kao što revna i neprijateljstvom raspaljena borba najvećih govornika? Ako ja budem njihove govore, kao što se nadam, tako nasljedovao, pridržavši sve njihove figure i red sadržaja, slijedeći riječi u toliko, da se one ne udalje od naše jezične porabe — a ako one ne budu sve s grčkoga prevedene, ipak sam se trudio, da budu iste vrsti — imat ćemo pravilo, po kom da se udese govori onih, koji ushtjednu atički da govore. No o meni dosta. Ta čujmo već jednom samoga Eshina, kako govori latinski.

JULIJE CEZAR
100—44 pr. Kr.

U OBRANU ZAVJERENIKA

Senatori! Oni, koji odlučuju o značajnim brigama, moraju biti slobodni od mržnje, zlobe, prijateljstva, gnjeva i milosrdja. Ti osjećaji smetaju duh da ugieda pravu istinu, jer nitko još nije uspio zadovoljiti i svoje osjećaje i opću korist. Jak je i moćan samo onaj, tko se samo razumom rukovodi, ali će razum izgubiti svaku moć nad onim, tko se poda osjećajima. Mogao bih vam, senatori, navesti mnoge primjere, gdje su i vladari i narodi, zavedeni gnjevom ili milosrdjem, zlo postupali, ali ja ću radije navesti primjere, gdje su naši predji mudro i promišljeno postupali, ne podajući se strastima. Za makedonskoga rata, koji smo vodili s kraljem Persejem, velika i snažna država Rodos, koja je rimskom pomoću ojačala — iznevjeri nas i postade nam neprijatelj. Po svršetku rata, kada su naši predji vijećali o tome, nisu htjeli kazniti Rođane, kako se ne bi reklo, da su s njima zametnuli rat, ne zbog uvrede koju su nam nanijeli, već prije zbog pljačke njihova bogatstva. Za vrijeme punskih ratova, iako su Kartažani i za vrijeme mira i za vrijeme primirja činili mnoga zlodjela — naši ih predji nisu činili ni kad su imali prilike za to, jer su se pitali: da li dostojno njih činiti zlo, koje bi prema Kartažanima bilo čak i opravdano? Tako isto i vi, senatori, morate voditi računa da zločinu Publija Lentula i ostalih ne date više važnosti no svome dostojanstvu i da se ne povedete gnjevom prije nego dobrim glasom svojim. Jer, ako postoji kazna dostojna njihova zločina, ja ću glasati za prijedlog, ali, ako veličina zločina nadmašuje sve što se dade zamisliti, onda predlažem da se učini ono, što zakoni nalažu.

Većina govornika, koji su iskazali svoje mišljenje prije mene, probranim je riječima ožalila cio udes države, navodeći što grozota rata sobom donosi i što bi sve pobijedjene snašlo; djevojke bi se i dječaci otimali; djeca bi sa materinskih njedara bila otrgnuta, a majke bi morale podnositi sve, što bi se pobjednicima prohtjelo; hramovi bi se i domovi pljačkali; ubijalo bi se i palilo; jednom riječi, na sve strane bi se sretalo samo oružje, lješine, krv i lelek. Ali, tako mi besmrtnih bogova, ja se pitam, što ti govornici u stvari misle da postignu takovim govorima? Da li da vas razgnjeve protiv zavjere? Sigurno, jer, koga nije dovoljno razgnjevila sama pojava zavjere, učinit će to govori. Ali, nije tako! Ljudima se uvijek čini, da je teža ona nepravda koja se njih dotiče, pa je teže primaju no što su u pravu. Ali, senatori, ne može se istom mjerom mjeriti svačiji postupak. Ako razgnjevljeni griješe oni, koji provode život u tami, nezapaženi, neznatni — njihov je glas nemoćan, njihovi su postupci svedeni na mali krug — ali, postupci onih, koji imaju uza se velike vlasti i časti, mnogo su šireg značaja. U koliko je položaj viši, u toliko njegov nosilac ima manje slobode, u toliko on manje smije voljeti ili mrziti, a najmanje ljutiti se. Što je kod drugih gnjev, to je kod onih, koji su na vlasti, oholost i okrutnost. Ja lično sam uvjeren, senatori, da za sramotna djela ovih ljudi nikakova kazna nije suviše velika. Ali, većina se ljudi uvijek najprije zadržava na onome, o čemu je u trenutku riječ, te i ovdje, kod ovih zločinaca, zaboravljaju na sam zločin i govore samo o kazni, da li je ona prestroga.

Za Decima Silana, hrabra i odvažna čovjeka, znam sigurno, da se sve njegove izjave mogu objasniti samo ljubavlju prema domovini, i da se on u ovako važnim pitanjima ne povodi ni ljubavlju ni prijateljstvom, jer ga znam kao čovjeka sredjena i nepristrana. Pa ipak mi njegov prijedlog izgleda, ne velim okrutan — jer kako bi se moglo govoriti o okrutnosti kad je riječ o ovim

ljudima — ali, u protuslovlju sa duhom državnoga shvaćanja. Jer doista, Silane, ili je to strah od nemira, koji je tebe kao budućeg konzula opredijelio, ili je to ogorčenje na zločin, koje te je navelo da predložiš ovu neobičnu kaznu. O strahu bi bilo izlišno govoriti, kada je nastojanje našega dičnoga konzula tolika snaga sabrana pod oružjem. Ali o predloženoj kazni reći ćemo ono, što se samo sobom nameće; smrt je u jadu i nesreći samo odmor od nevolja, a ne kazna; smrt prekida sva zla ljudska, iza nje nema ni radosti ni brige. Zašto dakle, tako ti besmrtnih bogova, nisi predložio da zločince prethodno šibamo? Da li zato, što to Porcijev zakon zabranjuje? Ali ima i zakona, koji nalažu, da se čovjeku ne uzima život, već da se progonstvom kazni. Ili, nisi predložio možda zato, što je šibanje teža kazna od smrti? Ali zar može kazna biti dovoljno stroga prema ljudima, čiji je takav zločin dokazan? Ako je smrt blaža kazna, onda je neuputno, da se u lakšem slučaju rukovodi zakonom, a u težem se to ne čini.

Ali, čujem, pitaju se: tko će zamjeriti onome, što se protiv izdajica domovine odluči? Vrijeme, odgovaram ja, izmijenjene prilike i sreća, koja ćudljivo igra narodom. Optuženima će se opravdano dogoditi ono, što im se dogodi, ali vi, senatori, morate razmišljati, da ovom odlukom utvrdjujete jedno pravilo za budućnost. Svaka zloupotreba može imati i izvjesnih svojih opravdanja, ali ako jednoga dana vlast dopadne u ruke neukih i neispravnih ljudi, oni će to pravilo, koje se ovom prilikom usvoji za krivce, primijeniti i prema nevinima.

Lakedemonci, pobijedivši Atenjane, postaviše trideset ljudi da upravljaju njihovom državom. Oni su bez presude poubijali sve zle i opće omrznute ljude. Tome se radovao cio narod, uvjeren da je tako i pravo. Ali, kako je postepeno njihova samovolja rasla, počeli su ubijati bez razlike i dobre i zle ljude, a cio svijet su držali u strahu i trepetu. Tada je narod, pod pritiskom ugnjetača, teško ispaštao svoju nepromišljenu radost. Kada je u naše vrijeme Sula pobio Damasciusa i njegove drugove, koji su iz nesretne zemlje grabili koristi — tko nije pohvalio taj postupak? Pravo je, govorilo se, da budu pobijeni zločinci i bezbožnici, koji su pobunama stvorili nemire u državi. Ali je to bila samo predigra pravim pokoljima. Ako je tko poželio tudju kuću ili poljsko dobro, pa čak i kućne posude i haljine — dovoljno mu je bilo da ovog stavi na listu proskribiranih. I ubrzo su oni, koji su se radovali Damasipusovoj smrti, i sami vodjeni u smrt i to se ubijanje nije završilo sve dotle, dok Sula nije sve svoje privrženike pretrpao bogatstvom. Ja se ovoga, razumije se, ne plašim od Marka Tulija i današnjeg vremena, ali u jednom velikom narodu ima mnogo i raznovrsnih duhova. Može se desiti da u neko drugo vrijeme, pod nekim drugim konzulom, koji takodjer ima vojsku u pripravnosti jedna laž nadje puno povjerenja. I ako tada, koristeći se ovim primjerom, i na osnovu senatske odluke, konzul potegne mač, tko će mu tada pobilježiti granice, ili čak zapovijediti tu umjerenost? Naši pretci, kojima nikada nije nedostajalo uvidjavnosti i hrabrosti, ne bijahu toliko oholi da ne prime od tuđina ono, što je dobro i što se korisnim pokazalo. Od Samićana su primili štit i koplje, od Tušćana razne činove i uopće, ako su ma gdje, bilo kod prijatelja ili kod neprijatelja zapazili što korisno, uvodili su to i kod nas sa najvećom revnošću. Više su voljeli da oponašaju ono, što je dobro, no da zavide onome, čije je to dobro. I oni su tada poprimajući grčke običaje, gradjane kažnjavali šibom, a osudjenike smrću. Međutim, kada se država uvećala, kada se medju mnogobrojnim gradjanima obrazovale moćne stranke, i kada su protjerivanjem ovih mnogi nevini padali kao žrtve i mnoga se druga zla dogadjala, došao je Porcijev i ostali zakoni, kojima se osudjenima dozvoljavalo da idu u progonstvo.

To su, senatori, razlozi, zbog kojih smatram za opravdano, da glasamo protiv predloženog novačenja. Oni, koji su sa tako malo sredstava stvorili tako veliku državu, bili su sigurno i mudriji i hrabriji od nas, koji smo jedva kadri da održimo ono, što su oni tako slavno stekli. Treba li, dakle, pitate se vi, da oslobodimo optužene, te da time još i pojačamo Katilininu vojsku? Ne, nipošto, već ja predlažem ovo: da im se imanja zaplijene, a njih da pošaljemo u zatvore u važnije provincijske gradove. Nitko neka njih radi ne podnese prijedloge senatu, ili se obraća narodu. Svakoga tko drugačije postupa, senat treba unapred da proglasi neprijateljem domovine i narodnoga blagostanja!

GOVOR BRUTA

(Shakespeare: »Julije Cezar«)

Rimljani! Sugradjani! Prijatelji! Čujte me poradi moje stvari i budite tihi, da uzmognete čuti. Vjerujte mi radi moje časti i poštujte moju čast, da uzmognete vjerovati. Sudite mi po svojoj pameti i probudite svoj razum, da uzmognete bolje suditi. Ima li tkogod u ovoj skupštini, bilo koji dragi prijatelj Cezarov, njemu velim: Brutova ljubav prema Cezaru nije bila manja od njegove! Zapita li onda taj prijatelj, zašto je Brut ustao protiv Cezara, evo moga odgovora: ne zato, što sam Cezara manje ljubio, već zato što sam Rim više ljubio. Zar biste voljeli, da Cezar živi, a svi vi da umrete kao robovi, ili da je Cezar mrtav, a svi vi da živite kao slobodni muževi? Jer me je Cezar ljubio, plačem za njim; jer je bio sretan, radujem se zato; jer je bio hrabar, poštujem ga; ali jer je bio vlastoljubiv, ubio sam ga. Dakle, suze njegovoj ljubavi, radost njegovoj sreći, čast njegovoj hrabrosti, a smrt njegovoj vlastoljubivosti! Tko je ovdje toliko nizak, te bi htio biti rob? Ima li tkogod, neka kaže, ako sam ga uvrijedio. Tko je ovdje takav divljak, te ne bi htio biti Rimljanin? Ima li tkogod, neka kaže, jer sam ga uvrijedio. Tko je ovdje toliko jadan, te neće da ljubi svoju domovinu? Ima li tkogod, neka kaže, jer sam ga uvrijedio. Čekam, da čujem odgovor. Dakle nisam nikoga uvrijedio. Cezaru nisam učinio ništa više, no što biste vi učinili Brutu. Njegova je smrt zabilježena na Kapitoliju: slava mu nije umanjena tamo, gdje ju je zaslužio, nisu mu pretjerani ni grijesi, za koje ga je stigla smrt. — Evo, dolazi njegovo truplo, a oplakuje ga Marko Antonije, koji će — iako nije imao udjela u njegovoj smrti — uživati sve njene blagodati, mjesto u državi — a koji od vas to

neće? Na odlasku vam kažem ovo: kaošto sam za spas Rima ubio mog najboljeg prijatelja, tako je taj isti bodež spreman i za samoga mene, svidi li se domovini te zaište moju smrt.

MARKO ANTONIJE
82 — 30 pr. Kr.

Nad mrtvim Cezarom

Prijatelji, Rimljani, građani, slušajte me! Došao sam da sahranim Cezara, a ne da ga hvalim. Zlo koga ljudi čine, živi i poslije njih. Dobro se često sahranjuje s ljudima. Neka bude tako i sa Cezarom. Plemeniti Brut vam reče da je Cezar bio vlastoljubiv; ako je to tako, onda je to teška krivica i Cezar ju je skupo platio. Sa dozvolom Brutovom i ostalih uvaženih i časnih kao i Brut što je, hoću da govorim nad Cezarovim odrom. On je bio moj prijatelj, vjeran i pravedan prema meni, ali Brut veli da je on bio vlastoljubiv, a Brut je uvažen čovjek. Cezar je doveo u Rim mnoštvo zarobljenika te je otkupom za ove napunio državne kase. Da li je po tome Cezar vlastoljubiv? Kad je sirotinja jecala i Cezar je plakao. Vlastoljublje kao da je skrojeno od nešto grubljeg tkiva. Očevidci ste svi, da sam mu o Luperkalijama tri puta nudio kraljevsku krunu i on je triput odbio, a Brut je viđen i uvažen čovjek. Vi ste Cezara nekada svi voljeli i ne bez razloga. Šta vas zadržava sad da ga ne oplačete? O razume, mi smo te ljudi izgubili i ti si našao utočišta kod divljih zvijeri! Oprostite mi, moje je srce tu, u ovom mrtvačkom kovčegu, sa Cezarom. Ušuttjet ću za čas dok mi se srce isplače nad njim.

Jučer još riječ Cezarova valjala je koliko cijeli svijet; danas on počiva tu i nema ni najbijednijega čovjeka da mu oda poštu. O, braćo, da sam voljan da razdražim vaša srca na bijes i pobunu, ogriješio bi se o Bruta i Kasija, a oni su — to vi svi znate — uvaženi i časni ljudi. Neću da njima činim na žao. Radije ću se ogriješiti o mrtvoga, o sebe, o vas, nego o te ljude tako uvažene. Ali evo jedne pergamene s Cezarovim peča-

tom; našao sam ga u njegovoj sobi, to je njegova posljednja želja. Ja nemam namjeru da vam ga čitam, ali kada bi narod čuo ovaj testamenat, on bi poletio da ljudi rane mrtvog Cezara i natapao bi svoje rupce u tu svetu krv. Preklinjao bi svako za jednu vlas njegove kose radi uspomene i umirući u svom vlastitom zavještanju ostavljao bi je svom potomstvu kao najdragocjenije nasljedstvo. (Masa glasno traži da se pročita testamenat). Strpljenja, dragi prijatelji. Ja mislim bolje je da ne čitamo, bolje je da ne saznate koliko vas je Cezar volio. Niste vi od drveta i kamena, već ste obični ljudi. A kao ljudi kad bi čuli testament Cezarov vi bi se razjarili, poludjeli bi. Bolje je da ne znate da ste vi njegovi nasljednici, jer kad bi to saznali — ah!, šta bi se sve moglo dogoditi? (»Da se čita testamenat! Hoćemo da čujemo!«). Strpite se! Poslušajte. Prekoračio sam svoju namjeru, govoreći vam ovo. Strah me je da se ne ogriješim o one čestite i uvažene ljude čiji je nož pogodio Cezara. Toga me je strah. (Uzbuđenje i nezadovoljstvo protiv Bruta i Kasija. Sve odlučniji zahtjev da se testamenat čita). Vi me dakle nagonite da ga čitam? Dobro, okružite tijelo Cezarovo i hodite da vam pokažem onoga čiji je ovo testamenat. Da siđem? Dozvolite mi da siđem među vas. (Silazi i staje kraj mrtva kovčega). Ako imate suza, pripremite se da ih prolijete. Vi svi poznajete ovu togu? Sjećam se kad ju je Cezar prvi put ogrnuo; to je bilo jedne večeri, u njegovom šatoru, onoga dana kada je potukao Nervijance. Gledajte! Na ovom je mjestu prodro Kasijev nož! A gle kakvu je poderotinu načinio nož zlikovca Kaske, a ovdje ga je pogodio njegov ljubljeni Brut. I kad mu je istrgao prokleti čelik, gledajte kako je potekla za njim krv Cezarova; rekao bi čovjek kao da je to pojurila krv napolje da vidi, da li je to odista Brut, koji je tako okrutno udario, jer je Brut, vi to znate, bio prijatelj Cezarov. Sudite vi, bogovi, nebeski, koliko je nježno Cezar

volio Bruta. Ova je rana bila najteža od svih; jer kad Cezar vidje da ga Brut udara, nezahvalnost teža i od samog izdajničkog oružja, ubila ga je. Tada prepuče njegovo silno srce i uvijajući se u svoju togu, veliki Cezar pade kraj Pompejeve statue, kraj koje poče da teče krvav potok. Cezar pade. I kakav je to pad bio? Svi mi, i vi i ja, padosmo toga trenutka, a nad nama zaklikta krvava izdaja. Oh, vi plačete, vidim na vama izraz sažaljenja. To su milosrdne kapljice. Dobre duše, pa vi plačete gledajući samo krvavu haljinu Cezarovu. (Otkriva tijelo). A pogledajte sada! Evo njega kao što vidite iznakaženog od izdajnika. (Veliko uzbuđenje). Moji dobri prijatelji, moja draga braćo, da nisam ja to koji podiže tu buru pobune? Oni što izvršiše ovaj čin ljudi uvaženi i časni, pa ipak ja ne znam kakve su njihove optužbe kojima opravdaju ovo djelo. Ali oni su pametni i uvaženi pa će vam to bez sumnje objasniti i razlozima potkrepiti. Ja nemam namjere, prijatelji, da osvojim vaša srca. Nisam ja govornik kao što je Brut, već samo, kao što svi znate, čovjek prost i surov, koji voli svog prijatelja i, oni koji mi dozvoliše da govorim javno o Cezaru znali su to. Jer ja nemam ni duha, ni dara, ni poleta, ni moći izraza, da uskolebam krv u ljudima. Ja umijem da govorim samo ono što mislim i rekoh vam ono što i sami znadete; pokazao sam vam rane dobroga Cezara i pustio sam da njegova nijema usta govore za mene. Ali kad bih ja bio Brut a Brut bio Antonije, bio bi ovdje jedan Antonije koji bi podigao u vama talase bijesa i stavio u svaku ranu po jedan jezik kadar da natjera i samo kamenje po Rimu da se digne i da se pobuni!

PAPA URBAN II.
1040 — 1099.

Poziv na krstaški rat.

Od Siona se razlila riječ Gospodnja. Potecite sada, vi potoci, što odatle ističete, vrelu svojemu! Obrnite svoje mačeve, koje jednako oštrije jedan protiv drugoga, na zlotvore imena kršćanskoga! Vi, ugnjetači udovica i siročadi, vi gladni vuci i gavrani, što se kupate u krvi braće svoje, poletite u Palestinu te okaljano oružje tamo krvlju saracenskom i selđučkom! Vojnici đavola, budite vojnici Boga živoga i ničega se ne bojte pod sjajnom zastavom njegovom. Ili ćete zadobiti pobjedničke lovorike ili vijence mučeničke, jer u ovoj svetoj vojni pratit se vas potpuni oproštaj svih grijehova i bogata nagrada nebeskih radosti. Stoga neka vas nikakova veza ne zadrži doma, već imajte uvijek na umu riječi Spasiteljeve: »Tko mene radi ostavi svoju kuću i imetak, oca, majku, ženu i djecu, taj će sto puta više dobiti i vječni život naslijediti!« Na noge, dakle, vodje i vojnici, bogati i ubogi! Pustite slobodna maha svetome gnjevu, koji vas oduševljava i osvetničkoj žedji, koja vas raspaljuje!

JAN HUS
1369—1415

Propovijed na Uskrs.

Sveto Evangjelje uči o onome, što se zbilo danas poslije Kristova Uskrsnuća, da bismo, zahvalni Njegovom Uskrsnuću, svoje čekali i s Njime se radovali u slavi. Jer kaošto sv. Grgur kaže u današnjoj besjedi, postoje dva života: jedan smrtan, drugi besmrtan. Jedan poznajemo, a drugi ne znamo; jer jedan život je u smrti, a drugi je uskrs i pobjeda smrti. Zato dodje Primiritelj Boga i ljudi, Isus Krist, da jedan život primi, a na drugi ukaže smrću Svojom. Jedan nam život uze, a ustavši iz mrtvih pokaza nam drugi. Jer nama, koji vidimo samo život smrti, da je uskrsnuće samo obećao, a da ga nije i dokazao, tko bi povjerovao obećanjima Njegovim? Kao čovjek javi nam se u tijelu, umre dobrovoljno i slavno od mrtvih ustade; tako nam je primjerom pokazao to, što nam je obećao kao nagradu. Možda će netko reći: nije mu bilo teško ustati od mrtvih, jer Bog nije mogao ostati rob smrti. Da bismo se poučili u svome bezumlju i oslobodili slabe vjere, on nije htio potpuno prosvijetliti primjerom Svoga uskrsnuća; iako je u jedan čas umro, ipak nije istog časa i uskrsnuo. Jer je pisano: »Ustadoše mnoga tijela svetih, koja bijahu mrtva«. Tako nam je uskratio svaki trunak sumnje te danas nitko ne može reći: »Čovjek neka se ne nada tome (uskrsnuću) što je svojim tijelom mogao da učini jedino Bog-Čovjek«. Eto, danas već znamo, da u Bogu ljudi uskrsavaju, a ti ljudi bijahu grješni i smrtni. Ako smo djeca našega Otkupitelja, nadajmo se, da ćemo uskrsnuti i mi kaošto je On, naša Glava, uskrsnuo. Ovo tvrdi i sv. Grgur dokazujući, da ćemo i mi ustati od mrtvih, kaošto je Krist, naša Gla-

va, ustao te je i druge u sebi uskrisio, i utvrdio u vjeri, da ćemo po smrti oživjeti.

U slavu toga uskrsnuća od mrtvih danas slavimo sveti i veliki dan, čitajući u Evangjelju da se spominju i tri svete žene: Marija Magdalena, Marija majka Jakovljeva i Marija Solomejeva, to jest kćerka onoga, koji je bio muž Sv. Ane i zvao se Solomej, — dakle Marija Magdalena i svoje Marije, sestre Majke Kristove. A sve su, po židovskom običaju trebala da pomažu tijelo mrtvoga Isusa: zato kupiše ulja i namazaše Njegovo tijelo, kaošto kaže Evangjelje: »Marija Magdalena i Marija Jakovljeva i Marija Solomejeva — to jest kćerka onoga, koji se zvao Solomej — kupiše ulje da bi, došaviši, pomazale Isusa po običaju judejskom i tako iskazale ljubav umrlom, koga su voljele živoga«. Ovdje je naš mili Spasitelj učinio, da se djelo pomazanja, koje je izvršila Marija Magdalena, najprije istakne, kako bi pokazao da je duhovna ljubav Njemu milija nego krvno srodstvo; jer druge dvije Marije bijahu sestre Kristove majke, a Marija Magdalena nije bila s njim u srodstvu.

Pa ipak Isus nju izdvaja ispred ostalih i ustavši iz mrtvih njoj se javio prije svih drugih, kaošto svjedoči sv. Marko u 16. glavi Evangjelja, govoreći: »Ustavši od mrtvih Isus se pokaza najprije Mariji Magdaleni, iz koje je istjerao sedam vragova«. Time je dao utjehu griješnima, koji se kaju, da će, u milosti Spasitelja Isusa Krista, biti ispred drugih, pa čak i pravednih, ako se budu usrdno kajali i iskreno Ga ljubili.

Dalje Evangjelje kaže: »A rano ujutro na dan poslije subote dodjoše na grob u samu zoru kad se sunce radjalo«. Ovdje treba znati, da svete žene, uoči toga dana bijahu spremile ulje, po običaju judejskom, ali ćutahu; medjutim uveče, kad se služilo židovsko bogoslužene, one su pripremile ulje i danas, u nedjelju, dakle prvoga dana po židovskom bogosluženju, dodjoše

na grob i ostadoše kod groba cijelo veče do noći, i, zatim, cijelu noć do sunca, kaošto veli sv. Jeronim. A sad usporedimo ovo sa riječima evangjelista. Sv. Matej kaže: da su na veče prvoga dana poslije subote, dakle od večera kojim se po židovskom računanju počinje dan, došle Marija Magdalena i druga Marija da obidju grob, dok sv. Marko kaže, da su došle rano ujutro, to jest kad je sunce svojim zrakama obasjalo početak dana. Idući putem razmišljahu o tome, tko bi im pomogao da podignu kamen s groba; zato rekoše u glas: »Tko će nam odvaliti kamen sa vrata groba?« A Bog koji nije spor da se odazove smjernoj molbi, bijaše zapovijedio angjelu da ga odvali; ne zato da bi Krist mogao izaći, — jer se On iz utrobe matere Marije rodi neporočno i medju svoje učenike dodje kroz zatvorena vrata — već da zastraši vojnike, koji čuvahu grob i da ženama pokaže prazan grob i uvjeri ih da je ustao od mrtvih i da će prije njih otići u Galileju. Kad ove žene pridjoše pećini, ili komori, u kojoj bijaše grob, one »pogledavši vidješe odvaljen kamen«. A da pokaže zašto su se žene pitale: tko bi im odvalio kamen — jer ga same nisu mogle odvaliti — sv. Marko kaže, da kamen bijaše vrlo velik. Prvo svećenici i žreci dobro zatvoriše grob, da Ga učenici ne bi lako ukrali iz groba!

»A žene ušavši u grob«, to jest u tu pećinu u kojoj bijaše grob, »vidješe mladića na desnoj strani«. To bijaše angjeo u obliku mladića, obučen u bijelo ruho. »I uplašiše se veoma, jer tijela Kristova ne nadjoše, a grob bijaše prazan. Ali dobar angjeo, kao dobar božji vijesnik, protiv volje djavola, utješio je žene govoreći: »Ne bojte se! Isusa tražite Nazarenca Raspetoga? Znajte: ustao je, nije ovdje u grobu tijelom, iako je duhom na svakome mjestu, jer je On Bog. Pogledajte ovo mjesto gdje bijaše položen; prazno je. Ne tražite ga više, da ga pomažete, nego idite i kažite učenicima njegovim i svima, a Petru naročito, da ne očajava zato, što

njegov učitelj bi izdan. Neka se vrati i neka druge u vjeri utvrdjuje!« Evo, tu, veli sv. Grgur, leži pitanje: zašto je angjeo, spominjući apostole, naročito upozorio na Petra? Jer da nije angjeo na prvom mjestu spomenuo Petra, ovaj se ne bi usudio da dodje medju ostale učenike, jer se bijaše pokolebao, dok je ovako ponovno bio ojačan u vjeri, da ne očajava. Dalje reče angjeo: »Doći će prije vas u Galileju; tu ćete ga vidjeti, kaošto vam je govorio«. Galileja, veli sv. Grgur, tumači se kao »prelaz«, jer je naš Otkupitelj prešao od muka — uskrsnuću, o smrti — životu, od stradanja — slavi, a pošto ustade iz groba, učenici Njegovi ugledaše Ga u Galileji. Pa i mi po uskrsnuću svojih tijela vidjet ćemo Isusa u slavi, ako ovdje, poslije svojih grijehova predjemo na bolja i čestita djela. Toliko i ukratko o riječima današnjeg sv. Evangjelja.

Na ovaj veliki dan duše vijernih imat će, možda, malo naslade iz mojih riječi, i zato nek traže utjehe u čitanju sv. Evangjelja. Eto, dragi Spasitelj, učini te su Njegovo uskrsnuće oglasile najprije svete žene. Mi vjerujemo — iako to Evangjelje ne potvrdjuje — da se Spasitelj najprije javio svojoj majci, a poslije se pokazao drugim ženama, jer su one sumnjale u Njegovo uskrsnuće manje nego apostoli. Zato je htio da one znaju za njegovo uskrsnuće prije drugih te da ove izvijeste. Tako apostoli!.... Pošto ste kao sljedbenici Kristovi sumnjali, primite sad ovu vijest, koju vam žene nose!

I ja sam rado ću primiti svaki dobar savjet, koji bi makar i moja baba dala, naročito o životu i dobru. Medjutim, neki smatraju za ludost kada ih žene kore radi njihova dobra ili ih čemu dobrom uče. Tako su i sami učenici Kristovi mislili, da je sve šala što su im svete žene govorile o Spasiteljevim zapovijestima, pa i sa svima nama, koji smo puni vjere i koji, vršeći dobra djela u ime njegovo, stremimo Njemu. I kaošto ove žene vidješe angjela, tako i vjerne duše, koje su čiste i

pune kršćanske krijeposti, gledaju angjele — kaošto ih vidješe sestre Kristove — te gledaju i samog Boga. A angjeo sjedaše na desnoj strani groba, da kaže kako je Krist već napustio ovaj bijedni i smrtni život i da on sada uživa vječnu radost medju angjelima. Pa i bijelo ruho angjela označuje potpunu pobjedu Kristovu, kao i divnu, veličanstvenu nagradu za Njegovu pobjedu, nagradu ne samo za Njega, već i za nas. Jer Njegovo slavno uskrsnuće utjeha je njegovim angjelima, pa i nama; nama, jer ako u dobru završimo ovaj zemaljski put, ustat ćemo iz mrtvih i stupit ćemo u radost vječnu; a njegovim angjelima bit će takodjer utjeha, jer ćemo uveličat njihov broj. Vijerni, koji Isusa traže, ne treba da se boje ni angjela, ni smrti; jer ženama, koje su tražile Isusa, angjeo odgovaraše: »Ne bojte se!« Sv. Grgur tumači riječ angjela ovako: »Neka se plaše oni, koji ne vole da misle o preseljenju na nebo; neka se boje ti, koji predani tjelesnim uživanjima, ne smatraju sebe za dostojne da stupe u njihov red (angjela); ali zašto biste se bojali vi, koji gledate angjele kao na svoje čuvare i pratioce?«

Evo, kako sv. Matej opisuje angjela, koji im se bijaše javio: »Lice njegovo bijaše kao munja, a haljine njegove kao snijeg«. Jer je u munji grozan strah, a u sniježnoj bjelini čistoća i milosrdje. A pošto je Svemogući Bog strašan za griješne i milosrdan za pravednike, to je i angjeo, kao svjedok njegovog uskrsnuća, munjom lica i bjelinom haljine pokazao da Bog hoće da pokara griješnike, a pravedne da utješi. U Matejevom Evangjelju, 28 glavi, lijepo se navodi kako je angjeo rekao ženama: »Ne plašite se, jer znam, da Isusa raspetoga tražite«. Ne bojte se vi, dobre žene, već neka se boje griješni prvosvećenici, farizeji i saduceji, koji Ga mučiše i oni vojnici i plaćenici, koji još stražare pored praznoga groba Isusova. Zato žene, radujući se, pohitaše sa groba učenicima njegovim, a vojnička straža

uplaši se, pade kraj groba i ležaše kao mrtva, kaošto piše sv. Matej. A šta će biti u dan suda, kada se sam Krist pojavi u slavi svojoj? Neće li biti veseli oni, koji, živeći u dobrim djelima, tražiše Isusa, ispovijedahu Ga vedre duše i idjahu hrabro za milostivim Isusom? I ovima danas, može se reći: »Tražite Isusa Nazarenca Raspetoga! On ustade iz mrtvih«, to jest, nije umro u vašim srcima, već živi milošću svojom.

Krist uskrsnu od mrtvih! Šta je time rečeno? Oživi. Šta znači to: oživi? Tijelom bijaše mrtav, a sad je živ i umrijeti neće. Šta nam je time pokazao? Da ćemo svi umrijeti i oživjeti. On je otet od grijeha jer nije griješio. A mi smo oživjeli dušom po njegovoj milosti i više ne smijemo umrijeti. Ustavši od mrtvih on reče Ocu: »Oživjeh, ali sam u Tebi«. On je silan: medju mrtvima bi sahranjen, ali je i medju mrtvima ostao slobodan; a trećega dana oživi, da bi se obistinile riječi proroka, koji govoraše: »Dva dana bit ćeš mrtav, a trećega dana uskrsnut ćeš«. U petak je na krstu otkupio čovjeka, u subotu ležaše u grobu svršivši ulogu koju bijaše primio; trećega dana koji je prvi dan njegovog uskrsnuća od mrtvih. Pobjednik smrti pokaza nam se kao nov čovjek. Tako i mi koji idemo za Isusom, našom Glavom, u ovaj dan i čas, i doklegod smo živi, nosimo ovaj krst bez odmora, ustrajmo u tome, kaošto je on izdržao, sve dok i nas duh ne pozove da se odmorimo od djela svojih! Ne slušajmo nikoga, tko nam savjetuje da svoj krst napustimo! Jer i Njemu dovikivahu: »Ako je car židovski neka sidje s krsta, pa ćemo mu vjerovati«. On nije sišao, ali je pokazao veće djelo i moć kada je umro i oživio. Time je pokazao veće čudo, nego da je polumrtav sišao s križa. Pa ipak ne povjerovaše mu ti, koji mu tako dovikivahu; zato i nije poslušao te lašce niti je sišao s križa. Tako i mi, draga braćo, nikoga ne slušajmo, koji bi nam savjetovao da sidjemo sa svoga križa; ne slušajmo ni svoga tijela, ni

bliske rodjake, ni djavola, niti ma koga duha! Ostanimo na križu, umrimo na križu i neka nas drugi sa križa skidaju. Krista, našu Glavu, skidoše sveti ljudi, a nas neka skinu njegovi milostivi i sveti angjeli. Jer, pošto se svrši naš petak i prvi dan poslije naše smrti, onda će, drugoga dana, naša tijela počivati sretno, ležati blagosloveno i slatko spavati u svojim grobovima čekajući blaženi čas i veliku nagradu da stanemo pred Boga. A Bog će trećega dana uskrsnuti naša tijela, koja će u slavi biti slična njegovom tijelu... I eto najdraži Isuse! Za tri dana i ja proživjeh Tvoje muke. Tvoj odmor u grobu i Tvoje uskrsnuće. Daj meni i svima nama, Isuse, da živimo u Tvojoj radosti i blaženstvu!

GIROLAMO SAVONAROLA
1452. — 1498.

Propovjed protiv poroka i proricanje bliskih nevolja

Ja se gadim na ponos vaš, veli Gospod, i mrzim na dvorove vaše (Amos 6, 8). Mržnja će moja uništiti sve što je izaziva i stoga se kaže: »Za to ću predati grad i sve što je u njemu« (Amos, 6, 8). O Italijo, o Rime, predat ću te onima koji će ti utrobu raskinuti. Poslat ću vam kugu te malo će živih ostati. Poslat ću vam ratne horde, užasne i divlje kao zvijeri, gladne kao lavovi i medvjedi! Veliki će pomor svakoga čudom i užasom zalediti. O, vjeruj mi, neće biti dovoljno ljudi da mrtve pokopaju. »I ako deset ljudi ostane u jednoj kući, umrijeti će« (Amos 6, 10) i lješine njihove stajat će, jer neće biti dovoljno grobova.

A kad se desi ovaj užas, mrtvima će se kuće prepuniti. Ulicama će ljudi vapiti: iznesite mrtve! I nabacat će ih na kola i konje čitava brda mrtvih bit će. I sve će ih spaliti. Pa će opet ulicama juriti iz glasa zapomažući: Ko ima mrtve? Ima li tu još mrtvaca? Iznosite ih sve! I, gle, izlazit će ljudi i govorit će: Gle, ovdje je moj sin... a ovdje moj brat... muž! Iskopati će velike rake i pokapati ih. I još jedanput krenuti će ulicama sa krikom: Imate li još mrtvaca? Ima li još ko koga mrtvog? Ljudi će toliko pomrjeti, da će ih malo preostati. Ulice gradske obrašće korovom i putevi šumom. Italiju će barbari i tuđinci preplaviti. Onda će Gospod pomor zaustaviti i ostat će živi samo po nekoliko dobrih i zlih.

Zli će ljudi gunđati: Šuti, ne spominji više ime Kristovo: Ne vjeruj više u Boga! Jer da je za vas raspet, kao što veli, zar bi kršćanima tolika zla počinio? Drugi će govoriti: Šuti, ne spominji ime Božje, jer nam je toliko

bola i smrti bez spasenja poslao. Nema više Boga. Treći će reći: Što da čitam pomen ocu i majci svojoj? Ne gleda Bog više na žrtvu čovječju!

A dobri će govoriti: Prestanite, ne plačite i ne kukajte više, jer ovo sud Božji! Ostavite mrtve na miru. Šuti, ne spominji više ime Božje. Ne moli više Boga za njih, jer svi su u paklu zbog pustoši srca svog. Drugi će reći: Ostavi, ne spominji ime Božje! Ne svađaj se više sa Bogom svojim, jer su mrtvi kaznu svoju zaslužili. Bog je htjeo crkvu svoju da obnovi da bi se vjerni njegovi pobožnom životu vratili!

Italija neće da vjeruje! Italijo, Italijo! Mnogo ti je puta proricano. Često sam ti u ime Božje govorio: pokaj se, vrati se Bogu! O, Milano, koliko sam ti puta rekao pokaj se! O Venecijo, koliko sam te puta opomenuo da se Bogu vratiš. Mudracima cijeloga svijeta rekao sam: Jedino pokajanje pere vaš grijeh. Ali vi nećete da vjerujete! Vi nećete ušima da čujete! Vi se, šta više, potsmjehavate mojim riječima. Zato veli Gospod: Ja se gadim na ponos vaš i mrzim vaše dvorove. Spaliti ću ih i sa zemljom sravnati! Italijo, ti nećeš da vjeruješ. Ti veliš Amos je govorio to za svoje vrijeme, ali to ne važi za naše doba. Ali ja te uvjeravam: Pročanstva Amosova, kao što sam ti pretskazivao, zbiti će se u naše dane. I još znaj: Kao što je Amos bio uvjeren, da javlja istinu, tako sam i ja u to uvjeren. Istini nadahnućem proročanstva Amosova proričem i ja sve ovo! Pa ipak ti ne vjeruješ i ne čuješ! A što sam ti inače prostosrdačno govorio, hoću da ti potvrdim riječima Amosovim, koje će se u našim danima ispuniti. O, kako je veliki broj onih koji moraju umrijeti! Avaj, koliko njih mora u pakao! Kod proroka Amosa stoji: »Jer, evo, Gospod zapovijeda i udarit će dom veliki da se razvali i mali dom da popuca« (Amos 6, 11).

Pod velikim domom zamišljao je Izraela a pod malim Judu, koje su pustošili i razorili Nabukodonosor i

Asirci. Mi nazivamo velikom kućom svećenstvo, a molom narod. Tako govori Gospod: Ja ću obe kuće udariti i uništiti. O, dome Izraelov, dome divni, čuj moje riječi! O, Rime, daj mi svoje uho! Vjeruj mi ne bih toliko vikao kad ne bih znao što govorim: Povjeri mi se, jer te opominjem da se kloniš mača. Gospod prijeti Rimu, On prijeti svećenstvu.

O, ti, koji obavještavaš Rim, piši i ove riječi, ali ne piši da govorimo ružno o papi i kardinalima. Jer ja ovdje nikoga ne imenujem. Piši Rimu: ovaj monah prijeti Rimu, prijeti svećenicima i prelatima, ali pri tom izjavljuje da ne prijeti on nego Bog... Dalje javi Rimu, neka ne govore talijanski kneževi da sam ja kriv svima stradanjima Italije, jer proročanstva skorih nevolja nije uzrok njihovoga dolaska. To je jedino u Božjoj ruci (qui solus doxit et facta sunt) na čiju riječ samo sve biva. Ako se ispune stradanja koja proričem, znači: ili da sam Bog ili Bogom nadahnut. Pošto ja nisam Bog već puki griješnik, onda to znači da sam Bogom nadahnut. Piši im, dakle, da moje riječi nikakva zla ne čine ali da će im Bog za njihove grijehe veliki jad i bol poslati. I još javi Rimu: Ako se Rim i Italija pokaju neće ih stići ova stradanja; ne pokaju li se, dogodit će se sve što sam im prorekao. Nema spasenja bez pokajanja. A šta ti, brate, misliš: da li će se oni pokajati? Pravo da ti kažem, ja u to ne vjerujem. O, Italijo, o, Rime, pakao je svoju čeljust širom razjapio a đavoli su spremni da vas prožderu. Oni čekaju mnogo, mnogo ljudi a naročito svećenike. Doista, malo će se njih spasiti.

Florencijo, na tebe će se srušiti gnjev Božji prema mjeri tvojih i zlih djela. Pazi, ja sam ti to često govorio, mnoge grijehe moraš da prognaš iz svoga grada a naročito sodomiju i prekomjerno žderanje.

Ja i ovo mislim da objavim: Ja sam ovdje da branim istinu Krista radi. Ja ne propovjedam samo za Firencu, nego za cijelu Italiju. Ti si me ponavala još ranije i znaš da ja nisam sposoban za ovo djelo, jer ja mrava ne mogu da zgazim. Pa ipak ti vidiš danas da je ovim govorom cijela Italija uzbuđena. Krist me je poslao da ovu istinu javim i ja sam dužan do smrti da istrajem. Firenco, radi što hoćeš, razuzdavaj svoje ćudi, misli šta hoćeš, ništa ti to ne pomaže. Još danas ti javljam da ovo djelo ne možeš razoriti, nego će ono napredovati po cijenu svoje smrti, po cijenu da me iz grada progonite. Pa proganjajte me, šta marim. Sa biblijom našom, živjet ću spokojno u osami i mnogo mirniji nego ovdje! Makar me i otjerali moram reći — a ti piši u Rim, piši kad hoćeš — da ovaj plamen i ova svjetlost bukti na sve strane. Ova je svjetlost data svima religijama (samo to one nisu još saznale), a ti ćeš ipak vidjeti kad ona bukne u mnogim ljudima. Ded, piši Rimu: Ovaj monah kaže: Rime, radi što hoćeš, ali ovaj plamen ne možeš ugušiti. A ako ga i ugasiš, drugi će mnogo moćniji buknuti. I ovaj požar, ma da sad potajno tinja, obuhvatit će cijelu Italiju i Rim. Plamen ovaj plamsa i u srcima biskupa i kardinala i po neki kardinal posvjedočit će ovu istinu. U mnogim dijelovima Italije zapaljena je ova vatra. Pa i kod mnoge velike svjetovne gospode. U svoje vrijeme ova će se istina objelodaniti. O tome imam i pisma od razne velike gospode, koju neću da imenujem. I oni su gotovi život svoj za istinu da polože. Piši još: pozivam sve mudrace Firence, Rima i cijele Italije da diskutujemo o cvoi istini. Ako mene i moje jednomislenike pobijede rado ću se povući, pa ako treba i život svoj dati.

A sada, obraćam se tebi, o Gospode! Ti si prva i posljednja istina. I ti si umro za istinu i svojom si smrću pobijedio. Tako sam i ja gotov da umrem za tvoju istinu! Sam znaš da si me nadahnuo ovim riječima. Istim tim nadahnućem javljam danas: Tvoje djelo mora napredovati, mi moramo pobijediti. I to znaš Gospode, da ja ovu istinu ne propovjedam svojom snagom i pa-

meću. Niti se u sebe uzdam, nego samo u Tebe, Gospode moj, Tebe, koji će istinu svoju braniti! Ja sam ne bi znao šta da radim. Ali ti, Gospode, naložio si mi ovo djelo, ma da nisam dostojan ovako uzvišene službe. Priznajem svoj grijeh, priznajem da sam Tvoje djelo upropastio. Ali ono što govorim, govorim po nadahnuću Tvome, pa stoga još jednom pozivam mudrace cijele Italije i Rima da raspravljamo o ovoj istini, kako bi je mogao braniti. Pred Tobom stojim, Gospode moj, Ti si za mene umro i ja sam spreman za Tebe svoj život da dam.

PETAR VELIKI
1682—1725.

Bitka kod Poltave.

Prije bitke:

Vojnici!

Napokon je došao čas, koji će riješiti sudbinu Otadžbine. Ne mislite u ovome času da se vi borite za Petra, već za državu Petru Bogom povjerenu; za rod svoj, za domovinu, za pravoslavnu vjeru našu i za crkvu. Neka vas ne buni slava neprijateljeva, po kojoj je on nepobjediv, tu obmanu ste vi svojim pobjedama nad njim ne jedanput razorili. Neka vam u borbi lebdi pred očima Pravda i Bog koji vas štiti. A Petru, znajte, nije skup život, samo neka živi Rusija u blaženstvu i slavi, a radi vašega blagostanja!

(Poslije bitke:)

Zdravo da ste, sinci otadžbine, čeda moja draga! Znojem truda svoga stvorio sam vas, jer bez vas država, kao tijelu bez duše, nema života. Puni ljubavi prema Bogu, prema vjeri pravoslavnoj, prema otadžbini i meni, vi ste štedili živote svoje i hrabro ste po hiljadu puta pogledali smrti u oči. Djela vaše hrabrosti potomstvo neće zaboraviti!

WILLIAM PITT (LORD CHATHAM)

1708 — 1778

Za slobodu i pravdu u kolonijama.

Ja želim, milordi da ne gubimo ni jedan jedini dan ove sudbonosne krize. Svaki trenutak, koji se propusti i sa kojim se odlaže stišavanje vrenja u Americi, može da donese čitave godine pogroma i nevolja. Što se mene lično tiče ja se neću ni za trenutak odvajati od ovog važnog pitanja. Činit ću tako, iako me je bolest prikovala za postelju.*) Ja ću ovome pitanju posvećivati neprekidnu pažnju. Kucat ću na vrata ove dremljive i zbunjene vlade, jer hoću da je osvijestim pred golemom opasnošću, kojoj se ide u susret.

Kada izlažem važnost američkih kolonija za Veliku Britaniju i ogromnost opasnosti, koja se nad njom nadnijela zbog rđave administracije koja se u kolonijama sprovodi, ja želim da time upozorim na potrebu uzajamne sloge izmedju Engleske i Amerike. Ja ne tražim milost već pravdu za američke kolonije. A uvijek ću se zalagati da one prema nama pokazuju dužnu poslušnost u ograničenom obimu. One su dužne poštovati naše naredbe u odnosu na trgovinu i plovidbu, ali neka te naredbe svojim okvirima poštuju odnos izmedju namjera iz kojih su ponikle i privatne svojine kolonijalaca. Neka svetinja privatne svojine ostane neokrnjena. Neka kolonije plaćaju poreze prema odlukama, koje o tome same donesu na svojim skupštinama. U protivnom, one će biti lišene prava na privatnu svojinu.

---

*) Lord Chatam je u to doba bio teško bolestan .

Kada tražim da se povuku trupe iz Bostona, ja to činim u ime načela i uvjerenja, da je to prvi korak stišavanju pobune duhova, uspostavljanju mira i zavođenju uslova za napredak. Tako radeći vlada će se pokazati da je voljna biti prijateljski i pravedno raspoložena prema kolonijama. Jedino na takav način ona će moći da razmotri, uoči i ukine, ukoliko se to ukaže za potrebno, a ja tvrdim da će to nastupiti, oštre mjere i prenagljene prijetnje, koje su po cijelome carstvu posijale uzbunu.

Otpor vladinim postupcima bio je potreban onako isto kao što je bio opravdan, i vaši uzaludni pozivi na svemoć Parlamenta i načelo bezuslovne pokornosti njegovoj volji, postat će nemoćni da uvjere ili navedu na uvjerenje u njihovu opravdanost naše američke sugrađane, koji osjećaju da je tiranija, bilo jednog dijela, bilo cijelog parlamenta, ili pojedinaca u njemu nesnošljiva za sve britanske građane...

WILLIAM PITT MLAĐI
1759. — 1806.

Za ukidanje trgovine robljem

Bojim se, gospodine pretsjedniče, da mi umor, koji me hvata u ove pozne sate noći, neće dopustiti da uđem u pojedinosti pitanja, koje je pred nama, onako kako to želim. Ali ako me snaga održi na visini dužnosti pred kojom se nalazim, ja ću, osjećajući veličinu ovog problema, htjeli da u potpunosti izrazim svoje uvjerenje o njemu.

Ne smijem reći da se u potpunosti slažem s onim što je rekao moj uvaženi drug (Fox), niti da zamjerim mišljenjima svoja dva prijatelja*) ja se, naprotiv, radujem što su oni doveli pretres svoga pitanja do današnjeg stanja. Meni je milo što je, u najmanju ruku, nešto postignuto i što je problem trgovine robljem dobio potpuno nov obrt u toku ove noći. Tačno je, da postoji razlika u mišljenju, i da je ta razlika podvučena silnim argumentima koji govore u njenu korist. Medjutim, neka mi je dopušteno reći, da je ova razlika nabačena snagom načela, mnogo drukčijih od načela protivnika moga uvaženog prijatelja (Wilberforsa), koji su protiv ukidanja trgovine robljem. Malo je njih, koji su noćas uzimajući riječ, a koji nisu za to ukidanje. Stvar se svodi i razlika u mišljenju nastaje samo u pitanju roka u kome se ukidanje ima da izvede. Zato ja čestitam ovome domu, otadžbini i cijelome svijetu što se ovoliko napredovalo; što mi možemo smatrati da je ovoj vrsti

*) G. Dundas i predsjednik — spiker — Donjeg doma, koji su bili za to, da se trgovina robljem ukida, dok je Pitt bio za neposredno ukidanje.

trgovine izrečena smrtna presuda; što je ovaj Dom pravilno ocijenio ovo prokletstvo ljudskoga roda; što se briše ovaj žig sramote sa naše narodne časti i što će čovječanstvo biti oslobođeno svoga najvećega zla; najteže i najveće poruge zapisane u historiji svijeta...

Rekao sam, da ne postoji nikakova smetnja, uslijed zadane riječi, ili obzira nacionalne koristi, da se trgovina robljem ne ukine. Naprotiv svi razlozi koji proističu iz tih obzira govore za ukidanje, i to mnogo jače i glasnije za neposredno, nego za posredno odnosno postepeno ukidanje.

Sada, gospodine pretsjedniče, prelazim na Afriku. Tamo ja želim najširu primjenu ukidanja trgovine robljem. A zašto je treba ukinuti? Zato, što je to jedna užasna nepravda. Dozvoljavajući, da se ona produži makar za jedan sat, zar moji uvaženi suparnici ne vide da slabe svoj osnovni odbranbeni razlog? Ako trgovina robljem treba da se ukine zato, što pretstavlja nepravdu, zašto je onda ne ukinuti odmah? Našto trpjeti nepravdu, makar i jedan sat duže? Iz onoga što slušam, jasno je da svuda vlada uvjerenje da trgovina robljem nije pravična stvar; i zato što se smatra za nepravdu, mnogi ljudi vjeruju, da je ona ponikla u vezi sa kakvom naročitom i neizdržljivom potrebom; potrebom, koja, ako je nekada i mogla postojati danas, po općem uvjerenju, više ne postoji. U shvaćanju trgovine robljem za nešto potrebno nalazi se jedino objašnjenje, što se ona do danas održava. Svijet ju je smatrao za jedno od neophodnih zala, koje je sudbinom dodijeljeno izvjesnim ljudima, izvjesnim zemljama i osobama po odluci nekog Višeg Bića, čije su namjere neshvatljive i čija volja ostaje van domašaja ljudskog pravosudja.

Zaista, porijeklo ovoga zla je nedokučivo ljudskome razumu; a njegovo pripisivanje volji Višeg Bića je stvar, koju mi nismo dužni da u ovoj prilici ispitujemo. Medjutim, kada zlo u pitanju pretstavlja moralno zlo,

koje ljudski duh za takvo poznaje i priznaje, i kada je to zlo vezano za nas lično, onda, budimo iskreni i priznajmo da nismo ni najmanje u pravu da zamišljamo kako možemo sebe osloboditi grižnje savjesti, pozivajući se na svoje griješke i mnogobožačke slabosti. Ako stanemo za trenutak i zamislimo se, uvidjet ćemo da svako neophodno zlo pretpostavlja kakvo drugo veće zlo koje mora nastupiti, ako se ono prvo ukloni. I ja se sada pitam, kakvo veće zlo može da nas zadesi, ako ukinemo trgovinu robljem? Ja ne znam i ne mogu da zamislim da može postojati veće zlo od ovoga, koje otkida sedamdeset do osamdeset hiljada ljudskih bića od njihove postojbine i to voljom i po ćudi ljudi, koji pripadaju najprosvjećenijim dijelovima zemljine kugle, a što je najgore, pod okriljem zakona jedne države, koja sebe proglašava za najslobodniju i najsretniju nacionalnu zajednicu. Čak i da je dokazano, da su ova bijedna bića kriva za svaki prestup i zločin koji im se pripisuje, jesmo li mi u pravu da sebe oglasimo za njihove suce i krvnike? Čak ako i pretpostavimo, da nam je dužnost da to budemo, veliko je pitanje smijemo li ih suditi bez jasnih dokaza da su prestupnici i zločinci? Međutim, ako idemo dalje, ako ih navodimo na iskušenje da nam prodaju svoje zemljake, jesmo li tada sigurni da će se oni truditi da nam nude onaj broj roblja koji odgovara našoj tražnji? Hoćemo li onda ratove, koji se vode izmedju afričkih urođenika, smatrati za njihove lične sukobe ili za borbe, koje se vode radi nas i naših prohtjeva? Oružje u rukama trgovaca robljem, na obalama rijeke Kameruna, poslužilo im je kao sredstvo da organizuju takvu trgovinu. I ja vjerujem, da je britansko oružje u rukama Afrikanaca izazvalo opći rat i pustoš onako isto, kao što sumnjam da je podstrek za to potekao iz urodjeničkih pobuda...

Eto tako, gospodine pretsjedniče, izopačavanje britanske trgovine dovodi u bijedu cio jedan kraj zemlji-

ne kugle, mjesto da ga obaspe obiljem i blagostanjem. Laži u načelima trgovanja, zablude u politici i neosjetljivost prema moralnim dužnostima — to su strahovite posljedice koje smo navukli na afrički kontinenat. I ako svijesni bijede, koju prouzrokujemo, mi odbijamo da je okončano. Koliki zločin time činimo svojoj otadžbini? Hoćemo li, prema tome, još odlagati priznavanje pravde Africi i njenim stanovnicima? Ja sam duboko uvjeren, da neposredno i potpuno ukidanje trgovine robljem pretstavlja prvu, osnovu i najneophodniju zapovijed trijezne politike, moralne dužnosti i pravičnosti koju zakonodavno tijelo Velike Britanije mora da izvrši...

EDMUND BURKE
1730 — 1797

Za zaštitu prava britanskih kolonija.

Ja se nadam, gospodine predsjedniče, da stroga nepristranost položaja na kome ste, neće spriječiti vašu dobru volju da pokloni malo uviđavnosti ljudskoj slabosti. Vama se neće činiti neprirodno da ljudi, koji od nečega zavise i na tome nečemu zasnivaju svoje nade, i svoja strahovanja naginju malo sujevjerju. I kad sam došao pred ovaj skup sa mnogo zebnje za sudbinu svoga predloga, saznao sam, na moju beskrajnu radost, da je veliki »Kazneni Zakon« kojim smo izrekli presudu o trgovini i ribolovu i snabdjevanju američkih kolonija vraćen iz Gornjega doma ovome domu.*)

Priznanjem da taj događaj u mojim očima pretstavlja dobar znak. Po mome mišljenju u njemu je prst providjenja, koje nas ponovo vraća na pretres jednog problema, tako zagonetnog po suštini i tako izvjesnog za njegov krajnji ishod. Povratkom ovog zakona iz Gornjeg u Donji dom mi smo sada slobodni da izaberemo oblik ustavnog ustrojstva naših kolonija u Americi. I ako se, gospodine pretsjedniče, opredijelimo za načelo pomirljivosti, onda nas neće ni najmanje zbuniti (osim ako nam se ne htjedne da to sami sebi na-

*) »Kazneni zakon« je donešen u namjeri da se ograniči međusobna trgovina američkih kolonija kao i trgovina izmedju kolonija i Velike Britanije, sa ogromnim prednostima u korist ove posljednje, a na uštrb prvih. Osim toga zakon je ograničio i postavio zabrane američkim kolonijama u odnosu na ribolovna prava duž Nove Zemlje.

metnemo) nikakva zbrka od nasilja i stijega. Mi smo, dakle, pozvani ponovo jednom višom opomenom da poklonimo pažnju Americi, da se potpuno posvetimo njenome pitanju i da ga razmotrimo sa najvećom pažnjom i mirnoćom.

Zaista problem je strašan. Nema za nas možda na svijetu težeg i strašnijeg problema od njega. Kada sam imao čast da prvi put zauzmem mjesto u ovome domu, problemi američkih kolonija su se sami sobom nametali kao najveći i najosjetljiviji predmet parlamentarnog prosuđivanja. Moje neznatno učešće u debati o američkoj krizi boljelo me je. Uživao sam vrlo visoko povjerenje, i kako nisam imao ni jednog razloga da se oslonim na svoje vlastite sposobnosti i njima to povjerenje opravdam, bio sam primoran da sa mnogo napora proučim sve što se odnosi na naše kolonije. Osjetio sam, isto tako, potrebu da o cjelokupnoj politici britanske imperije obrazujem jedno mišljenje. Ovo mi je izgledalo neophodno da bih u vrtlogu raspirenih strasti zaslijepnjenoga javnoga mnijenja mogao srediti misli, uravnotežiti napone i sačuvati sebe od vihora bure doktrina u modi. Po mome mišljenju nije bilo ni muški niti praktično istraživati nova načela u vijestima koje su stizavale iz Amerike.

U to vrijeme imao sam sreću da budem u potpunoj saglasnosti sa većinom članova ovoga doma. Pognuvši glavu pred moralnom snagom te većine, i prožet oštrinom i težinom prvih utisaka o događajima u Americi, ja sam bez ikakvog otstupanja ostao do danas pri svojim prvobitnim uvjerenjima. Na vama je da ocijenite, da li je ovakvo moje raspoloženje posljedica istrajnog ostajanja u zabludi ili religiozne privrženosti istini i razumu.

Parlamenat je, gospodine pretsjedniče, imajući u vidu šire okvire problema, za vrlo kratko vrijeme izmijenio svoje raspoloženje i svoj stav, i to daleko brže i

mnogostranije nego što bi bilo dozvoljeno pojedincu da to učini na osnovu lično dobivenih obavještenja. I ma da se ja ne usudjujem činiti ma kakav prijekor parlamentu zbog pobuda iz kojih je promijenio svoje ranije držanje, jedna okolnost ostaje ipak van domašaja, naime to, da su za vrijeme trajanja toga novog držanja parlamenta američke kolonije bile u stalnom vrijenju. Sve što je poduzimano kao lijek za javne žalbe, ako nije izazivalo, ono je, u najmanju ruku, bilo popraćeno povećanjem općega neraspoloženja kolonija prema Velikoj Britaniji, dok, na koncu, raznim pokusima koji su činjeni, kolonije nisu dovedene do stanja u kome su danas, stanja koje neću da opišem niti se usudjujem da imenujem i o kome ne znam ni sam kako da se izrazim pristojnim riječima...

Ja nemam, gospodine pretsjedniče, vrlo visoko mišljenje o ustavima koji ostaju samo na papiru, kao ni o politici, čija zamisao nema zajednice sa njenom praktičnom primjenom. Ali kad sam počeo osjećati da gnjev i nasilje hvataju iz dana u dan sve većeg maha i da dogadjaji neizbježno vode otcjepljivanju kolonija od matice, moja je obazrivost popustila. Opće držanje nevolje daju moćne potstreke. Ima u životu trenutaka kada i najmanji uslov da se učini ma kakvo dobro treba da prihvate čak i oni, koji su najmanje značajni u narodnoj zajednici.

Da se u jednoj velikoj i usko miješanoj imperiji kao što je naša uspostave red i mir, to je cilj koji može da oduševi najvećega genija, i zasluži oproštaj za napor. Boreći se dugo sa ovakvim mislima, ja sam osjetio kako postajem jak. Onaj isti sticaj prilika, koji katkada prouzrokuje strah, u meni je pobudio osjećaj povjerenja. Prestao sam se bojati čak i svoje lične malenkosti. Jer, sudeći o tome šta ste vi prema onome što biste mogli biti, došao sam do uvjerenja da nećete odbaciti jedan prijedlog, koji Vam se preporučuje samo razumom

ličnosti od koje potiče. S druge strane, lišen čak i najmanje sjenke vlastitog upliva kao čovjek ili ličnost sa zvanjem i titulom, ja sam siguran da, ako moj prijedlog bude besciljan ili opasan, ako je slabo izražen ili u nevrijeme učinjen, da to onda neće biti ništa neobično, i da nas on neće zaslijepiti zbog sjaja moje ličnosti. Vi ćete vidjeti moj prijedlog onakav kakav je, i poklonit ćete mu svoju pažnju onako i onoliko, kako i koliko on to zaslužuje.

Moj prijedlog je — mir. Ne mir kroz rat; ne mir kroz labirint zamršenog i beskrajnog pregovaranja, ne mir kao posljedica opće nesloge, koja se načelno raspiruje u svima dijelovima carstva; ne mir koji zavisi od pravičnog raspetljavanja zapetljavanih pitanja, niti mir putem povlačenja oštre granice izmedju stvari i pojmova koji se, u odnosu na granice državne i upravne kompetencije, neprimjetno prelivaju jedni u druge. Ja želim i predlažem prosto mir; mir po prirodnom toku, mir po običnome nagonu. To je mir koji se predlaže u duhu mira i iz miroljubivih pobuda. Ja hoću da, otklanjajući povode za raspre, i uspostavljajući ranije međusobno povjerenje izmedju kolonija i matice, pomognem ostvarenje trajnog zadovoljstva. I, daleko od svake pomisli na raspre, želim da koloniju i maticu pomirim jednim potezom, jednom sponom zajedničkih interesa kako to nalažu obziri britanske države.

Moja namjera ne ide dalje od toga. Zamršena politika, po pravilu uvijek vodi zbrci, i to će tako biti dok traje svijeta i vijeka. Jednostavne dobre namjere koje se lako vide na prvi pogled, kao što se pravda vidi na kraju, jesu, neka mi je dozvoljeno reći, velika snaga i vještina upravljanja nad ljudima. Čista prostota srca je melem i oklop za načela. Moj prijedlog, prema tome, zato što je zasnovan na prostim pretpostavkama, može razočarati mnoge koji ga čuju. U njemu nema ničega što bi ga preporučilo utančanom i radoznalom uku-

su. U njemu nema ničega novog ni blistavog. U njemu nema onog bljeska kojim kipti projekat, koji vam je nedavno podnio plemeniti Lord sa plavom kolajnom.*) On ne ide za tim da skupštinske kuloare ispuni gomilom džandrljivih kolonijalnih posrednika, koji će stalno tražiti od vas da ih svojom pesnicom mirite u njihovim medjusobnim zadjevicama i svađama. Po njemu se ne predviđa ustanova grandioznih finansijskih kombinacija, koje će kolonije da navedu na međusobna cjenkanja, sve dok vi svojom pretsjedničkom palicom ne prekinete njihove kavge i ne odlučite visinu njihovoga danka preko svih granica proste algebarske računice...

*) Ovaj sarkazam se odnosi na Lorda Northa, kraljevog ljubimca, čovjeka koji je bio najviše kriv za američku krizu. Plava kolajna je znak ordena podvezice, najvišeg odlikovanja britanskog.

JAMES FOX
1749—1806.

Odbrana francuske revolucije.

Gospodine pretsjedniče, vi ćete mi, nadam se, vjerovati da u ovaj noćni sat ne želim ulaziti u pojedinosti raspravljajući ovo veliko pitanje. Samo dubok osjećaj dužnosti, — pored svega toga što je pažnja ovoga Doma umorna dugim zasijedanjem i što ja u posljednje vrijeme nisam vrlo uredno pohađao njegove sastanke, — goni me da vas uznemirim u ovo doba noći i da vas umolim za oproštenje. Gospodine pretsjedniče, moj uvaženi i učeni prijatelj je tačno zapazio, da danas nastupa novo doba u razvoju ratnoga stanja. Poštovani kancelar državne blagajne (Pitt), osjeća točnost ove opaske, jer vraćajući se na početak rata i spominjući sva pitanja i podatke, na koje je tako često i uspješno svraćao pažnju ovoga Doma, i kojima je od njega dobivao potporu za svoje predloge, on je primoran, da prizna da smo na kraju sedam godina ratnoga stanja došli do nove ere i da smatra ponovo za umjesno, ponavljajući stare stvari, da apelira na našu istrajnost. Sva pitanja koja su nas tako često zavodila na stranputicu, sva rezonovanja koja su se izjalovila, sva sjajna predvidjanja koja su stalno dogadjajima demantovana; sve nade koje su napinjale lakovjerne i sva uvjeravanja o bijedi i umornost naših neprijatelja, koja su zadovoljavala lakomislenjake, ponovo su pobrojana i istaknuta za odbranu teze da rat valja produžiti. Šta? Zar poslije sedam godina najtežeg i najužasnijeg klanja, koje je ova zemlja zapamtila, nama treba iznositi finansijske i računske pretpostavke o iscrpljenosti neprijatelja kao nagradu za nadu i povjerenje? Gospode Bože! Zar nam nije prije pet godina govoreno, da se Francuska

nalazi ne na rubu, već u bezdanu finansijskog sloma i stečaja? Zar nam se nije iznosilo kao nepobitni dokaz protiv zaključivanja primirja to, da Francuska neće biti u stanju da izdrži novu ratnu kampanju; da je mir jedina stvar koja je može spasiti; da ona njime hoće da dobije u vremenu kako bi obnovila svoje finansije; da bi, pristajući na mir, mi Francuskoj dali prilike da ponovo ugrozi našu budućnost, i da nama ne ostaje ništa drugo do da istrajemo još malo, jer bez toga nećemo biti pošteđeni posljedica francuskih ambicija i francuskog jakobinstva? Šta? Zar poslije tolikih godina uvjeravanja kao što su ova, i pošto su se sva ta proročanstva pokazala lažna, nama može da se govori kako uspjeh zavisi od tih istih uslova? I bez ikakvih novih razloga i povoda, mi smo pozvani da ulazimo u nove borbe i da borbu vodimo na načelima koja, ako se usvoje, mogu učiniti rat vječitim? Ako uvaženi član ovoga Doma uspije da Parlamenat i Zemlju zadobije za načela, koja je večeras izložio, ja ne vidim više kraj ovog krvoprolića. I nitko živ nije u stanju da sagleda kraj. A uvjeravanjima i proročanstvima, koja se do sada nisu obistinila, mi smo pozvani ne samo da odbacimo poziv na pregovore, nego, šta više, da zastupamo i dalje načela i gledišta, koja su isto toliko daleko od mudrosti i pravde, koliko su po svojoj suštini pretjerana i nepraktična.

Ja moram da žalim, gospodine pretsjedniče, zajedno sa svima prijateljima mira, grub i nepomirljiv ton, kojim se članovi naše vlade služe kada je riječ o Francuzima i koji nije izostao čak ni onda, kada treba da se odgovori na jednu učtivu ponudu za pregovore. Takav ton je od uvijek smatran za krajnje lakomislen i kao takav osudjivan od strane diplomata i državnika. Sjećam se sa zadovoljstvom riječi kojima je lord Molmsburry 1796. godine u Parizu izgovorio u sličnoj prilici, zbog sličnog tona izražavanja g. de la Croixa. On

je sa puno prava kazao »da nasrtljiva i uvrijedljiva podmetanja mogu samo da stvore nove prepreke za sporazum i da se samo iskrenošću, a ne uzbudljivim prekorima ni uzajamnim optužbama može ostvariti veliko djelo mira«. Ništa nije tako na svome mjestu niti tako mudro kao ovakav ton govora.

Tako uvijek treba da govore ljudi, kojima je povjerena vrlo značajna dužnost da pregovaraju sa neprijateljskom nacijom. Smatrajući sebe za iskrenog pobornika mira, ja moram reći da se prekorima i optužbama ne jača nada za izmirenjem i ja sam uvjeren da pogađam raspoloženje ovoga Doma i većine naroda kada kažem da sažaljevam sve izlišne uvrede koje se bacaju kao prepreke na putu izmirenja. Po mome mišljenju i po mišljenju većine naroda, mi treba da se čuvamo upotrebe grubih i uvrijedljivih riječi i zajedno sa narodom ja sažaljevam, što se i u štampi i u govorima koji su se čuli večeras, dozvolila sloboda tolikih napada i prekora. Iz istih pobuda ja moram da žalim, što je uvaženi gospodin predgovornik (Pitt) smatrao za potrebno da se tako dugo zadržava i toliko oštro baca u iscrpno objašnjenje prvobitnih povoda za rat, koji, bez obzira šta su i kakvi su bili, nemaju nikakve veze sa pitanjem koje je pred nama, a koji isto tako ne treba da uplivišu na raspoloženje ovoga Doma.

Ja zaista ne želim da u pojedinostima razmatram sve tvrdnje moga predgovornika, ma da se sa mnogima od njih ne slažem. Ne znam kakav su utisak njegova izlaganja učinila na ostalu gospodu, ali hoću otvoreno i iskreno da mu kažem, da mene nije uspio da uvjeri. Ja i dalje ostajem pri svome uvjerenju i sve dok ne budem dobio drukčije razloge nego što su razlozi koje je uvaženi predgovornik saopćio večeras, neću mijenjati svoje mišljenje i nastavit ću i dalje da vjerujem i da tvrdim jasno i glasno da je Velika Britanija izazvala

rat. Što se tiče Pruske i Austrije, ja pitam, ima li ikoga tko sumnja, da one nisu bile napadači?

Uzaludan je napor poštovanog predgovornika kojim hoće da tvrdi nešto suprotno onome, proističe iz jasnih, očiglednih i nepobitnih činjenica i dokaza, koji su svestrano ispitani. Nesretni Ljudevit XVI. lično, kao i svi oni koji su mu bili najprisniji, priznali su, da je izmedju njega i imperatora postojala povjerljiva prepiska i potpun sporazum. Ja ne vjerujem da je u vezi sa ovim odnosima došlo do zaključenja ugovora o diobi Francuske. Ali svaki onaj, dok je čitao deklaracije iz Mantove i Pilnica mora vjerovati u namjeru za miješanjem u unutrašnje poslove Francuske sa ciljem, da se u njoj zavede jedan režim protivan željama i mišljenju francuskog naroda. I ako ovo nije pretstavljalo plan o podjeli Francuske, to je ipak logički i trijezno posmatrano pretstavljalo napadaj na Francusku. Uvaženi predgovornik poriče da je postojao ugovor zaključen u Pilnicu. Neka bude kako kaže! Ali zar nije postojala deklaracija koja je u suštini pretstavljala neprijateljsku nasrtljivost? Vladaoci dviju velikih sila, Austrije i Pruske, kazali su javno, da su odlučili da upotrebe vojsku svoju i svojih saveznika i da pomoću nje »oslobode Kralja Francuske i učine ga sposobnim da utvrdi temelje monarhije onako, kako to odgovara pravu vladaoca i obzirima blagostanja francuske nacije«. Ako se i kada se ostali vladaoci saglase i pristanu da saradjuju sa njima »onda će u tome slučaju, Njihova Veličanstva, odmah zajedničkim snagama učiniti sve što treba, da se to postigne. U medjuvremenu, kazali su, izdat će naredbu da trupe budu spremne za pokret«. Ja vas molim, gospodo, stavite ruku na srce pa recite iskreno, nije li ovakva deklaracija pretstavljala prijetnju i uvredu za Francusku?

MIRABEAU
1749—1791.

Govor o bankarstvu.

Poslije tolikih burnih debata, ne bi li bilo podesnije da svedem riješavanje na nekoliko vrlo običnih pitanja?

Izvolite mi, gospodo, odgovoriti:

Zar vam nije ministar finansija iznio očajnu sliku našega stanja? Ne reče li vam on, da svaki trenutak odlaganja čini opasnost sve većom i većom, i, da nas jedan dan, jedan sat, jedan trenutak može odvesti u katastrofu?

Imamo li mi možda kakav drugi prijedlog, mimo ovoga koji nam ministar podnosi? (Uzvik: Da!) Toga koji je rekao da, ja molim neka vjeruje da je njegov prijedlog nepoznat te bi bilo potrebno vremena da nam bude predložen, da bi bio ispitan i proučen ili čak, kada bi taj prijedlog mogao već ovoga časa biti pred nama, neka njegov tvorac vjeruje da se mogao i prevariti pa ma kako bio udaljen od svake zablude, jer kad cio svijet griješi onda je cio svijet u pravu. Ali, tvorac toga drugoga prijedloga griješio bi čak i kad bi bio u u pravu, jer vrijedja jedan viši opći interes, pošto i najveći talenti nisu kadri savladati prilike, ako nemaju saglasnosti javnoga mnijenja. Ne smatram ni ja mjere koje predlaže g. Necker kao neosporno najbolje ali, samo nebo me čuva u ovome času da svoje prijedloge ne ističem ispred njegovih. Uzalud bih ja mjere, koje bih predložio, smatrao za najbolje; ne uništava se za jedan trenutak jedna ogromna i sjajna, zaslugama stečena, popularnost; jedno dugo iskustvo; reputacija prvoga i na daleko čuvenoga finansijera i, ako je potrebno i to reći, jedna značajna uloga koja nije dodijeljena ni jednome smrtnom biću.

Moramo dakle ostati pri prijedlogu g. Neckera.

No, da li mi imamo vremena i da ga ispitujemo; da njegove osnove proučavamo; da njegove cifre provjeravamo? Ne, ne, ne, i po hiljadu puta ne! Beznačajna pitanja, slučajne primjedbe neiskrena cjepidlačenja — eto to je sve, što u ovome trenutku leži u našoj moći. I šta ćemo postići tim suvišnim razgovorima? Ispustit ćemo otsudan trenutak, i to samo zato, da bismo svoju ambiciju razvijali, tražeći da ma šta izmijenimo o jednoj cjelini koju mi nismo čak dovoljno ni shvatili, a uz to još svojim indiskretnim učešćem, umanjit ćemo uticaj jednoga ministra, čiji finansijski kredit jeste i mora biti veći no naš.

Tu odista, gospodo, ne bi bilo sa naše strane ni mudrosti ni uviđavnosti, a da li bi bar bilo dobre volje?

O, da naše izjave, čak da su one bile i manje svečane, nisu garantovale poštovanje javnoga mnijenja i naše užasavanje pred strašnom riječju: bankrotstvo, — ja bih se još i upustio u ispitivanje onih, možda tajnih pobuda, — koje mi na žalost ignoriramo — a koje nas tako nerazborito nagone na oklijevanje, u trenutku kada treba da damo punoga izraza jednoj našoj dužnosti, neefikasnoj ako ne bi bila ispunjena hitno i sa puno iskrenosti. Onima koji su skloni, u ovome teškome trenutku, da izbjegnu svoje javne obaveze iz straha od pretjeranih žrtava i užasavanja od poreza, ja bih rekao: pa šta je bankrotstvo, ako nije jedan od najsurovitijih, najnepravednijih, najnejednakijih i najrazornijih poreza? Prijatelji, čujte jednu riječ, samo jednu riječ.

Dva vijeka krvološtva i razbojništva iskopalj su provalu, u koju tek što se nije i samo kraljevstvo survalo. Tu strahovitu provalu valja zajaziti. Evo vam popisa francuskih posjednika. Izaberite najbogatije medju njima, da bi se što manje gradjana žrtvovalo. Ali, izaberite! Jer, bolje je da se žrtvuje jedan mali dio da bi se spasao cio narod. Znajte, ovih dvije hiljade plemića

imaju čime da popune deficit. Popratite red u naše finansije, a mir i blagostanje u kraljevstvu. Uništite, pokoljite bez sažaljenja ove žalosne žrtve. Sručite ih u provalu i ona će se zajaziti! Vi se stresate od užasa? Da, čudne nedosljednosti i malodušnosti! A zar ne vidite da ćete se sto puta većim sramom okaljati ako prihvatite bankrotstvo ili, što je još sramnije, ako ga i ne prihvatite, ali ga učinite neizbježnim te ponesete sraman žig jednog zločina i — što je još neshvatljivije — dobrovoljnoga zločina. Ili vi možda vjerujete, kad ne platite da tim samim i ne dugujete? Zar vi vjerujete da će vas ostaviti da mnogo uživate u svome zločinu hiljade, milijuna onih, koji će u toj strašnoj eksploziji i njenim posljedicama izgubiti sve ono što bijaše njihova utjeha, što bijaše njihovo jedino sredstvo za život?

Stojički mislioci nad bezbroj teških nedaća što će ih katastrofa, koja nam pretstoji, sručiti na Francusku; ledeni sebičnjaci, koji mislite da će i ovi trzaji očaja i bijede proći kao i toliko drugih — i možda u toliko ostaviti da mirno sladite svoje zalogaje, koje, ni po količini ni po raskoši, niste htjeli da smanjite? Ne! Vi ćete propasti u općemu požaru, koji vi ne prezate da zapalite i gubitak vaše časti neće, spasiti ni jedno od vaših zadovoljstava!

Eto kuda srljamo! Govori se jednako o nekom rodoljublju, o rodoljubivome raspoloženju i jednako se poziva na to rodoljublje. Ne oskvrnjujte riječi: otadžbina i rodoljublje. Velikodušni je to napor dati jedan dio za spas cijeloga imetka. To je tako jednostavna računica i, onaj koji se koleba i oklijeva, ako i izbjegne gnjušanje neće izbjeći prezrenje, koje će mu njegova glupost nametnuti. Da, da, gospodo, ovo što vam kazujem najobičnija je razboritost i najprostija mudrost; to je vaš najneposredniji interes. Ne velim, kao što bi to ranije rekao: Na kakva prava imate vi na slobodu i čime ste kadri sačuvati je i obezbijediti, kad već na prvom

koraku vi nadmašujete bestidnost najnevaljalije vlade, time što nemarnošću vašom prema općoj brizi, ne dajete nikakve garancije za održanje ustava? Ne kažem vam to, ali vam velim: da ćete svi biti pretrpani ruševinama, jer vi ste prvi od kojih se traži požrtvovanje!

Glasajte, dakle, za ovaj vanredni pomoćni porez i to će biti dovoljno! Glasajte, jer ako sumnjate u predložene mjere, ne sumnjajte u potrebu i nemoć našu da je i drugim kojim načinom zadovoljimo. Glasajte, jer javni poslovi ne trpe nikakva odlaganja; jer našu točnost traže naše obaveze. Ne tražite vremena, jer nevolja ne trpi odlaganje. O, gospodo, zbog jedne neozbiljne rezolucije u Palais-Royalu, zbog jedne smiješne uzbune, koja je jedino mogla imati važnost u bolesnim maštama ili perverznim namjerama nekolicine ljudi zlih namjera — pale su one riječi: »Katilina je pred vratima Rima, a mi još zasjedavamo!« a niti je bilo Katiline, ni opasnosti, ni Rima. Ali danas, danas je pred nama bankrotstvo i ono prijeti da požđere vas, vašu imovinu, vašu čast, a vi — još zasjedavate!

NAPOLEON
1769—1821.

Na Austerlitzu.

(Prije bitke:)

Vojnici!

Ovu našu vojnu valja završiti jednim strahovitim udarom, koji će smrviti neprijatelja. Ne nastojte da u borbi izbacite samo što više metaka, već nastojte da vam ni jedan metak ne promaši. Večeras još mi ćemo pobijediti ove horde naroda sa sjevera, koje su se drznule da se s nama mjere!

(Poslije bitke:)

Junaci! Ja sam s vama zadovoljan! Vi svoje orlove okitiste neumrlom slavom! Vojska od sto tisuća ljudi, pod komandom ruskoga i austrijskoga cara, uništena je za nepuna četiri sata. Što našem maču izbježe, našlo je smrt u jezerima. Četrdeset zastava carsko-ruske garde, sto i dvadeset topova, deset generala, više od trideset hiljada zarobljenika, — plijen su ovoga, od sada pa za uvijek, znamenitoga dana. Toliko hvaljena i brojno nadmoćnija neprijateljska pješadija, ne mogaše nam odoljeti i tako se od sad nemate bojati suparnika.

Vojnici! Kad me je francuski narod carskim vijencem ovjenčao, ja se povjerih vama, da bih svome narodu, sa vama zajedno, sačuvao slavu koja mu je jedino mogla dati vrijednost. Junaci! Skoro ću vas odvesti u Francusku. Tamo ćete biti predmet najmilije mi brige i samo vam valja reći: Ja sam bio u bitci kod Austerlitza! pa da svako za vas reče: I ovo je jedan od hrabrih!

NAPOLEON

Dva carska govora

(Po proglasu za cara:)

Vojnici!

Evo vam zastava! Neka vas ovi orlovi sjedine; neka se ove zastave viju kadgod vas vaš imperator pozove da branite njegov prijesto i njegov narod. Vi se zaklinjete danas, da ćete žrtvovati živote za odbranu ovih zastava i da ćete ih vašom hrabrošću pronijeti putem k slavi, Vojnici, vi se, zar ne, zaklinjete na to?

(Po padu sa carskog prijestolja:)

Vojnici, moje stare garde, opraštam se sa vama. Od dvadeset godina ovamo, ja sam vas uvijek sretao na putu časti i slave. I ovih posljednjih dana, kao i u doba mojih uspjeha, vi niste prestajali biti uzor hrabrosti i vjernosti. Sa vojnicima takvim kakvi ste vi, naša stvar ne bi propala, ali rat je bio beskrajan. Nastao bi građanski rat i Francuska bi se uvalila u još veću nesreću. Ja sam dakle žrtvovao sve druge interese interesima Otadžbine.

Ja odlazim! A vi, prijatelji moji, ustrajte i dalje u službi Francuskoj. Njena sreća je bila uvijek moja jedina misao i bit će dovijeka predmet mojih težnja. Ne žalite moju sudbinu. Ako sam pristao da nadživim sebe to je samo zato, da poslužim vašoj slavi. Opisat ću velika djela koja smo zajedno stvorili.

Zbogom, djeco moja! Htio bih da vas pritisnem sve na grudi svoje, ali, zagrlit ću bar vašega generala. Dođite generale Petti, da vas pritisnem na svoje srce. Dajte mi zastavu da je poljubim. O, draga zastavo moja, neka poljubac koji ti dajem odjekne kroz potomstvo!

Zbogom, djeco moja. Moje će vas želje uvijek pratiti; čuvajte i vi uspomenu na mene. Zbogom, djeco moja, zbogom još jedanput, moji stari drugovi! (Ljubeći zastavu): Neka ovaj posljednji poljubac prodre u sva vaša srca!

U znamenitoj bitci kod Austerlitza 1805. godine, u ratu koji je druga evropska koalicija krenula protiv Napoleona, tri cara su lično zapovijedala vojskama; sa strane Francuza Napoleon, a sa strane saveznika ruski imperator Aleksandar I. i bečki car Franjo I. Za nekoliko sati borbe, Napoleon je strašno porazio saveznike, što donese kao posljedicu uništenje njemačko-rimske carevine.

OMER PAŠA

1806—1871.

U krimskom ratu

Azijski, afrički i evropski oficiri i vojnici!

Krv vaših predjâ nije jednom do sad prelila crvenilom tlo ove zemlje, koju silni neprijatelj hoće da vam otme. Vaša nacionalna čast koju ste od vaših predja naslijedili, još nije okaljana. Znajte, da ne možete ni jedan korak kročiti, a da se iz zemlje ne podigne glas, koji vapije: taj prah što ga nogama gazite, to je naš pepeo, pepeo vaših predja, branite ga!

Vojnici, zakunimo se zajednički, da ćemo proliti i posljednju kap za održanje prijestolja našeg cara, sultana Abdul Medžid Hana.

Mihailo Latas, ličanin, najprije graničarski oficir u ogulinskoj regimenti, prebjegne Turcima u Banja Luku, a ode u Vidin, gdje primi islamsku vjeru. Iz Vidina ode u Carigrad, gdje postane učitelj prijestolonasljedniku Abdul Medžidu i stupi u tursku vojsku kao kapetan. Kao vojnik velikih sposobnosti on napravi u turskoj vojsci najveću karijeru. Osim ranijih položaja njemu sultan povjeri i vrhovnu komandu u velikom krimskom ratu (1853). Kada je u glavni stan stigao ferman da je rat oglašen, Omer-paša (bivši Mihailo Latas) postrojio je svu vojsku i prije zakletve izgovorio joj je gornji govor.

ADMIRAL KAMIMURA

1849—1919.

Na rastanku.

Sinovi moji!

Šaljem vas u smrt i mi se više nikada nećemo vidjeti. Nikada više nećete vidjet svoje rodno mjesto, ni svoje mile i drage, djecu, roditelje i prijatelje. Imate da primite najstrašniju smrt. O, vi, kojima je srce zadrhtalo, kad čujete ovo što vam poručujem, i osjećate makar i trenutno da gubite hrabrost odstupite, jer se od vas traži ono što nadmašuje snagu najvećih junaka. (Vojnici gromko odgovaraju se: »Banzaj!« i »Ura!«)

U ovom pobožnom i svečanom trenutku, kad vidim vašu časnu odlučnost da izvršite jedan težak zadatak, treba da se s vama oprostim i da se za navijek rastanemo. Neću na rastanku ispiti šampanjac, jer on pomućuje razum, a kada vršite tako uzvišenu dužnost da umrete za otadžbinu i njenu slavu, vaše duše u susretu sa dušama vaših predja moraju biti čiste i bistre, kao i ova voda u čaši, koju ispijam za vas. Banzaj!

Hikonoja Kamimura je znameniti japanski admiral iz rusko-japanskog rata. Poznat je naročito sa borbe kod Port-Artura 8. veljače 1904. godine. Pred tom borbom on je pozvao da mu se dobrovoljno jave mornari, koji će poći na »branderu«, vrsti broda kome je zadaća da sebe potopi te zatisne zaliv, kako bi onemogućio izlazak protivničke flote iz istoga. Tko dakle pođe na »branderu« taj se predaje dobrovoljnoj smrti. Mornara se javilo tri puta više no što je trebalo. Pred polazak, admiral je došao na krov lađe i napio je ovu vojničku zdravicu vojnicima koji polaze u smrt.

WILLIAM EDWARD GLADSTONE.
1809—1898.

O načelima vanjske politike

Gospodo, pozivam vas da zajedno bacimo pogled preko mora i oceana. I pošto želim da budem nepristran, reći ću vam kakva, po mome mišljenju, treba da budu načela vanjske politike. A u koliko vaše strpljenje i moja snaga dozvole, ja ću primjerima objasniti izvjesna odstupanja od tih načela, kako se to događa posljednjih godina.

Prvo načelo je jačanje svih snaga imperije donošenjem pravičnih zakona, zavodjenjem pametnog državnog gazdinstva da bi se tim putem postigla dva velika uslova narodne veličine, naime bogatstvo, koje je materijalna stvar i jedinstvo i saglasnost koji čine moralne činioce; a zatim, sačuvati snagu imperije, poštediti izvore te snage za velike i važne vanjske događaje. Ovo je moje prvo načelo za vođenje vanjske politike.

Moje drugo načelo sastoji se u ovome: vanjska politika treba da štiti druge države u svijetu, a naročito kršćanske države i da njima osigura blagodat mira.

Evo mog trećeg načela, Gospodo: čak i kada činite dobre stvari, vi ih možete činiti na rđav način tako, da u potpunosti poništite njihov blagotvorni učinak. A ako želimo postati apostoli mira sa ciljem da razumu drugih naroda omilimo svoja uvjerenja, smatrajući ih za savršena, pa toga radi njima poričemo njihova prava, onda ćemo, to je više nego sigurno, srušiti vrijednost svojih načela. Po mome mišljenju treći uslov nalaže da se borimo za širenje i održavanje, do krajnjih granica, evropske solidarnosti; da radimo na što tješnjim i iskrenijim odnosima medju evropskim silama. A zašto? Zato što kroz to i takvo jedinstvo vi sputavate i kočite sebične nagone, koje svaka od njih može da ima. Ja sa svoga mjesta ne želim laskati ni Engleskoj, niti drugoj kojoj državi. Sve one imaju sebičnih želja isto onako, kao što ih po nesreći i naša zemlja tokom posljednjih godina ima. Zajednička saradnja znači smrt za sebične prohtjeve. Zajednički napori pretpostavljaju zajedničke ciljeve, a ciljevi, radi kojih ste jedino u stanju da udružite evropske sile, jesu oni koji teže zajedničkoj koristi svih i svakoga. To je, gospodo, moje treće načelo za vođenje vanjske politike.

Na četvrtom mjestu potrebno je izbjegavati primanje nepotrebnih i zamršenih obaveza. One vas mogu navesti na samohvalisanje. Možete reći, da ste njima pojačali ugled svoje zemlje; možete tvrditi da radi njih jedan Englez treba da korača uzdignute glave. Možete isto tako isticati, da politička situacija danas nije u rukama liberalne vlade koja misli samo o funtama sterlinga i šilinzima. Ali čemu sve to vodi, gospodo? Čemu drugom do povećavanju vaših obaveze bez istovremenog povećavanja vaše snage. I ako vi povećavate vaše obaveze, a to isto ne činite sa vašom snagom, vi je krunite i upropaštavate; vi stvarno slabite imperiju čineći je manje sposobnom za vršenje svojih dužnosti. Vi stvarno predajete poznijim pokolenjima u amanet jedno nesigurno naslijeđe.

Peto moje načelo glasi: Valja svima narodima priznati ravnopravnost. Vi možete biti naklonjeni jednome narodu više nego drugom narodu. Šta više, vi morate pojedine narode voljeti više od ostalih. I po pravilu vi ćete voljeti više onaj svijet, koji vam je blizak po jezičnim, krvnim i vjerskim vezama, odnosno narode, koji se sticajem prilika jače nameću vašoj naklonosti.

Znameniti engleski državnik Gladstone održao je ovaj govor u Donjem domu, 27. studenoga 1879. godine.

Medjutim, u pogledu prava svi su narodi jednaki, i vi ne smijete stvarati poredak u kome bi jedan narod bio izložen moralnoj sumnji ili postao predmet stalnog napadanja. Ako tako ne radite, a naročito još budete li sebi prisvajali pravo da se smatrate većim od ostalih naroda, i to farizejski većim, onda po mome uvjerenju vi možete pričati do mile volje o svome rodoljublju, ali zato ipak pretstavljate nerazumne prijatelje svoje otadžbine i time potkopavate ugled i povjerenje u vašu zemlju od strane drugih naroda, t. j. svojoj domovini nanosite najtežu uvredu.

Saopćio sam vam, gospodo, pet svojih načela za vođenje vanjske politike. Dozvolite mi sada, da ovo izlaganje završim objašnjenjem svoga šestog i posljednjeg načela.

To šesto načelo po mome mišljenju zahtijeva, da vanjska politika Engleske, u okviru ograničenja koja sam naveo, mora biti prožeta ljubavlju za slobodom. Ona treba da voli slobodu, da želi njeno što jače širenje i to ne vizionarski, već na osnovu iskustva mnogih pokoljenja, koja su živjela na britanskim otocima i koja su stvorila uvjerenje, da na slobodi počivaju javni mir i javni poredak; da je sloboda osnova za razvijanje blagostanja širokih slojeva naroda.

U analima britanske vanjske politike ime Georgea Couningha je na počasnom mjestu. Imena Lorda Russela i Lorda Palmerstona ostat će takodjer u svijetloj uspomeni kod svih onih koji se sjećaju stvaranja belgijske nezavisnosti i talijanskog ujedinjenja. Duboka ljubav prema redu i poretku treba da bude mjerilo, kojim će se u svome životu i radu rukovoditi svaki britanski ministar vanjskih poslova.

ABRAHAM LINCOLN
1809—1865.

Posveta vojničkoga groblja.

Pred osamdeset i sedam godina naši pretci stvorili su na ovome kontinentu jedan nov narod, začet u slobodi i prožet uvjerenjem da se svi ljudi rađaju jednaki.

Danas se mi nalazimo u velikom građanskom ratu, i pitanje se postavlja, da li ovaj narod ili bilo koji drugi začet na isti način kao mi, može da se održi. Evo nas na velikom razbojištu te borbe. Došli smo da posvetimo dio ovoga polja kao vječno odmorište onih koji dadoše živote da bi narod mogao biti živ. Pravo je i dužnost nam je da to učinimo.

Medjutim u širem smislu riječi mi ne možemo ni posvetiti niti osvetiti ovo tlo. Hrabri junaci, živi i pokojnici, koji su se na ovome mjestu borili, posvetili su ga mnogo više nego što nam naše snage dozvoljavaju da mi to učinimo. Svijet ne može da zapaža i da pamti šta mi ovdje govorimo, ali on neće nikada zaboraviti one koji su na ovome mjestu stvarali historijsku etiku. Nama živima ostaje da se posvetimo djelu, koje je ostalo nesvršeno od onih, koji su na ovome mjestu ginuli da bi ga započeli.

Mi smo ti koji se moramo zakleti pred preostalim zavjetom i zadatkom da ćemo uspomenom na svijetle grobove pojačati našu odanost prema idealima radi kojih su oni podnijeli punu mjeru svoga žrtvovanja; mi moramo priznati da ti pokojnici nisu uzalud položili svoje živote i da će se ovaj narod, Božjom milošću, preporoditi u slobodi i da vlade naroda, narodom i za narod, neće nestati sa lica zemlje.

CAMILLO CAVOUR
1810—1861.

Poslije pariskog kongresa

Velike odluke ne donose se, gospodo, perom. Diplomacija je nesposobna da mijenja prilike pojedinih naroda. Najviše što može, to je, da sankcionira postojeća fakta i da im da legalnu formu...

Uistinu, gospodo, sadanje stanje u Italiji nije saglasno sa propisima zaključenih ugovora. Većina propisa ugovora zaključenih u Beču potpuno je pogažena; politička ravnoteža, koja je bila utvrđena, već je više godina poremećena. I punomoćnici iz Sardinije htjeli su na sve ovo da obrate pažnju Francuskoj i Engleskoj, tražeći da ovo pitanje uzmu u ozbiljno razmatranje.

To nije bilo teško postići kod saveznika i delegati objavu sila pokazali su punu spremnost i iskreno interesovanje za stanje u Italiji, priznajući da je prava anomalija što se Italija, većim svojim dijelom, nalazi pod okupacijom trupa jedne strane države, ispoljavajući, to ponavljam, najtopliju želju da vide prestanak te okupacije i vraćanje Italije u normalno stanje. Postiglo se, da se glasno kaže: bilo bi dobro da se prekine sa okupacijom centralne Italije.

Mogu reći, dakle, da se u riješavanju talijanskih pitanja nije došlo do pozitivnih rezultata, ali smo ipak, po mome mišljenju, dobiti dvije stvari: prvo, abnormalno i nesretno stanje u Italiji stavljeno je do znanja Evropi i to ne samo preko demagoga, vatrenih revolucionara, stranih novinara i partizana, već i preko istaknutih punomoćnika najvećih evropskih sila, ljudi koji stoje uz rame šefova svojih vlada; ljudi odličnih i naviknutih da se odazovu prije glasu pravičnosti nego glasu srca. I eto, to je prva velika korist sa ove konferecije.

Druga je korist, što su te sile izjavile da je ne samo u interesu Italije, već i u interesu evropskom, potrebno naći lijeka ovome bolnome stanju u Italiji.

I svakojako, dok prvim rezultatom možemo biti zadovoljni, što se drugoga tiče moram priznati, da nije lišen iznenađenja i opasnosti. Taj drugi rezultat, gospodo, koji smo postigli u Parizu, nije ni malo popravio naš odnos sa Austrijom. Treba konstatirati, da su se sardinski i austrijski punomoćnici, pošto su sjedili dva mjeseca jedni uz druge i rješavali najkrupnija politička pitanja za posljednjih četrdeset godina, rastali bez zavade, ali sa pouzdanim uvjerenjem, da je politika dviju zemalja udaljenija no što je ikad bila.

Ova je činjenica, to, gospodo, neću da krijem, vrlo ozbiljna; ta činjenica može izazvati teškoće, može stvoriti opasnosti; ona će dovesti do jedne neizbježne konzekvence, fatalne po ovaj legalni sistem slobode koji je zaveo Kralj Viktor Emanuel, penjući se na prijesto i za koji se vlada Kralja Viktora Emanuela uvijek trudila da bude tumač, što ste i vi uvijek čvrsto i dostojno podržavali. I ja ne vjerujem, gospodo, da bi pred tim teškoćama, pred tim opasnostima vas trebalo nagovarati da kraljevskoj vladi savjetujete promjenu politike.

Put, kojim smo išli ovih posljednjih godina, odnio nas je jednome velikome događaju; prvi put u našoj historiji talijansko je pitanje izneseno i diskutovano na jednom evropskome kongresu, a ne kao što je ranije bivalo na kongresima u Ljubljani i Veroni, gdje je u stvari samo pojačavano zlo; talijansko pitanje je izneseno sa visoko manifestiranom namjerom, da se nadje način i izlaz i sa izjavama simpatija velikih naroda prema Italiji.

Po svršenom kongresu pitanje Italije stavljeno je pred tribunal javnoga mišljenja; pred tribunal od koga

se, kao što je rekao francuski imperator, očekuje posljednja instancija: definitivna pobjeda.

Borba će možda biti duga; peripetije će možda biti mnoge, ali ćemo mi, uvjereni u pravednost naše stvari, čekati s povjerenjem krajnji rezultat!

Najveći talijanski državnik (do Mussolinia), čije je upravo djelo oslobodjenje i ujedinjenje Italije, Camillo Cavour, bio je sjajan govornik, koji se istakao još u skupštini 1848. godine. Najznamenitiji mu je govor, koji je izazvao buru u svoj Italiji, bio onaj, koji je održao 6. svibnja 1856. godine po povratku iz Pariza, gdje je osigurao pomoć Francuske i Engleske talijanskoj stvari. Iz toga govora donosimo jedan odlomak.

LEON GAMBETTA
1838—1883.

Dvije Francuske.

Da, Francuska je slavna i pod znakom republike evo je ponovo na čelu svijeta, zbirajući pod svoja krila svu svoju djecu, uvijek ujedinjenu radi njene odbrane u ime jednog jedinog načela i dajući čovječanstvu legije umjetnika, radnika, građana i seljaka. O da, divno je pripadati takvoj Francuskoj i nema toga, koji se ne bi dičio govoreći: Ja sam francuski gradjanin!

Ali, ne postoji samo ta Francuska, ta slavna Francuska, ta Francuska revolucionarna; Francuska oslobodilačka i inicijatorka roda ljudskog; ta Francuska čudesne aktivnosti i, kao što je neko rekao, ta Francuska odgojiteljica genijalnih ideja svijeta. Postoji i druga Francuska, koju ja ne manje volim; druga Francuska, koja mi je još draža. To je ona jadna Francuska, Francuska pobijedjena i ponižena; to je Francuska slomljena; to je ona Francuska, koja vuče svoje okove kroz četrnaest vijekova; Francuska koja preklinjujući vapije za slobodom i pravdom; ona Francuska koju despoti, tobož radi slobode, guraju neprekidno na bojna polja, da bi izlila krv kroz sve arterije i vene; ona Francuska, koju u njenom porazu klevetaju i vrijeđaju. O, tu Francusku, takvu, ja volim kao što se voli mati; takvoj Francuskoj vrijedi žrtvovati život svoj, ponos svoj i sva sebična zadovoljstva; o njoj treba reći: »Tamo, gdje je Francuska, tamo je otadžbina!«

JULES FAVRE
1809—1880.

Obrana Orsinija.

Htio bih za trenutak da se oslobodim bolnih uzbuđenja, koja mi obuzimaju i svladavaju dušu, da bih mogao odati javno i iskreno priznanje sjajnom oratorskom daru govornika, kojega malo prije čuste. On je dugo vremena slavom ovjenčavao naš advokatski stalež, u kome je — što kod nas izaziva naročito žaljenje — njegovo mjesto ostalo ispražnjeno. On je i ovom prilikom svojom rječitošću imao da obasja punom svjetlošću funkciju državnog tužioca, koju je primio, a koja sama sobom zadaje pojmljiv strah, što njegovoj riječi daje prestiž i uzdiže njezin autoritet.

Ako bi i pod tim okolnostima postojala za predgovornika kakva neslućena opasnost, ona bi, gospodo suci, mogla biti samo u tome, što ne nailazi ni na kakvu smetnju, budući da se u ovoj žalosnoj raspravi osjeća bez ozbiljnh protivnika.

I odista, gospodo suci, gospodin državni tužilac nije imao potrebe da nam upućuje onaj rječiti apel za saučešće i ono odlučno pozivanje na poštovanje ljudskoga života, te da bi nas sve, kao što je i njega, obuzeo užas pri pomisli na krvavu tragediju u kojoj padoše tolike žrtve. Tko od nas nije uzdrhtao pri spomenu ove najnovije klaonice izazvane političkom zaslijepljenošću?

Još prije no što smo stupili pod ove svodove, svi smo mi već bili spremni da oplakujemo sudbinu našega naroda, tako često izloženoga sličnim zločinima.

Istina, mi svi koji smo ovdje ne dijelimo isto mišljenje o mnogim i mnogim pojavama. Što se mene lično tiče — neka mi gospodin državni tužilac dozvoli da to kažem — ja sam daleko od toga da se poklonim pred

svima načelima, svima djelima, svima ljudima koje on brani. Da, gospodo suci, i nasuprot vremenima u kojima živimo, a koja se protive slobodnome izražavanju misli, ja sa ljubomornom gordošću čuvam na dnu srca sveto skrovište mojih osjećaja i mojih uvjerenja. Ali njihov simbol nikada nije bio ni mač ni nož. Ja sam od onih koji preziru razuzdanu moć i koji osuđuju silu uvijek kada ona nije u pravu; ja vjerujem da se jedan narod obnavlja samo kroz svoje naravi, a ne kroz krv. Ako je taj narod bio toliko nesretan te je pao pod jaram kakvog despota, to svakako njegove lance neće raskinuti oružje jednoga ubojice. Vladavine iščezavaju kroz svoje vlastite grješke te Bog, koji odbrojava njihove časove, zna u dubini svoje mudrosti da spremi za one, koji neće da znaju za njegove vječne zakone, nepredviđene katastrofe, strahovitije od jednog stroja, kojom pribjegavaju konspiratori.

To je moja vjera, gospodo, moja duboka vjera! Kada me je Orsini pozvao za branioca, ja ga nisam odbio, ali sam osjetio svu težinu ovoga strašnoga tereta, izmjerio sam dobro svu veličinu i svu uzaludnost napora. Ja sam pogledao kako se predamnom uznose sjene onih javnih žrtava, čija me slika svega obuzima jezom. Ali sam ipak nazirao, da jedan tako veliki zločin nije mogao imati kao pobudu ni lakomu želju, niti mržnju, niti slavoljublje. Pobuda za takav jedan zločin mogla bi biti samo u zastranjenosti jednoga vatrenoga rodoljuba; u grozničavoj žudnji za slobodom otadžbine, koja je san svih plemenitih duša, ja sam rekao Orsiniu: osuđujem vaš zločin i to ću uvijek i glasno izjaviti, ali vaša nesreća me dira i ja shvaćam potpuno vašu istrajnost u borbi prema neprijatelju vaše otadžbine i upornost akcije kojom je vodite, žrtvujući i svoj život. Sve to nalazi odjeka u mome srcu. Da sam Talijan, ja bih želio da patim kao vi za svoju otadžbinu; da se ponudim kao žrtva i da prolijem krv za njenu slobodu — sve,

sve bih to učinio osim ovakvih ubistava koja moja savjest ne odobrava. Ali, vi priznajete svoj zločin, vi ga ispaštate, vi priklanjate glavu pred zakonom o koji ste se ogriješili; vi ste spremni umrijeti da bi podnijeli kaznu zbog zločina, koji ste počinili prema životu drugih. Pa lijepo, u tako uzvišenome trenutku ja vam prilazim, ne da održim jednu nekorisnu odbranu, niti da vas slavim, već da nad vašom besmrtnom dušom, koja će se vratiti u okrilje božje, pokušam užeći jedan zračak one istine, koja može vašu uspomenu da zaštiti od nepravednih optužaba.

Šta bi dakle ovaj čovjek, proganjan silom, osuđen na izgnanički život, mogao činiti? Da li se prikloniti neprijatelju svoje otadžbine? Da li ugasiti u svojoj duši rodoljublje staroga vojnika carstva, ono rodoljublje, koje je u njemu užegao njegov otac svojim podvizima i svojim patnjama? Ne, on može biti samo još vatrenjii rodoljub; on neće moći imati nikada ni mira ni sna što ne može raskinuti lance svoje sputane otadžbine. I šta u stvari on čini? On kuje zavjere, prelijeće širom Italiju, potstiče na hrabrost, organizuje otpor. U Pijemontu i u Toscani, u Lucci i u Modeni on sije jednu istu misao. Kada poslije hapšenja u Genovi 1853. godine stiče slobodu, njega proganjaju. On krstari Švicarskom i Francuskom i odlazi do Londona. Ožujka mjeseca 1854, pod imenom Tito Celsi, on pokušava sa jednom ekspedicijom da prodre u vojvodinu Toscanu, ali ne uspijeva i hapse ga u Švicarskoj, odakle se nekim čudom spasava. Godine 1858. dolazi u Beč pod imenom Herveg, uvijek gonjen istim demonom ili istom ludošću, kao što bi rekli mudraci ovoga svijeta. Tražeći pomoć, sprema ustanke, ali ga otkrivaju, zatvaraju ga, okivaju u lance, i bacaju ga u onu grobnicu, u tvrđavu u Mantovi. Deset godina gleda on u smrt, sramnu smrt koja mu lebdi nad glavom. I sami suci priznaju, priznaju u dubini duše svoje plemenitost njegovoga duha i čistoću

njegovoga rodoljublja, pa ipak ga osuđuju. Jedna žena, doznavši da jedan mlad talijanski rodoljub mora poći na vješala, zainteresira se za toga nesretnika. Zahvaljujući čarobnoj moći, nježnosti i bezgraničnom obožavanju, za koje su jedino žene kadre, spremljena su sredstva za spasavanje, koja su doprla, čak do tamničkih dubina. I najzad, kucnuo je čas slobode, osam gvozdenih poluga prepiljeno je oruđem koje je čudesnim putem doprlo do osuđenoga. Treba li, gospodo suci, reći koliko je istrajnosti bilo potrebno za ovakav jedan podvig? Našto? Orsini se spušta sa visine od 40 metara, služeći se jednim nepouzdanim konopcem koji se kida i bjegunac pada poluslomljen u rov tvrđave, puzi i ostaje dvadeset i četiri sata u jednome hladnome jezeru, odakle ga napokon izvlače progonitelji. Providnost, kao što vidite, gospodo suci, nije htjela da on tom prilikom umre. A zašto ona to nije htjela? Ali, zar mi ništavni crvići smijemo da postavljamo takvo pitanje? Šta mi znamo, šta mi možemo znati dokle idu namjere Providnosti? I odista, evo gdje Orsini, nošen još uvijek istim idejama, vođen entuzijastičnim zanosom cijeloga svoga vijeka, evo ga opet gdje srlja u grozni pothvat, koji ja osuđujem, ali koji sam vam objasnio.

Je li poslije svega što sam vam izložio potrebna još neka obrana? Treba li, da vam navodim dokaze i svjedodžbe? Zar niste i vi ovoga trenutka uvjereni, da Orsini ima samo jednu želju, jednu misao: oslobođenje i slobodu svoje plemenite i drage otadžbine? Pa ipak ovoga puta, ta misao i ta želja ne mogu da opravdaju jedan takav atentat, koji je donio smrt onim jadnim žrtvama, kojima bi Orsini, kao što juče i on sam to reče, htio da povrati život po cijenu sve svoje krvi. Taj se zločin ne može opravdati, ali se može objasniti neodoljivošću osjećaja koji su naoružali njegovu ruku.

To je, gospodo, posljednja riječ ovoga čovjeka, koji se predaje sudbini; ta riječ je, kao što vidite u potpunoj saglasnosti sa svima djelima u njegovom životu.

Pa ipak, ja to priznajem, jedna je vrsta smjelosti sa njegove strane što se obraća onome, koga je htio da uništi kao smetnju ostvarenju svojih namjera. Ali i ovoga puta, vjeran, kao i uvijek, uvjerenje koja je postalo strast njegovog života, on neće da njegova prolivena krv bude nekorisna njegovoj otadžbini. Da, gospodo, Orsini, koji je srnuo u pothvat, koji je pokušao i koji, hvala Bogu, nije uspio, predaje se potpuno. On odlazi u smrt, on to dobro zna, ali sa ivice svoga groba on upućuje svečanu molbu onome, prema kome nije imao nikakve mržnje, upućuje je neprijatelju svoje otadžbine, koji bi mogao biti i njen spasilac: kneže, vi se ponosite time što ste nikli iz utrobe naroda, dajte dakle pomoć ugnjetenim narodima; pružite ruku pomoći jednom narodu, koji je prijatelj Francuske; uznesite zastavu talijanske nezavisnosti, koju je uspostavio vaš vrli prethodnik! Kneže, ne dozvolite da ona tako lijepa, tako plemenita i tako nesretna pokrajina bude vječno žrtva djece sa Sjevera, koja je tlače; ne povodite se za licemjernim zabludama starih kraljevstava, koja vas zavode. Kneže, zametak vaše kuće je u slobodi i revoluciji, budite dakle jaki da vratite Italiji slobodu i nezavisnost, budite veliki i velikodušni, i tada vam neće moći nahuditi ni mač ni olovo.

Eto, gospodo sudije, njegovih riječi. Nije moje, da im dajem objašnjenje; za to nemam ni moći ni slobode. Ali ove posljedje Orsinijeve riječi kazuju vam jasno i svu njegovu misao i cilj njegovih podviga. Ja sam završio, gospodo suci, ispunio sam svoju dužnost. Vama nisu bila potrebna preklinjanja gospodina državnog tužioca da izvršite dužnost svoju bez strasti i bez slabosti. Ali Bog, koji će nam svima suditi; Bog, pred kojim će vlastodršci ovozemaljski izaći onakvi kakvi su,

lišeni pratnje svojih milosnica i svojih laskavaca; Bog, koji jedini odmjerava mjeru naših grijehova, moć nagona koji nas zavodi i ispaštanja koja ih otkupljuju, Bog će poslije vaše presude izreći svoju i neće možda odbiti oproštaj, koji su ljudi smatrali kao nemoguć na zemlji!

Godine 1858. siječnja 14, u osam sati u večer, u trenutku kada je Napoleon III. prelazio ulicu Le Peletier, da posjeti operu talijanski zavjerenici **Orsini, Ruffo, i Pieron i Gomez,** bacili su bombu pod careva kola. Tom prilikom je palo mrtvih i ranjenih 141 lice.

Jules Favre, znameniti advokat, zastupnik, senator i član Akademije, pimio je na sudu obranu Orsinia. Orsini je osuđen na smrt.

GIOSUE CARDUCCI
1836—1908.

Govor povodom smrti Giuseppe Garibaldi-a.

Ne pljeskajte, molim vas! Nemojte narušavati svetu tišinu smrti. Pomislite na to, da general, nepomičan, blijed kao vosak, izmučen, leži ovdje, usred voštanica u sobi Caprera. Plačimo i oplakujmo udes otadžbine!

Utjelovljenje slave koje se javilo u doba našeg djetinjstva, epopeja naše mladosti, idealna vizija zrelih godina, nestali su i ugasili su se za uvijek. Najbolji dio našeg života svršen je. Ova plava glava s lavovskom grivom i sjajem arkanđelskim, koja je prolazila budeći rimske pobjede i sijući strah i preneraženost kod tuđinaca, duž lombardijskih jezera, i pod aurelijskim zidinama; ta glava leži nepomična i hladna na odru. Ova desnica, koja je upravila kormilo Pijemontskog broda na sicilijanskom moru k pobjedi nove sudbine Italije; ta nepobjedna desnica koja je u Milanu srušila neprijatelje s pouzdanošću jednog paladina, sada je u raspadanju. Zatvorene su i za vazda ugašene oči oslobodioca, koje su sa planina Giubilrosa posmatrale Palermo, oči diktatora, koje su pod Volturnom izvojevale pobjedu i stvorile Italiju. Glas, taj ponositi i zvučni glas, koji je u Varesu i Santa Mariji grmio: — »Naprijed, samo naprijed sinovi! Naprijed s puškom!« — a koji je sa zauzete trentinske tvrđave odgovorio: — »Razumijem!« — taj glas je zanijemio za sva vremena. Ne kuca više to plemenito srce, koje nije očajavalo u Aspremontu, ni prepuklo u Montani. Giuseppe Garibaldi počiva pod višom sudbinom! On je sunce koje je zasijalo nad Alpama talijanskim, koje više nisu naše, nad morem koje nije više »naše more«.

Njegova moć ostavila nas je; ostala nam je samo njegova slava i uzvišeno zadovoljstvo da smo bili njegovi savremenici. On je bio jedna od onih duša savršenih i bogato obdarenih najuzvišenijom čovječnošću, kakve naše pokoljenje može da dade u svom fatalnom stvaranju. Savršenstvo i čistoća njegova bili su toliki, da je potpuno ličio na one velikane grčke, koji su svoju otadžbinu oslobodili od tiranije tuđe i domaće. Bio je u svemu sličan Miltiadu, Trazibulu, Timoleonu, Epamimondi, Pelopidi. Ali potpuno upoređenje nemoguće je zbog njihovih nedostataka i zbog toga, što se sve ne da usporediti. Nesumnjivo bi bio dostojan poređenja s najboljim Rimljanima, da kod njega osjećanje čovječnosti nije bilo dublje i savršenije nego što je moglo biti, zbog izvjesnih razloga i zbog mnogih uzroka, kod njih; da on nije imao pored toga onaj instinkt za viteškim avanturama, koji je svojstven novim i ukrštenim rasama. I zbog te svoje žestine herojskog avanturiste, i zbog čvrste odanosti idealima, usporedio bih ga sa vitezima normandijskim, sa krstašima, sa Tancredima, sa Gottfriedima, da nije bio potpuno lišen želje za osvajanjem i da kod njega nije bilo jače osjećanje dužnosti. George Washington, kao građanin, bolji je; kao tvorac republike mnogo je veći; ali oko hladne glave puritanskog generala nedostaje aureola heroizma, koja krasi čelo građaninu Italije.

Takav kakav je bio, Giuseppe Garibaldi je najpopularnija veličina modernih Talijana, možda već i zbog toga, što je u sebi spojio mnogostruka svojstva naše epohe bez nedostataka i poroka kojima ljudi naše epohe obiluju. U historiji njegovoga života ne vidi se dobro gdje se završava Ariostova uloga, gdje počinje Livije, i gdje se Macchiavelli javlja; borac pun avantura ali bez bezočnosti, heroj bez poze, političar bez obmanjivačkog razmetanja. Bio je iznad partija, iako je od njih primao sve ono što je najvitalnije i najkorisnije

moglo doprinijeti učvršćivanju nacije; bio je iznad svega Talijan i čovjek slobode. Republikanac po svojoj prirodi i po svome odgoju, osjetio je da se jedan stari narod, odavno već historijski pocijepan, može podići samo pomoću jedne stranke; i zbog toga, iako je stajao na čelu pobjede, iako je u svojoj ruci držao sudbinu otadžbine, pokorio se rado, pokazujući primjer drugima, većini. Ali kada je većina, pošto je postala stranka, pokušala da se odupre ili kada je počela da se koleba i usteže, on, koji je na prvi pogled izgledao buntovnik, pozvao je sve da vrše svoju dužnost. Ne recite da je za njega bilo bolje da je umro krajem 1860; hulili biste ga tada. Ne cijenite normama običnih vremena pokrete, kada je jedan narod u revoluciji zanijet svojim krajnjim ciljem, obnovom; bili biste i suviše pedantni. Aspromonte je spasila čast nacije, Montana čast Rima. Herojima je svojstveno da budu strpljivi kada ih vrijeđaju i kada ih zatvore oni isti, za koje su se borili; oni, pobjednici i u najtežim časovima, uvijek se oduševljavaju čovječanskim dostojanstvom.

Ako svemu tome dodate kako je žar njegovog velikog srca, prelazeći brijegove i mora, stigao da potraži i zagrije potištene po svima zemljama, dok su ga Poljaci i Mađari, Grci i Srbi znali kao vođu, i dok ga je Francuska imala u Dijonu, njega, osvjetnika Rima i Montane; i ako tome dodate, da je svaka pravedna stvar, svaka ideja građanskih prava i oslobođenja, svako praktično poboljšavanje života ljudskih, u ratu i u miru, u politici i u nauci, u vaskolikome društvu i u usamljenim kolibama i poljima, imala njega za svoga branioca i svoga vještog i moćnog zaštitnika; tek tada ćete osjetiti, koliko je bio na svome mjestu pozdrav kojim je Parlamenat jučer popratio njegovu uspomenu, uspomenu viteza ljudskoga roda!

Oh, ja vam moram reći istinu, da je on zaista umro; ali ja vjerujem da je mrtvima i suviše dobro, jer su oni

prebrodili ono veliko m o ž d a, da bi nam se nanovo vratili. Narodi balzamiraju svojoj uspomeni sjećanja na svoje velike pokojnike i svojom nemirnom i sanjalačkom fantazijom bude ih iz grobova i ponova ih zaodijevaju njihovim nekadanjim djelima; i obraćaju im se, mole i prizivaju slavne sjene. — Napred, napred, o ocevi, u pomoć!

Tako su Kelti potčinjeni tuđincima u Britaniji očekivali, a ribari sa obala galskih još i sada očekuju kralja Artusa. Tako Slaveni vjeruju da će jednoga dana Kraljević Marko izići iz pećine na velikom šarenom konju i pojuriti i pobiti Turke i Nijemce. I pjesnici njemački pjevaju o Barbarossi koji je zaspao u svom podzemnom zamku, dok oko njega oblijeću gavrani, sve dok ga mač koji će pasti na pod i zazvečati ne probudi i obavjesti da je došao čas da obnovi svetu imperiju. A poneki Honved možda još i danas očekuje Aleksandra Petöffya, koga je nestalo u metežu za vrijeme jedne bitke u baruštinama. Ali da bi se moglo tako očekivati dugo i sa osmjehom kroz sve tegobe, potrebno je da narod ima jaku osnovu idealnosti. Imaš li je ti, Italijo? Ja se nadam!

Možda će između dvadeset petog i dvadeset šestog vijeka, kada će na poluotoku vladati druge crkvene i građanske ustanove, i kada će narod govoriti jezikom koji nije jezik Danteov, a riječ Italija kada će zvoniti kao sveto ime stare tradicije otadžbine, možda će tada u jednom narodu snažnom, pacifističkom, industrijskom, majke svojim kćerima, koje su rođene slobodno i odrasle pune vrlina, i pjesnici (jer će tada biti pravih pjesnika) omladini koja sa rada ili sa vježbanja izlazi na forum, govoriti i pjevati garibaldijske legende ovako:

Rođen je od jednog antičkog boga otadžbine, koji se u ljubavi vezao sa jednom boginjom sa sjevera, iz kraja gdje se Alpe nasmijane spuštaju k moru i gdje se u plavome moru ogleda nebo još plavlje i još zelenije i

gdje sjajnije sija i cvjeta zemlja. Ali su to bila žalosna vremena; i u tome raju gospodario je pravi pakao, gospodarili su strani i domaći tirani i popovi.

Tada, dok je božanstveni dječak šetao, plav i vedar, sa velikim otvorenim očima, između neba i mora, Italija, da bi ga spasila od tirana i da bi ga sačuvala za oslobođenje, uze ga i posla u Ameriku, u Ameriku, koju je jedan drugi veliki Ligur pronašao nekoliko vijekova prije toga, da bi poslužila kao utočište i njemu i svima početnicima. I tu je gordi dječak kroz tri godine imao da plovi burnim talasima, da se bori sa tigrovima i medvjedima; hranio se lavovskom moždinom; kroz sve to zvjerinje prošao je lijep i snažan kao Tezej, pobijedio ih je ili slomio, podizao je republike, uništavao tirane.

Kada je već bilo vrijeme i kada je od Tezeja već postao Herkul, pozvala ga je Italija. Dvije vojske, dva naroda, skoro na sjeveru Germani; u sredini oko vječnoga grada, koji je već bio uzeo Breno, gmizali su Gali. Došao je i poletio je iz pobjede u pobjedu, od jedne vojske do druge; i zaustavio se u Rimu.

Epska legenda, vi već znate, ne gleda na razmak vremena; i u sintezi nacionalne pobjede ne vodi računa o ratovima i raznim bitkama. I tako će opsada Rima trajati u budućoj epopeji kao opsada Troje i Veje, deset godina. Epopeja će pričati o rimskim zidovima načičkanim starcima, ženama i djecom, koji se dive borbama otaca, muževa, sinova; pričat će o rimskim ulicama koje su noću osvijetljene i čuvane dok se granate i talasi dviju armija susreću i ukrštaju pred kapijama. Oh kako će se javiti nota homerska i ariostovska, kada pjesnik bude pjevao o Daveriu, Kalandreliu, Piatramelaru, Bixiu, i Sacchiu, o tebi Ajače Medici koji si stajao uspravno sa polovinom mača među ruševinama broda koji je tonuo; o borbi dvaju tabora oko leša Patrocla Masina, koji se po četvrti put vraćao na juriš

tjerajući konja uz stepenice Quattro Ventia! I kako će biti slatka nota vergilijevska i tassovska, kada se bude pjevalo o Eurialu i Nisi, Turnu i Camillu, Gildinu i Edoardu, i o vama Morosini, o vama Mamelli, i o vama Mansuri, i o vama stotinama i stotinama omladinaca koji ste umirali u petnaestoj i osamnaestoj godini sa pomenom Italije na usnama, sa vjerom u Italiju u srcima! Ali ja ne mogu da zamislim kako će i koliko će biti predstavljen on, na bijelom konju, uz pjevanje himni kada goni neprijatelja, ili kada se vraća u senat slomljena mača, jadan, čađav od barutnoga dima i krvava.

Opsada će dakle trajati deset godina, ali Rim neće nikada biti zauzet. Heroj će tada, prolazeći kao munja kroz tri vojske, preći Apenine; i vratit će se sa kraljem Vittorijom koji će razbiti Gale. Oni, sjetit će se tada izvjesne sličnosti krvi i starih saveza, pogodit će se sa kraljem i sa Italijanima da se s one strane Alpa povuku Germani, koji su logorovali na sjeveru.

Ali Gali, kao nagradu za pomoć protiv Germana, htjeli su da zadrže za sebe lijep kraj u kome je bio rođen heroj. On se nije žalio. Sa hiljadom svojih drugova ukrcao se na dvije začarane lađe i za dvadeset dana pobijedio je otok vatre, a za dva mjeseca pobijedio je kraljevinu Polifema, koju su proždirali narode. I rekao je tada kralju Vittoriu: Evo ti za dvije provincije dvije kraljevine: pazi da ne ustupiš druge ili prodaj i ovo! Ali među slugama stare tiranije rasla je zavist i udruživala se sa Galima, kod kojih je rivalstvo polako prelazilo u mržnju. I ranili su heroja u ono jedno jedino mjesto, gdje se nije mogao raniti: u petu; prognali su ga na jedan pusti otočić, koji je pod njegovim nogama procvjetao i obrasao biljem. Tu je heroj ostao usamljen dugi niz godina; i kao Filokter, u Lemnu, kupao je noge u Sredozemnom moru, a majka boginja dolazi-

la je danju da ga tješi i njenom pomoću ponova je ozdravio i dobio rumen izgled mladosti...

Tako će pričati epska legenda koja će, kao produkat jednog naroda sa različitom kulturom, imati i svoje komične strane: da li će to odgovarati i nečemu što se zaista zbilo, ne mogu da znam. I nastavit će, kako je jedna divlja bura zbrisala sitne ljude, a stranci još jednom zauzeše poluotok. Tada Garibaldijeva generacija siđe na morsku obalu i pruži ruke iznad velike vode vičući: — Dođi, vrati se, o vođo, o oslobodioče, o diktatore! — Na duge krike prhnulo se uho herojevo, i uputio se da ponova zauzme rodnu grudu. A pošto je sada već njegova generacija bila i suviše prorijeđena, zaustavi se na Campidoglio-u i dižući visoko mač i udarajući nogom o zemlju, zapovijedi da uskrsnu svi oni, koji su pali u njegovim bitkama. Tada odjeknu pjesma mase:

Otvorili su se grobovi, ustali su mrtvi;

Naši su mučenici ukrsli svi.

I tada crvene falange pobjedonosno prejuriše poluotok; Italija bi slobodna, cijela slobodna, sa svima Alpama, sa svima otocima, cijelim svojim morem. A rimski orao vrati se da raširi svoja krila između mora i planine i pusti promukle krike od radosti pred brodovima, koji su slobodno plovili Sredozemnim Morem po treći puta talijanskim.

Pošto je oslobodio i vratio u njegova stara prava svoj narod, pošto je izmirio susjedne narode, pošto je utvrdio mir, slobodu i sreću, heroj se izgubio: kažu da je otišao bliže iznad Alpa u magli jutarnjoj i kada ga nestaje u predvečernjem sutonu, ocrtava između jela i tisa jednu veliku sjenku koja ima crvenu košulju i plave kose, koje se lepršaju na vjetru i pogled blistao kao nebo. Pastir tuđinac posmatra začuđeno i kaže sinu:

— To je talijanski heroj koji bdi nad Alpama svoje otadžbine!

Tako će pjevati buduća epopeja. Ali sutra ili malo poslije toga, molekili koji su dosada činili tijelo heroja rasijat će se na blagom vjetru, težeći da dopru do sunca čiji je najblagotvorniji i najsjajniji odraz bio na ovoj talijanskoj zemlji. Oh, vjetar će raznijeti svuda atome transformacije, a oni će dati snage — živima!

U Grčkoj, za vrijeme homerskih vremena, oko lomače heroja priređivale su se viteške igre, a na plamen su bacane one stvari, koje su svakome pojedincu bile najdraže. Jedni su žrtvovali konje, drugi robove pa najzad i sebe same. Ja ne tražim toliko od Talijana: ja hoću da stranke žive, jer su jedan od sastojina slobode. Ali bih želio da stranke, od monarhista koji su se hvalili da su odani Giuseppe Garibaldi-u do socijalista, koji vjeruju da ih je on stvorio i odjenuo, oko lomače koja će se zapušiti nad morem, ne bace ono što im je najdraže, već sve ono što je kod njih najbolnije.

Tako se tek možemo nadati, da će se u danima opasnosti i iskušenja (a slučajno su oni i bliski i veliki) vratiti sjena generalova jašući na čelu naših trupa i vodeći ih još uvijek u pobjedu, u slavu!

Znameniti pjesnik talijanski iz doba Cavourovog — Giosué Carducci bio je odličan govornik, živoga temramenta i bujne rječitosti.

BISMARCK

Govor o evropskoj situaciji 6. veljače 1888.

Što sam danas uzeo riječ, nije to zato da preporučim prijedlog što ga je upravo spomenuo gospodin predsjednik. Nisam u brizi, hoće li biti primljen i ne mislim, da bih mogao išta pridonijeti da se poveća ona većina s kojom će biti primljen i na koju svakako polažu najveću važnost kako ovdje, tako i u inozemstvu. Gospoda su se već vjerojetno u svim frakcijama sporazumila kako će glasovati i ja imam puno povjerenje u njemački Reichstag, da će odobriti pojačanje naših obrambenih snaga na visinu, koje smo se godine 1867 do 1882 postepeno odricali, da će nam je povratiti ne zbog momentanog položaja, u kojemu se nalazimo, ne zbog ispravne ocjene općenite situacije Evrope. I zato ću, uzevši riječ, imati više da govorim o toj situaciji, nego li o prijedlogu. Ja to činim nerado, jer u toj stvari može jedna nezgodna riječ mnogo toga da pokvari, a mnoge riječi ne mogu mnogo koristiti razjašnjenju situacije, koje će se i bez toga naći. Činim to nerado; no bojim se, budem li šutio, da će nakon očekivanja koja su se vezala o današnju debatu, uznemirenost javnoga mišljenja, nervozno raspoloženje našeg i stranog pučanstva prije porasti, nego li da se ublaži. Mislilo bi se, da je stvar tako teška i tako kritična, da se ministar vanjskih poslova nije usudio da govori o situaciji. Zato ću govoriti, ali mogu reći, protiv volje.

Mogao bih se ograničiti na to, da vas uputim na izjave, što sam ih na ovome istome mjestu dao pred nešto više nego godinu dana. Od tada se u situaciji malo što promijenilo. Danas mi je dopao u ruke jedan novinski izrezak, članak u »Freisinnige Zeitung«, listu koji je,

čini mi se, bliži mom političkom prijatelju zastupniku Richteru*, nego li meni (veselost) i on bi mogao da čini podesnu polaznu tačku za daljnji razvoj situacije. Na to bi se mogao osvrnuti samo posve općenito, na glavne točke, s napomenom: ako se situacija od tada promijenila, to se je promijenila prije na dobro nego li na zlo.

Tada smo brinuli brigu poglavito zbog opasnosti rata koja nam je prijetila iz Francuske. Nakon toga je u Francuskoj sišao s vlasti jedan miroljubivi pretsjednik, a naslijedio ga je drugi miroljubivi predsjednik. Već je to povoljan simptom, da kod ove promjene vrhovnog poglavara Francuske možemo računati s time, da će pretsjednik Carnot nastaviti s miroljubivom politikom, čiji je pretstavnik bio pretsjednik Grevy. Osim toga imamo u francuskom ministarstvu promjena, čiji je mirotvorni značaj još jači nego li onaj kod promjene u predsjedništvu. Uklonjeni su takovi članovi ministarstva, koji bi mogli biti spremni da mir svoje zemlje i mir Evrope podrede svojim ličnim osnovama, a ušli su u vladu drugi, kod kojih se ne trebamo toga bojati. Mislim dakle, da mogu konstatirati — a to činim rado, jer želim da javno mišljenje umirim, a ne da ga uzbudim — da su izgledi prema Francuskoj miroljubiviji, mnogo manje eksplozivni, no što su bili pred godinu dana.

Bojazni, koje su se pojavile tokom ove godine, tiču se mnogo više Rusije nego li Francuske, ili, mogu da kažem, na izmjenu medjusobnih uzrujavanja, prijetnja, pogrda i izazova, koji su se tokom ljeta pojavili u francuskoj i ruskoj štampi.

Medjutim ja mislim, da ni u Rusiji nije stvar nimalo drugačija, no što je bila prošle godine. »Freisinnige

---

* Richter je bio Bismarckov **protivnik.**

Zeitung« je s naročito masnim slovima istaknula, da sam prošle godine rekao:

»Naše prijateljstvo s Rusijom nije za vrijeme naših ratova pretrpio nikakav pretrg, te je još i danas uzvišeno nad svaku sumnju. Od Rusije ni u kom slučaju ne očekujemo ni napadaj, ni neprijateljsku politiku.«

To je istaknuto masnim slovima možda u namjeri, da mi se olakša posao (veselost); a možda i u nadi, da sam se u medjuvremenu predomislio te da sam danas uvjeren, kako sam se pred godinu dana prevario u tom povjerenju prema ruskoj politici. To nije slučaj. Razlozi, koji bi za to mogli dati povoda, leže djelomice u ruskoj štampi, a djelomice u kretanju ruskih četa.

Što se tiče štampe, ne mogu joj pripisati odlučujući značaj. Kažu, da štampa u Rusiji znači više nego u Francuskoj. Ja sam upravo protivnog mišljenja: u Francuskoj je štampa sila, koja djeluje na odluke vlade; u Rusiji ona to nije i ne može da bude. No u oba je slučaja štampa za mene štamparsko crnilo na papiru, protiv kojega mi ne vodimo nikakav rat. Za nas tu ne može da leži nikakav izazov. Iza svakoga članka u novinama stoji ipak samo jedan jedini čovjek, koji se je prihvatio pera da pošalje taj članak u svijet. Pa i kod nekog ruskog lista — uzmimo, da je to nezavisni ruski list — koji stoji u vezama s francuskim tajnim fondovima, to je potpuno svejedno. Pero, koje u taj list piše nama neprijateljski članak, samo po sebi nema nikoga iza sebe, osim onoga, koji ga je držao u ruci, dakle pojedinca čovjeka, koji je u svom radnom kabinetu rodio tu elukubraciju, i protektora, kojega obično ima svaki ruski list t. j. višega činovnika, koji je više ili manje zaronio u stranačku politiku i koji upravo tome ruskome listu pruža svoju protekciju — obojica su upravo perolaki prema autoritetu Nj. Veličanstva Cara Rusije.

U Rusiji nema štampa onaj upliv na javno mišljenje, kao u Francuskoj; ona je u najboljem slučaju barometar za ono što je dozvoljeno ruskim zakonom o štampi, a da pri tome ni najmanje ne angažira Nj. Veličanstvo Cara Rusije ni rusku vladu. Nasuprot ovim glasovima ruske štampe imam neposredno svjedočanstvo samoga cara Aleksandra, otkako sam, nakon više godina, pred nekoliko mjeseci imao čast da budem primljen u audijenciju. Tada sam se ponovno uvjerio, da ruski car ne goji prema nama nikakove ratoborne tendencije i nema namjere da nas napadne, i uopće ne namjerava da vodi bilo kakove navalne ratove. Ruskoj štampi ne vjerujem; riječima ruskoga cara vjerujem i pouzdajem se u njih apsolutno. Stavim li to oboje na vagu, to će mišljenje ruske štampe zajedno s njenom mržnjom protiv Njemačke pojuriti u vis — tako je lako, a lično svjedočanstvo cara Aleksandra ima za mene odlučujuću važnost. Zato kažem: štampa mi ne daje povoda, da naše odnose prema Rusiji posmatram lošijima no što su bili prošle godine.

Dolazim na drugo pitanje: kretanje četa. Lako se dobiva dojam, kao da je nagomilavanje ruskih četa, koje se vrši u blizini njemačke i austrijske granice, u krajevima gdje je njihovo uzdržavanje skuplje i teže nego u unutrašnjosti zemlje, rukovodjeno samo namjerom, da zaskoči i napadne — sans dire: garde! — nepripravnu jednu od susjednih zemalja. No, to ja ne vjerujem. To ne leži ni u karakteru ruskoga monarha, a bilo bi i u protuslovlju s njegovim izjavama, a napokon nadasve bi teško bilo shvatiti svrhu takovoga napadaja. Rusija ne može imati namjere da osvaja pruske teritorije, a isto tako mislim, ni austrijske. Mislim, da Rusija ima toliko poljskih podanika, da ne želi povećavati njihov broj (veselost). Još bi teže bilo da štogod drugo anektira od Austrije. Nema nikakova razloga, nema nikakove izlike, koja bi mogla nekog evrops-

skog monarha potaknuti, da iznenada napadne svoje susjede...

Pitat ćete: »Pa zašto onda ovo skupo nagomilavanje ruskih četa?« Da, to su pitanja, na koja se teško traži objašnjenje od jednog ministarstva vanjskih poslova, koje je pri tome angažirano. To je opasan put, na koji ja nerado stupam. Nagomilavanje četa, po mome mišljenju, takova je pojava, zbog koje se nikome ne očitava bukvica, niti se traže kategoričko objašnjenje (veselost), već se s tim susprezanjem i oprezom poduzimlju protumjere.

Ne mogu dakle da o motivima ovih ruskih mjera dadem autentično objašnjenje, ali mogu — kao čovjek, koji se već jedan ljudski vijek bavi vanjskim poslovima pa i ruskom politikom, — da imam svoje vlastito mišljenje o tome. Te me misli navode na to, da je ruski kabinet stekao uvjerenje — a to će uvjerenje sigurno biti i opravdano — da će u najbližoj evropskoj krizi, koja bi mogla nastupiti, važnost ruskoga glasa u diplomatskom aeropagu Evrope biti toliko veća, u koliko je Rusija jača na evropskoj granici, i što dalje na zapad što je brže pri ruci, u koliko stoji bliže prema zapadnoj granici sa svojim glavnim silama, ili barem s jednom jakom armijom.

(Bismarck daje pregled medjunarodne situacije u posljednjih 40 godina, naročito o čestim opasnostima rata u posljednje vrijeme, te nastavlja):

Kad kažem, da moramo stalno nastojati da budemo dorasli svim eventualnostima, onda je to zahtjev, da zbog našeg geografskog položaja moramo u istu svrhu učiniti još veće napore nego ostale sile. Mi ležimo usred Evrope. Mi imamo najmanje tri navalne fronte. Francuska ima samo svoju istočnu granicu, Rusija samo zapadnu, na kojoj može da bude napadnuta. Više nego li ikoji drugi narod izvrgnuti smo opasnosti koalicije, i to prema čitavom razvoju svjetske povijesti, zbog našeg

geografskog položaja, a možda i zbog slabijeg afiniteta, što ga je dosada imao u sebi njemački narod u poredbi s drugima. Bog nas je stavio u situaciju, u kojoj nas naši susjedi priječe da bilo kako zapanemo u lijenost ili trulež. Uz bok nam je stavio najratoborniji narod, Francuze, a u Rusiji je pustio da zauzmu maha ratoborne tendencije, kojih za ranijih stoljeća ta zemlja nije poznavala u tolikoj mjeri. I tako u neku ruku imamo s obje strane ostruge, prisiljeni smo na napore, što ih inače vjerojatno ne bismo nikada učinili. Štuke u evropskom ribnjaku priječe nas da budemo šarani (veselost) pružajući nam da u obim slabinama osjetimo njihove bodljike; sile nas na napore, koje dobrovoljno možda ne bismo izvršili, sile nas na slogu, koja je toliko protivna našoj najskrovitijoj prirodi (veselost), jer se inače rado razilazimo. Ali francusko-ruska preša, u koju smo zapali, sili nas na slogu i ovo će stiskanje samo pojačati našu sposobnost koalicije tako, da ćemo postići isti stepen nerazdijeljivosti, koja je svojstvena gotovo svim ostalim narodima, a koja nama do sada još manjka (bravo!). Ali mi moramo da se prilagodimo tom odredjenju providnosti time, da toliko ojačamo, da nam štuke ne mogu učiniti ništa drugo, nego da nas ohrabre. (veselost)....

Molim da oprostite, ako ću na čas sjesti; ne mogu tako dugo stajati...* Bio sam teško bolestan u Friedrichsruhu, kad mi je sa ruske strane službeno saopćen zahtjev, da se u svrhu definitivnog rata** sazove u Berlinu kongres velesila. Isprva nisam bio sklon tome, prvo, jer sam bio u fizičkoj nemogućnosti, ali i zbog toga, jer nisam htio da nas u tu stvar tako daleko za-

---

* Kancelar je u vrijeme ovog govora bio 73 godine star.

** Tu se misli rusko turski rat 1875—1877.

pletem, koliko to uloga pretsjednika nužno sama sobom nosi. Što sam konačno ipak popustio, bio je to u jednu ruku njemački osjećaj dužnosti u interesu mira, ali poglavito zahvalna uspomena na milost cara Aleksandra II. prema meni, koja me je ponukala, da udovoljim toj želji. Pristao sam na to, ako nam uspije da dobijemo pristanak Engleske i Austrije. Rusija je preuzela na sebe da se pobrine za pristanak Engleske, a ja sam preuzeo na sebe da ju ishodim u Beču. Uspjelo je i kongres je održan.

Za vrijeme kongresa, to mogu da kažem,, shvatio sam moju ulogu, u koliko sam samo mogao da time ne povrijedim interese zemlje i interese prijatelja, po prilici tako, kao da sam, bio četvrti ruski opunomoćenik na tome kongresu (veselost); da, gotovo bih rekao, treći, jer kneza Gorčakova jedva da bih mogao smatrati kao opunomoćenika tadašnje ruske politike, kakovu je zastupao njen pravi pretstavnik grof Šuvalov (veselost).

Za vrijeme čitavog kongresa nije mi dopro do znanja nijedan ruski prijedlog, a da ga ja ne bi zagovarao i proveo. Koristeći se povjerenjem, što mi ga je poklonio, nažalost preminuli, lord Beaconsfield, pojavio sam se u najtežim, najkritičnijim momentima kongresa usred noći kraj njegove bolesničke postelje, i u momentima kada je kongresu prijetilo rasulo, postigao sam njegov pristanak — u krevetu. Ukratko, na kongresu sam se držao tako, da sam nakon njegovog završetka mislio: no, najviši ruski orden sa briljantima imam već odavna, inače bi ga morao sada dobiti (veselost). Ukratko, imao sam osjećaj, da sam stekao zasluge za jednu stranu silu, kako je to uspjelo rijetko kojemu stranome ministru.

Kakvo li je dakle moralo biti moje iznenadjenje i razočaranje, kada je u Petrogradu malo po malo započela novinska kampanja, kojom se napadalo njemačku

politiku i sumnjičilo moje lične namjere. Tokom slijedeće godine narasli su ovi napadaji do odlučnog zahtjeva, da na Austriju izvršimo pritisak u stvarima, gdje bismo bez daljnjega morali da zadremo u austrijsko pravo. Za tu stvar nisam mogao da pružim svoju ruku, jer da smo si otudjili Austriju, postali bismo ovisni o Rusiji, u koliko ne bismo htjeli da budemo posve izolirani u Evropi. Bi li takova ovisnost bila podnosiva? Prije sam mislio, da bi to mogla da bude: ta nismo imali nikakovih spornih interesa; nema nikakova razloga, zbog kojega bi Rusija ikada trebala da nam otkaže prijateljstvo. U toj stvari nisam barem izravno protuslovio mojim ruskim kolegama, koji su mi to isto razlagali. Dogodjaj s kongresom me je razočarao i upozorio me, da nas ni potpuno stavljanje naše politike u službu ruske (za izvjesno vrijeme) ne štiti od toga, da i protiv naše volje i protiv naših nastojanja zapadnemo u spor s Rusijom. Taj spor o instrukcijama, što smo ih dali ili ih nismo dali našim opunomoćenicima u pregovorima na jugu, porastao je do prijetnja, do pravih ratnih prijetnja sa najkompetentnije strane.

To je podrijetlo našeg austrijskog ugovora. Koliko je taj ugovor s Austrijom izraz obostranog interesa, pokazalo se to već u Nikolsburgu i godine 1870. Već smo kod pregovora u Nikolsburgu imali utisak, da u Evropi, ne možemo trajno mimoilaziti Austriju. Apstrahirajte Austriju sa površine Evrope i vidjet ćete, da smo izmedju Francuske i Rusije zajedno s Italijom izolirani na kontinentu, izmedju obiju najjačih vojnih sila pored Njemačke, neprekidno i u svako doba mi kao jedan protiv dvojice, a vjerojatno i naizmjence ovisni čas o jednome, čas o drugome. Ali to nije tako. Austriju se ne može apstrahirati. Država kaošto je Austrija ne nestaje, već se takova država time što je ostavljena na cjedilu otudjuje i postaje sklona, da pruži ruku onome, koji je protivnik takovog nepouzdanog prijatelja.

Ukratko, želimo li da spriječimo izolaciju, koja je upravo zbog našeg položaja naročito opasna po Njemačku, to moramo da imamo sigurnog prijatelja. Zbog istovjetnosti interesa, zahvaljujući ovome ugovoru, koji Vam je predložen, imamo dva pouzdana prijatelja — pouzdana, ne zbog medjusobne ljubavi; jer narodi doduše vode ratove iz mržnje, ali još se nije desilo, da bi se iz ljubavi jedan za drugoga žrtvovao (veselost). Pa ni ratove ne vode uvijek iz mržnje, jer kad bi to tako bilo, onda bi Francuska morala da bude u neprestanom ratu ne samo s nama, nego i s Engleskom i s Italijom; ona mrzi sve svoje susjede. (Odobravanje). Medjutim vjerujem, da ni umjetno raspirena mržnja protiv nas u Rusiji neće dugo potrajati. S našim nas saveznicima u ljubavi prema miru vežu ne samo raspoloženje i prijateljstvo, već gorući interesi evropske ravnoteže i naše vlastite budućnosti.

I zato vjerujem: vi ćete odobriti politiku cara, koja je dovela do objavljenog saveza (bravo!), iako će time biti pojačana mogućnost rata. Nema nikakove sumnje, da će snaga ovoga saveza mnogo ojačati prihvatom ovoga zakona, jer će time Njemačka kao član toga saveza takodjer znatno ojačati. Prijedlog donaša porast za oružje sposobnih četa, jedan mogući porast — ne ustrebamo li ga, ne trebamo ga ni pozivati, možemo ga ostaviti kod kuće...

Ovo će silno ojačanje, kako vjerujem, djelovati umirujuće i na naše vlastite zemljake i ublažiti će nervozu našeg javnog mišljenja, naše burze i naše štampe. Rekli su mi: to će imati za posljedicu, da će i drugi još više povisiti stanje svoje vojske. To oni ne mogu. Brojčano su upravo tako visoko kao i mi, ali u kvaliteti ne mogu da nas slijede. (Tako je!) Hrabrost je kod svih civiliziranih naroda jednaka. Rus i Francuz bore se isto tako hrabro kao i Nijemac. Ali naši ljudi, naših 700.000 ljudi to su ratom očeličeni ljudi, rompus au

métier, isluženi vojnici, koji nisu još ništa zaboravili. A u čemu nas nijedan narod na svijetu ne može dostignuti, to je oficirski i podoficirski materijal, koji će zapovijedati tom silnom armijom. (Bravo!)

To je ono, što se ne može nasljedovati. Za to je potreban naročit stepen narodnog obrazovanja u Njemačkoj, kakovog nećemo naći ni u jednoj drugoj zemlji. Opseg obrazovanja, koji je potreban da oficira i podoficira osposobi za komandu prema zahtjevima što ih na nj stavlja vojnik, postoji kod nas u mnogo širim slojevima, nego u bilo kojoj drugoj zemlji. Mi imamo više oficirskog i podoficirskog materijala no ikoja druga zemlja, mi imamo oficirski zbor, kojemu nije dorasla nijedna druga zemlja na svijetu...

Prihvat ovoga zakona pruža osim toga još jednu prednost: upravo snaga, za kojom težimo, čini nas miroljubivima. To zvuči kao paradoks, ali je ipak tako.

Sa silnim strojem, kojim ima da postane njemačka vojska, ne poduzimlju se napadaji. Kad bih danas stupio pred Vas i rekao Vam, — naravno, da su prilike drugačije, no što su uistinu —: Ozbiljno smo ugroženi od Francuske i Rusije; može se predvidjati, da ćemo biti napadnuti; — po mom osvjedočenju mislim, kao diplomata prema vojnim obavještenjima, da je za nas korisnije da kao defenzivu upotrebimo napadaj, da odmah udarimo. Navalni nam rat pruža mnogo više prednosti i zato molim Reichstag, da mi odobri kredit od jedne ili pol miljarde, kako bismo mogli poduzeti rat protiv oba naša susjeda — da, gospodo moja, ja ne znam biste li imali u mene toliko povjerenja da mi to odobrite. Nadam se, da ne. (Veselost). Ali, kad biste to i učinili, to ne bi bilo dovoljno. Hoćemo li mi u Njemačkoj da povedemo rat s punim naporom naših nacionalnih snaga, onda to mora da bude rat, s kojim su sporazumni svi koji u njemu sudjeluju, svi koji mu doprinašaju žrtve, ukratko, s kojim je sporazumna čitava nacija.

To mora da bude narodni rat, vodjen s entuzijazmom kao onaj od godine 1870, kada smo bili upravo bezočno napadnuti. Još mi je u sjećanju urnebesno, radosno klicanje na kolodvoru u Kölnu, a tako je bilo i od Berlina do Kölna, tako je bilo i ovdje u Berlinu. Talas narodnog oduševljenja poveo nas je u rat, htjeli mi to ili ne htjeli. A tako i mora da bude, hoće li snaga jednoga naroda, kaošto je naša, da dodje do punog izražaja. Bilo bi, ali, veoma teško to objasniti pokrajinama, saveznim državama i njihovom pučanstvu. Rat je neizbježiv, mora da bude. Pitat će nas: »Da, a jeste li tako sigurni? Tko zna?«. Ukratko, predjemo li napokon u napadaj, to će sva težina imponderabilija, koja su mnogo teža od materijalnih utega, biti na strani naših protivnika, koje smo napali. »Sveta Rusija« biti će ogorčena zbog napadaja. Francuska će se do Pirineja baciti u oružje. Posve isto će se desiti i svuda drugdje. Rat, u koji nas neće ponijeti volja naroda, vodit će se ako ga nadležne oblasti smatraju i proglase potrebnim; vodit će se odlučno, a možda i pobjedonosno, čim se jednom osjeti vatra i vidi krv. Ali iza njega neće stajati onaj temeljni elan i žar, kao u jednome ratu, gdje bismo mi bili napadnuti. Tada bi usplamtjela čitava Njemačka od Memela do Bodenskog jezera i nijedan se neprijatelj ne bi usudio da se stavi pred taj furor teutonicus koji se razvija kod napadaja. (Bravo!) Ne smijemo dopustiti na nam izmakne ta nadmoćnost, pa iako smo sada nadmoćni našim budućim protivnicima. Svi naši vjeruju u to: naravno, svaki vojnik vjeruje u to; gotovo da bi prestao biti valjanim vojnikom, kad ne bi želio rat i vjerovao u svoju pobjedu. No ako možda naši protivnici misle, da nas strah čini miroljubivima, onda se temeljito varaju. (Tako je!)

Mi tako čvrsto vjerujemo u našu pobjedu u pravednoj stvari, kako bi to samo mogao da vjeruje jedan strani poručnik u svojoj garnizoni kod treće čaše šam-

panjca (veselost), ali mi možda sa više sigurnosti. Nije dakle strah, koji nas čini miroljubivima, već naprotiv svijest naše vlastite snage, svijest da ćemo i onda, ako budemo napadnuti u jednom manje povoljnom momentu, biti dovoljno jaki za obranu i povrh toga biti u mogućnosti, da božanskoj providnosti prepustimo, neće li u medjuvremenu da ukloni potrebu rata.

Nisam dakle za bilo kakav navalni rat, iako bi rat mogao nastati samo našim napadajem — vatru mora da podmetne bilo tkogod, ali mi je nećemo podmetnuti. (Bravo!) Pa ipak, niti svijest naše snage, kako sam to upravo prikazao, niti pouzdanje u naše saveznike, neće nas odvratiti od naših dosadanjih nastojanja da mir pod svaku cijenu održimo. Nećemo dopustiti da nas zavedu nikakova neraspoloženja i nesklonosti. Nema sumnje, da su prijetnje i pogrde, izazivanja koja su nam dobačena, i kod nas izazvala snažno i opravdano ogorčenje (tako je!), a to je kod Nijemaca uistinu veoma veoma teško, jer je on nacionalnoj mržnji nepristupačniji od ikojeg drugog naroda; mi se ali trudimo da to ogorčenje ublažimo i mi ćemo nadalje, kao i do sada, tražiti mir sa svim našim susjedima, a naročito s Rusima. Ako kažem: naročito s Rusijom, onda mislim, da nam Francuska kod ovih naših nastojanja ne pruža nikakovu sigurnost u uspjeh, iako time neću da kažem, da to ništa ne pomaže. Mi nećemo nikada zametati kavgu, mi nećemo nikada napasti Francusku; mi smo u mnogim sitnim dogodjajima, koji su prouzročili sklonost naših susjeda za špijuniranje i potkupljivanje, uvijek tražili miran i prijateljski sporazum, jer ja bih smatrao bezbožnim, da se zbog takovih lapalija rasplamti veliki nacionalni rat, ili samo učini i vjerojatnim. To su slučajevi, u kojima vrijedi ona: pametniji popušta. (Veselost. Vrlo dobro!) Spominjem dakle u prvom redu Rusiju i tu imam isto pouzdanje u uspjeh, s kojim sam i pred godinu dana govorio i koje

je ovaj slobodoumni list ovdje tako debelo odštampao. Nema nikakovog trčkaranja za Rusijom, ili, kako se je jedan njemački list grubo izrazio, nema »puzanja« pred Rusijom! — ta su vremena prošla! Ne tražimo više ljubavi ni u Francuskoj, ni u Rusiji. (Vrlo dobro! Bravo!) Ruska je štampa, rusko je javno mišljenje pokazalo vrata jednom starom, moćnom i pouzdanom prijatelju, kaošto smo mi bili. Mi se ne namićemo! Mi smo pokušali da uspostavimo stare dobre odnose, ali ne trčimo ni za kim! (Sveopće odobravanje)...

Ne vjerujem u neko neposredno narušavanje mira — ako smijem da resumiram — i molim, da predloženi zakon raspravite neovisno od tih misli i tih bojazni, zapravo kao punu uspostavu uporabivosti one silne snage, što ju je Bog udijelio njemačkom narodu za slučaj, da je ustrebamo. Ne ustrebamo li je — nećemo je pozivati. Nastojat ćemo, da izbjegnemo slučaj koji bi izazvao njenu potrebu.

To nam je nastojanje još uvijek donekle otešćano prijetećim novinskim člancima u inozemstvu, a ja bih ipak upozorio inozemstvo, da se mane tih prijetnja. One ne vode ni do čega. Prijetnja, što smo je doživjeli — ne sa strane vlade — ali u štampi, zapravo je nevjerojatna glupost, ako pomislimo, da su veliku i ponosnu silu, kaošto je Njemačka, mislili zaplašiti izvjesnim prijetećim oblikom štamparskog crnila, sastavom nekih riječi. (Bravo!) Neka se ostave toga, a onda će i nama biti lakše da budemo susretljiviji i ljubazniji prema našim obim susjedima. Svaka je zemlja bilo kada ipak odgovorna za prozore što ih porazbija njena štampa. Bilo kada predočit će joj se račun u neraspoloženju druge zemlje. Ljubavlju i dobrohotnošću lako nas se predobije — možda i odviše lako — ali prijetnjama sigurno ne! (Bravo!) Mi Nijemci bojimo se samo Boga i nikoga drugoga na svijetu! (Živahno odobravanje); a strah božji naučio nas je ljubiti i njegovati mir. A tko

ga usproks toga prekrši, taj će se uvjeriti, da je borbena otačbenička ljubav, koja je 1813 okupila pod zastave cjelokupno pučanstvo tada slabe, malene i iscrpljene Pruske, postala općim dobrom čitave njemačke nacije. A onaj, tko njemačku naciju bilo kako napadne, naći će je jedinstveno naoružanu, a svakog njenog vojnika s dubokom vjerom u srcu: Bog će biti s nama!

GRILLPARZER

Govor na Beethovenovom grobu
(29 ožujka 1827)

Dok stojimo ovdje na grobu ovoga pokojnika, u neku smo ruku predstavnici čitave jedne nacije, cjelokupnog njemačkog naroda, ožalošćeni gubitkom jedne visoko slavljene polovice onoga, što nam je još preostalo od iščezlog sjaja domaće umjetnosti, duševnog cvijeća otačbine. Jošte živi doduše — i neka dugo živi! — junak njemačke pjesme, ali posljednji majstor uskladjene pjesme, uzvišen izvor blagoglasja, baštinik i širitelj Händela i Bacha, neumrle slave Haydna i Mozarta, umro je i mi stojimo plačući uz raskidane strune zamuknule svirke.

Zamuknula svirka! Dozvolite, da ga tako nazovem! Jer, bio je umjetnik, i što je bio, bio je samo po umjetnosti. Trnje života duboko ga je ranilo, i kaošto se brodolomac hvata obale, tako se je i on sklonuo u tvoj naručaj, o divna sestro Dobra i Istine, utjeho žalosti, bogodana umjetnosti! Čvrsto se je priklonio k tebi, pa i kad su se zatvorila vrata, na koja si ušla k njemu i govorila mu, kad je svojim gluhim uhom postao slijep za tvoje crte, još je uvijek u svom srcu nosio tvoju sliku, a kada je umirao, ležala si na njegovim grudima.

Bio je umjetnik, a tko ustaje pored njega?

Kaošto orkan prohuji morima, tako je i on preletio granice svoje umjetnosti. Od gukanja golubice do tutnjave groma, od najduhovitijeg spleta jogunastih hirova do strahovite točke, gdje forma prelazi u bezlični vihor razularenih prirodnih sila, sve je on to prošao, sve obuhvatio. Tko dolazi iza njega, neće nastavljati, morat će početi, jer je njegov pretšasnik prestao tamo, gdje prestaje umjetnost.

Adelaido i Leonoro! Svetkovino junaka Vittorie! i ponizna pjesmo nekrvne žrtve! Djeco i vaši glasovi! Šumna, pjenušava simfonijo! »Radosti, lijepa božanska iskro«, ti posljednji pijevu! Muzo pjesme i svirke! postavite se oko njegova groba i pospite ga lovorom!

Bio je umjetnik, ali i čovjek, u najpotpunijem značenju riječi čovjek. Jer se je odalečio od svijeta, nazvali su ga mizantropom; jer se je uklanjao osjećajima, nazvali su ga bezosjećajnim. Ah, tko je tvrd, taj ne bježi! Preobilje osjećaja izbjegava osjećajnost! — Što je izbjegavao svijet bilo je to zato, što u dubinama svog vreloga srca nije našao oružja, da mu se suprotstavi; ako se je klonio ljudi, desilo se to nakon što im je dao sve, a ništa nije za to primio. Ostao je sam samcat, jer nije našao druga. Ali je do smrti sačuvao ljudsko srce za sve ljude, očinsko za svoje, krv i život svemu svijetu.

Takav je bio, takav je umro, takav će živjeti za sva vremena.

A vi, koji ste nas dopratili dovle, svladajte svoju bol! Niste izgubili, vi ste ga dobili. Tek kada se iza nas zatvore vrata života, otvaraju se dveri hrama besmrtnosti. Tamo on stoji uz velikane sviju vremena, neprikosnoven, za uvijek. Oprostite se stoga od njegova počivališta u tuzi ali sabrani, i ako vas ikada u životu, poput dolazeće oluje, preoblada silina njegovog stvaranja, poteku li vaše suze usred još nerodjenog pokoljenja, sjetite se tada ovoga časa i mislite: bili smo tamo, kada su ga pokapali, a kada je umro, plakali smo.

GEORGE CLEMENCEAU
(1841—1929)

Na dan proglasa primirja.

U ovome času, u ovome jezivome, velikome i veličanstvenome času, pošto je pročitan ugovor o primirju, ja osjećam da je moja dužnost završena.

Ipak da kažem jednu riječ.

U ime francuskoga naroda, u ime vlade francuske republike, upućujem pozdrav jedne i nedjeljive Francuske oslobođenom Elzasu i Loraini.

A zatim, čast neka je mrtvim velikanima koji su nam stvorili ovu pobjedu. Oni su ti, koji nam daju pravo reći, da je Francuska, još prije svakoga primirja, bila oslobođena snagom svoga oružja.

Živima, kojima već sad pružamo ruke i koje ćemo dočekati kada krenu našim bulvarima na putu k Luku Pobjede, šaljemo unapred naš pozdrav. Mi ih očekujemo radi velikoga djela društvene obnove. Zahvaljujući njima, Francuska juče vojnik božji,*) danas vojnik čovječanstva, bit će uvijek vojnik ideala!

*) Aluzija na krstaše.

ARISTID BRIAND
1862—1932.

Kellog — Briandov pakt.

Gospodo!

Svijestan potpuno o tome da bi jednoj ovakvoj značajnoj svečanosti šutnja dala više autoriteta, volio bih kada bi bez ičeg daljeg, svaki od vas, samo ustao i u ime svoje zemlje stavio svoj potpis na najveći zajednički akt, koji je ponikao iz mira. Ali ja se ne bih ni malo odužio svojoj zemlji, ako vam ne bih izjavio kolika je to čast za nju, što prima prve potpisnike općeg sporazuma o odustajanju od rata.

Može li se civiliziranome svijetu pružiti veći nauk od ovoga prizora jednoga skupa na kome, radi potpisivanja sporazuma protiv rata, Njemačka potpuno voljno i ravnopravno, zauzima mjesto medju ostalim potpisnicima, svojim dojučerašnjim neprijateljima? Prizor u toliko veći još po utisku, što je njime pružena prilika pretstavniku Francuske, koji poslije više od pola vijeka prima prvi put na tlu Francuske jednog ministra vanjskih poslova Njemačke, da mu iskaže istu pažnju kao i svima njegovim inostranim kolegama.

Ja ne vjerujem, gospodo, da sam daleko od misli ma koga od vas, kada tvrdim da današnji godadjaj obilježuje jedan nov datum u historiji čovječanstva.

Nije ovdje u pitanju samo likvidacija rata. Pariski pakt, koji je nikao iz mira i koji je nadahnut slobodnim pravnim shvatanjem, može i treba da bude u stvari jedan ugovor o slozi. I zato je, nema sumnje g. Kellog, kada je želio francuskoj vladi rezervirati tu čast, da vas primi, imao i tu otmjenu misao da skrene pažnju francuskome ambasadoru da bi za potpisivanje

sporazuma blizina Trga slobode njemu izgledalo kao najpodesnije mjesto.*)

Već Lokarnski sporazumi, poslije Dawesovog plana, nagovještavali su onaj novi duh, koji danas nalazi puni svoj izraz, jer, kao što sam to već naglasio u proglasu amerikanskom narodu od 6. travnja 1927. godine, potpisnici ovakvih sporazuma u stvari su se već srodili sa takvim shvaćanjima, kao što je odustajanje od rata kao oruđa narodne politike. No svi ti posebni sporazumi namijenjeni da politički osiguraju mir na jednom ograničenom dijelu evropskoga kontinenta ne bi mogli, po svojoj suštini, imati pravo na obilježje univerzalnosti, koji prestavlja glavni interes općeg sporazuma protiv rata.

Društvo Naroda, prožeto istim duhom, obznanilo je također jednu formulu, koja u stvari teži istom krajnjem cilju kao i ovaj novi sporazum. No osim toga, što ta formula nije imala za sebe i sudjelovanje Sjedinjenih država, njeno shvaćanje i njene metode nisu mogle sa onim, koje smo mi prihvatili sklapajući jedan tako opći i tako apsolutni sporazum, kao što je ovaj. Društvo naroda, zamašna politička organizacija za osiguranje od rata; moćna ustanova organiziranog mira, okvir prirodno otvoren svemu što bi doprinijelo ideji mira — može samo da se raduje potpisivanju jednog medjunarodnog akta, koji njemu koristi, jer taj novi akt, daleko od toga da bude nesaglasan ma u čemu i ma sa jednom od njegovih obaveza, daje mu naprotiv neku vrstu reosiguranja. A oni članovi Društva Naroda, koji budu mogli uskoro da mu podnesu na registriranje obavezu koju danas zaključuju, mogu biti svijesni

*) Place de la Concorde u blizini kojega se nalazi francusko Ministarstvo vanjskih poslova.

da mu prinose jedan dragocjeni zalogaj svoje privrženosti i svoje odanosti.

Kakvo je dakle u krajnjoj liniji novo shvaćanje, koje sačinjava bitno obilježje sporazuma protiv rata?

Prvi put, pred licem svijeta, u jednom svečanom aktu koji obavezuje čast velikih naroda, koji svi imaju za sobom, tešku prošlost političkih borbi, rat je bez ikakve ograde odbačen, ukoliko pretstavlja oruđe narodne politike; to će reći rat u njegovom najspecifičnijem i najgroznijem obliku; rat sebičan i samovoljan. Smatran nekada kao dio božanskog prava i zadržan u medjunarodnom moralu kao privilegija suvereniteta, takav rat je napokon pravo svrgnut u onome što je činilo njegovu najveću opasnost, a to je njegova legitimnost. Žigosan ubuduće kao nezakonit, on je potčinjen ugovorom režimu stavljanja van zakona, koje izlaže prekršioca sigurnom odbijanju i vjerojatnom neprijateljstvu svih njegovih. saugovarača.

Na ovaj način i sama ustanova rata neposredno je napadnuta u njenoj svojstvenoj bitnosti. Ne radi se više samo o obrambenoj organizaciji protiv nemani, već i o jednom napadu na zlo u samome njegovome korjenu.

I tako će legitimnost pribjegavanja ratu, kao sredstvu samovolje i sebičnosti, prestati da pritiskuje svojom skrivenom opasnošću ekonomski, politički i socijalni život naroda i da čini iluzornom, za male narode, svaku stvarnu nezavisnost u medjunarodnim sporovima. Oslobodjeni jednoga takvoga ropstva, narodi potpisnici ugovora, naviknuti su postepeno da ne združuju pojam narodnog prestiža, narodnog interesa, sa pojmom sile. I ta sama psihološka činjenica neće biti najmanja dobit u razvitku potrebnom za stvarno utvrđivanje mira.

Da li je stvaran ovaj pakt? Ne oskudijevaju li mu sakcije? Ali, zar je to baš stvarnost, kad se iz područja

činjenica isključuje moralna snaga kao što je javno mnijenje? Stvarno, država koja bi uporno odbijala saglasnost svih svojih saugovorača, izložila bi se izvjesnom riziku da, vidi, kako se malo po malo obrazuje oko nje neka vrsta opće solidarnosti čije bi strahovite posljedice ona ubrzo osjetila. A koja je to zemlja, potpisnica pakta, za koju bi njeni upravljači primili odgovornost da je izlože takvoj opasnosti? Moderni zakon medjuzavisnosti naroda nameće svakom državniku da primi za svoje one nezaboravne riječi predsjednika Coolidgea: »Ratna akcija, ma na kome mjestu svijeta, jeste akcija koja šteti interese moje zemlje!«

Ovim sam htio, gospodo, da istaknem sav značaj koji se veže za širenje ove ogromne moralne mreže solidarnosti, čija je idealna svrha univerzalnost pakta.

Kada sam 20. lipnja 1927, imao čast uvaženom g. Kellogu da predložim formulu koju je on izvolio usvojiti i unijeti u jedan prijedlog mnogostranog ugovora, ja nikada, ni jednog trenutka, nisam mislio da bi naglašena obveza imala da nastane samo izmedju Francuske i Sjedinjenih država. Ja sam uvijek vjerovao, da će predložena obveza, bilo u jednom ili drugom obliku, daljim razgranjavanjem ili proširivanjem, nositi sama u sebi jednu ekspanzivnu snagu, dovoljnu da ubrzo obuhvati sve narode, čije je moralno udruživanje bilo neophodno.

Isto sam tako bio sretan vidjeti, da g. Kellog od samog početka živih pregovora, koje je on imao da vodi sa toliko dalekovidnosti i istrajnosti novome sporazumu, čije je proširenje pripremao, daje jedno opće obilježje univerzalnosti, što je potpuno odgovaralo željama Francuske.

Ova univerzalnost, koju već ostvaruje naše shvaćanje sporazuma, moglo bi se reći i u primjeni takodjer, postoji virtuozno. Jer, raspoloženja izražena od strane mnogih vlada dozvoljavaju nam da duhovnu zajednicu

pretstavljenih država pri ovom prvom potpisivanju smatramo mnogo opsežnijom, no što se ona ovdje javlja. I stoga treba sve one države, čiji pretstavnici nisu mogli biti danas s nama, u ovome radu, u ovome času potpunoga jedinstva, da osjete naše jednodušno žaljenje sa čisto praktičnih potreba koje zadržavaju postupak namijenjen da obezbijedi i da ubrza uspjeh započetog velikog djela za dobro sviju. Na taj način u našim se mislima razgranjava svečani skup prvih potpisnika općeg sporazuma o odustajanju od rata i prostire se i van zidova ove dvorane, te ovo ogromno ljudsko jedinstvo u tolikoj se mjeri širi preko svih granica, vodenih ili suhih, da imamo pravo u stvari da računamo, da nas ima više od četrnaest za ovim stolom. Mogli ste takodjer da primijetite, da se na zgradi u kojoj se nalazimo, a po želji vlade republike, lepršaju danas zastave svih naroda.

Gospodo, kroz nekoliko trenutaka brzojav će objaviti svijetu budjenje jednog velikog nadanja. Za nas će biti sveta dužnost da ubuduće činimo sve što je moguće i potrebno, da se ovo nadalje ne pretvori u razočaranje. Proklamirani mir to je dosta, to je mnogo. Ali ga valja organizirati. To je djelo sutrašnjice.

U ovome značajnom trenutku, savjet naroda, oslobodjena svake sebičnosti, iskreno se zalaže za vedrije regione, u kojima će ljudsko bratstvo moći da se izrazi u otkucajima jednog istog srca. Potražimo jednu zajedničku misao, u koju ćemo sabrati svu našu usrdnost i naše samoodricanje. Nema naroda ovdje zastupanog, koji nije prolio svoju krv na bojnim poljima posljednjega rata: ja vam predlažem da događaj, koji utvrdjujemo našim potpisima, posvetimo žrtvama, svima žrtvama iz velikoga rata.

LLOYD GEORGE

O agrarnoj reformi.

Bile prilike kakove mu drago, ostaje jedno vrhovno načelo za sve države i za svu agrarnu politiku, a to je, Providnost u svim državama dala je zemlju čitavome narodu, da se zemlja mora iskorišćivati na dobro i blagoslov cijeloga naroda i da se sva privilegija, sva posebna prava, svi posebni interesi — upirali se oni na što mu drago — ako se protive tom vrhovnom načelu, moraju bezobzirno ukinuti.

Ogledajte se malo po čitavoj zemlji. Stotine tisuća, dapače milijuni, moraju neumorno raditi, pa ipak primaju nadnicu, koja je jedva dovoljna da oni i njihovi ne skapaju od gladi. Generacija za generacijom gleda kako djeca venu, jer nemaju dovoljno svijetla, ni zraka, ni prostora, da bi se mogla snažno razviti, a oni, koji im poriču pravo na to, posjeduju četvorne milje, koje trebaju samo za sebe.

Mislite na naše gradove — velike gradove jednog svjetskog imperija! U srcu tih gradova imate odvratne baruštine ljudske bijede, koje same u sebi gnjile. Pokraj njih prolazimo svaki dan, kada se vraćamo u svoje lijepe domove. A mi zaboravljamo, da božanska pravda nikada ne ostavlja nepravdu, nekažnjenom. I već možete na sjeveru i na jugu, na istoku i na zapadu naše zemlje čuti opasno mrmljanje. Dani odmazde sve se više približuju. Šta mislite, kako dugo još može da potraje ova nepravda prema mirijadama muževa, žena i djeca, koji su svi stvoreni na sliku i priliku božju? Kako dugo još? Mislim, da svršetak nije daleko.

Sjećam se jedne priče, što mi ju je za mladih dana ispričao neki župnik. Imao je da sahrani nekog siromašnog mladića, koji je bez svoje krivnje provodio težak i jadan život. Jedva da su našli malo mjestance za njegov grob. Napokon su izmedju visokih nadgrobnih spomenika našli skromni kutić, i župnik dovikne mladiću u grob: »Budi zadovoljan, Davy, čitav ti je život bilo tijesno, pa ti je sada i u smrti tijesno; ali ja vidim kako se približuje dan, kada ćeš ti izaći iz tvog tijesnoga groba i doviknuti svim bogatim ljudima oko tebe: Mjesta za siromašne!

Vidim, kako sviće dan uskrsnuća: zora novoga doba za sve potlačene u svim zemljama šalje prve zlatne zrake!

Lloyd George spada medju najistaknutije državnike naših dana. Svojim naročitim govorničkim darom stekao je povjerenje najširih slojeva, a pogotovo svojim govorima o agrarnoj reformi. Donašamo svršetak njegovog posljednjeg govora pred rat, što ga je održao 4. veljače 1914. u Glasgowu.

EAMON DE VALERA

DEBATA U PARLAMENTU (DAIL)

Dne 29. prosinca 1921. povela se u irskom saboru (Dâil-u) velika debata o ugovoru, što je britanska vlada predložila Irskoj. U toj debati uzeo je riječ i de Valera, koji je izrekao ovaj govor:

»Kada nam je od britanske vlade stigao prijedlog za pregovore sa zahtjevom, da irske nacionalne težnje dovedemo u sklad sa zajednicom naroda što ju sačinjava britanski imperij, tada nije nitko kao ja nastojao, da se uvjeri, da li je takovo utanačenje uopće moguće. Ja sam protiv toga ugovora, ne zato što sam čovjek rata, već zato što sam čovjek mira. Ja sam protiv toga ugovora, jer on neće dokončati stoljeća sukoba izmedju dviju nacija, Velike Britanije i Irske.

»Pošli smo tamo da utanačimo takav sporazum, a vratili smo se s prijedlogom, koji nije u stanju da ujedini sam naš narod, a nekmoli Veliku Britaniju i Irsku

Dodje li do ujedinjenja, to je samo sobom razumljivo, da će biti zadovoljena ona stranka u Irskoj, koja je stoljećima utjelovljavala nacionalne težnje, a kamen kušnje svake nagodbe bila bi proba, da li je narod zadovoljan ili nije. Narod izmoren ratom prihvatiti će i takove stvari, koje nisu u skladu s njegovim težnjama. Vi sada možete da imate preuranjene izbore, a možda ćete dobiti i glasove naroda, ali ja Vas uvjeravam, da će taj ugovor obnoviti svadju, koja vodi do istih posliedica kao i unija, a Lloyd George će iz svoga rada požnjeti iste plodove kao i Pitt. Kada su u Downing Streetu prijedlog, koje smo tada u kabinetu mogli jednoglasno da odobrimo, uz upereni revolver oboreni i narodu se zaprijetilo neminovnim ratom, tek tada je potpisan taj dokumenat. Taj su dokumenat potpisali opunomoćenici, koji lično možda nisu stajali ni pod kakovim pritiskom; no taj je dokumenat potpisan i na narod će djelovati samo kao dokumenat, koji je pod pritiskom potpisan, i zato ga narod neće ni poštivati.

»Želio sam, a i kabinet je želio, da dobijemo takav ugovor, za koji bismo se mogli zauzeti, dokumenat koji Ircima omogućuje, da Englezima pruže ruku kao sugradjanima svijeta. Ali taj ugovor postavlja britanske vlasti gospodarima nad nama u Irskoj.

»Rekli su nam, da bi Irci trebali samo položiti zakletvu britanskom kralju, u smislu zajedničkog gradjanskog prava; no vi se zaklinjete na irski ustav, a taj će ustav imati kralja Velike Britanije za poglavara Irske. Hoćete li položiti podaničku prisegu tome ustavu i tome kralju, i ako vi, kao predstavnici republike, na to pozovete i irski narod, onda ćete tom besmislicom uništiti republiku. To bi bilo podčinjavanje, kako nismo u Irskoj doživjeli od vremena Henrika II. Pa zar mi zato pripadamo ovoj generaciji, koja je Irce proslavila po čitavome svijetu, da naša imena stavimo pod najbesramniji dokumenat, koji je ikada bio potpisan?

»Dok sam bio u tamnici, u samici, rekli su nam naši čuvari, da bismo iz naših ćelija mogli poći u dvoranu, koja je bila velika pedeset prema četrdeset stopa. Prešli smo iz ćelije u dvoranu, ali britanskim tamničarima nismo priznali pravo da nas — zadrže u zatvoru, jer su nam podijelili tu prednost. Drugom su nam prilikom rekli, da smijemo izaći na šetnju u vrt, gdje možemo vidjeti cvijeće i brežuljke. Ali zbog ove olakšice da smijemo poći u vrt, nismo potpisali nikakav ugovor koji bi nas dušom i tijelom izručio našim tamničarima. Pri no što potpišu dokumenat, koji će Britaniji dati vlast nad Irskom, Irci neka budu spremni da podju u ropstvo, dok Svemogući ne uništi njihove tirane.

»Kada bi Britanska vlada izdala Home Rule zakon, ili nešto slično, ne bi ja rekao irskome narodu: »Ne pri-

mite to.« Kada bi: »Vrlo dobro, to je slučaj tamničara, koji vas iz ćelije vodi u dvoranu, ali uz dodatak, da se mi potpisom ne odričemo prava na formu vladavine, kakova nam pristaje. Rečeno je, da se nismo dosta postojano zauzeli za republiku. Neki su od njih pokušali da spoje repobliku i savez s Velikom Britanijom. Ovome je domu predložen jedan dokumenat s pokušajem da se iznudi suglasnost s time. Htio sam da vidim, da li se moji nazori mogu složiti s nazorima stranke, koja je kroz stoljeće u sebi utjelovila nacionalne težnje Irske. U tu mi je svrhu predložen taj dokumenat. Zabranjujem svakome u ovome domu, da tvrdi nešto drugo, nego da je to u stvari bio pokušaj da se uspostavi istinski mir izmedju Velike Britanije i Irske, — mi ćemo uvijek za tim težiti i otklonit ćemo sve ostale prijedloge.

»To bi bio ugovor, koji bi donio pravi mir narodu Velike Britanije i Irske, ali ne činovnicima. Znadem da bi političar u Engleskoj, koji bi prihvatio takov ugovor, time stavio na kocku svoju političku budućnost; ali to bi bio mir izmedju naroda i bio bi potpuno spojiv s time da irski narod ostane potpuni svoj gospodar unutar svojih granica.

»Kritika toga ugovora jedva da je i potrebna sa stanovišta, da on ne može biti ratificiran, jer da ova skupština nije nadležna da ga ratificira, već zato što je taj ugovor nespojiv s našim stanovištem. Mi smo ovdje izabrani kao čuvari nezavisne irske države — država koja se je sama takovom proklamirala —, a ovaj dom ne može htjeti da uništi nezavisnost našeg naroda. Mi taj ugovor ne možemo prihvatiti, kad bi nam bio predložen na ratifikaciju. Zato ga uopće ne treba ni predlagati, jer je neprihvatljiv; a da je neprihvatljiv, proizlazi, dovoljno jasno iz činjenice, da je nespojiv s težnjama irskoga naroda. Jer, ovi su današnji nazori i ciljevi irskoga naroda kristalizirani u formi sadanje vlade.

»Prije no što sam u privatnoj sjednici biran za predsjednika, rekao sam: »Imajte na umu, da ja lično ne polažem zakletve ni na koju formu vladavine. Moju prisutnost ovdje smatram samo kao potrebnu da se održi nesavisnost Irske i da učinim sve najbolje za irski narod. A da učinim ono najbolje za irski narod, pozivam Vas, da ovaj ugovor ne odobrite, već da ga otklonite.

»Pitat će Vas u interesu Irske, možete li se pred svijetom ustvrditi, da će to stvoriti temelje trajnome miru, a vi vrlo dobro znadete, da će se — i onda kad bi Arthur Griffith i Mihael Collins u dublinskom dvoru obrazovali provizornu vladu — vlada smatrati uzurpacijom, baš kao i dubljinski dvor u prošlosti, sve dotle dok irski narod o tome glasanju ne odluči. Znademo vrlo dobro, da ovdje nema nikoga tko bi se žešće od mene suprotstavio nakon napadaja na delegate, koji su bili pošli u London.

»Nema nikoga tko bi bolje od mene znao, koliko je teška zadaća, što su je morali izvršiti. Apelirao sam na Dâil i rekao sam, da delegati moraju učiniti nešto, što ne bi bilo u stanju da izvede ni jedna moćna vojska ili snažna flota. Ostajem čvrsto pri tome, da su oni to učinili samo iz svoje prevelike ljubavi prema Irskoj. Zabrinut sam kao bilo koji drugi za materijalni procvat Irske i irskoga naroda, ali ne mogu da učinim nešto, zbog čega bi irski narod morao da obori oči. Radije bih sve jednom proživio, nego da Irci moraju oboriti pogled iz stida nad tim što su pružili ruku i potpisali dokumenat koji bi njihovo gospodstvo izručio tudjoj zemlji. Irski narod neće htjeti da ga materijalno spasim na račun njegove nacionalne časti.

»Kažem vam, irskome narodu stoji potpuno na volju da stupi u zajednicu s drugim narodima, pa i Britanski Imperij. Stoji mu potpuno na volji da britanskoga kralja izabere za svoga monarha; ali zar ova skupština misli, da se je irski narod minule dvije godine toliko promijenio, da sada, nakon sedam stotina godina borbe, želi

da pripada Britanskom Imperiju? Zar se je toliko promijenio da bi sada izabrao ličnost britanskog monarha, protiv čije se vojne sile tako često borio, vojne sile koja je u našoj uspomeni povezana sa svim barbarlukom minulih godina? Zar se je toliko promijenio, da će kralja birati kao monarha? Nije kralj Gjuro monarh, koga će birati, to je Lloyd George i nije to ličnost monarha, koju će tada birati, već je britanska moć i autoritet, kao suvereni autoritet u ovoj zemlji!

»Žalosno je pri tome, kako sam rekao, da se je u taj čas mogao sklopiti jedan veliki mir, a što je iz toga nastalo?! Kada bi, na primjer, irski narod to odobrio, i kada bi Arthur Griffith ili tko mu drago drugi na njegovome mjestu, našao za shodno, da kralja Gjuru pozove ovamo na otvorenje parlamenta, vidio bi na ulicama Dublina žalobne zastave. Mislite li, da bi to dva naroda zbližilo? Što bi rekao narod Velike Britanije kad bi vidio, da su kralja, koga je irski narod prihvatio, dočekali u Dublinu sa crnim zastavama? Kada bi se sklopio ugovor i kada bi to bio pravi ugovor, mogao bi doći onamo. Da, mogao bi. Zašto ne? Kažem Vam, kada bi bio sklopljen pravi mir, vi biste mogli na primjer predsjednika Francuske, španjolskoga kralja ili predsjednika Amerike, ili poglavara bilo kojeg prijateljskog naroda pozvati u ime irske države, a irski bi im narod na posve drugi način poželio dobrodošlicu kao poglavaru prijateljskog naroda, koji dolazi u prijateljski posjet u njegovu zemlju, a ne kao monarh koji Irsku smatra svojim vlasništvom.

U jednome bi ga slučaju irski narod smatrao uzurpatorom, a u drugome bi ga slučaju pozdravio kao visokog posjetnika njegove zemlje. Zato sam protiv ugovora, jer on ne donosi ono bitno i ne osigurava nam mir. Ugovor čini od nas zemlju, koja se nalazi u periodu unutarnje borbe, upravo kao i zakon o uniji.

»Najveća nesreća u Irskoj posljednjih stoljeća bila

je činjenica, da se zbog odnosa Irske i Velike Britanije nije vodilo računa o našim unutarnjim problemima i našim unutarnjim domaćim pitanjima. Upravo kao i u Americi za vrijeme posljednjih predsjedničkih izbora, nisu na prvome mjestu bile unutarnje prilike zemlje, već posve drugi interesi. Bilo je to veliko međunarodno pitanje. To je tada bila nesreća za Ameriku; a to je kroz stodvadeset godina bila velika nesreća i za Irsku, pa ako sadanji pakt odobrimo, ići će nam i dalje tako. Ja sam protiv njega, jer je nespojiv s našim stanovištem.

»Irski je narod naš gospodar i on može učiniti što hoće; ali to može učiniti samo irski narod, a mi treba da irskom narodu vjerujemo, da on i misli ono što kaže, upravo kao što i mi mislimo ono što govorimo.

»Držim da nije potrebno da i dalje duljim s ovom temom. Govorio sam općenito i ako želite možemo te dokumente naći, članak po članak; no mi smo to već raspravili u tajnoj sjednici i mislim da nije potrebno, da to ponavljamo.

»Stoga Vas još jednom pozivljem, da ugovor otklonimo s dva glavna razloga. Prvo, ugovor je, kao što to zna de svaki teachta, potpuno nespojiv s našim stanovištem; ugovor izdaje irsku nezavisnost, on stvara od nas podanike Britanskog Imperija, on priznaje suverenost Britanskog Imperija, ne samo kao suverenitet jednoga saveza, već kao neposrednog monarha Irske, kao izvor egzekutivne vlasti u Irskoj.

»Ministri Irske biti će ministri Njegovog Veličanstva, a naša će vojska biti vojska Njegovog Veličanstva. Možete da se i prezrivo nasmiješite zbog moje pedanterije, ali je Vam kažem, riječi nešto znače, i kažem Vam: u ugovoru riječi nešto znače — ta zašto bi ih inače napisali?: One imadu svoje značenje, one stoje iza činjenica i velikih stvarnosti, pred kojima ne smijete zatvoriti oči. Ovaj ugovor znači, da će ministri slobodne Irske

države biti ministri Njegovog Veličanstva, a irska vojna sila biti će vojna sila Njegovog Veličanstva. No, to će nam dokazati vrijeme, a nadam se da neće imati ni prilike za to, jer ćete Vi taj ugovor otkloniti. Taj ugovor ne može da se u ovome domu tumači na jedan način, a u britanskom donjem domu na drugi način. Ugovor je dokumenat o sporazumu i obje ga strane moraju jednako tumačiti. Postoje li razlike u tumačenju, znademo, tko će pri tome dobiti.

»Ostajem pri tome i ni najmanje me neće smetati, ako se moje riječi dalje raširе: ako je glava egzekutivne vlasti u Irskoj britanski monarh — britanski autoritet, onda će irski ministri raditi pod uplivom toga autoriteta. Irski će vojnici polagati zakletvu izbornom zapovjedniku irske vojske, a to će biti engleski monarh. Na toj bazi nespojivosti s našim stanovištem i s čitavom nacionalnom tradicijom od sedamstopedeset godina, taj ugovor ne može da donese nikakova mira. Mislite li, da možete promijeniti tok tradicija, ako potpišete dokumente kaošto je ovaj? Vi to ne možete. Neki medju vama zakvačili su se za ovo »ne može se« kod potpisivanja ugovora. Ali ne postavljajte zapreke na putu slijedećih generacija.

»Parnella su pozvali da potpiše neko slično kao definitivno utanačenje. No on je rekao: »Nitko nema pravo na to! Nitko ne može« — to je nešto drugo. »Nitko nema pravo« — osjećate li vezu, shvatit ćete i značenje. Parnell je uistinu reko: »Nemate prava to tražiti od mene, jer nemam prava da kažem, da itko može postaviti granice napredovanja jednoga naroda!«

BROCKDORF — RANTZAU

Govor kod mirovnih pregovora u Versaillesu.

Gospodo!

Duboko smo prožeti uzvišenom zadaćom, koja nas je dovela u dodir s Vama, kako bismo svijetu brzo podali trajni mir. Mi se ne varamo u opsegu našega poraza, u stepenu naše nemoći. Mi znademo, da je snaga njemačkog oružja slomljena. Poznajemo žestinu mržnje, koja nam se ovdje suprotstavila. A čuli smo i strastveni zahtjev, da kao pobijedjeni plaćamo, a kao krivci da budemo kažnjeni.

Od nas se traži, da se priznamo kao jedini krivci rata: u mojim bi ustima bilo takovo priznanje laž. Daleko smo od toga da od Njemačke odvalimo svaku odgovornost za taj svjetski rat. Držanje prijašnje njemačke vlade na haškim mirovnim konferencijama, njeni postupci i propusti za tragičnih dvanaest srpanjskih dana možda su pridonijeli svoj dio tome zlu, ali mi izričito poričemo, da je kriva jedino Njemačka, čiji je narod bio uvjeren da vodi obrambeni rat. Nitko od nas neće htjeti da tvrdi, da je nesreća započela tek onim sudbonosnim časom, kada je prijestolonasljednik pao žrtvom ubojničke ruke. U posljednjih je pedeset godina imperijalizam sviju evropskih država kronično trovao medjunarodne odnose. Politika odmazde, politika ekspanzije i nepoštivanje prava samoodredjenja naroda pridonijela je bolesti Evrope, koja je u svjetskom ratu doživjela svoju krizu. Ruska je mobilizacija oduzela državnicima mogućnost liječenja, a odluku je prepustila u ruke vojničkih sila.

Javno mišljenje u svim zemljama naših protivnika odjekuje zločinima što ih Njemačka počinila u ratu. I tu smo spremni da priznamo počinjenu nepravdu. Ni-

smo došli ovamo da umanjimo odgovornost muževa, koji su politički i vojnički vodili rat, niti da poreknemo prekršaje medjunarodnog prava. Ponavljamo izjavu, koja je dana na početku rata u njemačkom Reichstagu: Na Belgiji je počinjena nepravda; i mi hoćemo da je popravimo. Ali ni u načinu vodjenja rata nije Njemačka sama griješila. Svaki evropski narod znade djela i ličnosti, kojih se najbolji sunarodnjaci nereda sjećaju.

Neću da na prigovore odgovaram prigovorima, ali kada se upravo od nas traži pokora, onda se ne smije zaboraviti na primirje. Šest je tjedana trebalo dok smo ga dobili, šest mjeseci, dok smo saznali Vaše mirovne uvjete. Ne treba opravdavati zločine počinjene u ratu, ali oni se dešavaju u borbi za pobjedu, u brizi za nacionalni bitak, u strasti, koja otupljuje savjest naroda. Stotine tisuća neboraca, koji su nakon 11 studenoga poginuli zbog blokade, poubijani su s hladnim proračunom, nakon što je već našim protivnicima bila osigurana i zajamčena pobjeda. Mislite na to, kada govorite o krivici i kazni!

Opseg krivnje sviju sudionika može da utvrdi samo jedna nepristrana istraga, neutralna komisija, pred kojom mogu da dodju do riječi sve glavne ličnosti tragedije, kojoj će biti otvoreni svi arhivi. Mi smo zatražili takovu istragu i mi ponavljamo taj zahtjev.

Na ovoj konferenciji, gdje mi sami, bez naših saveznika, stojimo nasuprot velikom broju naših protivnika, nismo ipak bez zaštite. Vi ste nam sami doveli saveznika: pravo, što nam je zajamčeno ugovorom o mirovnim principima. Aliirane i asociirane vlade odrekle su se u vremenu od 5 listopada do 5 studenoga 1918 mira sile i na svoj barjak ispisale mir pravednosti. 5 listopada 1918 njemačka je vlada predložila kao bazu za mir načela pretsjednika Udruženih Država Amerike. 5 studenoga saopćio joj je državni tajnik Lansing, da su aliirane i asociirane sile sporazumne, uz dvije izvjesne

ograde. Time su dakle načela pretsjednika Wilsona postala obavezna za obje zaraćene strane, za Vas kao i za nas i za naše ranije saveznike.

Pojedina načela traže od nas teške nacionalne i gospodarske žrtve. Ali ovim su ugovorom zaštićena sveta temeljna prava sviju naroda. Savjest naroda stoji iza njega, nijedna ga nacija neće smjeti nekažnjeno povrijediti. Naći ćete nas spremnima, da na toj podlozi ispitamo osnove mira što nam ga predlažete, s čvrstom odlukom, da u zajedničkoj suradnji s Vama, razoreno ponovno izgradimo, da počinjenu nepravdu, a u prvome redu nepravdu na Belgiji, popravimo i čovječanstvu pokažemo nove ciljeve političkog i socijalnog napretka. Kraj zamršenog obilja problema, što ih nabacuje opća svrha, imali bismo po mogućnosti što prije da raspravimo pojedine zadaće i to putem naročitih komisija stručnjaka na osnovu nacrta što ste ga vi predložili. Pri tome će biti naša glavna zadaća, da poharanu ljudsku snagu sudjelujućih naroda obnovimo medjunarodnom zaštitom života, zdravlja i slobode radnih klasa.

Kao najbliži cilj smatram obnovu ratom uništenih područja Belgije i sjeverne Francuske, što smo ih mi bili zaposjeli. Obvezu smo za to mi svečano preuzeli i mi smo odlučili da je izvršimo u opsegu, koji je medju nama uglavljen. Pri tome smo upućeni na suradnju naših dosadanjih protivnika. Ovo djelo mi ne možemo da izvršimo bez tehničkog i finansijskog sudjelovanja pobjednika. Osiromašena Evropa mora želiti, da se obnova provede sa što više uspjeha i sa što manje napora. Ta se želja može ispuniti samo jednim jasnim poslovnim sporazumom o najboljim metodama. Najgora bi metoda bila, da se taj rad i nadalje obavlja pomoću njemačkih ratnih zarobljenika. Svakako, takav je rad jeftin, ali bi i te kako skupo stajao svijet, kada bi njemački narod obuzela mržnja i očaj zbog toga, što njegovi zarobljeni sinovi, braća i očevi i nakon toga mira

ginu u dosadanjoj tlaki. Bez momentanog rješenja ovog odviše dugo odgadjanog pitanja ne možemo doći do trajnoga mira.

Naši obostrani stručnjaci imat će da ispitaju, na koji način može njemački narod da udovolji finansijskoj dužnosti otštete, a da se sam ne skrši pod teškim teretom. Takav bi slom lišio prednosti one, koji imadu pravo na naknadu i povukao bi za sobom neizlječivu pometenost cjelokupnog evropskog gospodarskog života. Pred ovom prijetećom opasnosti i svim njenim nedoglednim posljedicama moraju da budu na oprezu i pobjednici i pobijedjeni. Ima samo **jedno** sredstvo, da joj izbjegnemo: iskreno pristupanje gospodarskoj i socijalnoj solidarnosti naroda, slobodnom i opsežnom savezu naroda.

Gospodo! Izrečena je uzvišena misao, da se iz najstrašnije nesreće svjetske povijesti putem saveza naroda poluči najveći napredak u razvoju čovječanstva, i ta će misao pobijediti. Cilj ćemo postići samo ako se vrata saveza naroda otvore svim nacijama dobre volje! Samo u tom slučaju nisu mrtvi ovoga rata uzalud poginuli.

Njemački je narod u svojoj nutrini spreman, da se pomiri sa svojom teškom sudbinom, ako se neće uzdrmati uglavljene osnove mira. Mir, koji se pred svijetom ne može braniti u ime prava, uvijek bi izazivao protiv sebe novi otpor. Nitko ne bi bio u stanju da ga čiste savjesti potpiše, jer bi bio neostvariv. Nitko ne bi mogao da za njegovu provedbu preuzme jamstvo, koje ima da leži u potpisu. Uručeno nam priznanje ispitat ćemo s dobrom voljom i u nadi, da će konačni rezultat našega sastanka moći svaki od nas da potpiše.

NEVILLE CHAMBERLAIN

Navještaj rata Njemačkoj

Dne 3. rujna 1939. nakon što je pred parlamentom dao deklaraciju o navještaju rata istoga dana, uputio je g. Chamberlain putem radija ovu poruku narodima Britanskog Imperija:

»Danas prije podne poklisar Velike Britanije predao je njemačkoj vladi konačnu notu i izjavio, da će se Engleska, ako ne bude do 11 sati dobila uvjerenje, da će njemačke čete biti povučene iz Poljske, nalazi u ratnom stanju s Njemačkom. Nikakva izjava nije stigla. Naša zemlja nalazi se dakle sada u ratnom stanju s Njemačkom.

Možete zamisliti, koliko je ovo gorak udarac za mene, što je propala sva duga borba, koju sam vodio ne bi li izvojevao mir. Medjutim, ja ne vjerujem, da ima ma koja stvar, koju bi još trebalo da poduzmem, ili da sam mogao poduzeti ma kakve druge korake, koji bi vodili do uspjeha. Sve do posljednjeg časa postojala je mogućnost, da se dodje do mirnog rješenja sukoba Njemačke i Poljske. Ali kancelar Hitler nije htio da tako bude. Očigledno je, da je on počeo napadaj protiv Poljske bez obzira na to što će se desiti. Nisu točne izjave, da je Njemačka stavila razumne i prihvatljive prijedloge. Akcija Njemačke izazvala je opće uvjerenje, da ne postoje nikakvi izgledi, koji bi opravdali nadu, da će prestati silom provoditi svoju volju. Državni kancelar Hitler može biti zaustavljen samo silom, i mi i Francuska izvršili smo danas svoje obveze, da podjemo u pomoć Poljskoj, koja tako teško daje otpor protiv neizazvanog i nadmoćnog napadaja na svoj narod. Mi smijemo kazati, da je naša savjest mirna i da smo sve učinili, što se moglo poduzeti od strane ove zemlje, da se uspostavi mir.

Ali mi se nalazimo u takvom položaju, da više ne možemo vjerovati nikakvim riječima i uvjeravanjima, koja dolaze s njemačke strane. Naš položaj je takav, da ni jedan narod i ni jedna država ne može da se smatra sigurnom. Takvo je stanje nepodnosivo.

Ja znam, da ćete vi izvršiti svoj zadatak mirno i hrabro. U sadašnjem teškom času primili smo sa svih strana našeg carstva uvjeravanja, koja su nas hrabrila i koja su u nama izazvala dubok dojam. Mi ćemo se boriti i protiv sile i protiv vjere u nepravdu, protiv progona slabih i protiv svega, što je s time u vezi. Ja sam uvjeren, da će naše dobro pravo doživiti pobjedu«.

NEVILLE CHAMBERLAIN

Smisao rata

»Drago mi je što vam mogu dati zgode da se sami uvjerite da sam živ i zdrav, iako sam svaki dan izvrgnut unakrsnoj vatri naših krvožednih pacifista u Donjemu Domu. Mogu, zaista, da vam kažem da nisam nikada u svome životu bio zdraviji i otporniji od danas.

»U narodnoj vladi je naravno konzervativna stranka predominantan partner, ali ja ne zaboravljam da nemam lojalnijih drugova u Kabinetu nego što su predstavnici liberalaca i radničke stranke. Iako se kriza koja vas je sastavila svaki dan sve više stišavala naša zajednica postaje ipak sve čvršća jer možemo da vidimo koliko je blagodati našoj zemlji donijela naša zajednica, naročito u pogledu našeg upliva u vanjskoj politici zahvaljujući paktu da predstavljamo tako širok front narodnog jedinstva.

»To je važno danas kada se, mislim, svi narodi svijeta pitaju samo jedno: ‚Hoćemo li smjeti proživjeti svoj život u miru ili ćemo biti protiv svoje volje gurnuti u rat?'

»Pogledam li unaokolo po svijetu moram priznati da me hvata jeza radi izgleda koji mi se pružaju. U Kini i mnogo bliže nama u Španiji danas bjesni rat, praćen strašnim barbarstvima. Gotovo svake nedjelje čujemo kako će biti rata zbog ovog ili onog pitanja u drugim dijelovima svijeta, i svi glavni narodi, troše svoje dragocjene uštede smišljajući i izradjujući najprikladnija oruđa razaranje. Moram da se pitam, da li je, otkad ima svijeta i vijeka, ikada svijet vidjeo takvu mahnitost i takvu ludost?

»Ovih zadnjih dvadeset godina uobražavali smo sebi mi i naši saveznici da smo dobili Svjetski rat. Ras-

pravljalo se o tome tko je dobio rat pa čak i koja zemlja ga je dobila, ali nitko nije nikada o tome posumnjao da smo mi bili pobjednici.

»Dobro, mi smo se borili za to da sačuvamo ovu slobodu demokracije od tuđega gospodstva i tuđe diktature, i da održimo vlast reda i zakona i da spriječimo vlast sile. Mi smo svakako uspjeli u tome da sačuvamo svoju slobodu, pa ako bi naše sloboštine i opet bile u opasnosti, i kad bismo znali da nema drugoga načina kako da se sačuvaju osim ratom, mi bismo se opet borili. Ali pomislite jedan časak što donosi sa sobom upotreba sile.

»Kad pomislim na one četiri užasne godine i kad pomislim na onih 7,000.000 mladića što su bili pokošeni u cvijetu svoje mladosti, na onih 13,000.000 ranjenih i osakaćenih, bijedu i stradanje majki i otaca, sinova i kćeri, i srodnika i prijatelja onih što padoše, i onih što dopadoše rana, onda moram ponovo da kažem što sam rekao prije, i što kažem sada, ne samo vama, nego čitavome svijetu: u ratu, nazvao se pobjednikom tko mu drago, nitko nije dobitnik, nego svi samo gube.

»Te su me misli sklonule da sam smatrao svojom najglavnijom dužnošću da napregnem sve živce kako bih otklonio ponovan svjetski rat u Evropi. I ja ne mogu vjerovati da se ne će sa mnom složiti svatko koji nije zaslijepljen stranačkom predrasudom, svatko tko pomisli što bi značio još jedan rat i da ne će poželiti neka samo nastavim svoje napore.

»Zato smo, u savezu s francuskom vladom, od kako je buknuo španjolski građanski rat, odlučili da vodimo politiku nemiješanja s izričnom namjerom da građanski rat ograničimo na Španiju i da spriječimo da ne postane općom konflagracijom. Imali smo beskrajnih poteškoća u tome, ali uza svu zlobu i porugu opozicije, mi smo uspjeli u našim glavnim namjerama. Zadržali smo druge zemlje da ne zagaze u rat, i danas je, najzad, prihvaćen britanski plan o povlačenju stranih dobrovoljaca iz

Španije, pa se nadamo da će oni naskoro napustiti Španiju.

»Situaciju su komplicirale činjenice da su Frankovi aeroplani bombardirali britanske brodove kad su zalazili u one španjolske luke gdje su se odigravale borbe. Radi toga su veliki patrioti s one strane ovoga doma digli veliku graju na vladu koja dozvoljava da se vrijeđa britanska zastava, a naročito zbog toga što dozvoljava da se razara britanska imovina. Sasvim nešto novo je ta zabrinutost vas socijalista za britansku imovinu. Mi smo opomenuli brodovlasnike neka ne zalaze u takve luke. Ali oni su voljeli zaraditi peterostruku vozarinu pa zato su i dalje zalazili u te luke, gdje su im brodove oštetili španjolski bombarderi. Zar bi bilo pametno da mi zagazimo u ratne strahote koje sam pokušao opisati, a da vi pri tome nemate nikakovih koristi? Mi štitimo sve britanske brodove na debelome moru, ali ne možemo preuzeti njihovu zaštitu kad zađu u vode i u luke gdje se vode borbe.

»Prije nego li uvrstim pitanje vanjske politike htio bih vam skrenuti pažnju na našu opoziciju. Mislim da nitko još ne pamti da je ikada vanjska politika bila pokretom takovih stalnih napadaja, takvih ponovnih debata i takvih zvučnih i žestokih objeda.

»Kako je danas ministar inostranih poslova, član Doma lordova, većina tih prigovora i toga bijesa pada na moju glavu. Ali ja se na to ne srdim. Ja nastojim da što bolje uzvratim što dobijem.

»Ja ne mislim da naša zemlja i za uzdržanjem mira — napose koji su, kako neprestano slušam, već izmijenili na bolje atmosferu na kontinentu. Ja ne vjerujem da narod želi da mi svoje dosadašnje držanje zamijenimo izazovom i napadanjem, što može da zvuči vrlo junački, ali što je kadro da imade za nas strašnih posljedica.

»Mi iz dana u dan izgrađujemo snagu ove zemlje,

što je snažnija zemlja, tim više može da bude strpljiva, pa čak i velikodušna. Po našemu mišljenju naša snaga valja da se držim u rezervi dok ne budemo uvjereni da se samo njenom upotrebom mogu očuvati naši vitalni interesi....

*

»... Ne znam da li publika potpuno shvaća gigantski napor koji činimo u ovom programu naše narodne odbrane. Naša brodogradilišta imadu da sagrade golem broj ratnih brodova. Mi gradimo, od travnja 1935, toliko brodova da njihova tonaža iznosi polovicu tonaže čitave mornarice koja je tada postojala.

»Nije mi moguće dati potanke podatke o tome koliko je novih aparata dobila naša avijacija, ali broj i kvaliteta naših borbenih i bombaških aparata postoje svaki dan sve strašniji.

»U Crewe treba da društvo Roll-Royca sagradi nove tvornice za povećanu produkciju avionskih motora. Sve će se te tvornice zaposliti dugo vremena.

»Teritorijalna je vojska podvostručila ove godine svoje formacije, a i te će se još povećati tako da će teritorijalna vojska brojiti oko 100.000 ljudi. Ovaj je program da odigra vitalnu ulogu u našoj odbrani, posluškujući protuaeropianske topove i reflektore.

»Da dajem nešto o pripravi za odbranu od zračnih napadaja. Naši se planovi stalno razvijaju suradnjom s lokalnim vlastima i s velikim brojem privatnih lica.

»Nemojte krivo shvatiti pritok tih priprava. Čuo sam da neki misle, gledajući čudne stvorove sa plinskim maskama i u odjeći za odbranu od plinova, kako u bliskoj budućnosti predstoji nekakav napadaj na nas.

»Te priprave ne znače da rat neposredno predstoji, one ne znače čak ni to, da će ikada doći do rata. Do njega neće doći, ako možemo to spriječiti, ali treba da vidimo da je vođenje rata u zraku izmijenilo prilike i da je uplelo u rat čitavo stanovništvo na sasvim drugi

način nego li je bio dok su rat vodile samo kopnene vojske i mornarica.

»To nisu simptomi rata — te priprave su samo manifestacije opreza i zdravog razuma. Podsjećam vas da su takve pripreme za odbranu od zračnih napadaja vršene i u većini ostalih zemalja. One treba da sve narode jednako podsjete na to što bi značilo rat za njih i za njihovu svojtu da dođe.

»To mora zacijelo ojačati njihovu odluku da izbjegnu konflikt ako je moguće i ne može se pretpostaviti da javno mišljenje nema nikakve važnosti čak i u zemljama gdje diktatori vladaju. Izgleda mi da se možemo nadati da će, uzevši u obzir na opasnosti koje rat donosi, narodi u buduće nastojati da svoje sporove urede diskusijom mjesto da rizikuju strašne posljedice koje bi im mogao donijeti rat.

»U nas polako, ali sigurno, napreduje takvo shvaćanje i ja sam uvjeren, da ćemo postići svrhu koju ima vlada pod očima. Međutim mi moramo da se bilo po koju cijenu pobrinemo za svoju sigurnost.

»Izdatci za naoružanje sve više rastu i nema sumnje da su oni velik teret za naše finansijske izvore. Na sreću, pod narodnom vladom, ti su izvori postali sve jači i ja se nadam da će oni izdržati teret.

»Baš kao i razuman starješina mora i država da budno pazi što će prije nabaviti, da ne bi iscrpila prije vremena sva sredstva.

»Vlada ne spava, i svaki mjesec koji prođe približava nas sve više vjerojatnosti da ćemo preturiti svoje neprilike«.

Ovaj je govor izrekao britanski premijer dne 12 srpnja 1938. na sastanku Narodne Vlade u Ketheringu, nakon što ga je u Donjemu Domu žestoko napala opozicija radi novih kredita za naoružanje.

ADOLF HITLER

26 rujna 1938.

Nijemci!

20. veljače postavio sam pred članovima njemačkog Reichstaga po prvi puta jedan načelni kategorički zahtjev. Tada me je čula čitava nacija i ona me je razumjela. Pa ipak, jedan me državnik nije razumio. On je uklonjen, a obećanje što sam ga tada zadao, iskupljeno je! Po drugi sam puta govorio o tome zahtjevu pred kongresom nacionalsocijalističke stranke. I opet je nacija čula taj zahtjev. A danas stupam pred nju i po prvi puta govorim pred samim narodom, tako, kao u vrijeme naše velike borbe, a Vi znadete, što to znači!

Za ostali svijet sada više ne smije da bude nikakove sumnje. Sada više ne govori jedan vodja, ili ma koji čovjek, sada govori njemački narod! I ako sada govorim u ime njemačkoga naroda, onda znadem, da u ovaj čas čitav milijunski narod odobrava svaku moju pojedinu riječ! Potkrijepljuje je i ona postaje njegovom vlastitom prisegom! Neka ostali državnici ispitaju, da li je to i kod njih slučaj!

Pitanje, koje nas ovih posljednjih mjeseci i tjedana najdublje potresa, opće je poznato: Ono se gotovo i ne zove: Čehoslovačka, ono se zove gospodin Beneš! U tom je imenu ujedinjeno sve, što danas pokreće milijune ljudi, što ih tjera u očaj ili ih ispunja fanatičkom odlukom! No zašto je to pitanje poraslo do tolikog značenja? Ja ću Vam, zemljaci, još jednom sasvim ukratko ponoviti bit i ciljeve njemačke vanjske politike.

Njemačka je vanjska politika, za razliku od mnogih demokratskih država, fiksirana i uvjetovana jednim nazorom na svijet. Nazor na svijet ovog novog Reicha usmjeren je na očuvanje i osiguranje egzistencije našeg njemačkog naroda. Mi nemamo interesa da tlačimo druge narode. Hoćemo da budemo sretni na svoj način; a drugi neka budu opet na svoj! Ovo rasno uvjetovano poimanje u našem nazoru na svijet dovodi do ograničavanja naše vanjske politike. To znači da naši vanjskopolitički ciljevi nisu neograničeni, oni nisu odredjeni slučajem, već utvrdjeni u čvrstoj odluci, da služe samo njemačkome narodu, da ga održe na ovom svijetu i da osiguraju njegov opstanak.

A kakav je danas položaj? Vi znadete, kako su nekoć uz motto »pravo samoodredjenja naroda« i njemački narod ispunili vjerom u neku naddržavnu pomoć i na kraju krajeva doveli su ga dotle, da se je odrekao upotrebe svojih vlastitih snaga. Vi znadete, kako je to povjerenje bilo tada najsramotnije izigrano! Rezultat je bio versaljski ugovor! Svi vi znadete za strahovite posljedice toga ugovora! Svi se onda vi još sjećate, kako su nam najprije ukrali oružje i kako su zlostavljali goloruki narod! Vi znadete strašnu sudbinu, koja nas je progonila podrug decenija.

Ali vi znadete i ovo: ako je Njemačka danas usprkos svemu opet velika, slobodna i jaka, onda to ima da zahvali isključivo svojim vlastitim snagama! Ostali svijet nije tome ništa pridonio.

Naprotiv, pokušao je da nas ucijeni i potlači, dokle se to dalo, dok napokon nije u samom njemačkom narodu izrasla snaga, da dokrajči taj nečasni život i ponovno podje putem, koji je dostojan slobodnog i velikog naroda.

Pa iako smo danas vlastitom snagom postali opet slobodni i jaki, ipak nema u nama mržnje prema drugim narodima. Mi nismo zlopamtilo. Štogod se dogodilo, mi znademo: nisu za to odgovorni narodi, već jedna mala besavjesna klika medjunarodnih profitlija, koji ne prezaju ni pred tim — ako to odgovara njihovim interesima — da upropaste čitave narode. Zato u

nama i nema nikakove mržnje prema narodima oko nas, a to smo i dokazali.

Ljubav Njemačke prema miru dokazana je činjenicama: tek što smo započeli djelo uspostave njemačke ravnopravnosti, predložio sam ostalom svijetu, kao najvidniji znak da se odričemo »revanša«, čitav niz ugovora o ograničenju naoružanja!

Moj je prvi prijedlog bio: Njemačka zahtijeva ravnopravnost, ali je spremna, da se odrekne i vojske i oružja, ako to isto učine i ostali narodi, dakle opće razoružanje, ako je potrebno i do posljednje strojne puške! Taj prijedlog nisu uzeli ni kao povod za diskusiju!

Stavio sam drugi prijedlog: Njemačka je spremna da svoju vojsku ograniči na 200.000 ljudi, naravno uz predpostavku, da i ostale države provedu razoružanje na isti nivo. I to su odbili!

Stavio sam još jedan prijedlog: Njemačka je spremna, ako to drugi hoće, da se odrekne teškog oružja, takozvanog navalnog oružja, tankova, bombardera, dapače, ako je potrebno uopće aviona, teške i najteže artiljerije. Odbili su i to. Pošao sam dalje i predložio za sve evropske države medjunarodno uredjenje sa vojskom od 300.000 ljudi. I taj su prijedlog odbili.

Stavljao sam daljnje prijedloge: ograničenje zračnih flota, ukidanje bacanja bombi, apsolutno ukidanje rata s otrovnim plinovima, osiguranje područja koja leže izvan fronte, ukidanje barem najteže artiljerije, ukidanje najtežih tankova. I to su odbili. Sve je bilo uzalud!

I kad sam tako dvije pune godine svijetu stavljao ponudu za ponudom, a doživljavao odbijanje i samo odbijanje, zapovijedio sam, da se njemačka vojna snaga dovede na nivo, koji se uopće može postići. I sada mogu otvoreno priznati: mi smo proveli takovo naoružanje, kakovo svijet još nije vidio!

Nudio sam svijetu razoružanje, doklegod je to išlo.

Ali kada su sve to odbili, prestao sam se baviti polumjerama. Ja sam nacionalsocijalist i stari njemački frontaš!

Kad oni neće svijet bez oružja, dobro: njemački narode ponesi i ti svoje oružje!

U ovih sam pet godina uistinu naoružavao. Miljarde sam utrošio u naoružanje. Sada to treba njemački narod da znade!

Pobrinuo sam se, da se nova vojska naoruža najmodernijim oružjem što postoji. Zapovijedio sam mom prijatelju Göringu: stvorite mi sada avijaciju, koja će Njemačku obraniti od svakog zamislivog napadaja. Tako smo izgradili vojnu silu, s kojom se danas njemački narod može ponositi i koju će svijet respektirati, ako ikada stupi u akciju.

Stvorili smo najbolju avijaciju i najbolju artiljeriju za obranu protiv tankova što postoji na svijetu.

U ovih smo pet godina radili dan i noć. Na jednom jedinom području uspjelo mi je da postignem sporazum. O tome ću još govoriti. Usprkos tome bavio sam se i dalje idejom ograničenja naoružanja. Ovih sam godina uistinu provodio praktičnu politiku mira. Zahvatio sam u sve prividno nemoguće probleme s čvrstom voljom da ih mirno riješim, pa i uz opasnost manje više teških njemačkih ustupaka. Ratnik sam i znadem kako je težak rat. Htio sam da ga odvratim od njemačkog naroda. Zato sam se prihvaćao za problemom s čvrstom odlukom, da sve pokušam, kako bi se omogućilo mirno rješenje.

Najteži problem, na koji sam naišao, bili su njemačko-poljski odnosi. Postojala je opasnost, da će »dindušmanstvo« zahvatiti i naš i poljski narod. To sam htio da spriječim. Dobro znadem, da mi to ne bi bilo uspjelo, da je Poljska tada imala demokratski ustav. Jer ove demokracije, u kojih samo cure miroljubive fraze, najkrvoždniji su ratni huškači. Ali u Poljskoj nije vladala

nikakova demokracija, već jedan čovjek! S njim je uspjelo u roku od jedne godine postići sporazum, koji je za deset godina uklonio opasnost sukoba. Svi smo mi uvjereni, da će taj sporazum donijeti trajno smirenje. Mi uvidjamo, da su tu dva naroda, koji moraju da žive jedan pokraj drugoga, a nijedan ne može da ukloni drugoga. Država od 33 milijuna ljudi uvijek će težiti za izlaskom na more. Morali smo dakle naći put do sporazuma.

Taj smo put našli i uvijek ga dalje izgradjujemo. Pri tome je odlučno, da obje državne uprave i svi razumi i uvidjavni ljudi u oba naroda i obje zemlje imadu čvrstu volju, da se odnosi sve više poboljšavaju. To je bilo istinsko djelo mira, koje vrijedi više no sva naklapanja u ženevskoj palači Saveza Naroda.

U to sam vrijeme pokušavao, da i s drugim narodima uspostavim postepeno dobre i trajne odnose. Dali smo garancije za države na zapadu Evrope i svim smo našim susjedima zajamčili nepovredivost granica sa strane Njemačke. To nije nikakova fraza. To je naša sveta volja. Mi nemamo interesa da narušimo mir.

Malo po malo oslobadjaju se narodi sve više od one ludjačke ženevske opsjene, koja — rekao bih — ne služi politici mira, već politici rata. Oni se oslobadjaju i počinju da trijezno razmatraju probleme, oni su spremni na sporazum i miroljubivi.

Pošao sam još i dalje i pružio sam ruku Engleskoj! Dobrovoljno sam se odrekao da ikada udjem u pomorsko takmičenje, samo da Britanskom Imperiju dadem osjećaj sigurnosti. Nisam to učinio možda zato, što ne bih mogao dalje da gradim — neka se nitko ne podaje toj obmani — već isključivo zbog toga, da obim narodima osiguram trajni mir. Naravno, tu se pretpostavlja ovo: Ne može biti, da jedna strana kaže: »Nikada više neću voditi rata i zato ti nudim dobrovoljno ograniče-

nje moje vojne snage na 35 posto«, — a druga strana kaže: »Ako mi konvenira, ipak ću od vremena na vrijeme povesti rat«. To ne ide!

Takav je sporazum samo onda moralno opravdan, ako si oba naroda svečano obećaju, da nikada više neće medjusobno voditi rata. Njemačka ima tu volju! A svi se mi nadamo, da će u engleskom narodu prevladati oni, koji to isto hoće!

Pošao sam dalje. Odmah nakon povratka saarskog područja Njemačkoj, koje je izvršeno odlukom plebiscita, izjavio sam Francuskoj, na izmedju nas nema više nikakovih diferencija. Rekao sam, da elzaško-lotarinško pitanje za nas uopće više ne postoji. To je pogranično područje. Zapravo, u posljednjih nekoliko decenija, nije nikada nitko pitao narod toga kraja za njegovo mišljenje. Osjećamo, da su stanovnici ove pokrajine najsretniji onda, kada se nitko za njih ne bori. Nitko od nas neće rata s Francuskom. Mi nećemo ništa od Francuske! Posve ništa! Kada je saarsko područje, zahvaljujući lojalnom tumačenju ugovora sa strane Francuske — to moram ovdje da potvrdim — vraćeno Reichu, ja sam svečano izjavio: sada su uklonjene sve teritorijalne diferencije izmedju Francuske i Njemačke. Ja uopće više ne vidim nikakovih diferencija medju nama. To su dva velika naroda i oba hoće da rade i da žive. A oni će najbolje živjeti, ako zajedno rade!

Nakon ove jednokratne i neopozive odreke obratio sam se jednom daljnjem problemu, kojega je bilo lakše riješiti no ostale, budući je ovdje baza zajedničkog nazora na svijet stvorila pretpostavku za lakše medjusobno sporazumijevanje: to je odnos Njemačke prema Italiji. Svakako je rješenje toga problema samo djelomično moja zasluga. Jedan dio zasluga pripada rijetko velikom čovjeku, za kojega talijanski narod ima sreću da bude njegov vodja.

Taj je odnos odavna izašao iz sfere čisto gospodar-

ske ili političke svrsishodnosti, te je bez obzira na ugovore i saveze postao istinskom snažnom vezom srca.

Tu se je stvorila osovina, koju predstavljaju dva naroda, što su se po svom nazoru na svijet i politički našli u tijesnom, nerazriješivom prijateljstvu. I tu sam poduzeo jedan jedinstveni, definitivni korak — u punoj svijesti odgovornosti prema mojim sunarodnjacima. Uklonio sam sa svijeta jedan problem, koji od sada za nas uopće više ne postoji. Bilo to još toliko gorko za pojedinca: nad svim stoji kod nas na kraju krajeva zajednički interes našega naroda. A taj se interes zove: da možemo u miru raditi!

Sav taj rad za mir, nije prazna fraza, već to djelo potvrdjuju činjenice, koje ne može da ukloni nikakova lažitorba!

Preostala su dva problema. Tu sam morao da učinim jednu ogradu. Deset milijuna Nijemaca nalazilo se izvan granica Reicha, a dva velika zatvorena područja: Nijemci, koji su htjeli da se vrate u Reich kao u svoju domovinu! Taj broj od deset milijuna nije nikakova malenkost. Radi se o četvrtini broja stanovništva Francuske. Pa ako se Francuska preko četrdeset godina nije odricala svoga zahtjeva na nekoliko milijuna Francuza u Elzasu i Lotaringiji, onda smo i mi pred Bogom i pred ljudima imali pravo na ovih deset milijuna Nijemaca.

Nijemci! Ima granica, gdje mora da prestaje popustljivost, jer bi se inače pretvorila u pogubnu slabost.

Ja ne bih imao pravo da stanem pred njemačku historiju, da sam htio ravnodušno žrtvovati ovih deset milijuna. Ne bih tada imao ni moralnog prava da budem vodja ovoga naroda. Preuzeo sam na se već dovoljno žrtava odricanja. Tu je bila granica, preko koje nisam mogao! Koliko je to bilo ispravno, dokazao je plebiscit u Austriji. Tada smo svijetu pružili svjedočanstvo, kakovome se sigurno nije nadao. Ali, mi smo ipak

doživjeli ovo: za demokracije je plebiscit suvišan, dapače i pogubanu momentu, kada ne vodi onome rezultatu, kojemu su se nadali. Pa ipak je taj problem riješen na sreću čitavog velikog njemačkog naroda.

A sada stoji pred nama posljednji problem, koji mora i koji će biti riješen! To je posljednji teritorijalni zahtjev, što ga postavljam u Evropi, ali to je i zahtjev od kojega ne odustajem, i kojega ću — to sam Bog hoće — i ispuniti!

Povijest toga problema: godine 1918 uz motto »pravo samoodredjenja naroda« raskidali su neki bezumni takozvani državnici Evrope i nanovo je preuredili. Bez obzira na porijeklo naroda, na njihovo nacionalno htijenje, na gospodarske potrebe, atomizirali su tada srednju Evropu i samovoljno stvorili takozvane nove države. Tom procesu zahvaljuje svoju egzistenciju i Čehoslovačka! Ta je češka država začeta s jednom jedinom laži. Otac te tadašnje laži zvao se Beneš. Taj gospodin Beneš nastupio je tada u Versaillesu i uvjeravao, kako postoji neka čehoslovačka nacija.

Ovu je laž morao izmisliti, kako bi skromnom broju svojih vlastitih zemljaka dao nešto veći, a time i opravdaniji opseg. U geografskom i narodnosnom pogledu ne baš uvijek dovoljno verzirani anglosaski državnici nisu tada smatrali potrebnim da provjere tvrdnje gospodina Beneša. Jer inače bi odmah mogli utvrditi, da ne postoji nikakova čehoslovačka nacija, već samo Česi i Slovaci, te da Slovaci neće ni da čuju za Čehe. I tako su na koncu ti Česi uz pomoć gospodina Beneša anektirali Slovačku. Kako se ta država nije pokazala sposobnom za život, uzeli su onako od oka tri i pol milijuna Nijemaca nasuprot njihovom pravu na samoodredjenje i njihovoj volji za samoodredjenje. Kako ni to nije bilo dovoljno, morali su dodati još preko milijun Madžara, zatim karpatske Ruse i napokon više stotina tisuća Poljaka.

To je eto ta država, koja se kasnije nazvala Čeho-Slovačka — usprkos pravu samoodredjenja naroda, usprkos jasne želje i volje podjarmljenih naroda.

Govorim li ovdje njima, osjećam sudbinu svih tih potlačenih, suosjećam sudbinu Slovaka, Poljaka, Madžara, Ukrajinaca. Naravno, govorim samo u ime mojih Nijemaca.

Gospodin Beneš, sazdavši tako na lažima tu državu, svečano je obećao, da će je po švicarskom sistemu razdijeliti u kantone, jer je medju demokratskim državnicima bilo i nekoliko takovih, koji su osjetili grižnju savjesti. Svi mi znademo, kako je gospodin Beneš riješio taj kantonalni sistem! Započeo je sa svojim režimom terora! Već su tada Nijemci pokušali da protestiraju protiv tog samovoljnog nasilja. Postrijeljali su ih! A tada je započelo istrebljivanje. Za svih ovih godina »mirotvornog« razvitka Čehoslovačke moralo je blizu 600.000 Nijemaca napustiti Čehoslovačku.

To se je dogodilo s vrlo jednostavnog razloga: inače bi morali pomrijeti od gladi! Čitav razvoj od 1918 do 1938 jasno je pokazao jedno: gospodin Beneš je odlučio da polagano istrijebi Nijemstvo! A to je u stanovitoj mjeri i postigao. Bezbroj je ljudi survao u najdublju nesreću. Uspjelo mu je, da milijune ljudi učini bojažljivima i plahima..

Uz neprestanu primjenu svoga terora uspjelo mu je, da milijunima ljudi začepi usta i u isto su vrijeme postale jasne »medjunarodne« zadaće ove države. Više nisu ni tajili, da je ova država odredjena za to, bude li potrebno, da je upotrebe protiv Njemačke. Jedan francuski ministar avijacije, Pierre Cot, tu je želju sasvim jasno izrazio: »Ovu državu trebamo«, rekao je, »jer se iz nje najlakše može bombama uništiti njemačka privreda, njemačka industrija«.

I tom se državom sada poslužuje boljševizam kao svojim vratima. Nismo mi tražili dodir s boljševizmom,

već boljševizam upotrebljuje ovu državu da dobije prolaz u srednju Evropu.

I sada se dešava ona besramnost. Ta država, u kojoj vlada jedna manjina, sili narodnosti da učestvuju u takovoj politici, koja će ih jednoga dana prisiliti, da pucaju na rodjenu braću. Gospodin Beneš zahtijeva od Nijemaca: »Povedem li rat protiv Nijemaca, moraš pucati protiv Nijemaca. Nećeš li, onda si izdajica države, i ja ću tebe ustrijeliti«. To isto traži on i od Madjara, od Poljaka. On traži od Slovaka, da se zalažu za ciljeve koji su slovačkom narodu potpuno ravnodušni. Jer, slovački narod hoće mir, a ne pustolovine. No gospodinu je Benešu uspjelo da te ljude učini ili izdajicama države ili izdajicama naroda. Izdaju svoj narod, ako su spremni da pucaju protiv svojih sunarodnjaka, ili im gospodin Beneš kaže: »Vi ste izdajice države i zato ću vas ja ustrijeliti«.

Ima li veće besramnosti, nego siliti strane ljude da moraju strijeljati svoje vlastite sunarodnjake samo zato, jer to traži jedan pokvareni zločinački državni režim? A ja ovdje izjavljujem: Kada smo zaposjeli Austriju, moja je prva zapovijed bila: nijedan Čeh ne treba, dapače ne smije služiti u njemačkoj vojsci. Nisam htio da dodje u sukob s vlastitom svojom savješću.

Tko se ali odupre gospodinu Benešu, taj prije svega biva gospodarski uništen. Ove činjenice ne mogu da poreknu demokratski apostoli. U toj su državi gospodina Beneša bile upravo užasne posljedice za narodnosti. Govorim samo za Nijemce. Kod njih je najveća smrtnost medju svim njemačkim plemenima, siromaštvo djece najveće, nezaposlenost najstrašnija. Pa dokle ima to da traje? Dvadeset su godina to morali da gledaju Nijemci u Čehoslovačkoj i njemački narod u Reichu, ali ne zato, što bi to možda ikada odobrio, već zato što je naprosto bio nemoćan i nije si u svijetu demokracije mogao da pomogne protiv ovih mučitelja. Da, bude li

gdjegod samo zatvoren kakav veleizdajnik, bude li spremljen na sigurno mjesto neki čovjek, koji zbog mene psuje sa propovjedaonice — odmah se uzruja Engleska i ogorči Amerika. No kada se protjeraju stotine tisuća, kada se desetci tisuća bacaju u tamnice, a tisuće su poklane, onda se ovi patentirani demokrati ni najmanje ne uzrujavaju. Ovih smo godina mnogo naučili. Za njih osjećamo duboki prezir.

U Evropi vidimo jednu jedinu velesilu i njoj na čelu jednoga čovjeka, koji imadu razumijevanja za bijedu našega naroda. To je, ja to smijem da kažem moj veliki prijatelj: Benito Mussolini.

To, što je on učinio u ovo vrijeme, kao i stav što ga je zazuzeo talijanski narod, nikada nećemo zaboraviti! A dodje li jednom čas iste nevolje za Italiju, stati ću pred njemački narod i pozvati ga, da zauzme isto držanje! Ni tada se neće braniti dvije države, već jedan blok! 2 veljače ove godine izjavio sam u Reichstagu, da u životu ovih deset milijuna Nijemaca izvan naših granica mora nastupiti promjena. No i gospodin Beneš je drugačije počeo. Zaveo je još radikalnije potlačivanje. Započeo je s još većim terorom. Započelo je vrijeme raspuštanja, zabrana, konfiskacija itd. To je išlo dotle, dok nije došao 21 svibnja — a Vi, moji sunarodnjaci, ne možete poreći, da smo pokazali uistinu besprimjernu strpljivost. Taj 21 svibnja bio je nepodnosiv. Na kongresu nacionalsocijalističke stranke prikazao sam njegovu historiju. U Čehoslovačkoj trebali su se napokon održati izbori, koji se više nisu mogli odgadjati. I tada je gospodin Beneš izmislio sredstvo, kojim će zaplašiti tamošnje Nijemce: njihovo je područje zaposjela vojska. To vojničko zaposjedanje hoće i nadalje da podržava u nadi, da se nitko neće usuditi da istupi protiv njega, dok su u zemlji njegovi žbiri. Bila je to ona drska laž od 21 svibnja, da je Njemačka mobilizirala. Tu je laž morao da izvali kako bi češku mobilizaciju prikrio, uljepšao i motivirao. A što je zatim slijedilo, to dobro znadete: infamna medjunarodna svjetska hajka. Njemačka nije pozvala pod oružje ni jednoga čovjeka. Uopće nije ni pomišljala na to, da taj problem riješi vojnički. Još sam se uvijek nadao, da će Česi u posljednjem času uvidjeti, kako se ta tiranija ne može dulje održati. No gospodin je Beneš stajao na gledištu, da si s Njemačkom — poduprt Francuskom i Engleskom — može sve dozvoliti! Ta ne može mu se ništa dogoditi. A prije svega: ako popucaju svi konci, iza njega stoji Sovjetska Rusija.

I tako je odgovor toga čovjeka bio: strijeljati, hapsiti, zatvarati, za sve one, koji mu bilo kako ne prijaju. Tako je došlo do moga zahtjeva u Nürnbergu. Taj je zahtjev bio potpuno jasan. Tamo sam po prvi puta izjavio, da sada mora stupiti na snagu pravo samoodredjenja za ova tri i pol milijuna Nijemaca — sada gotovo dvadeset godina nakon deklaracije pretsjednika Wilsona. I opet je gospodin Beneš dao svoj odgovor: Novi mrtvi, novi utamničeni, novi hapšenici! Nijemci su morali početi da bježe.

A tada je došla Engleska. Gospodinu sam Chamberlainu objasnio, što mi sada smatramo kao jedino moguće rješenje. Najprirodnije, koja uopće postoji. Ja znadem, da sve ove narodnosti neće više da ostanu kod toga gospodina Beneša, ali ja u prvome redu govorim za Nijemce i za ove sam Nijemce govorio i uvjeravao, da neću više mirno i pasivno gledati, kako taj ludjak u Pragu misli da će moći zlostavljati tri i pol milijuna ljudi.

I dao sam svima razumjeti, da njemačkoj strpljivosti ima i svršetak. Dao sam svima razumjeti, da je doduše osebina našeg njemačkog mentaliteta, da dugo i strpljivo nešto podnosimo, ali da ipak jednom dodje momenat, kada je i tome kraj! I sada su konačno Engleska i Francuska upravile na Čehoslovačku jedini mo-

gući zahtjev: napustiti njemačko područje, i odstupiti ga Reichu.

Danas su nam potpuno jasni razgovori, što ih je tada vodio gospodin Beneš. Na očigled izjave Engleske i Francuske, da se više neće zauzimati za Čehoslovačku, ne primi li sudbina tih naroda drugi pravac i ne budu li ta područja oslobodjena, našao je gospodin Beneš jedan izlaz. Priznao je, da se ta područja moraju odstupiti. To je bila njegova izjava! Ali što je on učinio? Nije on odstupio područje, već je sada počeo da protjeruje Nijemce!

To je sada ona točka, gdje prestaje igra!

Jedva što je gospodin Beneš izrekao svoju izjavu, već je započelo iznova njegovo vojničko podjarmljivanje — samo još pooštreno. Pred nama su strahovite brojke: u jednom danu 10.000 bjegunaca, slijedećeg dana 20.000, dan kasnije već 37.000, opet dva dana kasnije 41.000, zatim 62.000, onda 78.000, pa 90.000, 107.000, 137.000, a danas 214.000. Čitavi su krajevi opustjeli naselja popaljena, s granatama i plinovima pokušava da istrijebi Nijemce. A gospodin Beneš sjedi u Pragu uvjeren: »Ništa mi se ne može dogoditi, iza mene stoji Engleska i Francuska«.

A sada je, moji sunarodnjaci, došlo vrijeme, da s time svršimo!

Ako je netko dvadeset godina podnosio takovu sramotu, takovo poniženje i takovu nesreću, kaošto smo to mi učinili, onda se uistinu ne može poricati naša miroljubivost. Ima li netko toliko strpljivosti, koliko smo je mi pokazali, to se za nj uistinu ne može reći, da je ratoboran. Jer napokon, gospodin Beneš ima 7 milijuna Čeha, a ovdje stoji narod od preko 75 milijuna!

Sada sam britanskoj vladi uputio memorandum s posljednjim i konačnim njemačkim prijedlogom. Taj memorandum ne sadrži ništa drugo, nego realizaciju onoga, što je gospodin Beneš već jednom obećao. Sadržaj je ovoga prijedloga veoma jednostavan: ono područje, koje je po narodnosti njemačko i koje svojom voljom teži Njemačkoj, dolazi pod Njemačku, i to ne tek onda, kada će gospodinu Benešu uspjeti, da protjera jedan ili dva milijuna Nijemaca, već sada, i to smjesta! Tu sam odabrao onu granicu, koja je opravdana na temelju postojećeg materijala o rasprostranjenosti narodnosti i jezika u Čehoslovačkoj. Pa ipak sam ja pravedniji od gospodina Beneša i neću da iskoristim onu silu, s kojom raspolažemo. Stoga sam unapred utvrdio: ovo će područje potpasti pod njemačku upravu, jer je bitno naseljeno Nijemcima, ali konačno povlačenje granice prepuštam votumu tamošnjih sunarodnjaka! Utvrdio sam dakle, da se u tom području provede plebiscit. A da nitko ne uzmogne reći, da to neće biti čist posao, odabrao sam kao podlogu za taj plebiscit statut plebiscita u saarskom području.

Sada sam spreman, i bio sam spreman, da odobrim glasovanje u cijelome području. Ali protiv toga su ustali Beneš i njegovi prijatelji. Oni su htjeli da se glasa samo u pojedinim dijelovima. Dobro, i tu sam popustio. Bio sam dapače sporazuman i s time, da jedna medjunarodna kontrolna komisija preispita glasovanje.

Pošao sam još i dalje i pristao, da se odredjivanje granice prepusti jednoj njemačko-češkoj komisiji. Gospodin Chamberlain je mislio, ne bi li to mogla da bude jedna medjunarodna komisija. I na to sam pristao. Bio sam dapače spreman da za vrijeme plebiscita povučem čete, i danas sam izjavio da sam spreman pozvati engleske legionare, koji su se ponudili da podju u ta područja i tamo održavaju red i mir. Nadalje sam bio spreman da definitivno odredjivanje granice prepustim jednoj medjunarodnoj komisiji, a sve modalitete da predam jednoj komisiji, koja će biti sastavljena od Nijemaca i Čeha.

Sadržaj toga memoranduma nije drugo, nego prakti-

čna provedba onoga, što je gospodin Beneš već obećao i to uz najveće medjunarodne garancije. Sada gospodin Beneš kaže, da je taj memorandum jedna »nova situacija« A u čemu se zapravo sastoji ta »nova situacija«? Sastoji se u tome, da se ono, što je gospodin Beneš obećao, ima iznimno ovaj puta i održati! To je ta »nova situacija« za gospodina Beneša. Što sve nije taj čovjek u svom životu obećao! A ništa nije održao! I sada bi po prvi puta imao nešto da održi!

Gospodin Beneš kaže: Mi ne možemo natrag iz toga područja. Gospodin Beneš je dakle predaju toga područja shvatio tako, da se to Njemačkom Reichu upiše u dobro kao pravni naslov, ali njime će Česi silom upravljati. To je sada prošlo!

Sada sam zatražio, da gospodin konačno nakon dvadeset godina bude prisiljen na istinu. Prvoga će nam listopada morati predati to područje. I sada gospodin Beneš polaže svoje nade u svijet! A on i njegovi diplomati to ni najmanje ne kriju. Oni izjavljuju: naše su nade u tome, da će Chamberlain biti oboren, da će Daladier biti uklonjen, da će posvuda doći do prevrata. Oni polažu svoje nade u Sovjetsku Rusiju. On još uvijek vjeruje da će se moći oteti izvršenju svojih obveza.

A sada mogu samo jedno da kažem: Tu nastupaju dva muža jedan prema drugome: tamo je gospodin Beneš! Ovdje stojim ja! Mi smo dva različita čovjeka. Dok je gospodin Beneš za vrijeme velikoga rata dangubio po svijetu, ja sam dotle kao pristojan njemački vojnik vršio svoju dužnost. A danas stojim nasuprot tome čovjeku kao vojnik svoga naroda!

Imam tek malo što da kažem: zahvalan sam gospodinu Chamberlainu za sva njegova nastojanja. Uvjerio sam ga, da njemački narod ne želi drugo nego mir. Ali sam mu objasnio i to, da ne mogu ići natrag iza granice naše strpljivosti. Izjavio sam mu — a to ponavljam

i ovdje, da za nas — kad se taj problem riješi — ne postoji u Evropi više nikakav teritorijalni problem!

Nadalje sam mu izjavio, da u momentu, kada Čehoslovačka riješi svoje probleme, to znači, kada se Česi sporazume sa svojim ostalim manjinama, i to na miran način, a ne potlačivanjem, u tom me momentu češka država više ne interesira A to će mu biti zajamčeno. Mi ne želimo Čeha! Ali isto tako izjavljujem sada pred njemačkim narodom, da je u pogledu sudetsko njemačkog problema moja strpljivost pri kraju!

Stavio sam gospodinu Benešu ponudu, koja nije drugo nego realizacija onoga, što je on sam već obećao. Sada je odluka u njegovoj ruci! Mir ili rat! Ili će on ovu ponudu prihvatiti i Nijemcima konačno dati slobodu, ili ćemo tu slobodu sami izvojštiti!

Svijet mora da primi na znanje: Za četiri i pol godine rata i za dugih godina mog političkog života jedno mi nisu mogli nikada predbaciti — nikada nisam bio kukavica!

Sada stupam pred mojim narodom kao njegov prvi vojnik, a za mnom — to neka upamti svijet — maršira sada jedan narod, i to drugi narod nego li onaj od godine 1918! Ako je tada jednome lutalici uspjelo da u naš narod ubaci otrov demokratskih fraza — narod od danas nije više narod od tada! Takove fraze djeluju na nas kao ubod ose; mi smo protiv toga zaštićeni!

U taj čas združit će se sa mnom čitav njemački narod!

Svoju ću volju osjećati kao njegovu volju, upravo kaošto smatram, da njegova budućnost i njegova sudbina ravna mojim postupcima! A mi ćemo ovu zajedničku volju sada tako ojačati, kaošto je bila u vrijeme borbe, u vrijeme, kada sam kao jednostavan nepoznati vojnik pošao da osvojim državu, a ni onda nisam posumnjao u uspjeh i konačnu pobjedu!

Tada se oko mene sakupila četica hrabrih muževa

i hrabrih žena i oni su pošli sa mnom. I sada te molim, moj njemački narode: stupi sada iza mene, muž za muža, žena za ženu. U taj čas neka nas sve prožme jedna zajednička volja. Neka je jača od svake nevolje i od svake opasnosti. A kada je ta volja jača i od nevolje i od opasnosti, onda će ona i slomiti tu nevolju i tu opasnost. Mi smo se odlučili! Gospodin Beneš neka bira!

ADOLF HITLER

OBJAVA RATA POLJSKOJ

Govor pred Reichstagom 1. rujna 1939.

Već više mjeseci mučimo svi muku zbog jednog problema, koji nam je zadao Versajski ugovor, tō jest versaillski diktat u svoje vrijeme i koji je postao za nas nepodnosiv zbog svojih posljedica t. j. zbog svog zloupotrebljavanja. Danzig je bio i jest njemački grad. Koridor je bio njemački i jest njemački. Sve ove oblasti treba da zahvale svoj kulturni razvitak isključivo njemačkom narodu. Danzig je od nas otcijepljen, a Koridor anektiran od Poljske. Isto tako kao i u ostalim njemačkim oblastima na istoku, tamo su prije svega na najteži način mučene njemačke manjine, koje tamo žive. Preko milijun ljudi njemačke krvi moralo je već u godinama 1919. i 1920. napustiti svoju domovinu. Kao i uvijek ja sam i sada pokušao, da putem miroljubivih predloga za reviziju postignemo promjenu toga nepodnosivog stanja. Lažu oni, koji u stranom svijetu tvrde, da smo mi pokušali naše zahtjeve za reviziju sprovesti samo silom i pod pritiskom. Tokom petnaest godina prije no što je nacionalsocijalizam došao na vlast, bilo je prilike, da se sprovede sporazum o reviziji putem miroljubivih pregovora. Lično sam više put stavljao predloge, da se pristupi reviziji ovog nepodnosivog stanja. Kako svi znate, odbijeni su svi ti predlozi, kao što su predlozi, da se ograniči naoružanje, što više — ako bude potrebno — da se sprovede opće razoružanje, zatim predlozi, da se ograniči vodjenje rata, predlozi da se isključe izvjesne metode modernog ratovanja i t. d. Vama su poznati predlozi, koje sam učinio u pitanju potrebe, da se uspostavi suverenitet Njemačke nad cjelokupnim teritorijem njemačkog Reicha. Vama

su poznati i moji beskrajni pokušaji, što sam ih činio, da se na miroljubiv način putem sporazuma riješi pitanje Austrije, a kasnije pitanje sudetskih zemalja, Češke i Moravske. Sve je bilo uzaludno.

Potpuno je nemoguće, da se postavlja zahtjev, da se jedno nepodnosivo stanje ukloni putem mirnih revizija, a istovremeno, da se konzekventno odbijaju ove miroljubive revizije. Isto tako je nemoguće govoriti, da onaj, koji u takvom položaju donosi odluku, da sam izvrši te revizije, griješi protiv ma kakvog zakona. Prije svega versailleski diktat nije za nas nikakav zakon.

Svi znamo, da je potpis Versailleskog ugovora iznuđen uperenim revolverima i prijetnjom, da će milijuni ljudi umrijeti od gladi. Kad smo pod prijetnjom ovakovih iznudjenja potpisali taj dokumenat, onda su ga proglasili kao svečani zakon. Isto tako i u slučaju Danziga i Koridora itd. pokušao sam da putem miroljubivih predloga i mirne diskusije riješimo te probleme. Jasno je bilo, da ti problemi moraju biti riješeni. Isto tako bilo je jasno, da rok u kojem je trebalo da budu riješeni ti problemi nije bio u tolikoj mjeri zanimljiv za zapadne države kao za nas. Mi to razumijemo. Ali taj rok nije za nas bez značaja. Isto tako nije taj rok prije svega mogao biti bez značaja za one žrtve, koje su najviše patile. Ja sam u svojim razgovorima s poljskim državnicima raspravljao o mislima, koje ste vi čuli u mom posljednjem govoru u Reichstagu. Nitko ne može, da tvrdi, da je takva diskusija nedoličan postupak ili što više, kakav pritisak. Na kraju dao sam da se formuliraju njemački zahtjevi i ponovno moram da podvučem, da nema ništa lojalnijeg i skromnijeg nego što su ovi predlozi, koje sam podnio. Želio bih da sada kažem cijelom svijetu: Ja sam uopće mogao da stavim samo takve predloge i jedino ja mogao sam da ih stavim. Jer znam sasvim točno, da sam na taj način došao u suprotnost s mišljenjem milijuna Nijemaca.

Ovi predlozi su odbijeni. Ali ne samo to, na njih su odgovorili prvo mobilizacijama, drugo pojačanim terorom na naše sunarodnjake u tim oblastima i polaganom borbom zaokruživanja i gušenja slobodnog grada Danziga na privrednom polju, a tokom posljednjih tjedana i vojničkim mjerama.

Isto tako poduzete su protiv Danziga i saobraćajnotehničke mjere. Poljska je uperila svoju borbu protiv slobodnog grada Danziga. Osim toga Poljska nije bila spremna da riješi pitanje Koridora na pravedan način i u interesu obaju naroda. — Poljska nije napokon ni htjela držati svoje obaveze prema narodnim manjinama Ovdje moram ponovno naglasiti: Njemačka je držala te obaveze. Manjine, koje žive u njemačkom Reichu, nisu proganjane. Neka se javi ma koji Francuz i neka kaže, da su eventualno u saarskoj obalsti tamošnji Francuzi gonjeni, mučeni ili postali bespravni. Nitko ne može da to kaže. Ja sam evo puna četiri mjeseca mirno gledao taj razvitak iako sam u više mahova opominjao svijet. U posljednje vrijeme ja sam te opomene još i pojačavao.

Ja sam poljskom ambasadoru već prije tri tjedna saopćio, ako bi Poljska upućivala još i dalje ultimativne note Danzigu, ako bi poduzimala i dalje mjere ugnjetavanja tamošnjih Nijemaca ili ako bi pokušavala da putem mjera carinske politike Danzig privredno uništi, onda Njemačka ne bi mogla dalje da to gleda pasivno. Nisam dopustio nikakove sumnje u to, da se u tom pogledu današnja Njemačka ne može smatrati kao što se smatrala ona Njemačka prije nas.

Pokušavalo se, da se postupak protiv Nijemaca opravdava na taj način, što su davane izjave i saopćenja, da su Nijemci izazvali. Ne znam u čemu bi mogle da se sastoje provokacije djeca ili žena, koje su zlostavljane, koje su odvučene iz svojih domova, ili u čemu bi bile provokacije onih, kojih su najzvjerskiji način zlo-

stavljani ili ubijani. Nikako to ne mogu razumjeti. Ali, jedno znam, da ne postoji ni jedna velika sila, koja drži do svoje časti, koja bi trajno mogla trpjeti takove prilike.

Još i posljednji put pokušao sam da prihvatim predlog za posredovanje britanske vlade. Ona je predložila, da ne vodi samo pregovore već da uspostavi direktnu vezu izmedju Poljske i Njemačke, da bi započeli direktni pregovori. Moram konstatirati: Prihvatio sam taj predlog. Izradio sam osnove za te razgovore, koji su vama poznati. Sa mojom vladom proveo sam dva puna dana u tom radu i čekao sam, da li će to biti po volji poljskoj vladi, da li će ona napokon uputiti svoga opunomoćenika ili neće. Ona nam sinoć nije uputila opunomoćenika, već nam je saopćila, putem svoga ambasadora, da još uvijek razmatra pitanje, da li će biti i u koliko će biti u stanju da primi engleske predloge i da će o tom izvjestiti Veliku Britaniju.

Gospodo zastupnici! Kad se tako nešto može zahtjevati od njemačkog Reicha i od njegovog državnog poglavara i kad bi njemački Reich i njegov državni poglavar htjeli to da trpe, onda njemački narod ne bi zaslužio drugo već da se ukloni s političke pozornice. Ali u tom pogledu prevarili su se u najvećoj mjeri u meni. Moja ljubav za mir i moja beskrajna strpljivost nisu smjeli da se shvate kao slabost ili kao kukavičluk. Zbog toga sam sinoć donio odluku i saopćio to britanskoj vladi da ja u takovim prilikama ne mogu naći na strani poljske vlade ma kakovu sklonost da s nama započne stvarne i ozbiljne pregovore. Na taj način ostali su ovi pokušaji posredovanja bez uspjeha, jer je medjutim prvo, kao prvi odgovor na te predloge o posredovanju došla iznenada opća mobilizacija u Poljskoj, a kao dalji odgovor došla su nova nasilja. Ovi dogadjaji ponovili su se i u ovoj noći. Pošto se već prije nekoliko

dana tečajem jedne noći desio 21 slučaj prelaženja granice, desilo se je noćas 14, od kojih tri vrlo teška.

Zbog toga donio sam odluku, da s Poljskom govorim onako, kako Poljska s nama govori već više mjeseci. Ako će sada državnici na zapadu izjaviti, da to dira u njihove interese, onda mogu samo žaliti takve izjave, ali one me ne mogu nijedne sekunde ometati u izvršenju moje dužnosti. Što hoće svijet: Dao sam svečana uvjerenja i sada ih ponavljam, da mi od tih zapadnih država ne tražimo ništa i da nikad nećemo ništa tražiti. Ja sam i ranije uvjeravao, da je granica Reicha i Francuske definitivna. Ja sam u više mahova Velikoj Britaniji nudio prijateljstvo i, ako ustreba, najtješnju saradnju.

Ali nije dosta da to jedna strana nudi. Druga strana mora da to prihvati. Njemačka nema nikakovih interesa na zapadu i naše utvrde na zapadu znače istovremeno zapadne granice Reicha za vječita vremena. Ovo gledište Reicha neće se više mijenjati. Ostale nas evropske države jednim dijelom razumiju.

Prije svega htio bih izjaviti zahvalnost Italiji, što nam je kroz cijelo to vrijeme davala podršku. Ali vi treba takodjer da razumijete, da nećemo apelirati na tudju pomoć za sprovodjenje ove borbe. Mi ćemo ovaj naš zadatak sami riješiti. Neutralne države dale su nam uvjerenje o svojoj neutralnosti, isto tako kao što smo je mi s naše strane njima već ranije zagarantirali. Ovo naše uvjeravanje shvaćamo kao sveto i ozbiljno i sve dotle, dok ma tko drugi ne prekrši svoju neutralnost, mi ćemo je takodjer najstrože poštovati.

Sretan sam, što mogu da vam saopćim ovaj dogadjaj: Vi znate, da u Rusiji i u Njemačkoj vladaju dvije razne doktrine. Postojalo je samo jedno pitanje, koje je trebalo biti pročišćeno. Njemačka ne namjerava da eksportira svoju doktrinu. U trenutku, kad Sovjetska Rusija ne namjerava da eksportira svoju doktrinu u

Njemačku, u tom trenutku ne vidim više razloga, da bismo mi zauzeli stav jedni protiv drugih. To je jasno nama na jednoj i na drugoj strani.

Svaka borba izmedju naših naroda koristila bi samo trećima. Mi smo zbog toga donijeli odluku, da sklopimo pakt, koji će za sva vremena isključiti izmedju nas svaku primjenu sile, pakt, koji nas obvezuje da se konzultiramo o izvjesnim evropskim pitanjima, koji nam omogućuje privrednu saradnju i koji prije svega osigurava, da se sile obiju velikih i jakih država neće trošiti u medjusobnoj borbi. Svaki pokušaj sa strane zapada, da bi se na tome nešto promijenilo, ostat će bez uspjeha. Htio bi još u vezi s tim odmah podvući, da ova politička odluka znači istovremeno silnu prekretnicu, što se tiče budućnosti i da je ona definitivna. Rusija i Njemačka borile su se u svjetskom ratu jedna protiv druge. To se više neće ponoviti. U Moskvi je ovaj pakt takodjer isto tako pozdravljen kao što ga mi ovdje pozdravljamo.

Govor što ga je ruski komesar za vanjske poslove Molotov jučer održao potpisujem ovdje riječ po riječ.

Odlučio sam:

1. da riješim danziško pitanje;
2. da riješim pitanje koridora i
3. da se postaram da u odnosima Njemačke i Poljske nastupi preokret, koji će osigurati miran susjedski život. Pri tome sam riješen da se borim sve dotle, dok se sadanja poljska vlada pokaže voljnom da izvede tu izmjenu u odnosima.

Hoću otkloniti s njemačkih granica elemenat neizvjesnih trajnih neprilika, koje liče na gradjanski rat. Hoću da se postaram za to, da se i na istočnoj granici stvori isti takav mir, kakav imamo na drugim svojim granicama. Pri tome ću potrebne akcije izvesti tako,

da ne budu u proturječnosti s tim što sam već u Reichstagu objavio ostalom svijetu kao svoj predlog. To znači: ne želim ratovati protiv žena i djece.

Naredio sam svome vojnom vazduhoplovstvu da napadaje svodi samo na vojne objekte. Ali, ako protivnik smatra da mu tim unapred dajemo slobodne ruke, da sa svoje strane bori obrnutim metodama, on će dobiti odgovor, na koga će mu sve presjesti. Noćas je Poljska prvi put pretstavljena i svom redovnom vojskom ispalila hitac na naše zemljište. Počevši od 5.30 mi odgovaramo na vatru. Od sada će se svaka bomba platiti bombom.

Tko se ne bori otvoreno, suzbija se otrovnim plinovima, tko sam otstupa od pravila čovječnog ratovanja, ne može ni od nas drugo očekivati. A ja ću tu borbu voditi bez obzira na to, protiv koga ću sve imati da je vodim, sve dotle, dok ne bude zajamčena sigurnost Njemačke i dok ne budu osigurana njena prava. Ja sam do sad evo preko šest godina radio na izgradjivanju njemačke oružane sile. Za ustrojstvo i usavršavanje te oružane sile potrošeno je za to vrijeme preko 90 milijarda. Ona je danas najbolje opremljena oružana sila na svijetu i neuporedivo je bolja od njemačke oružane sile iz 1914. Nepokolebljivo je moje povjerenje u tu oružanu silu. Pa kada sam tu oružanu silu sada poveo, kada sam tražio od njemačkog naroda žrtava, ako je potrebno i najveće žrtve, mogu reći da imam pravo da to činim. Jer ja sam i danas isto onoliko, kao što smo to ranije bili, voljan da prinesem svaku ličnu žrtvu. Ne tražim ni od jednog Nijemca više nego što sam i sâm više od četiri godine svaki čas bio voljan učiniti. Ne tražim od Nijemaca da trpe ma kakvu oskudicu, koju i sam ne bi smjesta bio voljan trpjeti. Sada još u većoj mjeri sav moj život pripada mome narodu.

Sad ne želim biti drugo nego vojnik njemačke države. Time sam i opet navukao onu uniformu, koja je

za mene uvijek bila nešto najmilije i najsvetije. Svući ću je tek poslije pobjede ili neću ni doživjeti kraj. Ako se u toj borbi meni nešto desi, onda je moj prvi nasljednik stranački drug Göring. Ako se stranačkom drugu Göringu nešto desi, onda je moj naredni nasljednik stranački drug Hess. Vi — rekao je Hitler, obraćajući se narodnim poslanicima — bit ćete tada njemu kao vodji isto tako obavezni na slijepu vjernost i poslušnost kao i meni. Ako se i stranačkom drugu Hessu nešto desi, onda će na osnovu zakona biti sazvan senat, koji treba izabrati najdostojnijeg, što znači najhrabrijega iz svoje sredine.

Kao nacional-socijalista i kao njemački vojnik polazim u tu borbu s jakim srcem. Cio moj život nije bio drugo nego neprekidna borba za moj narod, za njegovo uskrsnuće, za Njemačku. Iznad te borbe postojalo je za mene samo priznavanje vjere u taj naš narod. Jednu riječ nisam nikada poznavao, a ta glasi: kapitulacija. Ako bilo tko vjeruje, da idemo u susret teškim vremenima, molio bi ga da se sjeti, da je jednom jedan pruski kralj s jednom upravo smješno malom državom ustao protiv najveće koalicije i u tri rata na kraju pobijedio, jer je imao jako srce, puno vjere, kakvo je nama potrebno u ovom trenutku. Zbog toga htio bi sada pred cijelim svijetom izjaviti uvjerenje, da se mjesec studeni 1918. nikada više neće ponoviti u povijesti Njemačke. Kao što sam sâm spreman, da u svakom trenutku žrtvujem svoj život, ma tko može da mi ga uzme za moj narod i za Njemačku, tako isto tražim to isto i od svakog drugoga. Tko misli da će se moći toj zapovijedi našeg naroda bilo neposredno ili posredno suprostaviti, biti će smaknut. Izdajice nemaju ništa zajedničkog s nama. Na taj način mi svi ispovijedamo naše tradicionalno načelo: Sasvim je nevažno, da li živimo, ali potrebno je da živi naš narod, da živi Njemačka. Žrtva, koja se traži od nas nije veća od žrtava, koje

su doprinesle bezbrojne generacije. Ako smo povezani u čvrstu zajednicu i tijesno sjedinjeni i na sve spremni i ako smo riješeni da nikada ne kapituliramo, onda će naša volja iznijeti pobjedu nad svakom nevoljom. Htio bi završiti s izjavom, koju sam dao još davno, kad sam započeo borbu za pomoć u Reichu. Tada sam rekao:

»Ako je naša volja tako jaka, da je ne može da svlada nikakva nevolja, onda će naša volja i njemački čelik svladati nevolju«.

HERMAN GOERING
maršal Njemačke

NJEMAČKA U RATU

Maršal Göring održao je dne 9. rujna 1939. na radiu ovaj govor njemačkom narodu:

Od samog početka vidimo dva gorostasna fronta: Onamo front naših vojnika, a ovdje, na domu, front njemačkog radnika, u prvom redu radnika koji proizvodi potrebe za državnu odbranu.

Ta dva njemačka fronta jesu čvrsti bedemi. A kako izgledaju frontovi naših protivnika?

Ne želim da otežem o predhistoriji događaja koji su nas prinudili na borbu. Želio bih da kažem samo toliko, da je neposredni povod te borbe, da je njena polazna tačka bila ponuda kakva se zbilja dotle ne pamti u historiji svijeta: veliki, impozantni narod, koji je bio povratio nekadanju silu i moć, ponudio je ruku bivšem protivniku, i to protivniku koji je bio oteo Njemačkoj čisto njemačke krajeve, u času kad se Njemačka nalazila u najstrašnijoj bijedi i nevolji. Njemačka je pružila ruku, ne bi li se došlo do trajnog mira. Nije predlagala ništa drugo nego da se vrati u sastav njemački grad, koji, šta više, nije ni pripadao tom protivniku; predlagala je da se naročitim drumom i željezničkom prugom obezbijedi saobraćaj izmedju velike njemačke zemlje i njene pokrajine, Istočne Pruske.

Čovjek sebi zbilja teško može da pretstavi mogućnost da velika sila koja raspolaže toliko neizmjernim sredstvima za ispoljavanje svoje moći kakvima raspolaže Njemačka, pokaže toliko predusretljivosti.

Nismo uputili nikakav ultimatum, iako baš nitko ne može da osporava, da smo bili u mogućnosti da to učinimo, samo da smo htjeli.

Umjesto toga smo rekli: Eto, hoćemo da razgovaramo i da pregovaramo o ovim predlozima, s tim da smatramo da Njemačka ne može da odustane od cilja koji je sebi postavila: da se Danzig vrati u sastav Njemačke i da se stvori saobraćajna veza sa Istočnom Pruskom.

Ovaj je predlog odbijen na upravo neshvatljiv način. Značaj našeg predloga bio je još znatno uvećan time, što smo ujedno nudili protivniku zaključenje pakta koji bi važio mnoge decenije, a kojim bi se Njemačka stvarno odrekla oblasti, koje su ranije bile njemačke. Bila je to ponuda, za koju je Vođa Reicha s pravom rekao, da ju je jedino on mogao učiniti, pošto jedino on ima toliko ličnog autoriteta da bi smio učiniti takav predlog.

Poljska vlada je odbila taj predlog!

U ovom pogledu se još nalazimo pred zagonetkom. Otkuda da nam tako odgovore?

Da, iza Poljske se diže sjena one države, koja je svuda i u svako doba ustajala protiv Njemačke, kadgod i gdjegod je Njemačka radila na zaštiti svojih opravdanih interesa. Kadgod i gdjegod je Nijemac pokušavao da održi mjesto koje mu pripada, udarao je na njega Britanac, bez obzira na to što nismo dirali u britanske interese.

Naprotiv, mi smo priznali činjenicu da Britanac danas drži petinu čitavog naseljenog svijeta. Britanci pak nisu imali ni toliko uvidavnosti da priznaju, da je opravdan zahtjev da jedan njemački grad treba da se vrati Njemačkoj.

Sad se izgovaraju, da je sve to moglo da se postigne pregovorima, bez oružane borbe. Ali sve su to samo njihove puste priče, sad pošto je bilo šta je bilo.

Trebalo je da progovore u času, kad je bio na snazi naš predlog. Trebalo je tada reći Poljacima: »Slušajte, njemački zahtjevi su opravdani!«

Ali Engleska je postupala baš suprotno tome: Potstrekavala je Poljsku. Nije Englezima stalo do Poljske. Mari Britanac mnogo za Poljsku... Mari, kao što je mario za Česku i kao što mu je uopće savršeno ravnodušno sve i svako na ovom svijetu, koji nije Englez!

Britancu je stalo samo do toga, da Njemačka dalje ne ojača.

Britanac želi da se uhvati u koštac s nama na tri razna poprišta: na vojničkom, na privrednom i na unutrašnjepolitičkom.

Ako želim da govorim o vojničkom poprištu, moram da spomenem sadašnji naš vojni položaj. Kakav izgleda taj položaj?

Na zapadu diže se silni bedem našeg pograničnog tvrđavnog sistema. Engleska nam je objavila rat. Nije ga, veli, objavila njemačkom narodu, već Adolfu Hitleru i nacionalsocijalističkom režimu. Lijepo! Ali ako pripucaju, pucat će na njemački narod, a ne na nacionalsocijalistički režim. Znamo mi tu staru pjesmu! Baš je Englesku mnogo briga za vladu u Njemačkoj! Savršeno joj je ravnodušna. Engleskoj je, naprotiv, samo i jedino stalo do toga da Njemačka ponovo ne ojača. Engleska je sita i presita; ima na pretek svega što joj treba, a ipak neće baš ništa da dade drugome.Potpuno je isključeno — a to je dobro poznato protivniku — da bi ma ko mogao probiti naš tvrđavni sistem na zapadu.

Da pogledamo dakle drugo bojište — more. Englez vrlo dobro zna da je zaliv kojim Njemačka izbija na more, toliko zaštićen, da je potpuno isključeno da bi on ikad mogao prodrijeti u nj. Ni ovdje ne može Englez neposredno da zaprijeti Njemačkoj. Baltičko More pak samim je sobom za njega zatvoreno. Jer treba znati, da je njemačka ratna mornarica već sad dovoljno jaka da bi po svaku cijenu mogla da spriječi svako prodiranje protivnika u Baltičko More.

Nema zbora, protivnik je u mogućnosti da »šćepa«

po koji njemački brod koji bi pokušao da se nekako dohvati najbliže njemačke luke. Ali, Bogu hvala, najveći dio njemačke trgovačke mornarice već se sklonio, koje po domaćim, koje po neutralnim lukama. Ostao je samo mali dio koji može pokušati da pohvata. Uostalom već pri prvom i tad još najlakšem pokušaju koji je učinio u tom pravcu — pri pokušaju da nam otme naš divni »Bremen« — nije uspio.

A sad da vidimo kako stoje stvari na glavnom bojištu, u Poljskoj.

Pošlo nam je za rukom, da za svega osam dana zahvatimo ogroman prostor i prodremo u protivnikovu prijestolnicu. Zar to nije podvig koji ni mi sami nismo smatrali mogućim?

Postoji jedna stvar, koju imam prava da istaknem s naročitim ponosom: Želim da kažem, da je Poljacima najviše jada zadao rod oružja, kome sam ja na čelu.

Ovoga časa su cjelokupne poljske vojne snage zahvaćene u tri velika obruča koje smo obrazovali oko njih. Prema posljednjim izvještajima koji mi stižu, u najvećem od ta tri zahvaćena prostora, u području Radoma, već je počelo rasulo u poljskim redovima. Javljaju da tamo Poljaci već na hiljade počinju da bacaju oružje i da vojska počinje da se predaje.

Takvoga Tanenberga još nije bilo u historiji ratova. Obuhvaćena poljska vojska u tom području više ne može ni da se makne.

Prema našoj procjeni, ukupno trajanje vojne u Poljskoj, računajući tu i posljednje mjesne akcije za čišćenje od ostataka protivnika, neće dostići ni pune četiri nedjelje.

Neka svi oni koji misle da mogu da dignu Njemačku, shvate kao ozbiljnu opomenu ovo što se događa.

Možda je Englez mislio da napada naše domaće luke na zapadu i na sjeverozapadu dok budemo zauzeti borbom u Poljskoj.

Ako Britanci danas tvrde da su prilikom tog napada postigli teške pogotke na nekom njemačkom ratnom brodu, mogu, — uz svoju časnu riječ! — da tvrdim slijedeće: Tačno je da je pogođen jedan brod. Samo što nije pogođen bombom, već je na nj pao jedan od oborenih aviona.

Sad Britanci samo noću, i to na ogromnoj visini, prave šetnje po njemačkom zračnom prostoru, bacajući propagandne letke. Neka ih! Ali teško njima ako bi samo jednom u zabuni, umjesto letka, pustili bombu! U tom pogledu će smjesta naići odmazda! A naše vojno zrakoplovstvo je u Poljskoj u dovoljnoj mjeri dokazalo da umije da vrši još i kakvu odmazdu!

A pošto sad Poljak bude konačno suzbijen, konačno će doći kraj zagrožavanju Njemačke sa dva fronta. Ako bi nas protivnik tad napao, morati će da računa samo s jednim jedinim frontom, i to sa frontom na kome će se nalaziti cjelokupna snaga njemačke oružane sile. A kakva je ta sila, to će gospoda znati, ako budu izvoljela malo se prisjetiti svjetskog rata.

»Ali zar moramo da im zabranimo da krenu na juriš na našu utvrdjenu liniju na Zapadu? Zar bismo mogli da im zabranimo da to čine, ako bi se po svaku cijenu riješili da izvrše nalet, koji bi ih stajao čitave rijeke krvi?

Privredno bojište

Da vidimo, kako izgleda na privrednom bojištu.

Postoji jedna činjenica — činjenica, a ne fraza: Njemačka je za rat najbolje opremljena država na svijetu. Nema te zemlje na zemaljskoj kugli koja bi raspolagala oruđima za proizvodnju koja bi se po savršenstvu i po obimu mogla da mjeri sa našim poduzećima za izradu potreba za državnu obranu. Nijedna zemlja na svijetu ne može se pohvaliti onakvom preciznošću tehničke izradbe kakvom se može pohvaliti Njemačka.

Na svaki način, danas raspolažemo svim sretstvima, koja su nam potrebna da bismo pobijedili protivnika.

Naš kapacitet proizvodnje topova i aviona veći je od kapaciteta naših protivnika. Uz to ćemo od sad i druga industrijska poduzeća koja u svom dosadašnjem obliku nisu neophodna za privredni život zemlje, staviti u službu državne obrane. A u tu službu stavit će svi i svatko od nas: odrasli, mladići, dječaci, žene i djevojke, staro i mlado.

Što se tiče pitanja sirovina, tu odlučnu ulogu u tom pogledu i nadalje igraju dvije osnovne sirovine: ugalj i željezo.

Uglja smo i do sad imali mnogo, a od prije nekoliko dana imamo ga još mnogo više.

Engleska više nije u stanju da izvozi ugalj. Mi, naprotiv, u stanju smo da zadovoljimo i do krajnjih granica sve potrebe svojih poduzeća, a da preko toga još i dosta uglja izvozimo, kako bismo u zamjenu za nj mogli da uvozimo druge stvari.

Brižljivo ćemo ispitati kakve ćemo sve korisne stvari dobiti sa poljskim krajevima.

Samo se po sebi razumije da ćemo morati štedljivo da gospodarimo sa svim proizvodima i potrebama. Svaka potreba moći će da se upotrebljuje samo u stvarno potrebne svrhe.«

(Maršal Göring zatim govori o plodovima napora izvršenih u toku dosadašnje primjene četverogodišnjeg plana. Ističe da ti plodovi sad već u veliko nailaze i bivaju iz dana u dan sve obilniji. Ističe uspjehe u pravcu proizvodnje goriva.)

Ako smo do sad izradjivali toliko i toliko stotina aviona mjesečno, — nastavlja maršal, — do godine ćemo ih izradjivati još znatno više, a do iduće godine još više. To mogu sa ovog mjesta da obećam ne samo njemačkom narodu, već prije svega i Engleskoj.

Blokada Njemačke

Pruski ministar predsjednik se zatim osvrće na razmatranja o mogućnosti blokade Njemačke, te izmedju ostalog kaže:

Velika je razlika izmedju sadašnjih prilika i mogućnosti s jedne strane i blokade kojoj je Njemačka bila izložena za vrijeme Svjetskog rata s druge strane, blokade o kojoj Englezi još i danas toliko govore, blokade kojom su nam tada morili gladju žene i djecu.

U ono vrijeme bili su stvarno u stanju da nas pritegnu najjačom blokadom. Zašto? Prije svega zato što su za vrijeme Svjetskog rata naši tadašnji protivnici bili u stanju da blokiraju sva mora, tako da nismo mogli da uvozimo nikakvu robu iz prekomorskih krajeva. Zatim zbog toga što nas nije blokirao samo Englez sa zapada, već i Rus, sa kojim smo ratovali na istoku. I u jugoistočnoj Evropi imali smo protivnika. Najzad su obruč protivnika konačno upotpunili Italija u Evropi i Japan u prekomorskim krajevima. Bili smo, prema tome, potpuno opkoljeni; nije bilo ni najmanjeg izgleda. Jedino što je ovdje ondje kakvoj odličnoj podmornici polazilo za rukom da donese nešto malo robe iz Amerike, sve dok i ta zemlja nije ušla u rat protiv nas. Time je blokada postala savršena. To je bilo veoma neprijatno za nas. Uz to nismo bili spremni.

A kako sad izgledaju uslovi za blokadu? Sadašnji obruč i suviše je nepotpun i slab. Proteže se od Bazela do Danske. Sa sjevera ne mogu da nas blokiraju. Sa istoka ne samo što ne mogu da nas blokiraju, već smo baš na toj strani nedavno zaključili veoma povoljne sporazume. A kad već misle da nemamo sirovina, za Rusiju ni pri najboljoj volji ne mogu da tvrde da ih i ona nema. A znate da se u ovom slučaju zbilja radi o istinskom pouzdanom sporazumu. Neka u unutrašnjo-

političkom pogledu svako uređuje svoju zemlju kako mu je volja. Mi praktikujemo svoj nacionalsocijalizam; na tom polju nećemo imati dodirnih tačaka. Što se pak ostalog svijeta tiče, mi smo dva naroda koji žele da žive jedan s drugim u miru, koji su taj mir sad ugovorili i koji će taj mir i održati. A, što je glavno, naša dva naroda nisu toliko bezumna da bi pristali da jedan drugom razbijaju glavu za račun Engleske.

Za vrijeme svjetskog rata imali smo da branimo 3.800 kilometara fronta. Danas imamo da branimo 230 kilometara. Osim toga treba napomenuti da od Francuza nemamo šta da tražimo. Jednom za svagda smo garantirali granice. Ako Francuska smatra da treba do posljednjeg Francuza da se bori za Englesku, to je njena stvar, a ne naša. Branit ćemo se, ali zašto da napadamo?

Ako bacim pogled na uslove za ishranu naše zemlje, mogu reći da su ti uslovi veoma povoljni. Imamo kao zaleđe prinos dvije dobre žetve. Naš je položaj takav da mi, sami po sebi, ne bismo imali potrebe da pristupamo nekim ograničenjima, da pristupamo sistemu legitimacija za kruh itd. Međutim, meni je dodijeljena uloga dobrog domaćina koji umije da se stara za budućnost. Zavodimo legitimaciju za kruh dok ga još ima. Postoji jedno pravilo, koga od sad treba da se držimo kao gvozdenog, neumoljivog zakona: zločin vrši onaj koji iz ratnih nevolja izvlači lične koristi za sebe. Pojam ratnog bogataša iz vremena svjetskog rata neće uskrsnuti u Njemačkoj.

Na unutrašnjo-političkom polju ništa ne treba da brinemo dok god je narod složan, dok je partija tu i dok je vođ pred njom. Chamberlain može da se razumije u kišobrane, ali u propagandi protiv Njemačke ne razumije ništa. Ta propaganda kaže da je naš ratni cilj da hoćemo silom da slomimo Poljake, onda Rumunje, Mađare, Bugare i bogzna koga još, pa najzad Francuze

i Engleze. Mi nismo pošli u rat da osvajamo. Naš ratni cilj je da na istočnoj granici Njemačke ostvarimo mir i da spriječimo klanje Nijemaca. Zatim da otstranimo sramotne uslove onog ugovora o miru, koji je diktiran u Versaillesu. Nismo mogli da gledamo da milion i pol ljudi naše krvi onako strada, a da mi ne izvršimo našu dužnost i da sve to mirno gledamo, jer tako hoće Engleska. Mi smo morali da se umiješamo, ako smo htjeli da ostanemo velika sila. Naš ratni cilj nije bio ništa drugo nego da ove Nijemce konačno vratimo u domovinu. To je naš ratni cilj.

Polemika sa g. Chamberlainom

— Šta imate vi da kažete na to g. Chamberlain? To bih htio čuti od vas u Donjem domu, to bih htio da pročitam u slijedećoj emisiji vaših letaka koji me ni najmanje ne interesuju. Za događaje u Brombergu, vi ste odgovorni g. Chamberlaine. Mi nismo htjeli rat, ni danas ga nećemo. Duboka je volja u njemačkom narodu ukorijenjena za mirom. A prije svega volja za mirom najdublja je u duši našeg Führera. Ja sam imao veliku sreću da posljednjih nedjelja i časova budem neprekidno uz Führera. Ja znam koliko je bila njegova borba u vezi sa događajima koji nameću najveću odgovornost, ja dobro znam kako mu je bilo najteže da ovo posljednje traži od njemačkog naroda. Mi smo do kraja bili pomirljivi. Ako se tvrdi da Poljaci nisu znali za naše predloge to nije istina. Lipski je za njih znao indirektno ali direktno nije došao po njih.

— Ne, nismo mi htjeli rat, ni danas ga nećemo, a naročito ne sa onim narodima od kojih ništa nemamo da tražimo. Mi ništa ne tražimo od Francuza. Mi smo im za sva vremena garantovali granice. Ako Daladier to ne vjeruje, to je njegova stvar i ništa mi tu ne možemo da učinimo. Mi ne tražimo nijednog Francuza, mi ne želimo od njih nikakvih krvavih žrtava. Ništa ne

želimo da osvajamo od njih i od Engleza. Engleska vlada želi da vodi rat do posljednjeg Francuza. Kažem do posljednjeg Francuza, a ne Engleza.

Mi želimo mir, i za taj mir mi smo uvijek pripravni. Njemački narod je uvijek bio za mir i Führer se je neprestano zalagao za mir. Samo to ne treba zamijeniti sa slabošću. Mi nećemo Chaberlainov mir pod svim okolnostima. Kada bi se radilo samo sa vojničkog stanovišta mi bismo htjeli pokazati da i Britanci mogu biti jedanput teško tučeni. G. Chambelaine, vi ste krivi za rat, vi ste ga objavili, a nije ga objavio Führer.

Kažu da smo mi Poljake napali. Zar mi nemamo pravo da branimo domove ako pale kuće naših zemljaka i ako ih ubijaju, da gasimo požar i da se za njih zauzmemo. Ono što ste vi učinili to je bio nagovještaj rata. Vi ste prekršili mir. Vođa je objavio: njemački narod je u svakom trenutku spreman za mir, naročito sa narodima koji ne vrše nikakve represalije nad njemačkim narodom. Mi ne možemo skrštenih ruku gledati kako se postupa sa dva miliona Nijemaca koji žive u susjednoj državi. Ali, ne miješajte njemačku ponudu mira sa slabošću. Mi smo tu. Mir možete imati. A ako želite rat možete ga imati u svakoj formi u kojoj hoćete.

Führer je naredio da se ne bombardiraju otvoreni gradovi i naše oružje na koje sam ponosam ograničilo se na bombardiranje samo vojničkih objekata, koji su ležali daleko od naseljenih mjesta i izbjegavalo je čak da se suviše približuje gradovima. Protivnička avijacija nije postigla nijednu bombu da baci na našu teritoriju. Poljski avijatičari nisu stigli ni do Berlina, koji je bio 40 minuta udaljen od granice, a gdje su poljske kolone za koje se govorilo da će u Berlinu Njemačkoj diktirati mir. Ispalo je sasvim drugo, nego što su govorili. Mi smo dali naredbu da se ne napadaju mirni i nevini ljudi. Ali ako se to može učiniti nekome kao

neka slabost, ja dajem riječ da će odgovor odmah dobiti. Ja znam da su francuski i engleski avijatičari hrabri i odlučni vojnici, ali ja znam isto tako da ni naši nisu ništa manje hrabri i odlučni. Ali avijatičari su u prednosti prije svega što osjećaju i znaju da se bore za svoj narod i državu.

»Njemačka je Hitler a Hitler je Njemačka«

Zašto se bore Englezi i Francuzi? Za nešto što je imaginarno, za formu. Zato da pomognu jednu naciju, koja je palila i ubijala. Zašto se bore Nijemci? Za odbranu svoga Reicha i naroda. To je velika razlika, vrlo velika razlika. Prije svega pred nama stoji naš Führer. On je njemačkom narodu ponovo vratio njegovu snagu, po njemu je njemački narod postao veći i jači. I kad od nas traže i kad kažu da žele da njemački narod »oslobode« od našeg Führera onda je to prosto apsurd. Zar Njemačka da bude bez Führera, koji je njemačkom narodu ponovo vratio njegovu životnu snagu, bez Führera, koji je podigao ponosan i lijepi njemački Reich? G. Chamberlaine, vi se varate. Ovakva osnova za mir ne može ni da se zamisli. Ako danas napadnete Njemačku to će značiti da se njemački narod još jače okupi oko našeg Führera koji u svojim rukama drži njemačku zastavu i njemačku budućnost. Führer je onaj koji je izgradio današnju snagu Reicha. On stoji danas na čelu svojih trupa i uživa puno povjerenje i ima za sobom svoj oduševljeni narod. On nas vodi k pobjedi, jer je njegova volja jača od svih bijeda.

Njemačka voli i želi mir, ali taj mir ne može ni da se zamisli da bude bez vodstva našega Führera. Führera uništiti znači uništiti njemački narod. Za sva vremena treba znati i pamtiti; Njemačka je Hitler i Hitler je Njemačka. Mi smo danas čvršći nego što smo ikada bili. Naša kapitulacija ne može ni da se zamisli. Mi znamo na čemu smo: Hitler je Njemačka i Njemačka je Hitler i to se ne može odvajati.

BENITO MUSSOLINI

GOVOR

od 14. novembra 1933 na generalnoj skupštini narodnog savjeta korporacija

Živo odobravanje, sa kojim ste jučer uveče primili čitanje mojih deklaracija, navelo me je, da se zapitam jutros, dali je vrijedilo truda držati jedan govor, da se objasni dokument koji je upravljen neposredno Vašoj inteligenciji, koji je intrepretirao, tumačio Vaša uvjerenja i dirnuo u Vaša revolucionarna osjećanja. Ipak, može biti interesantno saznati, kojim sam redom razmišljanja i posmatranja dospio do formuliranja svojih jučerašnjih deklaracija. Ali prije svega drugog hoću da pohvalim ovu skupštinu i da čestitam na diskusijama, koje su se razvile.

Samo maloumni mogu se iznenadjivati, da su se pojavile izvjesne razlike i da se zapažaju nianse. Sve to je neizbježno: htio bih reći i potrebno.

Harmonija je harmonija, a kakofonija je nešto drugo.

S druge strane, kad se raspravlja o jednom problemu tako delikatnom kao što je sadašnji, savršeno je logično i neizbježno, da svaki donosi ne samo svoju prethodnu doktrinalnu spremu, ne samo raspoloženje svoga duha, nego i svoj lični temperament.

Ni najapstraktniji filozof, ni najtranscendentniji metafizičar, ne može sasvim ignorirati niti se osloboditi od onog, što čini njegov lični temperament.

Kriza sistema

Sjetite se da sam 16 oktobra X. godine pred hiljadama šefova, koji su došli u Rim za proslavu X. godišnjice,

na Piazza Venezia postavio pitanje: ova kriza, koja nas već četiri godine davi — sada smo od pred mjesec dana ušli u petu godinu — je li to kriza u sistemu, ili je kriza samog sistema?

Pitanje teško, pitanje, na koje se nije moglo odgovoriti odmah.

Da se odgovori, potrebno je razmišljati, razmišljati dugo i naći dokaze.

Danas odgovaram: kriza je prodrla tako duboko u sistem, da je postala kriza samog sistema.

To nije više trauma, to je konstitucionalna bolest.

Danas možemo tvrditi, da je način kapitalističke proizvodnje preživjeo (prešao) i s njime i teorija ekonomskog liberalizma, koji ga je ilustrirao i veličao,

Ja ću Vam skicirati u velikim potezima historiju kapitalizma u prošlom stoljeću, koje bi trebalo označiti stoljećem kapitalizma.

Ali prije svega, što je kapitalizam? Ne treba praviti konfuziju izmedju kapitalizma i buržoazije. Buržoazija je nešto drugo. Buržoazija je jedan način življenja, koji može biti velik ili mali, herojski ili filistarski.

Kapitalizam naprotiv jeste jedan specifični način proizvodnje, način industrijske proizvodnje.

Došavši do svog najsavršenijeg izraza, kapitalizam jeste način proizvodnje u masi, za potrošnju u masi, financiran u masi pomoću emisije anonimnog bezimenog kapitala nacionalnog i internacionalnog. Zato je kapitalizam industrijski i nije imao na polju zemljoradnje utjecaja od većeg značaja.

Ja bih razlikovao u historiji kapitalizma tri epohe, periode — periodu dinamičnu, periodu statičnu i periodu dekadencije.

Dinamika i statika kapitalizma

Dinamična perioda kapitalizma jeste ona, koja traje od 1830 do 1870, ide zajedno sa zavodjenjem mehaničnog mašinskog razboja i sa pojavom lokomotive. Pojavljuje se tvornica. Tvornica je tipična pojava industrijskog kapitalizma, i znači epohu velikih mogućnosti i otuda zakon slobodne konkurencije i borbe sviju protiv sviju može da se razvije do kraja.

Tu ima palih i mrtvih, koje poslije prikuplja Crveni Krst. I u toj periodi ima kriza, ali su te krize ciklične, ne duge i ne univerzalne.

Kapitalizam ima još u sebi toliko životne snage i moći da se oporavi, da može sjajno da prebrodi krizu. To je epoha, u kojoj je Luj Filip uzviknuo: »Enrichissez-vous!« (Bogatite se). Urbanizam se razvija. Berlin, koji je imao u početku stoljeća 100.000 stanovnika dostiže 1 milijun, Pariz od 560.000 stanovnika u doba francuske revolucije približava se takodjer jednom milijunu. To isto je i sa Londonom i sa gradovima s one strane Atlantika. Selekcija u toj prvoj periodi života kapitalizma je zaista vrlo aktivna. Dolazi i do ratova.

Ovi ratovi ne mogu se poredjivati sa svjetskim ratom, kojeg smo mi preživjeli. To su kratki ratovi. Talijanski rat 1848—1849 trajao je u prvoj godini četiri mjeseca i četiri dana u drugoj; rat 1895 trajao je nekoliko nedjelja. To isto vrijedi i za rat od 1866 protiv Austrije, koji je posljedica prvoga, traje nekoliko dana i završio se sa Sadowom.

I rat od 1870 koji ima tragične dane Sedanske, nije trajao više nego dva godišnja doba.

Ovi ratovi, ako bih mogao kazati, postakli su u izvjesnom smislu proizvodnju naroda, tako da jedva osam godina kasnije, 1878 Francuska je ponovo već na čvrstim nogama i može da organizira Svjetsku izložbu, jedan dogadjaj, koji je dao Bismarcku povoda za razmišljanje.

Ono što se dogodilo u Americi, ne možemo nazvati herojskim. Ovu riječ moramo zadržati isključivo za dogadjaje vojničkog rata; ali izvjesno je, da je osvojenje

dalekog Zapada bilo teško i veliko djelo, imalo je svoje opasnosti i svoje žrtve, kao veliki rat.

Ovu dinamičnu periodu kapitalizma trebalo bi računati od pojave parnog stroja i od prokopavanja Sueskog kanala.

Ima tome sad 40 godina. Za vrijeme ovih četrdeset godina Država posmatra i stoji po strani, a teoretičari liberalizma kažu: Ti, Država, imaš jednu jedinu dužnost, da se ponašaš tako da se tvoja egzistencija i ne primijeti u oblasti ekonomije. Bolje ćeš vladati, u koliko se manje budeš bavila pitanjima privrede i ekonomije.

Privreda je zbog toga u svima svojim manifestacijama ograničena samo na krivični zakonik i na trgovački zakon.

Prvi znaci zamorenosti

Ali poslije 1870 ova se perioda mijenja. Nema više samo borbe za život, slobodne konkurencije, i selekcije jačih.

Opažaju se prvi znaci zamorenosti i skretanja s puta kapitalističkog svijeta. Otpočinje era kartela, sindikata, konzorcija, trustova. Zacijelo neću se zadržavati da bih Vam objasnio razliku koja postoji izmedju ove 4 institucije.

Razlike tu nemaju nikakvu ili skoro nikakvu važnost. To su razlike, koje se tiču poreza i nameta.

Ekonomisti nisu im još našli definicije. Ali dužnik koji ide na šalter blagajne, vidi da je savršeno beskorisno raspravljati, jer bilo porez, bilo taksa ili namet, on mora da plati.

Nije istina, kako je tvrdio jedan talijanski ekonomist liberalne ekonomije, da je ekonomija trustova, kartela, sindikata došla kao posljedica rata. Ne, jer prvi kartel rudarski u Njemačkoj, stvoren u Dortmundu, je iz godine 1879. U 1905, deset godina prije nego što je svjetski rat izbio, bilo je u Njemačkoj 62 kartela metalurgije.

Stvoren je jedan kartel potaše 1904 kartel šećera 1903, i deset kartela u industriji stakla. U svemu, u toj epohi, izmedju 500 i 700 kartela bila je podijeljena u Njemačkoj uprava industrije i trgovine.

U Francuskoj je 1877 organiziran industrijski biro u Longvilleu za metalurgiju, u 1888 za industriju petroleuma; 1881 sva osiguravajuća društva bila sa već udružena. Kartel gvoždja u Austriji obrazovan je 1873. Pored nacionalnih kartela razvijaju se internacionalni. Sindikat tvornica boca je stvoren 1907, sindikat tvornica stakla i ogledala, koji obuhvata francuske, engleske i talijanske tvornice stvoren je 1909. Tvorničare željezničkih tračnica su se internacionalno karterirali 1904. Sindikat cinka rodjen je 1899.

Uštedjujem Vam dosadno nabrajanje svih sindikata kemijskih, tekstilnih, brodarskih i drugih, koji su se obrazovali u toj historijskoj periodi.

Kartel nitrata izmedju Engleza i Čile stvoren je 1901. Imam pred sobom cio spisak trustova, nacionalnih i internacionalnih, od kojih Vas poštedjujem. Može se reći, da nema područja privrednog života u državama Evrope i Amerike, gdje se ove sile, koje karakteriziraju kapitalizam, nisu obrazovale.

O korporativnoj državi

Ali kakve su posljedice? Kraj slobodne konkurencije. Pošto je smanjen opseg utakmice i profita, kapitalistička poduzeća nalaze, da je umjesto medjusobne borbe bolje složiti se, udružiti se, ujediniti se, radi podjele tržišta i raspodjele dobiti.

I sam zakon ponude i tražnje nije više dogma, jer preko kartela i trustova može se djelovati i na tražnju i na ponudu; na kraju krajeva, ta kapitalistička privreda koalirana, trustovana, obraća se Državi. Šta od nje traži? Carinsku zaštitu.

Slobodna trgovina, koja je samo jedan viši izraz doktrine ekonomskog liberalizma, slobodna trgovina je smrtno ranjena. I stvarno, prva nacija, koja je podigla skoro napremostive pregrade, bila je Amerika. Sada i sama Engleska od nekoliko godina ovamo, porekla je ono, što je nekada izgledalo tradicionalno u njenom životu političkom, ekonomskom i moralnom; i predaje se jednom protekcionizmu, koji je stalno sve jači.

Dolazi rat. Poslije rata, i kao posledica rata, kapitalistička poduzeća prelaze u inflaciju. Veličina poduzeća prelazi sa milijuna na milijarde. Takozvane vertikalne konstrukcije, posmatrane iz daljine, daju predstavu nečeg monstruoznog i babilonskog.

Te same dimenzije poduzeća prelaze mogućnosti ljudske. Najprije je duh savladao materiju, sada materija savija i podjarmljuje duh.

Što je bilo fiziološko, postalo je patološko. Sve postaje abnormalno. Dvije ličnosti — jer u svima radnjama ljudskim pojavljuju se na horizontu reprezentativni ljudi — dvije ličnosti mogu da se smatraju kao reprezentanti ove situacije: Kreuger, švedski fabrikant žigica, i Insul, amerikanski bankar.

Sa onom grubom ljubavlju k istini, koja je u običaju nas fašista dodajemo, da su i u Italiji bile pojave istog roda, ali u glavnom nisu dostigle do te mjere.

Jedna utopija

Dospjevši u tu fazu, superkapitalizam traži svoju inspiraciju i svoje opravdanje u jednoj utopiji: utopiji neograničene potrošnje.

Ideal superkapitalizma bio bi: standardizacija ljudskog roda od kolijevke do groba.

Superkapitalizam htio bi da se svi ljudi radjaju iste dužine, da bi se mogle praviti standardizirane kolijevke. Htio bi da djeca vole i traže iste gračke, da ljudi idu

obučeni u istoj uniformi, da svi čitaju istu knjigu, da svi imaju isti ukus u kinematografu, i na kraju krajeva da žele jednu, ako bismo rekli utilitarnu mašinu, mašinu čiji je cilj korist.

To nije kaprisa, nego je u logici stvari, jer samo na taj način superkapitalizam može izvoditi svoje planove.

Kada će kapitalističko poduzeće prestati da bude ekonomski faktor? Kada ga njegove dimenzije odvedu da postane socijalni faktor.

To je točno momenat, kada se kapitalistička privreda, našavši se u teškoćama baca svom težinom u zagrljaj države; to je momenat u kome se radja i postaje sve više potrebna intervencija države. I oni koji nisu za Državu htjeli da znaju, traže je sada strasno i grozničavo.

Došli smo tako daleko, da kada bi kod svih naroda Evrope Država uspavala se za 24 sata, bila bi dovoljna ta pauza, da dovede do katastrofe.

Sada nema više ni jednog područja ekonomije, u kojoj država ne mora da intervenira.

Ako bismo htjeli iz čiste pretpostavke da vjerujemo u taj kapitalizam posljednjega časa, došli bismo »de plano« do državnog kapitalizma, koji nije ništa drugo, nego preobrnuti državni socijalizam, došli bismo, na jedan ili drugi način, do podržavljenja i mehaniziranja narodne privrede.

Kriza sistema

To je kriza kapitalističkog sistema, posmatrana u njegovom univerzalnom značenju. Ali za nas postoji jedna posebna kriza, koja se tiče naročito nas kao Talijana i Evropejaca.

Jer to je kriza evropska, tipično evropska.

Evropa nije više onaj kontinent, koji upravlja civilizacijom ljudskom.

To je dramatična konstatacija, koju ljudi, koji su dužni da misle, moraju učiniti sami sebi i drugima.

Bilo je vrijeme, u kome je Evropa gospodarila svijetom politički duhovno i ekonomski.

Gospodarila je politički, kroz svoje političke institucije. Duhovno kroz sve ono što je Evropa stvorila svojim duhom kroz vijekove. Ekonomski, pošto je bila jedini kontinent snažno industrijaliziran.

Ali s one strane Atlantika razvila se jedna privreda industrijska i kapitalistička. Na dalekom Istoku ima Japan, koji, pošto je došao u dodir sa Evropom u toku, rata 1905, napreduje velikim koracima prema Zapadu.

Ovdje problem postaje politički.

Govorimo o politici, jer je i ova skupština izrazito politička!

Evropa može još pokušati da povrati krmu svjetske civilizacije, ako nadje jedan minimum političkog jedinstva.

Treba da ponovimo ono, što su bile naše stalne direktive:

To političko jedinstvo Evrope ne može se postići, ako se prvo ne isprave velike nepravde.

Došli smo do jedne krajnje teške točke ove situacije: Društvo Naroda izgubilo je sve ono što mu je moglo dati jedan politički značaj i jednu historijsku važnost. Medjutim, baš onaj isti, koji ga je izmislio, nije mu pristupio. Odsutni su Rusija, Sjedinjene Američke Države, Japan i Njemačka.

To Društvo Naroda proizašlo je iz jednog od onih pnincipa, koji su, kada se izgovore, vrlo lijepi. Ali naknadno razmotreni, anatomizirani, razgloblјeni, pokažu se absurdni. Koja druga sredstva i putevi diplomatski postoje, koji bi mogli dovesti do kontakta pojedine Države?

Locarno? Locarno je nešto drugo. Locarno nema ništa zajedničkog sa razoružanjem. Preko toga ne može se preći.

U posljednje vrijeme nastala je velika šutnja uslijed

četvornog pakta. Nitko o tome ne govori, ali svi na to misle. I baš zato mi ne namjeravamo, da ponovo uzimamo inicijativu ili da ubrzavamo razvoj jedne situacije, koja treba logički i sudbinski da sazre.

Zapitajmo se sada: jeli Italija jedna kapitalistička država?

Jeste li Vi već postavili sebi to pitanje? Ako se pod kapitalizmom razumije ona skupina običaja, navika, tehničkog progresa i napretka, koji su sada već zajednički svim narodima, može se reći, da je i Italija kapitalistička.

Italija je zdrava

Ali ako udjemo dublje u stvari i ispitamo situaciju sa gledišta statistike, to jest sa gledišta mase ekonomskih kategorija stanovništva, dobit ćemo onda podatke problema koji nam dozvoljava da kažemo, da Italija nije kapitalistička država, u smislu koji sada ima ova riječ.

Zemljoradnika, koji imaju i obradjuju vlastitu zemlju, bilo je na dan 21 aprila 1931 2,943.000, zakupaca bilo je 858.000, napoličarą i kolonista bilo je 1,631.000, drugih zemljoradnika, namještenika i nadničara poljoprivrednih bilo je 2,475.000. Suma stanovništva vezanog neposredno i posredno za zemljoradnju je 7,900.000.

Industrijalaca ima 523.000, trgovaca 840.000, zavisnih zanatlija i gazda 724.000, najamnih radnika 4,283.000, osoblja pomoćnog i u službi 849.000, naoružane sile Države 541.000, zajedno naravno sa policijom, pripadnika slobodnih poziva — profesija i vještina 553.000, činovnika javnih i privatnih 905.000. Ukupan broj ove grupe i napred navedene čini 17,000.000.

Posjednika i rentiera nema mnogo u Italiji. Ima ih 901.000. Studenata 1,945.000. Domaćica 11,244.000. Ima jedan broj koji se odnosi na lica bez profesije, koji iznosi 1,295.000, i može se tumačiti na razne načine.

Vi vidite odmah iz ovog pregleda, kako je ekonomija talijanske države raznovrsna, složena i ne može se odrediti prema jednom jedinom tipu, jer i industrijalci, koji se pojavljuju sa impozantnom brojkom od 523.000, jesu skoro svi industrijalci koji imaju poduzeća male i srednje veličine. Mala poduzeća idu od minimuma sa 50 radnika do maksimuma od 500. Od 500—6000 jeste srednja industrija, a preko toga nastaje velika industrija i neki put prelazi u superkapitalizam. Ovaj prikaz pokazuje Vam takodjer, koliko je pogriješio Karl Marks, kada je zanijet svojim apokaliptičkim šemama tvrdio, da se ljudsko društvo može podijeliti na dvije klase jasno odvojene izmedju sebe i vječito nepomirljive.

Italija po mom shvatanju treba da ostane država sa mješovitom privredom, sa jakom zemljoradnjom, koja je temelj i osnova svega — istina je čak, da i onaj mali porast industrije, koji je zapažen u posljednje vrijeme, po jednodušnom mišljenju onih, koji se u tom razumiju, jeste rezultat dobre žetve u ovim posljednjim godinama; sa jednom malom i srednjom industrijom zdravom, jednom bankom, koja ne pravi spekulacije, sa jednom trgovinom, koja izvršuje svoj nezamjenjivi zadatak, koji se sastoji u tome da brzo i racionalno dostavi robu njenim potrošačima.

Korporacije

U deklaraciji koju sam saopćio jučer uveče, definirana je korporacija onako kako je mi razumijemo i želimo da ostvarimo, i odredjeni su takodjer njeni ciljevi. Tu je rečeno, da je korporacija stvorena s obzirom na razvoj bogatstva, političke moći i blagostanja talijanskog naroda.

Ova tri elementa uslovljeni su jedan drugim. Politička moć stvara bogatstvo, a bogatstvo od svoje strane osnažuje političku akciju.

Htio bih da skrenem Vašu pažnju na ono što je obilježeno kao cilj blagostanja talijanskog naroda. Potrebno je da u jednom izvjesnom momentu mase naroda vide i uvjere se, da su te institucije, koje smo stvorili, stvorene da budu instrumenti, sredstva, preko kojih će te mase poboljšati svoj životni nivo.

Potrebno je da u jednom izvjesnom momentu radnik, ili zemljoradnik može da kaže sebi i svojima: Ako je meni danas bolje, to zahvaljujem institucijama, koje je stvorila fašistička revolucija.

U svakom nacionalnom društvu ima neizbježne bijede. Ima jedan broj ljudi, koji žive na ivici društva. Za njih se staraju specijalne institucije. Ali ono što mora da uznemiruje naš duh, jeste bijeda ljudi zdravih i sposobnih, koji traže rada željno ali bezuspješno.

Ali mi moramo htjeti da radnici talijanski, koji nas interesuju zato što su Talijani i što su radnici fašisti, da osjete da mi ne stvaramo te institucije samo za to da bi dali oblik našim doktrinarnim šemama, nego stvaramo institucije — organe koji treba u jednom izvjesnom momentu da dadu rezultate pozitivne, kankretne, praktične, opipljive.

Neću da se zadržavam na konciliativnoj — primirnoj — ulozi koju korporacije mogu da razviju i izvrše, i ne vidim nikakve smetnje za njihovu savjetodavnu praksu.

Već sada dogadja se, da u svakoj prilici, kada Vlada treba da poduzme kakve značajnije mjere, ona poziva zainteresirane. Ako to sutra postane obavezno za odredjena pitanja, ja ne vidim u tom ništa rdjavog, jer sve što približava gradjanina Državi, sve ono što uvodi gradjanina u mašineriju Države, jeste korisno za socijalne i nacionalne ciljeve Fašizma.

Organska Država

Naša država nije država apsolutna, a još manje apsolutistička, udaljena od ljudi i oružana samo neprekršivim zakonima, kakvi zakoni treba da budu.

Naša država je organska, čovječanska, koja hoće da se prilagodi realnosti života.

I sama birokracija nije danas, i još manje će biti sutra, jedna pregrada izmedju onog što je posao države i onog što su interesi i potrebe, stvarne i konkretne, talijanskog naroda.

Ja sam savršeno uvjeren, da talijanska birokracija, koja je za divljenje, kako je radila do sada, radit će i sutra sa korporacijama u svim prilikama i svaki put kada to bude potrebno za najplodonosnije rješenje problema.

Ali pitanje, koje je najživlje interesiralo ovu Skupštinu jeste to, kakve se zakonodavne, legislativne moći namjeravaju dati Nacionalnom savjetu za Korporacije?

Nekoji su već, pretičući vrijeme, govorili o svršetku sadašnjeg Zastupničkog Doma. Objasnimo se. Sadašnji Dom zastupnika, pošto je završio legislativni rad, treba da bude razriješen.

Drugo. Pošto nemamo dovoljno vremena u ovo nekoliko mjeseci, da stvaramo nove korporativne organe — institucije, novi Dom bit će biran na isti način kao i 1929 godine.

Ustavna reforma

Ali će Dom u jednom odredjenom momentu morati sam da odluči o svojoj vlastitoj sudbini. Ima li ma gdje bilo Fašista, koji bi se žalili pred takvom jednom pretpostavkom i mogućnošću?

Kako mu drago, mi nećemo brisati njihove suze. Jer potpuno je u skladu i shvatljivo da jedan Nacionalni savjet korporacija može u cjelini da zamijeni sadašnji zastupnički dom: Dom zastupnika je postao anahronizam i u samom svom imenu: to je institucija, koju smo zatekli i koja je strana našem mentalitetu i našem fašističkom osjećanju.

Parlamenat pretpostavlja jedan svijet koji smo mi

srušili, pretpostavlja množinu stranaka, partijsku većinu i česte i dragovoljne napadaje na državna kola. Od dana kada smo mi uništili tu većinu, Zastupnički Dom izgubio je bitni povod i razlog, radi kog je postao.

Skoro u cjelini svi zastupnici fašisti ostali su na visini svoje vjere i mora se zaključiti da je njihova krv bila potpuno zdrava, jer se nije pokvarila u sredinama, u kojima sve odiše prošlošću.

Sve će se to dogoditi u najkraćem vremenu, ali ne moramo da prenagljujemo.

Važno je učvrstiti principe, jer od principa se povlače sudbonosne posljedice.

Kada se na dan 13 januara 1923 obrazovao Veliki Savjet, površni posmatrači mogli su misliti, stvoren je jedan organ — institucija. Ne: toga dana sahranjen je politički liberalizam.

Kada je sa milicijom, oružanom zaštitom partije i revolucije, kada je sa stvaranjem Velikog Savjeta, vrhovnim organom revolucije, zadat smrtni udarac svemu onom, što je bilo teorija i praksa liberalizma, otvoren je i nastupljen definitivno put Revolucije.

Počinje Novo Doba

Danas sahranjujemo ekonomski liberalizam.

Korporacija igra na ekonomskom terenu onu ulogu, kao Vrhovni savjet i milicija na terenu političkom.

Korporativizam jeste ekonomija disciplinirana i odatle kontrolirana, jer ne može se misliti o redu i disciplini, ako nema kontrole.

Korporativizam nadmašuje socijalizam i liberalizam: on stvara jednu novu sintezu.

Simptomatičan je jedan fakat, jedan fakat, o kome se možda nije dovoljno mislilo: fakat, da pad kapitalizma dolazi zajedno sa padom socijalizma.

Sve socijalističke stranke Evrope su u raspadu, u ruševinama.

Ne govorim samo o Italiji i Njemačkoj, nego i o drugim zemljama.

Očevidno ta dva fenomena — pojave, neću reći da su uslovljene sa gledišta strogo logičnog, ali postoji između njih simultanost — istovremenost historijskog reda.

Eto, zašto se korporativna privreda stvara u historijski određenom momentu, kada su naime ta dva udružena fenomena, kapitalizam i socijalizam, dali već sve ono što su mogli dati.

I od jednog i od drugog naslijedili smo ono što su oni imali u sebe vitalnog.

Ako bacite pogled u dubinu, vidjet ćete, da je Francuska revolucija bila eminentno socijalna, jer je razorila sve ono što je ostalo od Srednjeg rijeka; socijalna, jer je izazvala ogroman prevrat u svemu onom što se odnosilo na raspodjelu zemaljskog posjeda u Francuskoj i stvorila one milijune posjednika koji su bili i koji su i sada jedna od solidnih i zdravih snaga te zemlje.

Inače bi sve vjerovali, da su stvorili neku revoluciju. Revolucija je stvar ozbiljna, to nije dvorska zavjera, i još manje je promjena ministara, ili dolazak na vladu jedne stranke, koja zamjenjuje drugu stranku.

Odlučen korak na putu revolucije

Mi smo odbacili liberalnu teoriju o čovjeku, teoriju o »homo oeconomicus« i bunili smo se uvijek, kada smo čuli, da se govori, da je rad roba.

»Homo oeconomicus« ne postoji: postoji integralni čovjek, koji je političan, privredan, religiozan, koji je svetac i koji je radnik.

Danas pravimo opet jedan odlučan korak na putu revolucije.

Pravilno je kazao drug Tassinari, da jedna revolucija, da bi bila velika, da bi stvorila duboku brazdu u životu jednog naroda i u historiji, mora biti socijalna.

Za smijanje je kada se čita, da je godine 1876 dolazak ljevice na vlast bio definiran kao revolucija.

Primjer za cijeli svijet...

Postavimo napokon sebi ovo pitanje: može li se korporativizam primijeniti i u drugim zemljama? Potrebno je postaviti sebi to pitanje, jer ga postavljaju u svima drugim zemljama, gdje ga proučavaju i gdje se trude da ga razumiju. Nema sumnje, da se zbog opće krize kapitalizma, korporativna rješenja namiću svuda, ali da se ostvari korporativizam potpun, integralan, revolucionaran, potrebna su tri uslova:

Jedna jedinstvena stranka, kod koje, pored ekonomske privredne discipline ulazi u akciju i politička disciplina, i da postoji iznad svih suprotnih interesa jedna veza, koja sve ujedinjuje, jedna zajednička vjera.

No to nije dosta. Potrebna je poslije jedinstvene stranke totalitarna Država, to jest država, koja absorbuje u sebe da bi je transformirala i potencirala, (preobrazila i pojačala) sve snage, sve interese, sve nade jednog naroda.

Ni to još nije dosta. Treći i posljednji i najvažniji uslov: treba proživjeti periodu najvišeg idealističkog napona.

Mi živimo u toj periodi visokog, idealnog napona. Eto zašto mi korak po korak dajemo snagu i čvrstinu svima našim tvornicama, pretvaramo u činjenice sva naša učenja. Ko bi porekao, da je ova naša fašistička epoha, epoha visokog idealnog napona? Nitko to ne može poreći.

Ovo je doba, u kome je oružje ovjenčano pobjedom, u kome se obnavljaju institucije, oslobadja se zemlja, osnivaju se gradovi.

BENITO MUSSOLINI

GOVOR O ZAKONU O KORPORACIJAMA
13. siječnja 1934. Anno XII.

Kada stvarno ovaj predmet ne bi bio neiscrpljiv, ja bih rado odustao od riječi, već i zato i tim prije što je zakon koji je podnijet Vašem glasanju, imao jednu izradu laganu i duboku: nije postao nepripremljen.

Njegovi prethodnici mogu se naći u onom, što bi trebalo nazvati prahistorija režima: prvi skup snopova boraca, održan je u Milanu pred 15 godina. Poslije pohoda na Rim prvi pokušaji korporativni bili su sastanak u Palazzo Chigi i pakt u Palazzo Vidoni.

Dolazi zatim zakon od 3. IV. 1926, kome je slijedila uredba od 1. srp. 1926, pa Uredba o Radu (Carta del Lavoro) 21. travnja 1927. Prvi zakon o korporacijama jeste od marta 1930.

Ovaj zakon bio je prvobitno proučen od Centralnog Korporativnog Komiteta, zatim je diskutiran u Nacionalnom Savjetu Korporacija, dobio je svoje posvećenje u dugim i detaljnim diskusijama Velikog Savjeta, bio je revidiran u Ministarskom Savjetu, predložen je Vama sa jednim komentarom Ministarstva Korporacija. Pridružen mu je jedan komentar, temeljan po sadržaju i sa žarkom vjerom od strane Vašeg izvjestioca, druga i quadrumvira De Vecchi.

Paradoksi ovog stoljeća.

Govori, koji su izrečeni ovdje, bacili su nove zrake svijetlosti na predlog zakonski, koji ste ispitivali.

Govor Senatora Beviona bio je jedan put od kraja do kraja horizonta, koji je čisto i jasno odredio neke karakteristične pojave krize, kroz koju još prolazimo. Od krajnje dialektičke oštrine bio je govor Senatora

Schantzera. Senator Cavazzoni istakao je paradoks ove istinski paradoksalne epohe savremene civilizacije, koja nas je dovela da prisustvujemo ovakovim pojavama. Naime: da žito postane gorivo za lokomotive, da vreće kave budu bacane u ocean, da se ruše bogatstva, dokle ima milijuna i milijuna ljudi, koji bi to upotrebili za svoje nezadovoljene potrebe.

Interesantan je govor Senatora Cogliolo-a, koji je u sjajnom prvom nastupu podvukao važnost da masa takozvanih intelektualaca pristupa Režimu, i da mu se združuje: pojava tipično talijanska i jedinstvena u historiji, ako je istina, da je Platon, kao što ćete Vi meni izvjesno potvrditi, kome nije nedostajalo mudrosti, tako da čim se rodio, pčele su mu spustile med na usne, isključuje iz svoje Republike pjesnike i njima slične, smatrajući ih opasnim za miran razvoj Države.

Mi smatramo jedan režim, u kome svi koji su se nekad nazivali radnici misli, svi oni koji zaradjuju sredstva za život iz svoje profesije, iz svoje vještine, da žive u Režimu i da doprinesu Režimu svoj nezamjenjivi doprinos: inteligencije.

Doktrina i iskustvo.

Senator Marozzi ocrtao je neke izglede korporacija u primjeni na agrikulturu-zemljoradnju. I na posljetku Senator Corbino, fizičar svjetskoga glasa, kao što svaki od Vas dobro zna, postavio je izvjesna pitanja od velike važnosti, koja nas navode da potražimo najbolji put obazrivosti, kada se ide na polju privrede.

Ovaj zakon nije samo rezultat doktrine: ne treba mnogo omalovažavati doktrinu, jer dotkrina objašnjava iskustvo a iskustvo potvrđuje doktrinu. Ne samo doktrina, nego dvanaest godina iskustva živog, proživljenog, praktičnog, svakodnevnog. Za to vrijeme svi problemi narodnog života sa gledišta privrede, proble-

mi uvijek prizmatični i složeni, bili su mi pred očima. Morao sam ih hrabro zagledati i često riješiti.

Kakve su pretpostavke ovog zakona? Osnovne pretpostavke jesu slijedeće:

Ne postoji privredna činjenica — pojava isključivo i ličnog-individualnog interesa. Onaj dan, kada je čovjek pristao ili se prilagodio da živi u zajednici sa sebi sličnima, od toga dana ni jedan čin koji on izvrši, ne razvija se i ne završava se u njemu, nego ima odjeke, reperkusije, koje prelaze izvan njegove ličnosti.

Potrebno je također da se obilježi u historiji fenomen, koji se zove kapitalizam, onaj odredjeni oblik privrede, koji se naziva kapitalistička privreda.

Kapitalistička privreda jeste jedna činjenica prošlog i sadašnjeg stoljeća. Stari vijek nije je poznavao. Knjiga Salvioli-a je iscrpna i definitivna u tom pogledu. Niti u Srednjem vijeku. Tu smo uvijek u fazi zanatstva više ili manje velikog. Tko kaže: kapitalizam, kaže: mašina, tko kaže mašina, kaže: tvornica. Kapitalizam je otuda vezan za pojavu mašine. Razvija se nada sve kada je postalo moguće prenošenje energije na daljinu, i kada je pod uslovima potpuno različnijim od onih, u kojima mi živimo, moguća podjela rada racionalna i univerzalna.

Ta podjela rada učinila je, da je u drugoj polovini prošloga stoljeća rekao jedan engleski ekonomist, Stanley Jevons, ove riječi: Ravnice Sjeverne Amerike i Rusija jesu naša žitna polja, Čikago i Odesa naši hambari, Kanada i Baltička pokrajina jesu naše šume, Australija odgaja za nas svoja stada, Amerika svoje volove, Peru nam daje svoje srebro, Kalifornija i Australija svoje zlato, Kinezi gaje čaj za nas, a Indijanci kavu: šećer i začini dolaze u naša pristaništa: Francuska i Španija su naši vinogradi, a Sredozemno More je naša bašča za povrće.

Sve to je naravno imalo svoju protu-vrijednost u uglju, pamuku, strojevima itd. Može se kazati, da je u toj prvoj fazi kapitalizama (ja sam je drugom prilikom definirao kao dinamičnu i šta više heroičnu) privredni oblik bio je pretežno lične i privatne prirode. Teoretičari toga doba isključivali su, na način savršeno apsolutan, intervenciju države u poslove privrede, i zatražili su od države samo da bude odsutna i da da narodu sigurnost i opći red.

U tom periodu, oblik industrijskog kapitalizma u krugu svojih šefova uzima karakter familijaran, koji je tamo, gdje je sačuvan, bio do krajnosti koristan. Stvaraju se dinastije velikih industrijalaca, koji prenose oca na sina ne samo tvornicu, nego i osjećanje gordosti i časti. Ali već Fried u svojoj knjizi: »Kraj kapitalizma« ograničavajući svoja opažanja samo na njemačku teritoriju, došao je do zaključka, da od 1870 i 1890. ove velike dinastije industrijalaca opadaju, ruše se, gube se, i postaju nedovoljne.

Dioničarska društva (d. d.)

U tom periodu pojavljuju se anonimna društva — dioničarska udruženja. Ne treba misliti, da je anonimno društvo jedan đavolski pronalazak, ili proizvod ljudske opačine. Ne treba suviše često uvlačiti Bogove i Đavole u naše poslove. Anonimno društvo — dioničarsko udruženje rodilo se, kada kapitalizam zbog svojih uvećanih razmjera nije više mogao računati na bogatstvo porodica ili malih grupa, nego mora da se obrati putem emisije akcija i obligacija na kapital anonimnih, nediferenciranih, koloidalni. To je momenat, kada se umjesto imena pojavljuje pečat. Samo oni, koji su stvarno upućeni u ovu vrstu finasijske misteriosofi-

je — tajne nauke, znaju da čitaju »pod velom čudnih stihova«.

Senator Bevione govorio je i citirao Vam »Sofindit«, ali ja vjerujem, da mnogi od Vas ne znaju tačno, šta se skriva pod tom riječi neodredjenog ostrogotskog zvuka. »Sofindit« nije industrijsko poduzeće. To je jedno oporavilište, kamo dolaze na posmatranje i na njegu organizmi manje ili više iznureni i oštećeni. Nadam se, da ne ćete biti tako indiskretni, da me pitate, tko plaća troškove ovih manje ili više dugih oporavaka. U tom periodu. kada industrija, usprkos svojem prestižu ili svojoj snazi ne može da plasira svoj kapital, traži ona pomoć od Banke.

Kad jedno poduzeće apelira na kapital sviju, onda prestaje njegov privatni karakter, ono postaje jedan javni faktor, ili, ako Vam se više dopada, socijalni.

Moderna država i proizvodnja

I ova pojava, koja je nastala prije rata sa jednom dubokom promjenom cijeloga kapitalističkoga uredjenja — i Vi se možete o tom uvjeriti čitajući knjigu Francesca Vito-a »Sindacati industriali e i cartelli« (Industrijski sindikati i karteli) — ubrzala je svoj ritam prije rata, za vrijeme rata i poslije rata.

Intervencija države više se ne izbjegava, ona se traži. Da li država mora da intervenira? Nema sumnje. Ali kako?

Oblici državne intervencije u ova posljednja vremena postali su raznovrsni, suprotni.

Ima intervencije neograničene, empirijske, od slučaja. Ovo je primjenjivano u svima državama, pa i u onima, koje su sve do posljednjih vremena držale visoko zastavu ekonomskog liberalizma.

Ima drugi oblik intervencije, to je komunistički, za koji ja nemam baš nikakve simpatije, čak ni na daljinu, Senatore Corbino! Isključujem za moj račun, da bi komunizam, primijenjen u Njemačkoj, dao rezultate drukčije, od onih koje je dao u Rusiji. Kako mu drago, očevidno je, da njemački narod nije htio da za nj zna.

Ovaj komunizam, takav kakav nam se prikazuje u nekim svojim manifestacijama očajničkog amerikanizma (krajnosti se dodiruju), nije drugo, nego jedan oblik državnog socijalizma, niti što drugo, nego birokratizacija privrede. Ja vjerujem, da nitko od Vas ne želi da birokratizira, to jest, da zaledi ono što je stvarnost privrednog života jedne nacije, stvarnost složena, promjenljiva, vezana za ono što se dešava u svijetu, i nadasve takva, da kada se navede da počini zablude, te zablude imaju nepredvidjene posljedice.

Američki eksperimenat.

Pokušaj (eksperimenat) Amerike zaslužuje da bude praćen sa mnogom pažnjom. I u Sjedinjenim Državama intervencija države u poslovima privrede jeste neposredna: neki put uzima čak oblik presudne i nepobitne. Zakonski propisi nisu drugo, nego kolektivni ugovori, koje pretsjednik nameće jednoj ili drugoj strani da prime.

Prije nego što bi se mogao dati sud o ovom eksperimentu, treba sačekati. Htio bih samo da unapred izrazim svoje mišljenje, a to je, da monetarni manevri ne mogu dovesti do jednog stvarnog i stalnog povećanja cijena.

Ako hoćemo da zavedemo iluzijama ljudski rod, može se pribjeći onom, što je nekad nazvano »šišanje« — potkresivanje novca. Ali mišljenje svih onih, koji se ne pokoravaju jednom empirizmu privrednom i socijalnom, jeste čisto i jasno:

Inflacija je put koji vodi katastrofi.

Jer tko bi mogao ozbiljno misliti, da umnožavanje

papirne monete uvećava bogatstvo jednog naroda? Netko je već napravio ovo uporedjenje: bilo bi to isto, kao umnožiti milijun puta isti negativ iste ličnosti i smatrati, da se narod umnožio za milijun ljudi.

Disciplina privrednih grupa.

Ne samo industrijska privreda mora biti disciplinirana, nego i poljska privreda (u lakim vremenima i neki zemljoradnici pošli su stranputicom), i trgovačka privreda i bankarska pa i zanatlijska.

Kako se može provesti u činjenicu ta disciplina? Sama disciplina zainteresiranih kategorija. Samo u drugom redu, kada te kategorije nisu našle put sklada i ravnoteže, država može intervenirati, i imat će zato suvereno pravo i na tom polju, jer država zastupa drugu stranku tog dvojnog odnosa: potrošača. Bezimenu masu, koja nije udružena u svome svojstvu potrošača u odgovarajuće organizacije, mora da zastupa i štiti organ, koji pretstavlja cjelokupnost gradjana.

Glasovi za korporativni zakon.

Na ovom mjestu netko bi mogao biti pobudjen, da me zapita: A ako se kriza svrši? Odgovaram: «Onda još u toliko više«.

Ne treba gajiti iluzije o brzom prolazu ove krize. Posljedice će biti dugačke. Kako mu drago, čak i ako bi slučajno sutra ponovo oživjela opća privreda; i ako bi se vratila na one uslove privrednog stanja godine 1914, koje je ovaj čas spomenuto, onda bi baš prije svega bila potrebna disciplina, jer bi ljudi, koji lako zaboravljaju, bili zavedeni da ponovo počine iste gluposti, da ponove iste ludosti.

Ovaj zakon, poštovani Senatori, ušao je sada već u svijest talijanskog naroda. Talijanski narod pokazao je to u ovim danima.

Zar nije već bilo iskustva u tom? Od francuskih assignata do njemačke poslijeratne marke?

Četvrto iskustvo je: fašističko. Ako je liberalna privreda, privreda individua u staranju slobode više ili manje apsolutna, privreda korporativna, fašistička je privreda individua, ali i udruženih grupa i države takodjer.

I koje su njene karakteristike? Koji su karakteristični znaci korporativne države?

Korporativna privreda.

Korporativna privreda poštuje princip privatne svojine.

Privatna svojina dopunjuje ljudsku ličnost. Ona je pravo i pošto je pravo, ona je dužnost. Toliko, da mislimo, da svojina treba da bude shvaćena kao socijalna funkcija, dakle ne kao pasivna svojina, nego kao svojina aktivna, koja se ne ograničava da uživa plodove bogatstva, nego ih razvije, uvećava i umnožava.

Korporativna privreda poštuje ličnu inicijativu. U Zakonu o radu, (Carta del Lavoro), rečeno je izričnо, da samo kada je lična privreda nedovoljna, kada ne postoji, ili je manjkava, onda dolazi državna intervencija. Očevidan je za to primjer, da samo država, svojim moćnim sredstvima može bonificirati Pontinsko Blato.

Korporativna privreda uvodi red i u samu privredu. Ako ima neka pojava, koja mora da bude dirigirana koja mora da bude upućena jednom odredjenom cilju, to je tačno sama privreda, koja interesira cjelokupno gradjanstvo.

Taj divljenja dostojni narod talijanski vrijedan, neumoran, štedljiv, dao je ovom zakonu 9 milijardi glasova, koje vrijede svaki glas jednu liru. Pokazao je u isti mah u Vašim govorima i raspravama, da ovaj za-

kon nije jedna prijetnja, nego jedna garancija. Nije opasnost, nego krajnja mjera spasenja.

Izvodjenje u etapama.

Čim zakon bude primljen, pristupit ćemo stvaranju korporacija. Veliki Savjet proučio je tekst zakona u diskusijama, koje su već završene, i odredio je bitne osnove i sastav korporacija. Kada korporacije budu izvedene, pratit ćemo njihovo funkcioniranje, koje mora biti brzo, neopterećeno birokracijom.

I u funkcioniranju ove institucije treba voditi računa o trošku. Sud o jednoj instituciji leži i u odnosu izmedju njegove osnovne rentalbilnosti i onog, što ona košta. Ne treba se dakle plašiti umnožavanja birokracije. Treba imati na umu, da se ne može misliti ma na koju ljudsku organizaciju bez jednog minimuma birokracije.

Kada budemo vidjeli, pratili, kontrolirali praktično i efektivno funkcioniranje korporacija, doći ćemo do treće faze, to jest do one, koja se zove reforma konstitucije. Tek u toj trećoj fazi bit će riješena sudbina Zastupničkog doma.

Kao što vidite iz svega što sam Vam rekao ranije i u ovim kratkim deklaracijama, mi postupamo sa velikom mirnoćom. Ne prenagljujemo ni najmanje u tempu: sigurni smo u same sebe, jer za djelo fašističke Revolucije čitavo stoljeće stoji ispred nas.

KRISTOV NAMJESNIK MUČENIČKOJ POLJSKOJ*

Predragi sinovi i kćeri!

Došli ste ovamo da zamolite naš blagoslov u naročito bolnom času za vašu domovinu, u tragičnom času vašeg nacionalnog života. A isto smo tako i Mi rijetko kada u Našoj duši imali tako žarku i intimnu želju kao danas, da Vam pokažemo riječima i činom ono, što smo po tajinstvenom izboru Providnosti pozvani da budemo ovdje dolje. Namjesnik i predstavnik Isusa Krista, živa slika onog utjelovljenog Boga, o kojem je sv. Pavao mogao reći: »Pojavila se blagost i čovječnost - Apparuit benignitas et humanitas.« (Titu III, 4.). Da, upravo radi beskrajno nježnog saučešća samoga Božanskog Srca, koje bismo mi htjeli u ovom času očitovati, da ga vidite osjetite i shvatite svi vi sinovi katoličke Poljske.

Došli ste pod vodstvom svojeg časnog kardinala-primasa i u pratnji mnogih svojih svećenika, kao da hoćete posvjedočiti da tradicionalna privrženost vašim pastirima, koje je zalog odanosti Vrhovnom Pastiru, nije ništa izgubila pod udarcima nevolja, koje bi vam još prijetile.

Došli ste, ne da iznesete zahtjeve, niti da zrazite bučne tužbe, nego da zatražite od Našeg srca, s Naših usana riječ utjehe i okrepe u patnji. A Naša je očinska dužnost, da Vam je damo. I nitko zaista nema pravo da se tomu čudi. Ljubav Očeva se zanima za sve ono, što se tiče njegovih sinova, a koliko ga više dira ono, što njih ranjava! Svakome od njih on bi htio opetovati riječi sv. Pavla Korinćanima: »Tko bi od Vas mogao trpjeti,

* Govor sv. Oca poljskom narodu prilikom audijencije poljskih izbjeglica 1. X. 1939. Osservatore Romano 1. X. 1939.

a da ja ne trpim s njim? — Quis infirmatur, et ego non infirmor?« (II. Kor. XI, 29.).

Sada ima na tisuće, na stotine tisuća jadnih ljudskih bića, koja kao žrtve pogođene u tijelo ili u dušu trpe zbog ovog rata, od kojega su svi Naši napori — vi to znate — tako uporno, tako žarko — ali nažalost tako beskorisno — nastojali da sačuvaju Evropu i svijet. Ovaj čas diže se pred Našim očima vizija lude groze ili crnog očaja. Mnoštvo bjegunaca i lutalaca, svih onih, koji nemaju više domovine ni ognjišta. K nama se uzdižu iznemogli jecaji majki i žena, koja oplakuju draga bića pog'nula na bojnim poljanama. Čujemo bespomoćni jauk tolikih staraca i tolikih bolesnika, koji bez sumnje vrlo često ostaju lišeni svake njege, svake pomoći; slušamo krikove i plač mališana, koji nemaju više roditelja; zapomaganje ranjenika i hropac umirućih, od kojih svi nijesu bili borci. Naše su sve njihove patnje, sve njihove bijede, sve njihova boli. Ljubav Pape prema djeci Božjoj ne pozna ograda kao što ne pozna ni granica. Svi sinovi Crkve u svojoj su kući, kad se okupljaju oko svog zajedničkog Oca; svi nalaze mjesta u njegovom srcu.

Ali ova očinska nježnost, koja daje prednost ožalošćenima, koja bi se htjela zaustaviti nad svakim od njih, — i o kojoj vi danas možete imati neposredno svjedočanstvo — nije jedino dobro, koje vam preostaje.

U očima Božjim, u očima njegova Namjesnika, u očima svih ljudi dobre volje, preostaju vam druga bogatstva, koja se ne čuvaju u željeznim ili čeličnim blagajnama, nego u srcima i dušama. — Preostaje vam na prvom mjestu aureola vojničkog junaštva, koje je napunilo udivljenjem i same vaše protivnike, koji su tome lojalni odali i počast. Preostaju vam, kao svijetao oblak u ovoj sadašnjoj noći, sve velike uspomene vaše narodne povijesti, od koje su već gotovo deset stoljeća posvećena službi Kristovoj, a više puta velikodušnoj obrani

kršćanske Evrope. Preostaje vam nadasve Vjera, koja se neće opovrći, koja je danas dostojna onoga, što je nekoć bila, onoga, što je bila također jučer. Na stazama čas tragičnim, čas slavnim, kojima je kročila Poljska, protekle su već mnoge rijeke suza i bujice krvi. Bilo je ponora boli, ali je bilo također vrhunaca osunčanih pobjedom mironosnih ravnica i dolina obasjanih svim sjajem vjere, književnosti i umjetnosti. Ovaj je narod u svom burnom životu upoznao časove smrtne tjeskobe i razdoblja prividne smrti, ali je također vidio dane preporoda i uskrsnuća. Ima nešto, čega se u vašoj povijesti nije nikada vidjelo, a vaša nas prisutnost ovdje uvjerava, da se ni neće nikada vidjeti: Poljska nevjerna ili odijeljena od Isusa Krista i Njegove Crkve.

Zemlja sv. Kazimira, sv. Hedvige, zemlja dvojice sv. Stanislava, sv. Ivana Kancijskog i sv. Andrije Bobole, mogla je izgubiti tijekom više ili manje dugog vremena svoj teritorij, svoja dobra, svoju neovisnost ali svoju vjeru nikada. Nikad nije izgubila svoju nježnu odanost Presvetoj Djevici moćnoj i slatkoj »Kraljici Poljske«, koje je čudotvorna slika u svetištu Čenstohove već vjekovima tješiteljica bolova čitavog jednog naroda i zalog njegovih nerazorivih nada.

Zbog toga smo uvjereni, predragi sinovi i kćeri, da svi ti osjećaji, koji su tako čvrsto usidreni u vašim dušama, neće nikada oslabiti. Mi se s druge strane čvrsto uzdamo, da Bog u svom milosrđu neće dozvoliti, da bi vršenje vjerskih čina bilo u vašoj zemlji smetano, nadamo se — usprkos mnogih razloga bojažni, koju pobuđuju i previše poznati nacrti Božjih neprijatelja — da će se kod vas katolički život moći nastaviti plodonosno i duboko, da ćete moći vršit vjerske obrede, manifestacije pobožnosti prema Euharistiji i počasti prema Kraljevskom dostojanstvu Kristovu, o čemu su još nedavno vaši gradvi i sela pružali veličajne prizore; da će katolička štampa, dobrotvorne ustanove, socijalni pot-

hvati, vjerska obuka uživati dužnu slobodu. Zbog toga potičemo napose vaše duhovne pastire, da nastave, pače povećaju, svoja nastojanja na području, koje će s Božjom pomoći, ostati otvoreno njihovoj revnosti. Kakve god bile nove prilike, u kojima će se ova revnost razvijati, prva je dužnost svih pastira i ovaca, da ustraju ne samo u molitvi, nego da također hrabro s neslomljivim pouzdanjem ustraju u radu.

Jer je baš u časovima, u kojima se čini, da se Božanska Providnost za trenutak sakrila, lijepo, zaslužno i dobro vjerovati u nju. Stoga nikad nećete u nesrećama, što vas snađoše, koje će još možda nadoći, nećete prestati da gledate ovu Providnost, koja sve k svojim ciljevima upravlja, koja se »nikad u svojim odlukama ne vara« — Deus cujus Providentia in sui dispositione non fallitur. (Molitva iz Mise na VII. nedj. po Duh.) i koja kad dopušta da njezine sinove pritisne teški križ, nema drugih namjera nego da ih učini što sličnijima njihovu dragom Spasitelju. da ih što intimnije združi sa njegovim otkupiteljskim djelom i da ih tako učini dražima njegovu Srcu. Poput onih cvjetova vaše zemlje, koji pod gustom koprenom zimskog snijega čekaju topli dah proljeća, znat ćete i vi čekati, moleći s pouzdanjem, čas nebeskih utjeha.

Vaša bol, ublažena tako nadom, neće biti pomiješana srdžbom, a još manje mržnjom. Neka vaša hlepnja za pravdom ostane u skladu — jer to može i mora biti — s božanskim zakonima ljubavi. Doista, po pravdi i ljubavi i samo po njima, kako Mi ne prestajemo ponavljat moći će se konačno povratiti svijetu, koji je danas tako uzburkan, onaj mir, za kojim, usred uzbune oružja, tako tjeskobno vapi krik naroda, i za koji od jednog do drugog kraja svijeta milijuni iskrenih duša, također i od onih, koji ne ispovijedaju katoličku Vjeru, uzdižu svoju molitvu Bogu, jedinom suverenom Gospodaru ljudi i stvari.

Mi vam ne kažemo: »Obrišite svoje suze!« Krist, koji je plakao nad smrću Lazarovom i nad ruševinama svoje domovine, skuplja, da jednog dana nagradi, ove suze, koje vi lijete nad svojim dragim, mrtvim i nad ovom Poljskom, koja umrijeti neće. Za kršćanina, dakle koji pozna cijenu ovih bisera, i same suze mogu imati svoju slatkoću. A s druge strane, nema li u svakome od vas malo duše vašeg besmrtnog Chopina, čija je glazba izvela to čudo, da je izvukla duboku i vječnu radost iz naših jadnih ljudskih suza? Ako je umjetnost jednog čovjeka mogla toliko postići, što neće onda postići Božja mudrost i dobrota u umijeću ublažavanja naših intimnih boli?

Kao zalog nebeskih milosti, koje na vas zazivljemo, predragi sinovi i kćeri, mi vam podjeljujemo iz svega srca apostolski blagoslov. Proširujemo ovaj blagoslov na sve sinove poljskog naroda, a naročito na one osobe, koje svaki od vas ima u vlastitim nakanama ili u svojem sjećanju.

GOVOR SVETOG OCA PAPE PIA XII HRVATSKOM NARODU

Hvaljen Isus, dragi Hrvati!

Časna braćo i dragi sinovi!

Prošlo je više od deset stoljeća, kada je 879, Naš predšasnik Ivan VIII. upravio hrvatskom narodu slijedeće riječi: »Raskriljenih ruku vas pozdravljam i očinskom ljubavi primam i gojim uvijek apostolsku blagonaklonost prema Vama«.

Mi ne možemo naći zgodnijeg izraza da očitujemo osjećaje, koje danas ispunjaju našu dušu kad imamo tu sreću, da možemo pozdraviti u kući zajedničkog Oca vas, predragi sinovi i kćeri, potomci tako starodrevnog naroda, predstavnici naroda hrvatskoga u punoj njegovoj životnoj snagi.

Vi ste se sakupili oko Nas pod vodstvom Naše časne braće a Vaših revnih pastira: metropolita i biskupa, da posvjedočite svoju nepokolebivu vjernost Stolici Sv. Petra, vjernost, koja već traje u prošlosti kroz trinaest stoljeća, od Pape Ivana IV. po rođenju Dalmatinca, vjernost rimskoj crkvi, koju Vi stavite kao neprevarljivu učiteljicu vječne istine, moćnu zaštitnicu socijalne pravde i neutrudivu u nastojanju oko sloge svih naroda, pokazavši se tako i na taj način doista dostojnim časnog naslova »predzida kršćanstva«, kojim je nazvao Naš predšasnik Leon X. vaš narod.

Slavan i ponosan naslov! I doista malo poslije kako je veliki svećenik Leon X te riječi izustio, nastupiše ra-

---

Prevod latinskoga govora, što ga je u audijenciji od 14. XI. 1939 Sv. Otac Papa Pio XII. izrekao hrvatskim hodočasnicima za vrijeme zajedničke audijencije.

di velike navale Islama velike poteškoće i teške kušnje za vaš narod i stavlja vas na velike poteškoće i teške kušnje u vašoj postojanosti i vjeri, ali vi ste nadvladali hrabro te kušnje kako za navale Turaka, tako i opet u slijedećim borbama za oslobođenje. To nam sve daje čvrstu nadu što više stalost i sigurnost, da ćete vi još i danas u vrijeme religioznih raspra i borba oko vjere u Boga i za moralni rad, za vjeru u Krista i za blago vrhunaravnog reda, koji vodi u blaženu vječnost, koje su potresle cijelim narodima, tolikim klasama građana, da ćete vi — kažem ponovno — i sami ostati čvrsti i vjerni nauci katoličkoj i odredbama svete Crkve, njezinoj vrhovnoj glavi poput primjera blaženog Ivana Tavilića, u kome je vjera gorjela poput svete vatre i čija kanonizacija, ako je tako u planovima Gospodnjim razveselit će nei više vas nego li Nas same.

Vi imate u naravi svojoj one tvrdoće i stalnosti poput vaših planina. O, da bi se taj karakter iskazao u čvrstoći vaše djedovske vjere! Čvrsta i stalna treba da je ta vjera, kao što je stanac-kamen sa vašeg Velebita, koji prkosi burama i olujama.

Vjera Kristova je intimna zajednica sa Namjesnikom Kristovim, jest temelj i kao jedno tlo na kome treba da cvate vaš život, život aktivnosti, socijalne karitativnost personalne svetosti.

Poslužite se svim organizacijama crkvenim, napose Katoličkom Akcijom, da pokažete što više plodova kršćanske vjere na svim područjima javnog života. Mi vam danas dajemo ovaj poticaj sa toliko više pouzdanja, jer nam se čini da nam se smije nada boljih dana, nada jedne budućnosti bliže, na kojoj će odnosi između Crkve i Države u vašoj domovini biti što shodnije uređeni sa složnim obostranim radom i obostranom koristi. Na toj bazi treba da napose cvate svetost unutrašnjeg života.

Otvorite srca svoja i načinite slobodan ulaz zakonima Božjim i kršćanskoj savršenosti spojenoj sa kršćan-

skom svakidašnjom molitvom, sa zajedničkom molitvom u domovima svojima pred Raspetim Spasiteljem. Otvorite vaša srca sa jednostavnošću vašega života u svakoj krijeposti i časteći se najužim ujedinjenjem sa Kristom napose u Svetoj Euharistiji, s kojom treba da uskladite sve naše misli, sve vaše riječi, sva vaša djela, sa nježnom i sinovskom pobožnošću prema Blaženoj Djevici Mariji

Odgajajte svoju mladež u strahu Božjem i sačuvajte joj katoličke škole. Onda će mir Božji ući u naše obitelji, sjat će nad vašom dragom domovinom prava i trajna sreća.

Ne možemo bolje zaključiti ove Naše riječi, nego sa riječima blagoslova, koje je papa Ivan VIII. upravio Hrvatima u pismu, koje smo na početku svoga govora citirali: »U svetim molitvama sjećajući se vas pred Gospodom raskriljenih ruku ka Gospodu Svemogućem Bogu preporučam vas i svojim blagoslovom blagosivljam vas u Kristu Gospodu našem da ovdje i u vječnosti tijelom i dušom blagoslovljeni sa Gospodom veselite se!«

S takovim osjećajem blagoslivam vas, sve vaše obitelji i cio vaš hrvatski narod a napose vašu mladež, te iz dubine svoga srca podijeljujem svoj apostolski blagoslov.

Živili dragi naši Hrvati!«

LITERATURA

ARISTOTELIS Ars rhetorica ed. Ad. Roemer Leipzig.

BAUER Jak., Das Bild in der Sprache. Berlin 1893.

BENEDIX Roderich, Redekunst Leipzig 1913.

BENEDIX R. Katechismus der Redekunst Leipzig 1889.

BENEDIX R., Der mündliche Vortrag Leipzig 1901.

CALM Hans, Sprechtechnik, Leipzig.

CICERO, De oratore, Brutus; orator; de optimo genere oratorum, partitiones oratoriae.

CRISTIANSEN Broder u. Kruse Uve Jens, Die Redeschule. München.

DAMASCHKE Adolf, Geschichte der Redekunst. Jena 1921.

DAMASCHKE A., Volkstümliche Redekunst. Jena 1930.

ERNESTI, Initia rhetorica. Leipzig.

PHILIPPI Ad. Die Kunst der Rede, Leipzig 1896.

HOFFMANN K. U. I., Rhetorik für höhere Schulen. Halle.

GEISSLER EWALD, Rhetorik, Leipzig 1910.

GEISSLER E., Erziehung zur Hochsprache. Halle 1925.

GERBER P. H., Die menschliche Stimme u. ihre Hygiene. Leipzig 1907.

GUGGENBERG Siegmund, Praktischer Rednerkurs. Graz 1933.

GERLACH L., Theorie der Rhetorik und Stilistik. Dessau 1883.

HILTY E., Lesen und Reden. Leipzig 1898.
KOFLER LEO, Richtig atmen. Leipzig 1912.
LESING K., Sprachtechnik, Leipzig.
LOHAN Dr. Robert, Sprechen u. Reden. Wien 1936.
LUGMAYER Karl, Redekunst und Stilkunst. Wien 1924.
MATERI P. L'eloquenza forense. Milano.
MAJARONA A., L' arte di parlare in publico. Milano.
NUŠIĆ, Retorika, Beograd.
PROBST Hans, Deutsche Redelehre. Leipzig 1920.
PATRIZI, L'oratore. Milano.
STEIL Ferdinand, Deutsche Sprech- und Redekunst. Wien 1931.
VOLBACH Fritz, Die Kunst der Sprache. Leipzig.
WALLASCHEK Richard, Psychologie und Technik der Rede. Leipzig 1914.

BILJEŠKE O GOVORNICIMA

čiji su govori doneseni u ovoj knjizi

Prorok Isaija javlja se oko 700 godina prije Krista. On je kraljevskog roda, od oca Amosa, brata Avamasije kralja judejskog. Mnogo je prorokovao i mnoga su se njegova proročanstva ispunila. Najvažnija su mu proročanstva o utjelovljenju Boga, o začeću Presvete Djevice, o Ivanu Preteči, te o mnogim drugim dogodjajima koji nastaše sa pojavom kršćanstva. Za ' vrijeme kralja Manasije, kada je oštro ustao protiv neznabožačkih običaja, ne štedeći pri tome ni kralja, uhvatiše ga i izvan Jeruzalema živoga raspiliše.

MENENIJE AGRIPA. Godine 496. prije Krista pobunili su se plebejci protiv patricija u Rimu. Pučki govornik rijetke rječitosti uspio je slikovitim načinom spasiti situaciju u korist rimske gospode.

Tito Livije u knjizi II. glava 32. opisuje pobunu plebejaca, koji su napustili Rim i odselili se na Sveto Brdo. Senat se je zabrinuo i poslao lukavoga patricija i dobroga govornika Meneniju Agripu, koji je otišao medju pobunjene plebejce i održao im ovaj govor. U daljem toku govora Agripa uporedjuje ovu sliku s pobunom plebejaca protiv senata i patricija i nagovara pobunjenike, da se vrate u Rim.

PERIKLES, grčki državnik rod. 493. g. pr. Kr. postao je glasovit zbog svoje naročite darovitosti kao državnik i govornik. Od godine 445. vladao je preko 15 godina Atenom, koja je za njegovog upravljanja postigla vrhunac političke moći i kulturnog stremljenja, sagradivši i dovršivši izgradnju Pireja, Akropole, itd. Bio je sretne ruke i kao vojskovođa. Plutarh je o njemu napisao odličnu biografiju. Umro je od kuge 429 godine.

DEMOSTEN, je najglasovitiji govornik ne samo grčki, nego bi se moglo kazati, najbolji govornik svih vremena. Rođen je 383 pr. Kr. u atičkom Demosu Paiania. Postao je učenik Isejev sudski branitelj. Kao vođa atenske stranke za nezavisnost postavio se je na čelu pokreta za oslobodjenje čitave Grčke protiv Filipa, kralja Makedonskog, te su njegovi govori ostali do danas kao pojam klasičnog govora zvani filipike. Od makedonstvujušće stranke optužen je bio zbog korupcije i osuđen, te je do Aleksandrove smrti živio u Egini. Pošto mu je brisana nanešena nepravda, čašću je pozvan natrag u Atenu. Zametnuo je rat protiv Antipatera, ali je zbog nesretnog preokreta istog, mjeseca listopada 322 pr. Kr., otrovao se je u Kalauriji. Ostalo je zabilježeno mnogo njegovih odličnih govora 61 na broju. U vatikanskom muzeju u Rimu, čuva se njegov glasoviti kip, koji ga prikazuje u pozi govornika.

AURELIJE AUGUSTIN, od rimske crkve proglašen svecem, bio je najbolji govornik svojeg doba na čitavom zapadu. Rođen je 13. studenog 354 u Tagasti (Numidija). Djelovao je kao učitelj govorništva u Kartagi, Rimu i Milanu. Umro je kao biskup u svom rodnom mjestu 28. kolovoza. Ostavio je monumentalna djela: »Comfessiones« i »De civitate Dei«.

MARKO TULIJE CICERON, rimski državnik, govornik i književnik rođen je 106. g. pr. Kr. u Argniumu (Lacij). U povijesti govorništva postao je glasovit po svojim govorima protiv svog političkog protivnika Catiline, pobravši slavu najboljeg rimskog govornika.

Patricij Katilina, koji je bio zapao u velike dugove, sklopio je zavjeru da ukine republikanski oblik vladavine u Rimu i da sam postane gospodarom Rima. Tadanji konzul Marko Tulije Cicero, slavni govornik — otkrio je pred senatom tu zavjeru. Prvi svoj govor protiv Katiline

izgovorio je Cicero 8 novembra 63 godine prije Krista u sjednici senata, koja se održavala u hramu Jupitera Stratora.

Ciceron je uspio svojim govorima, da svoje neprijatelje proglasi neprijateljima domovine, te da ih se kao takove osudi na smrt, ali on nije bio u pravu.

Historija danas drukčije gleda akciju Catiline i njegovih pristaša. Catilina je bio protiv Cicerona, ali ne antidržavni elemenat, on nije bio veleizdajnik. Običaj, da se svog političkog protivnika, (koji je u opoziciji i eventualno osamljen ili u manjini) — proglasi izdajicom, izgleda da nije umro smrću Cicerona.

Ciceron je zbog svoje govorničke i političke pobjede protiv Catiline morao kasnije doživiti i svoj poraz, što je značilo pobjedu istine i pravde. Ciceron je kasnije od pučkog tribuna Clodiusa, optužen zbog osude protiv pristaša Catiline i te je sam (Ciceron) godine 58 morao poći u progonstvo. Umoren je 43. pr. Kr.

CAIUS JULIUS CAESAR nije bio samo veliki državnik i genijalni vojskovođa nego i prvoklasni pisac i govornik odličnih kvaliteta. Rođen je 12. lipnja 100. g. pr. Kr. Kao čovjek nesumnjivih sposobnosti postao imperator i diktator rimskog carstva te gospodar ne samo Italije nego i Sjeverne Afrike, Španije i Francuske itd.).

Pao je u Senatu od zavjereničke ruke Brutusa i Cassia 15. ožujka 44. g. pr. Kr.

Rimski je senat Katilinine urotnike proglasio izdajicama. Decim Junije Silan, kao budući konzul stavio je prvi predlog, da ih se kazni smrću. Julije Cezar na to izreče ovaj govor, nakon kojega je Silan prihvatio da se stvar ponovno raspravi. No nakon govora tribuna Marka Porcija Katona, predložio je ponovno smrt i naišao na odobravanje senata.

Govor Marka Antonija nad mrtvim Cezarom izvađen je iz Shakespearovog »Julija Cezara«, koju je dra-

mu Shakespeare radio držeći se u svemu Plutarha (»Životi«).

Shakespeare je Antonijev govor tako dobro rekonstruirao, da može poslužiti kao originalan govornički primjer

PAPA URBAN II. (1088-1099) je najglasovitiji od osmorice papa koji su nosili ovo ime.

Ovaj je govor održao papa Urban II. na velikom saboru u Clermontu u Francuskoj godine 1095, gdje je odlučeno, da se povede krstaški rat za oslobodjenje Kristova groba.

JAN HUS rod. 1369. u Husinecu.

Slavni češki reformator i mučenik Jan Hus pojavio se pod konac srednjega vijeka. Bio je najprije propovjednik u betlehemskoj crkvi u Pragu, gdje je propovijedao kršćansku vjeru na češkom narodnom jeziku.

U svojem djelu »De ecclesia« (1413.) pozvao se je na Bibliju, te da sebe opravda od napadaja sa strane klera, uputi se u Konstancu, gdje je 28. studenog 1414. uapšen i — spaljen na lomači kao krivovjernik.

GIROLAMO SAVONAROLA, pokretač je crkveno-političke reforme.

Girolamo Savonarola koji je rođen u Ferrari, još vrlo mlad predao se knjizi. Godine 1475. stupio je u dominikance, u bolonjskom manastiru i tu je djelovao sedam godina kao učitelj i propovjednik, a potom u Ferrari, Mantovi, Firenci i dr. U početku nije činio veći utisak a tek je kasnije, u Brešiji, našao ton za svoje propovjedi pokajanja i strašnoga suda. Svijet ga je smatrao za proroka, a kako nije štedio čak ni sam kler, ni kuriju, on je 1479. godine isključen iz crkve. No pošto je i dalje vršio dužnost i propovjedao, zatraži papa

da bude uhapšen ili njemu predat. Godine 1498. bude Savonarola osuđen kao heretik i preziratelj papske stolice na vješala i lomaču, što je 23. svibnja te godine i izvršeno. Savonarola je umro, hrabro i bogoodano.

PETAR VELIKI, ruski car, sin Aleksejev, tvorac velike Rusije (1682—1725) i veliki reformator u zapadnjačkom smislu, utemeljio je modernu vojsku i mornaricu.

Petar I. Veliki, car ruski, vodio je, duge ratove sa švedskim kraljem Karlom XII. Najznamenitija je i najsudbonosnija, u nizu tih ratova, bila bitka kod Poltave (1709.) u kojoj je Petar satro švedsku vojsku.

Godine 1703. udari temelje novoj ruskoj prijestolnici Petrogradu, sada — Lenjingrad! Bio je ne samo veliki državnik nego i veliki govornik. I opet dokaz da su veliki državnici redovito uvijek i veliki govornici.

LORD CHATTAM (Pitt stariji) engleski državnik rod. 1708. u Boconnock-u. Pomagao je Fridricha velikog za vrijeme sedmogodišnjeg rata. Dao je osvojiti Kanadu. Dugogodišnji ministar vanjskih poslova. Umro 11. svibnja 1778.

Na početku posljednje četvrti 18. vijeka, nekadašnje britanske kolonije u Sjevernoj Americi, današnje Sjedinjene Države Amerike, počele su otvoreno negodovati protiv administrativne, ekonomske i samovoljne politike britanske nad njima. Londonska vlada naslućujući nemire većih razmjera pojačala je garnizon u Bostonu. Vrijenje, mjesto da se utiša ili smanji, na protiv, postalo je još jače. Tim povodom Lord Chatam (Wiliam Pitt Stariji) održao je u Gornjem domu 20. siječnja 1775. godine jedan znamenit govor, u kome je uzeo u zaštitu kolonije i kritizirao vladu.

VILIM PITT mladi, glasovitiji je i darovitiji od svog oca Pitta st. Rođen je 28. svibnja 1759 u Hoyes-u. Kao dugogodišnji ministar podigao uzdrmanu pomorsku i kolonijalnu snagu Velike Britanije. Ujedinio je 1780 Irsku sa Engleskom, ali je to djelo propalo zbog nerazborite politike Engleza protiv Iraca, koji su de Valerom doživili nezavisnost i slobodu. Pitt je bio veliki neprijatelj francuske revolucije a naročito Napoleona. Umro je 23. siječnja 1806.

2. travnja 1792. godine održao je u Donjem domu William Pitt Mladji (sin Lorda Chathama) jedan dug i značajni govor u kome je pledirao za ukidanje trgovine robljem u granicama britanskog carstva.

Debata je vodjena do duboko u noć, i Pitt, inače tjelesno slab i istrošen, činio je krajnje napore koje je samo njegov idealizam podržao do kraja. Poslije ovog njegovog govora Donji dom se izjasnio protiv trgovine robljem.

EDMUND BURKE, engleski državnik i govornik rođ. 1729. u Dublinu (Irska). Veliki borac za slobodu štampe, za porotničke sudove i toleranciju među narodima. Umro je na svom dobru u Beaconsfield-u 1797. Glavno djelo: »Reflexions of the Revolution in France«.

Kao Lord Chatham u Gornjem domu, tako je i Edmund Burke u Donjem domu iste godine, 1775, a ožujka 22, održao jedan dug govor, u kome je uzeo u zaštitu prava i zahtjeve američkih kolonija. Iz mnogih razloga ovaj Burkeov govor se smatra za jedan od najljepših primjera britanskog govorništva. Dubinom misli, praktičnom političkom mudrošću, i prostranim izlaganjem načela kojima treba da se rukovodi djelatnost ustavnoga državništva, ovaj govor nema premca. On je mudrost filozofa odjevena u raskoš književnoga jezika jednog čovjeka od pera. On je svečani apel jednog velikog i mudrog čovjeka ljudima, koji su bili sitni i glupi

i koji su, ne hajući za Burkeove opomene, navukli poraze i poniženja na svoju otadžbinu.

JAMES FOX, britanski državnik i govornik rođ. 24. siječnja 1749. u Londonu. Umro 13. rujna 1806.

Dok su Burke i Pitt i kao državnici i kao parlamentarci bili uporni protivnici francuske revolucije, Fox je na protiv bio njen neustrašivi branilac na engleskoj političkoj areni.

1799, pošto je oborio Direktorij i postao prvi konzul Francuske, Napoleon je, protivno diplomatskim običajima, uputio engleskome kralju lično pismo i ponudio mir. Kralj je ovaj poziv dostavio Parlamentu. Tim povodom došlo je do druge i znamenite debate. Pitt, tada pretsjednik torijevske — konzervativne — vlade bio je protiv zaključenja mira sa Napoleonom; Fox, vigovac, — liberal — ukrstio je svoj mač sa njim zalažući se za zaključenje mira. Po riječima Lorda Holanda, Fox je u ovoj prilici bio »nenadmašiv govornik«.

Parlamenat je sa 265 protivu 64 glasa odbacio prijedlog da se sa Francuskom zaključi mir. Pitt je odnio pobjedu, Fox je bio pobijedjen, ali su obojica ostali slavni u historiji Engleske.

HONORE GABRIEL RIQUETTI GROF MIRABEAU, francuski političar rođ. 9. ožujka 1749. u Bignonu kod Nemours-a, sin Victora markiza Mirabeau, autora djela: »Ami des hommes«. Svojim snažnim govorima pomogao srušiti feudalistički sistem u Francuskoj. Predsjednik Jakobinskog kluba i 1791. predsjednik Narodne skupštine. Umro je 2. travnja 1791.

Na sjednici francuske Narodne skupštine 26. rujna 1789. godine, raspravljan je projekat baruna Neckera, o naplati poreza u obliku jedne četvrtine prihoda, radi spasa beznadnoga položaja državnih blagajna.

Poslije bure objašnjenja, ustaje ponovo Mirabeau,

(koji je prethodno već govorio o ovom pitanju) i improvizira ovaj govor, koji je postigao ogroman utisak, pa se smatra kao čitav spomenik rodoljublja i govorništva.

NAPOLEON, je rođen 15. kolovoza 1769. u Ajaccio na otoku Korzici, kao drugi sin Karla Buonaparte-a. Pisati o njemu značilo bi ispuniti ne jednu knjigu, nego jednu biblioteku. Ruski književnik Mereškovski tvrdi u svojoj odličnoj biografiji o Napoleonu, da je o njemu napisano okolo četrdeset hiljada knjiga. Napoleon je kao vojskovođa imao naročito uspjeha kod svojih vojnika i kao govornik, jer je u kratkim, konciznim rečenicama znao sažeti sve ono, što su drugi trebali nekoliko stranica. Njegova slava još zanima čitav svijet, jer je on toliko velik, da su svi ostali još uvijek u njegovoj sjeni. Umro je na otoku Svete Helene 5. svibnja 1821.

HOKINOJO KAMIMURA, japanski admiral rođ. je 5. svibnja (na dan smrti velikog Napoleona) 1850 godine. Za vrijeme rusko-japanskog rata bio je zapovjednik druge flotilje. Bombardirao (sa generalom Togo) rusku tvrđavu Port-Arthur, te je postigao naročiti uspjeh protiv ruske vladivostočke flote.

WILLIAM EWART GLADSTONE, engleski državnik rođ. je 29. prosinca 1809. u Liverpoolu. Već je u 24 svojoj godini postao član Parlamenta, a u 25-toj podtajnik u Ministarstvu Kolonija u Kabinetu Peela. Godine 1892 postao je Ministar predsjednik. Bio je veliki zagovaratelj sporazuma sa Ircima, jer se je uvjerio, da i narod od 4 miljuna može da minira Britansko Carstvo od 400 milijuna, ako istrajno i energično vodi borbu. Osim državnih i govorničkih sposobnosti, ogledao se je i na polju književnosti sa studijama o Homeru. Umro je 19. svibnja 1898.

ABRAHAM LINCOLN, predsjednik Sjevero-Američkih Država, rođ. 12. veljače 1809. Po zanimanju odvjetnik. Veliki neprijatelj ropstva. Usmrćen je od jednog neuračunljivog glumca Bootha 14. travnja 1865.

Studenoga 19. godine 1863. posvećeno je bilo na vrlo svečan način vojničko groblje u Getisburgu, u državi Pensilvaniji, gdje su sahranjeni, poslije najveće bitke američkog građanskog rata, vojnici obih zavađenih tabora. Abraham Lincoln, u svojstvu pretsjednika američkih Sjedinjenih država, izgovorio je ovaj prigodni govor.

CAMILLO BENSO CONTE CAVOUR jedan od najvećih talijanskih državnika rođen je 10. kolovoza 1810. u Torinu. On je Talijanima ono što je Njemačkoj Bismarck — ujedinitelj Italije. 1855. sklopio savez sa zapadnim silama za učešće u Krimskom ratu. 1858 sastao se u Plombieresu sa Napoleonom III. zbog rata protiv Austrije. Poslije mira u Villafranca napusti vlast, ali se 1860 opet povrati, te veljače 1861. godine izvojšti proklamaciju Viktora Emanuela II. za Kralja ujedinjene Italije. Umro je 6. lipnja 1861. Djela: »Discorsi parlamentari«, »Lettere«, »Scritti«.

LEON GAMBETTA, francuski državnik rođ. 3. travnja 1838 u Cahorsu. Znameniti politički govornik i ogorčeni protivnik drugog carstva. Poslije poraza Francuske 1870. igrao je naročitu političku ulogu sa direktorskim ovlaštenjima. Umro je 31. prosinca 1882. u Ville- d' Avray blizu Pariza. Napisao je: »Discours et plaidoyers politique« u 11 svezaka.

Na banketu u Thononu (Savoja) 29. rujna 1872. godine, odgovarajući na zdravicu jednog savojskog govornika, Gambetta izjavljuje, da ljubav prema otadžbini ne zavisi od političkog režima zemlje, kojoj se pripada.

JULES FAVRE, francuski političar, rođ. 21. ožujka 1809. u Lyonu. Po zanimanju odvjetnik. Član parlamenta i glava demokratske opozicije. Poslije poraza (1871. u ratu sa Njemačkom) kao ministar vanjskih poslova potpisao je mir s Njemačkom. .Od 1876. član Senata Umro je 18. siječnja 1880. u Versaju.

GIOSUE CARDUCCI, poslije Dantea najveći talijanski pjesnik. Rođen je 27. srpnja 1835. u Val di Castello (u Toskani). Profesor književnosti u Bologni od 1861-1904. Dobio je god. 1906. Nobelovu nagradu za lijepu književnost. Cjelokupna djela: Opere (u 20 svezaka). Umro je u Bologni 15. veljače 1907.

OTTO BISMARCK, rođen je 1. travnja. kao sin konjičkog kapetana. Svršivši pravo ušao je u prusku državnu službu kao sudac. Neko je vrijeme upravljao gospodarstvom svog oca, te se je kasnije posvetio politici ušavši u pokrajinski sabor Pomeranski. Kasnije je ušao i u Parlamenat. 1859 poslan je za poslanika u Petrograd, a kasnije i u Pariz. 1862. imenovan je ministrom predsjednikom i ministrom vanjskih poslova. Poslije sretnog rata s Francuskom 1871. njegov je uspjeh ujedinjenje njemačkog naroda pod Hohenzollernima. Cilj njegove politike je bio bezuvjetni mir sa Rusijom. Prigodom njegove 70. godišnjice njemački narod mu je poklonio narodni dar u visini od 2 i pol miljuna maraka. Zbog razmimoilaženja sa carem Vilimom II-im, radi zakona za zaštitu radnika, a i zbog drugih suprotnosti s vladarom pao je s vlade. I poslije tog pada, učestvovao je još aktivno perom i govorom sve skoro do svoje smrti 30. srpnja 1898. Za njegovog života počinjen je protiv njega dvaput atentat. Ostavio je nekoliko svezaka »Uspomena«, »Pisama« i »Govora«.

FRANZ GRILLPARZER, veliki njemački dramatičar i pjesnik rođen je 15. siječnja 1791 u Beču. Bio je član

Akademije i direktor dvorskog arhiva. Ostavio je velik broj umotvorina. Cjelokupna djela u 8 knjiga. Umro je 21. siječnja 1873.

GEORGE CLEMENCEAU, je jedan od najmarkantnijih i najenergičnijih francuskih državnika. Rođ. 28. rujna 1841. u Vandeji. Imao je burnu prošlost. Kao svršeni doktor medicine posvetio se je politici, ne zanemarivši svoj poziv. Jedno od najoštrijih pera Francuske. Borio se, napadao i rušio perom i govorima svoje protivnike, oborivši za svoga života ništa manje nego 13 ministarskih kabineta. Svoje životno djelo završio je kao apsolutni vođa Francuske za vrijeme Svjetskog Rata i kad je u sutonu svog života kandidirao za predsjednika Republike — nije izabran, ma da je tu stolicu više nego zaslužio svojim neocjenjivim zaslugama za svoju Domovinu. Nisu ga izabrali oci Domovine jer su ga se — bojali! Napisao je tisuće političkih članaka a najbitnije mu je djelo: »Veličina i bijeda jedne pobjede«.

Godine 1918. studenoga 11, tačno u 11 sati, topovski plotuni i zvonjenje zvona na svima pariskim crkvama objavili su da je Njemačka primila uslove primirja, koje je u ime saveznika diktirao maršal Foch. To je bila pobjeda, to je značilo i kraj velikoga rata.

U Narodnoj skupštini, u 4 sata, ministar vojni i pretsjednik ministarskoga savjeta, George Clemenceau saopćuje pretstavnicima zemlje pobjedu Francuske i njenih saveznika.

Pošto je pročitao uslove primirja, George Clemenceau je izgovorio gornje jednostavne riječi koje pripadaju historiji.

ARISTID BRIAND, sin jednog hoteljera iz St. Nazaire-a. Svršio je pravo. Braneći badava strotinju pred pariškim Sudovima postigao je neobični popularitet i ušao u politiku. Preko politike u Parlamentu postao

je »speaker« Francuske. Briand nije samo bio dobar advokat, rutinirani političar, spretan ministar, i talentirani diplomata nego i briljantan govornik. Za njega je jednom G. Clemenceau rekao usporedivši sa Poincareom: »Poincare zna sve, a ne razumije ništa, dok Briand nezna ništa, a razumije — sve! —«

Veliki francuski državnik i govornik Aristide Briand održao je ovaj govor na sjednici delegata naroda skupljenih u Ministarstvu vanjskih poslova u Parizu 27. kolovoza 1928. godine, radi potpisivanja Kellog-Briandovog pakta o odustajanju od rata kao oruđa politike.

DAVID LLOYD GEORGE je jedan od najznačajnijih engleskih političara i državnika sadašnjice. Rođen je 17. siječnja 1863. u Manchesteru kao sin jednog učitelja. Kao dijete ostao je rano bez roditelja, te je zahvaljujući samo svojoj energiji dovinuo se do najuticajnijeg čovjeka u Britanskom carstvu. Za vrijeme svjetskog rata pokazao je svoje noročite organizatorske sposobnosti kao ministar. 1922. sišao je s vlasti ali je nastavio politički rad kao novinar. On je ne samo briljantan na peru nego i — na jeziku!

EAMON DE VALERA je jedno od najslavnijih imena ne samo Irske nego i svjetske političke borbe za nezavisnost. Rođen je 14. listopada 1882. u New-Yorku. Otac mu je bio Španjolac koji se je sa stotinama hiljada drugih Španjolaca bio iselio u Ameriku, gdje je upoznao i oženio mladu Irkinju Coll. Otac Vivian mu je bio kipar, sin jednog oficira, koji je umro kad je malome Eamonu (Eduardu) bilo dvije godine. Njegov ujak Patrick Coll (koji je, usput rečeno imao još devetero svoje djece) uze k sebi siroče u Irsku, kad je malome bilo tri godine. Tako je de Valera došao u Irsku, dok mu se je majka preudala u Americi. Potreba i glad bili su pratioci njegove

mladosti. Svršio je nauke i postao je profesor matematike. Životopis De Valera, znači povijest Irske posljednjih 40 godina. Za vrijeme borbe protiv Engleske za potpunu samostalnost i apsolutnu nezavisnost, Eamon de Valera bio je nebrojeno puta suđen i osuđen (jedanput i na smrt), ali je ipak spasio glavu postigavši uspjeh svoje borbe.

Isporedi opsežnu studiju o De Valeri u djelu Joe Matošića: »Borci, buntovnici i vođe«. Zagreb 1939.

ADOLF HITLER, vođa njemačkog naroda. On danas svojim djelima piše historiju. Kao i svaki veliki čovjek, ima velik broj prijatelja i neprijatelja. Simpatizera i protivnika, ali je činjenica, da je on dao ponženom njemačkom narodu novi duh svijesti, solidarnosti i pouzdanja. Njegovi su redovito opširni govori slušali odjednom sa strepnjom i očekivanjem na radiu svi kontinenti svijeta.

BENITO MUSSOLINI, vođa italijanskog naroda uz Cavoura je najveći talijanski državnik, koji se snagom svojeg genija dovinuo do vrhunca državničke slave. Kao govornik slovi među najboljima, ne samo talijanskih nego i evropskih govornika. Ispored: Essay Joe Matošića: Mussolini, Zagreb 1928.

EUGEN PACELLI, sadašnji PAPA PIO XII. jedan je od najboljih govornika našeg doba. Govori sadašnjeg Sv. oca Pape izdani su omašnoj knjizi od skoro hiljadu stranica pod naslovom: »Discorsi e panegirici«.

SADRŽAJ

	Strana
Predgovor	5
POVIJEST GOVORNIŠTVA	7
Grčko govorništvo	9
Rimsko govorništvo	11
Islamski svijet	13
Kršćansko govorništvo	14
Govorništvo srednjeg vijeka	16
Govorništvo novog vijeka	19
Englesko parlamentarno govorništvo	24
Francuska revolucija	27
Govorništvo u novome svijetu	31
Savremeno govorništvo Evrope	33
Govorništvo Južnih Slavena	48
TEHNIKA GOVORNIŠTVA	
Ličnost govornika	61
Obrazovanje	65
Pamćenje	66
Vježbe za pamćenje	69
Vježbe za koncentraciju	70
Fantazija	71
Temperamenat, živci	72
Prisutnost duha	73
Vanjština	74
Predmet govora	74
Sabiranje građiva	76
Cilj govora	77
Pobijanje očekivanih upadica	80
Sastav govora	82
Uvod govora	84
Izlaganje	88
Zaključak u govoru	93
Stil govora	95
Jezično blago	97
Čistoća jezika	100
Ukrasi	101
Rečenica	102
Pred općinstvom	104
Govor u raspravi	107
Bojazan (trema)	108
Govorničko držanje	112
Prostor	113
Općinstvo	114
Opći akustički zakoni	117
Disanje	121
Vježbe	122
Izgovaranje glasova	123
Dikcija	129
Stanka	131
Tempo	134
Modulacija	136
Melodija govora	137
Ritam	140
Opetovanje	142
IZBOR GOVORA OD KRISTA, DEMOSTENA I CICERONA DO HITLERA i MUSSOLINIA	145
ISUS KRIST: Propovijed na gori	147
PROROK IZAIJA (Iz Sv. Pisma)	153
MENENIJE AGRIPA: Govor pobunjenicima	155
PERIKLE: U slavu poginulih za otadžbinu	156
DEMOSTEN: Treća Filipika	164
AURELIJE AUGUSTIN: Govor o smrti	179
HANIBAL: Pred bitkom na Trazimenskom jezeru	182
CICERON M. T.: Prvi govor protiv Catiline	183
CICERON: O najboljoj vrsti govornika	195
JULIJE CAESAR: U obranu zavjerenika	202
BRUT (Iz Shakespeareovog »Julija Cezara«)	207
MARKO ANTONIJE: Nad mrtvim Cezarom	209
PAPA URBAN: Poziv na krstaški rat	212

JAN HUS: Propovjed na Uskrs 213
SAVONAROLA: Propovjed protiv poroka 220
PETAR VELIKI: Bitka kod Poltave 225
WILLIAN PITT (Lord Chatam): Za pravdu 226
W. PITT mlađi: Za ukidanje trgovine robljem 228
E. BURKE: Za zaštitu prava britanskih kolonija 232
J. FOX: Obrana francuske revolucije 237
MIRABEAU: Govor o bankarstvu 241
NAPOLEON: Na Austerlitzu 245
NAPOLEON: Dva carska govora 246
OMER-PAŠA: U krimskom ratu 248
ADMIRAL KAMIMURA: Na rastanku 249
GLADSTONE: O načelima vanjske politike 250
A. LINCOLN: Posveta vojničkog groblja 253
C. CAVOUR: Poslije pariskog kongresa 254
L. GAMBETTA: Dvije Francuske 257
J. FAVRE: Obrana Orsinija 258
G. CARDUCCI: Govor povodom smrti Garibaldia 264
BISMARCK: Govor o evropskoj situaciji 1888. 272
GRILLPARZER: Govor na Beethovenovom grobu 286
G. CLEMENCEAU: Na dan proglasa primirja 288
A. BRIAND: Kellog-Briandov pakt 289
LLOYD GEORGE: O agrarnoj reformi 294
DE VALERA: Debata u parlamentu 296
BROCKDORF-RANTZAU: Govor u Versaju 303
N. CHAMBERLAIN: Navještenje rata Njemačkoj 307
N. CHAMBERLAIN: Smisao rata 309
A. HITLER: Govor od 26 rujna 1938 314
A. HITLER: Objava rata Poljskoj 331
H. GOERING: Njemačka u ratu 340
B. MUSSOLINI: Govor od 14. XI. 1933. 351
B. MUSSOLINI: Govor o zakonu o korporacijama 366
KRISTOV NAMJESNIK: Govor Poljacima 375
PAPA PIO XII. Govor hrvatskom narodu 380
Bilješke 385